

Доситејев врт
Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Издавач
Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Главни Уредник
Драгана Грбић

Уредништво
Исидора Бјелаковић
Душан Иванић
Ненад Нинковић
Милица Ђуковић
Персида Лазаревић Ди Ђакомо
(Persida Lazarević Di Giacomo),
Марија Рита Лето (Maria Rita Leto)
Моника Фин (Monica Fin)
Роберт Ходел (Robert Hodel)

Рецензенти
Исидора Бјелаковић
Невена Даковић
Милена Зорић Латовљев
Татјана Јовићевић
Ана Мацановић
Александар Милановић
Зона Мркаљ
Ненад Нинковић

Издаје се уз финансијску подршку
Министарства културе Републике Србије.

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Доситејев врт

Годишњак

Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Година XI

Број 11

Београд 2023

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Dositej's Garden

Annual
of "The Dositej Obradović"
Endowment

Vol. XI

Nº 11

Belgrade 2023

САДРЖАЈ

Драгана А. Грбић ДОСИТЕЈЕВ(И) ВРТ(ОВИ) – РЕЧ УРЕДНИКА	15
--	----

ВЕК СВЕЛОСТИ

Студије и огледи

Бранко Алексић КАЗАНОВИНА МЕТАФИЗИЧКА КРИВА СИЛА ЉУБАВИ ПРОИЗЛАЗИ ИЗ <i>CURVA BOSCOVICHIANA</i> (II ДЕО)	29
Нина Стокић ДРАМАТИЗАЦИЈА И ДРАМСКА ИНТЕРПОЛАЦИЈА ЛИКА И ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА	61
Маша Петровић НАРАВООБУЧЕНИЈА: СУСРЕТ КЊИЖЕВНОСТИ И ПРИМЕЊЕНЕ ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ НА ПРИМЕРУ КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ЛУТКИ ИЗРАЂЕНИХ ПРЕМА ЛИКОВИМА БАСНИ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА	87
Бојан Р. Рајевић РЕКОНСТРУКЦИЈА РОДНИХ УЛОГА У ПЛАЧУ РАХИЛИ ИЛИ ИЗБИЈЕНИЈУ МЛАДЕНЦЕВ НА ПОВЕЛЕНИЈЕ ИРОДА ЦАРА ЈУДЕЈСКОГ КОНСТАНТИНА МАРИНКОВИЋА	105
Стефан Здравинац СРПСКЕ ОСМОЛИСКЕ АЗБУКЕ	123
Бранислав Веселиновић О ПИСКУ, ПРАВОПИСУ И ПРЕДМЕТНОМ ЈЕЗИКУ СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ ИЛИ ПИСМЕНИКЕ ЈОВАНА ПОПОВИЋА (1843)	141
Емилија Поповић ФУНКЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА И КЊИШКИХ РЕЧИ У ЖЕНИДБИ И УДАДБИ И РОДОЉУПЦИМА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА	165

РИЗНИЦА

Прилози

Галерија Матице српске ПОРТРЕТ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА – РАД ПАВЕЛА ЂУРКОВИЋА	191
--	-----

Драгана А. Грбић ПОРТРЕТ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА У АУТОБИГРАФИЈАМА ЊЕГОВИХ САВРЕМНИКА	193
Маријана Шашић РУМЉАНИН АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ – ФРАГМЕНТИ ИЗ БИОГРАФИЈЕ	201
Драгана Ђорђевић ХРОНИКА ДАНА МАТИЦЕ СРПСКЕ У ГРАДСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ „АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ“ РУМА	209
Милена Кулић НАУЧНИ СКУП „НОМО UNIVERSALIS – АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ (1773-1832): ПОВОДОМ 250-ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА“	217
Радован Сремац ПОПИС СТАНОВНИШТВА ЦИВИЛНОГ СРЕМА ИЗ 1781. ГОДИНЕ	223

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ

Прикази

Драгана А. Грбић ПРОСВЕТИТЕЉСКИМ НИТИМА ПРОТКАНИ ОПУС ДАНИЛА Н. БАСТЕ (Данило Н. Баста, Сабрани списи у четрнаест књига, Досије студио – Гутенбергова галаксија, Београд, 2020)	247
Катарина Мијаиловић О АСТРОНОМСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ У КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИЦИМА СРБА У 18. И 19. ВЕКУ (Исидора Г. Бјелаковић. <i>Терминологија у књижевним језицима Срба у XVIII и XIX веку (астрономија)</i> . Нови Сад: Матица српска, 2022, стр. 378)	265
Милан Громовић ЧУВСТВИТЕЛНО КЊИЖЕВЉЕ НИКАНОРА ГРУЈИЋА (Никанор Грујић, <i>Изабране ђесме</i> . Приредио Радослав Ераковић. Бањалука: Центар за српске студије, 2023, 214 стр.)	273
Борислав Ћалић ИСТОРИЈА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ (Горан Васин, Ненад Нинковић, <i>Историја Карловачке митрополије</i> , Прометеј-РТВ, Нови Сад 2022, 342. стр.)	279

Ненад Нинковић СРБИ У РУСКОМ ЦАРСТВУ, НАСЕЉА, ПОРЕКЛО, СТАНОВНИШТВО, ОБИЧАЈИ (<i>Срби у Руском царству, насеља, порекло, становништво, обичаји</i> , приредио Борисав Челиковић, Службени гласник и САНУ, Београд 2022, 635. стр.)	287
--	-----

Милош Михаиловић НАУЧНИК НАЗБИЉ (Владимир Папић, <i>На жанровској размеђи ране модерности</i> . Нови Сад: Матица српска, 2023)	291
---	-----

НАГРАДА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Одлука жирија.	299
Ирена Шпадијер НА СТРАНИ ИСТИНЕ, НАУКЕ И ПРОСВЕЋЕНОСТИ	303
Ђорђе Трифуновић ЛАУРЕАТСКА БЕСЕДА	309

БЕЛЕШКЕ

Драгана А. Грбић ДОСИТЕЈ И ВУК ПОНОВО У ХАЛЕУ.	315
Грета Мирон, Драгана А. Грбић РЕЦЕПЦИЈА АНТИКЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ТОКОМ ДУГОГ 18. ВЕКА	323
Персида Лазаревић Ди Ђакомо ДРУШТВЕНОСТ У ДУГОМ 18. ВЕКУ. ИСТОРИЈА, МОДЕЛИ И ТРАНСФЕРИ У ЕВРОПСКИМ И КОЛОНИЈАЛНИМ ДРУШТВИМА (1650–1850).	333

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” У 2022. ГОДИНИ

Драгана А. Грбић КЊИЖЕВНИ САЛОН „КОД ДОСИТЕЈА” ПОСВЕЋЕН ДЕСЕТЛЕЋУ ДОСИТЕЈЕВОГ ВРТА	339
Мирољуб Аранђеловић Расински НЕВИДЉИВИ ЗЕМЉАК – Композиција поводом 18. рођендана Задужбине „Доситеј Обрадовић”	353

Марија Вучетић, Вероника Станић	
ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”	355
УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.	369

ANNUAL OF "THE DOSITEJ OBRADOVIĆ" ENDOWMENT CONTENT

Dragana A. Grbić
DOSITEJ'S GARDEN(S) – NOTE FROM THE EDITOR-IN-CHIEF. 15

Age of Enlightenment STUDIES

Branko Aleksić
LA COURBE MÉTAPHYSIQUE DE LA FORCE D'EROS CASANOVA,
REPEND LA COURBE BOSCOVICHIEUNE DES FORCES DE
L'UNIVERS (II) 29

Nina V. Stokić
DRAMATIZATION AND DRAMATIC INTERPOLATION OF THE
CHARACTER AND WORKS OF DOSITEJ OBRADOVIĆ 61

Maša Lj. Petrović
NARAVOOBUČENIJA: INTERWEAVING OF LITERATURE
AND APPLIED FINE ARTS ON THE EXAMPLE OF THE
CHARACTERIZATION OF ART DOLLS MADE ACCORDING TO THE
CHARACTERS OF THE DOSITEJ OBRADOVIĆ FABLES 87

Bojan R. Rajević
LA RECONSTRUCTION DES RÔLES DE GENRE DANS
"LES PLEURS DE RACHEL" PAR CONSTANTIN MARINKOVIĆ. 105

Stefan Zdravinac
SERBIAN EIGHT-PAGES ALPHABETS. 123

Branislav B. Veselinović
ON THE SCRIPT, ORTOGRAPHY AND OBJECT LANGUAGE OF THE
СРБСКА ГРАММАТИКА ИЛИ ПИСМЕНИЦА
BY JOVAN POPOVIĆ (1843) 141

Emilija Popović
SLAVISMS AND LITERARY WORDS IN JOVAN STERIJA POPOVIĆ'S
WEDDING AND MARRIAGE AND PATRIOTS 165

Treasury CONTRIBUTIONS

The Gallery of Matica srpska
THE PORTRAIT OF ATANASIJE STOJKOVIĆ BY PAVEL ĐURKOVIĆ . . . 191

Dragana A. Grbić	
THE PORTRAIT OF ATANASIJE STOJKOVIĆ IN THE AUTOBIOGRAPHIES OF HIS CONTEMPORARIES	193
Marijana Šašić	
ATANASIJE STOJKOVIĆ – THE CITIZEN OF RUMA. FRAGMENTS FROM HIS BIOGRAPHY RELATED TO RUMA	201
Dragana Dorđević	
THE CRONICLE OF THE MANIFESTATION “DAYS OF MATICA SRPSKA” IN THE “ATANASIJE STOJKOVIĆ” LIBRARY IN RUMA . . .	209
Milena Kulić	
SCIENTIFIC CONFERENCE “HOMO UNIVERSALIS – ATANASIJE STOJKOVIĆ (1773-1832): ON THE OCCASION OF THE 250th BIRTH ANNIVERSARY”	217
Radovan Sremac	
THE CENSUS OF THE POPULATION OF THE CIVIL SREM FROM 1781.	223

REVIEWS

Dositej's Readers

Dragana A. Grbić	
THE THREADS OF THE ENLIGHTENMENT IN BASTA'S OUEVRE (Danilo N. Basta, <i>Collected writings in fourteen books</i> , Dosije studio-Gutenbergova galaksija, Beograd, 2020)	247
Katarina Mijailović	
ON ASTRONOMICAL TERMINOLOGY OF SERBIAN LITERARY LANGUAGES DURING THE 18 th AND 19 th CENTURY (Isidora G. Bjelaković, <i>Terminology of Serbian literary languages in 18th and 19th century – astronomy</i> , Matica srpska, Novi Sad, 2022, 378 p.) . . .	265
Milan Gromović	
TOUCHY LITERATURE OF NIKANOR GRUJIĆ (Nikanor Grujić, <i>Selected poems</i> , Edited by Radoslav Eraković, Centar za srpske studije, Banja Luka, 2023, 214 p.)	273
Borislav Čalić	
HISTORY OF THE METROPOLITANATE OF KARLOVCI (Goran Vasin, Nenad Ninković, <i>History of the Metropolitanate of Karlovci</i> , Prometej-RTV, Novi Sad, 2022, 342 p.)	279

Nenad Ninković SERBIAN PEOPLE IN THE RUSSIAN EMPIRE, SETTLEMENTS, ORIGIN, POPULATION AND CUSTOMS (<i>Serbian people in the Russian Empire, settlements, origin, population and customs</i> , edited by Borislav Čeliković, Službeni glasnik- SANU, Beograd, 2022, 635 p.).	287
Miloš Mihailović THE SO-CALLED SCIENTIST (Vladimir Papić, <i>Na žanrovskoj razmeđi rane modernosti</i> . Novi Sad: Matica srpska, 2023)	291

“DOSITEJ OBRADOVIĆ” LIFETIME ACHIEVEMENT AWARD

THE JURY'S DECISION	299
Irena Špadijer ON THE SIDE OF TRUTH, SCIENCE AND THE ENLIGHTENMENT	303
Đorđe Trifunović THE LAUREATE SPEECH.	309

NOTES

Dragana A. Grbić DOSITEJ AND VUK IN HALLE AGAIN	315
Dragana A. Grbić ANTIQUITY IN SOUTHEASTERN EUROPE DURING THE LONG EIGHTEENTH-CENTURY (16th Congress of the International Society of the Eighteenth-Century Studies).	323
Persida Lazarević Di Đakomo SOCIABILITY IN THE LONG EIGHTEENTH CENTURY. HISTORY, MODELS AND TRANSFERS IN EUROPEAN AND COLONIAL SOCIETIES (1650–1850).	333

CHRONICLE OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT

Dragana A. Grbić DOSITEJ'S SOIREE ON THE OCCASION OF THE TENTH ANNIVERSARY OF <i>DOSITEJ'S GARDEN</i>	339
Miroљub Arandelović Rasinski AN INVISIBLE COUNTRYMAN – THE COMPOSITION ON THE OCCASION OF THE 18 TH ANNIVERSARY OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT	353

PUBLISHING ACTIVITIES OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ”
ENDOWMENT 355
INSTRUCTIONS TO AUTHORS..... 369

Доситејев(и) вртови

Реч уредника

Аугартен, Прадер, све шуме наоколо и ливаде поизмеђу њи[x] биле су у мојој власти; сваке недеље и празника могао сам по њима на све четири стране ходити, колико ми драго. Сви славуји у Аугартену у пролеће, и кад бих ја сам ту био, певали би колико да су највећа господа у њему. Шенбрун, наши[x] богопрослављени[x] и велики[x] цесара и цесарица предивна летња обиталишта и у њему лавиринтовидне неисказане красоте башче и рајеви; Белведере, бесмртнога принца Евгенија дворови и сади, све је то било мени отворено. Предградија сва око Беча и вертогради, били велике господе или грађана, гди год је слободно било улазити, ту ми нико није смео стати на пут. За она, пак, места гди није дозвољено било улазити, нимало нисам марио, колико да и[x] нема на свету, нити би[x] ја ту ушао да ме ко куми, код толики[x] други[x] лепши[x] места.

Нека ми нико не баца преко носа да сам по вишој чисти пешице [x]одио, зашто ово је много боље за ме било ради многи[x] узрока; но ова два, која ћу казати, стотине вреде. Прво, што је за здравље много полезније пешице [x]одити него у коли; а што је боље на свету од здравља? Друго, ко је у колеси, ако ће бити пра[ха] да се загуши, он мора оним путем ићи куд остала кола иду, ако му се и неће. Другда се поизређају по сто једна за другима, да се не виде од пра[ха]; који су год онда у колеси, пуне им се не само очи, уши и [x] аљине пра[x]ом, него и носови и уста, зашто морају дисати и одисати; пак ако најпређна кола стадоше, све за њима, ако ће и[x] [x]иљада бити, ту ваља да стоје гди су се нашла, и не знајући ни зашто ни за колико ће ту стајати. Они су све то принуђени трпети, а ја не; зашто ја и проче моје друштво пешаци (којега нас има доста, фала богу), нами је лакше и опколити и преко прећи, и гди год видимо [x]лад или од кућа или од дресова, или ако ће и од плотова, а ми нама[x] у [x] лад, пак идемо лепо господски по [хладу]. Ко не види да је ово

полезније и лепше. Али, рећи ћеш ми, кад је блато и киша? А зар ја теби не могу рећи – а кад се у твоји коли осовина сломије? Ја те молим, нека свашта не спомињемо! Ко се кише и блата боји, нек' се не рађа на ови свет; то му се пре каже, нек' не рече после да није знао (Обрадовић 2007а: 161–162).

Описујући омиљене бечке вртове у *Живоћу и прикљученијима* Обрадовић је заправо понудио сажетак просветитељског концепта природе, који је уз *ratio* представљао један од темељних појмова поетике просветитељства. Нови однос човека према природи у основи је научне револуције Века светлости у истој мери у којој су до ње довела и интелектуална достигнућа. *Врт* се метафоричком и поетичком вишеслојношћу у оквиру новог концепта природе осамосталио не само као један од елемената у теорији осамнаестовековног пејсажа, него чак и као потконцепт.

Као што је Дидроова енциклопедија тежила да начини колекцију општог знања, тако је и сваки осамнаестовековни врт био својеврсна *енциклопедија природе* тј. колекција флоре, фауне, споменика, архитектонских објеката и сл. у чијем избору се огледао карактер и природа његовог вртлара. Предано обрађивање врта и посвећеност личној култивацији Волтер је преточио у једну од главних максима Века разума, јер је сматрао да је управо *вртларење* одбрамбени бедем против незнања и бесмисла којим „одбијамо три велика зла – досаду, порок и беду”, како рече Турчин у његовом *Кандиду*.

Вртлар осим што култивише биљке и стара се да инсекти, птице и друге животињице добију своје место у вртној генези, а спречава да штеточине униште врт, он и различитим обележјима упућује шетаче на важна симболична спомен-места у врту, поставља клупе за њихов одмор и утабава путеве и стазе којима повезује делове врта у једну кохерентну целину, у којој хармонично комуницирају све три врсте божанских створења – биљке, животиње и човек. Један од таквих вртова је и онај у којем *Аристид* и *Наџалија* редовно шетајући, одлазе до споменика да се поклоне сенама својих предака, а када се од шетње уморе, они предахну на клупи, полезно се разговарајући. Ти пратећи детаљи указују на про-

мишљање семантке архитектуре врта, у којем се вртним стазама повезују различите пејсажне целине, као што се у когнитивном процесу повезују и умрежавају различити аспекти који тек обједињени воде ка целовитом сазнању. Отуда врт у осамнаестовековној поетици фигурира и као метафора самосозерцавања и место рефлексива и медитација, јер шетња таквим простором на парадоксалан начин шетача истовремено и осамљује али и социјализује. Боравак у јавном простору, који осим што шетача повезује са другим љубитељима природе, истовремену му доноси и искуство повлачења у себе и искуство повезивања са Творцем, који је ту божанску књигу креирао, а вртларев задатак је да Књигу природе редовно чита, чува и негује.

Именујући Аугартен, Пратер, Шенбрун и Белведере, као и „све шуме наоколо и ливаде поизмеђу њи(х)” и „предградија сва око Беча и вертограде”, Обрадовић је у једном пасусу понудио каталог вртова, баш онако како их класификује и осамнаестовековна теорија пејсажа. У типовима и начинима уређења вртова рефлектовала се и одређена социополитичка проблематика. Аугартен је један од најстаријих бечких вртова, који је по оснивању почетком 17. века најпре био ловни парк са појединим објектима изграђеним по узору на *холандске* вртове, да би крајем века био потпуно уништен приликом турске опсаде Беча. Почетком 18. века парк је обновљен у *француском* стилу под надзором пројектанта Жана Трехета, који је претходно уредио и паркове око двораца Белведере и Шенбрун, што није неважна чињеница за контекст ове интерпретације.

Доступност и отвореност паркова коју Обрадовић у аутобиографији наглашава – „дворови и сади, све је то било мени отворено”, једна је од важних тековина епохе просветитељства која говори у прилог демократизацији, а која се огледала и у промени пејзажа главног града монархије непосредно пред његов долазак у Беч. Наиме, један од првих бечких паркова отворен за народ био је Пратер од 1766. године, а по узору на тај парк Јосиф Други је отворио за јавност и Аугартен 1775. године, што се десило баш у време Доситејевог првог боравка у Бечу (1771-1776).

Будући да је отварање Аугартена било организовано као свечана манифестација, која је била добро посећена од стране народа, Обрадовићу такав догађај сигурно није могао промаћи. На уласку у Аугартен била је исписана максима, на капији видљива и данас – *Место за забаву посвећено свим људима* (Allen Menschen gewidmeter Erlustigungs-Ort). Поводом отварања у парк је свечано пуштено много славуја, чији је лов цар строго забранио, те Обрадовићево запажање о славујима добија још једну значењску нијансу када се овако контекстуализује: „Сви славуји у Аугартену у пролеће, и кад бих ја сам ту био, певали би колико да су највећа господа у њему.”

Овај цитат из *Живоша и прикљученија* који се за потребе *Досишејевог врта* програмски интерпретира нуди још један много важнији увид у епоху, којој је овај Годишњак посвећен. Док су Пратер и Аугартен били народни паркови тј. како Обрадовић каже, „били су у мојој власти” и припадали су свима, дотле су Шенбрун и Белведере били „наши[х] богослављени[х] и велики[х] цесара и цесарица предивна летња обиталишта” и „бесмртнога принца Евгенија дворови”. Иако су и Шенбрун и Белведере били отворени за јавност, што потврђује и он када каже „све је то било мени отворено”, ипак су они са раскошним палатама и дворцима и „лабиринтовидним неисказаним красотама башче и рајеви” били осмишљени тако да се у геометријски пројектованим формама типичним за барок огледала моћ, богатство и слава владара. Посебан је нагласак стављен на *лабиринтовидно*, јер се тим мотивом позајмљеним из митологије сугерисала недодирљивост владара, чија се палата налазила у његовом средишту. Диван пример таквих вртова у нашој књижевности оставио је Захарија Орфелин својим бакрорезним *carmina figurata* у *Поздраву Мојсеју Пушнику*.

Насупрот тим концептима, вртови попут Пратера или Аугартена у којима је доминирала „планирана спонтаност”, која је тежила да опонаша „природну спонтаност” тј. необрађену природу па и дивљину, били су ближе народу и у њиховим русоистичким пројектима се огледала основна промена у концептуализацији природе у поетици просвети-

тељства. Чињеница да је за преуређење Аугартена био задужен исти пројектант, који је уредио Шенбрун и Белведере сугерише да су и *џаркови за народ* ипак требали огледати царску славу, као што је то било урађено пејзажном архитектуром у *царским лејџниковцима и џарковима*.

Осим што је само у једном пасусу представио два основна концепта пејзажне архитектуре 18. века, Обрадовићу је пошло за руком да у истом том опису употребом синтагме „неисказане красоте башче и рајеви” евоцира и концепт пра-врта. За метафором раја у аутобиографији је први пут посегнуо када је описивао пут преко Фрушке горе и приспеће у манастир Хопово. Та књижевна слика је стилско-семантички занимљива, јер је најпре ту употребио атрибуте којима је касније описао и бечке вртове: „Холм од холма лепши и дичнији, а сви заједно *неисказане красотије* и дивоте” (Обрадовић 2007а: 107). Хопово је доживео баш онако, како му га је Ника пред бег у манастир и представио: „Каже ми све, хвалећи ми сврх свега манастир Хопово, да је *групи на земљи рај*” (Обрадовић 2007а: 106). Сремску природу је упоредио са Божијом књигом природе, коју је „Мелхиседек читајући, свештеником вишњег бога постао” и из које „бог говори к свим људима” (Обрадовић 2007а: 107). Библијска је чињеница да је из тог пра-врта човек прогнан управо стога што је посегнуо за сазнањем, те не изненађује да је и Доситеј у својој аутобиографији истим разлозима мотивисао одлуку да свој *сремски рај*, за којим је првобитно жудео, ипак напусти: „Жеља к ученију била је начални узрок да сам ја сву вољу изгубио у оном сремском рају, то јест у Фрушкој Гори, у [X] опову, *дуже пребивати*” (Обрадовић 2007а: 115). За разлику од Доситеја, његов узор из младости, Јован Рајић, одлучио је да други део свог живота проведе у манастирском миру окружен баш фрушкогорским рајем, који је такође описао као божију Књигу природе.

Док је путовао следејући својој „жељи к ученију” рајски призори и *неисказане красотије* фрушкогорских шума око Хопова замениле су *неисказане красотије* „башча и рајева” бечких паркова, *неисказане красотије* мирисних рајских башта на острву Хијосу, *неисказане красотије* италијанских и других

градова широм Европе и Мале Азије. „Кад би[х] све хтео описивати какови[х] смо се *неисказани[х]* и *неописани[х]* *красоти*а нагледали у Болоњи, у Флоренцији, у Пистоји, у Луки, у Пизи и просто у свем оном земном у Италији рају, велика би се књига хотела” (Обрадовић 2007а: XX); или на Хијосу, где је „мирис таквих плода и цвећа да би чисто помислио ко да је у рају” (Обрадовић 2007а: XX). На рајске пределе су му личили и крајеви у којима је слушао језик његове „родитељнице“ и словенских предака: „Босну и Херцеговину, наши[х] стари[х] мило Болгарију, Грецију и остале божјем рају подобне земље” (Обрадовић 2007а: XX), и у Далмацији: „Каково блаженство и рај на земљи с онаковим светим и добрим људма живити!” (Обрадовић 2007а: XX).

У Обрадовићевом концепту пра-врта који се разбоковавао и мењао целином његовог опуса огледа се како Димитријева и Доситејева природа, тако и вишеслојност поетике опуса насталог из пера (белог) монаха.

1) У чувеном опису Књиге природе око Хопова рајски врт је истовремено идеални простор и за посвећеног младог православног монаха, али и за аутентичног верника просветитељског профила и неолога, каквим је Обрадовић у Германији касније постао.

2) У божијем рају подобним земљама у којима је блаженство и рај са добрим и светим људима живети посејане су клице Обрадовићевог здравог патриотизма и љубави према отаџбини, која је га је чак и тако имагинарна и непостојећа, као какав магнет к себи привлачила и магнетическим силама патриотизма иглу на његовом компасу непогрешиво усмеравала ка крајњем циљу, док је он пола века путошествовао: „нека слатка симпатија к јединоплеменим нашим и к земљи на којој смо произрасли всегда нам на срцу лежи, и као некакав магнет к себи нас потеже (Обрадовић 2007ц: 37).

3) У „неисказаним красотама башча и рајева” бечких паркова, италијанских градова, острва Хијоса, и других градова широм Европе и Мале Азије космополитска природа Обрадовићевог бића нашла је свој прави дом. Стога је разумљиво да је и у Уводнику првог броја *Досиџејевог Врта*, уредница Драгана Вукићевић *карџу Обрадовићевих џуџо-*

вања метафорички одредила као својеврстан *врш*, скицирајући програмски оквир Годишњака.

Дакле, може се закључити да су у Обрадовићевој рајској башчи као плодови сазревали аутентична религиозност, здрави патриотизам и космополитски дух, као три битне одлике и његове поетике. Но, за разлику од безбрижног уживања у рајском врту у којем је субјекат заштићен прохибиторним императивима, упознавање са *неисказаним красошмама* светскога шара носи одређене опасности и изазове, као што је он у цитираном одломку *Живоша и њириљученија* имплицирао метафором кише и блата или сломљене колске осовине. Насупрот пријатности и удобности боравка у ограђеним оквирима било рајске баште, било манастира, у којима владају строго прописана правила диктирана највишим ауторитетом, излазак у свет испуњен је неизвесношћу и позива на одважност и одговорност онога ко се усудио да искорачи. Тај искорак је заправо *излазак из самоскривљене малолетности*, како је чин просвећености дефинисао Кант, а храброст и спремност да се „покисне” и „угази у блато” неминовна је приликом преузимања одговорности за слободу избора и ризике који вребају, када се ходи новим стазама и када се добро познати путеви заобилазе. „Ко се кише и блата боји, нек’ се не рађа на ови свет; то му се пре каже, нек’ не рече после да није знао” (Обрадовић 2007а: 162).

У чину бирања заобилазних и „преококружнооколних” стаза мимо главног пута огледа се зрелост и самосвојност субјекта, јер „они су све то принуђени трпети, а ја не”. На путу којим иде већина обично бива не само непријатно, јер се од „праха загуше” и „не виде се од праха”, него и заслепљујуће и загушљиво, јер им се „пуне не само очи, уши и [х] аљине пра[х]ом, него и носови и уста, зашто морају дисати и одисати”. За разлику од пријатности и лагодности коју они наоко уживају возећи се „на колеси”, а које се, како је Обрадовић показао често претвара у „терпеније” и непријатност, право и суштинско уживање доноси тек *љодови слободної избора*, у којима се огледа права просвећена зрелост једне индивидуе. Овде није само реч о путовању колима или ходочашћењу пешке, него се ради о још једној важној теми која

се провлачи читавим Обрадовићевим опусом и у којој се огледају главне премисе просветитељске поетике, и кључне разлике између хуманицистичког и механицистичког погледа на свет. У епизоди његове шетње по шумама у околини Трста, у којима се он изгубио задубљен у своје мисли о томе *Је ли човек макина ил' није* и био принуђен *йрави йуиш йражи-иш* сатима, пешачећи преко околних брда, сажет је и етички изазов са којим се ми у 21. веку суочавамо. Експанзија роботизације и вртоглаво развијање вештачке интелигенције показују колико је он у свом есеју о француском филозофу Ла Метрију био у праву, а да ли је Обрадовић био *Homo Viator* или *Machina Humana* писали смо на другом месту.

*

У покушају да се Обрадовићев кратак осврт на вртове програмски интерпретира скициране су уређивачке оgrade *Досићејевој врћи* и представљено је богатство флоре и фауне његове *рајске башче*. Као и горепоменута Дидроова *Енциклопедија* и *Досићејев врт* ће настојати да континуираним објављивањем прилога из различитих области проучавања 18. века допринесе што свеобухватнијем, интердисциплинарном и интеркултуралном погледу на историју српског језика и књижевности, историју, философију, теологију, уметност и културу Века светлости. У намери да *Досићејев врт* временом постане својеврстан компендијум за српско просветитељство Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” види своју посебну академску и културну мисију.

Као што се вртови премрежавају стазама, како би се повезале различите пејзажне целине, тако ће и *Досићејев врт* настојати да пружи што потпунији увид у српско просветитељство и прецизира његово место у светским оквирима преко студија из рубрике „Век светлости“ и просветитељских плодова похрањених у „Ризници“, као и приказима књига о 18. веку, које су прочитали „Доситејеви читаоци“ или о којима се буде говорило у „Књижевном салону код Доситеја”. Као што и сваки просветитељски врт има неки памјатник, који

шетаче опомиње на изузетност и даје им пример врлине који треба следити, тако и *Доситејејев врш*, објављујући у рубрици „Награда „Доситеј Обрадовић“ за животно дело“ беседе лауреата и беседе у њихову част, жели оставити један писани памјатних наше културе. „Летописом“ манифестација организованих од стране Задужбине „Доситеј Обрадовић“ или других институција које сарађују са Доситејевом кућом, а организују пројекте посвећене неговању просветитељских вредности, хронопише се савремена историја проучавања просветитељства и представља однос нашег друштва према према Веку светлости.

Као што су пејзажну архитектуру 18. века обележили различити концепти вртова у којима су се огледале оновремене политичке, социолошке, културолошке и естетске промене и *Доситејејев врш* ће настојати да негује разноврсне приступе поетици просветитељства и сагледавању различитих аспеката у проучавању 18. века. Посебну смерницу у том контексту Годишњаку ће давати императив просветитељства сажет у чувеној Кантовој формулацији која позива на критичко мишљење, преиспитивање и иновативне искораке, али уз обавезан позив на одговорност коју изискује „излазак из самоскривљене малолетности“ и иступање у *јавној сфери*, како је читајући Канта, поручивао Хабермас. Следећи Доситеја који је увек позивао на критичко мишљење и здраворазумско резонување и часопис који носи његово име ће понудити простор за објективну критику и различите врсте рефлексације и медитације о просветитељству.

Имајући у виду изазове дигиталног доба у којем живимо, а у вези са горепоменутом недоумицом *Је ли човек маки-на ил' није у Доситејејевом вршу* ће се дискутовати о донетима интелектуалних достигнућа, о критичком мишљењу и етичким вредностима, као кључним појмовима епохе просветитељства, али са циљем да се изнова покушају дати одговори на чувено питање *да ли смо заиста ђросвећени или само живимо у доба ђросвећености*. Са том проблематиком су посебно у вези два појма која су обележила како кључне промене у Доситејевом, тако и у нашем веку. Дух времена пређашњег и садашњег као заједнички именитељ сажимају кључне речи

епохе просветитељства – демократијизација и најпредак, те ће се у Доситејевом Годишњаку у складу са његовим непрекидним апеловањем на храбро и критичко мишљење, отворити простор и за преиспитивање кључних просветитељских вредности и у нашем дигиталном добу.

Први (ис)корак из 18. у 21. век Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејејев врџи* ће начинити у домену дигитализације, те ће од овог броја часопис имати отворен приступ и сви његови прилози ће се моћи преузети на сајту Задужбине „Доситеј Обрадовић”, те користити у складу са лиценцом објављеном испод сваког објављеног чланка. Тиме *Доситејејев врџи*, у складу са својом основном оријентацијом ка поетици просветитељства и демократизацији знања, пружа непосредни отворени приступ свом садржају, а сви научни резултати су доступни јавности, чиме се подржава размена знања у што ширим академским круговима и омогућава широј читалачкој публици да користи прилоге у научне сврхе.

Следујући Обрадовићевом полиглотијизму и његовој космополитској оријентисаности ка другим културама часопис ће објављивати прилоге и на страним језицима, пре свега на енглеском, али и ће у будућности бити отворен и за прилоге на немачком, италијанском и руском. Такође, имајући на уму Доситејеву искрену љубав ка јуности српској и његово посвећено старање за младе душе, које су „подобне меком воску”, *Доситејејев врџи* ће, будући да се овим једанаестим бројем приближава адолесценцији, добити и свог *аватшара*, како бисмо му омогућили да и данас настави да врши своју мисију међу младима.

Наслов Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” својеврсна је еколошка метафора. Вртови, паркови и шуме кључни су појмови за будући опстанак, схваћени дословно као плућа Земље, али и симболично као „медитативно дисање“ и горепоменути простор за повлачење и одмор од убрзаног темпа 21. века. Називи рубрика *Век свешлости* и *Ризница* могу се у том контексту читати и као простор непресушног извора обновљиве и еколошке енергије тј. као трезор и простор за њено складиштење, што *Доситејејев врџи* у домену проучавања просветитељства и тежи да постане – ризница знања о 18. веку.

Светлост, дакле, као симбол поетике просветитељства остаје и централни појам нашег доба – било као „еколошка“ соларна и вишенаменска светлост, било као дигитална светлост која нас обасјава са различитих екрана. Будући да је за оптималну генезу Доситејеве *рајске башче* неопходно да у њој, као и у Аугартену, осим славуја певају и друге птице, да пролећу трудољубиве пчеле, цврче цврчци и шетају мрави, да се осим хртова и осталих паса који преко дана са шетачима „беспослен[и] каса[ју] [или] лете управ као тане“ (Обрадовић 2007б: 257), можда ноћу, неопажено прошетају и неке друге живуљке, *Доситејев врћ* прераста и у својеврсну *басну*. Као што басна критикујући истовремено поучава и забавља, и Годишњак ће настојати да из броја у број слашљивим читаоцима полезним, духовитим и критичким садржајима пажњу вазда живом одржава.

Пред Уредништвом је изазов да *Доситејев врћ* настави да обрађује и негује, како би се његов импресивни пејзаж разбокорен претходних десет година сачувао. Током једног дестлећа *Доситејевим врћом* је прошетало и њиме се бавило тачно стотину и шездесет вртлара укључујући ауторе, чланове рецензентског тима и Уредништва, а обрадива површина је од првог броја, који је покренула проф. др Драгана Вукићевић, до десетог броја, чије смо објављивање у овогодишњем *Салону код Доситеја* уз присуство Доситејевих пријатеља свечано обележили, нарасла на две хиљаде пет стотина шездесет и шест страница. У духу Обрадовићевог поштовања туђег трудољубија и његове искрене љубави к дражејшим пријатељима у овом броју у оквиру „Летописа Задужбине „Доситеј Обрадовић““ доносимо осврт на одржани „Књижевни салон код Доситеја“ у оквиру којег је представљена прва деценија излагања Годишњака. У жељи да се добра традиција настави *Доситејев врћ* ће настојати да окупи што више трудољубивих вртлара, који ће својим разноликим компетенцијама доприносити расту и бујању ове просветитељске башче.

У Келну, 1. децембра 2023.

Драгана Грбић

ЛИТЕРАТУРА

- Обрадовић 2007а: *Писмо Хараламџију, Живої и љикљученија*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига, књ. 1, прир. Мирјана Д. Стефановић, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, Београд.
- Обрадовић 2007б: *Обрадовић, Доситеј: Басне; Истинина и љрелесї; Пуїш у један дан*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига, књ. 2, прир. Миодраг Матицки, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, Београд, 2007.
- Обрадовић 2007ц: *Обрадовић, Доситеј: Совјетїи здраваїо разума; Еїшика; Слово љоучиїшелно їосїодина Георїїја Јоакима Цо-ликофера [с немецкої језика љреведено Доситејејем Обрадови-чем]*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига, књ. 3, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, Београд.

ВЕК СВЕТОСТИ
Студије и чланци

821.133.1.09 :929 Казанова Ђ.
5:929 Бошковић Р.
Оригинални научни рад
Примљен: 7. 9. 2022.
Прихваћен: 5. 10. 2022.

Бранко Алексић*

КАЗАНОВИНА МЕТАФИЗИЧКА КРИВА СИЛА ЉУБАВИ ПРОИЗЛАЗИ ИЗ "CURVA BOSCOVICHIANA"

(НАСТАВАК ИЗ ПРОШЛОГ БРОЈА)

Текст представља наставак студије истог наслова, објављене у бр. 10. Пошто смо представили спољашње околности пријатељског зближавања Руђера Бошковића (1711-1788) и Ђакома Казанове (1725-1798), у наставку огледа можемо продрети у неколико мање познатих текстова млетачког пуστοлова не само као писца мемоара, него и писца расипног талента у философским огледима, позоришним комадима и расправама из математике. Насупрот негативној теорији о „расипним структурама” генија, наводно погубним за разумни рад, нов научни предлог физике о самосталном организовању тих расипних структура, иде у прилог карактеру Казановиног хедонистичког животног система, као и Бошковићевог генија о којем Казанова пише после Руђерове смрти. Вероватно нас је само Руђерова смрт спречила његовог реаговања на Казановине личност и рад, да би узајамност њихових интересовања била потпуна... Једну деценију после Руђерове смрти, Казановина расправа о Удвајању коцке из 1790, Бошковићу приписује врлине песника и научника-математичара, које повезује Паскалов дух финесе. Казановин нацрт трагедије о француском каљевском пару, који ископавамо из архива дворца Дукс, афирмише Бошковића као „генија

* branko.aleksic@sfr.fr

овог столећа..., јер он је био велики математичар, геометријар и астроном”. Неколико рукописних листова из Руђерове заоставштине (који су доспели до библиотеке америчког универзитета у Берклију...), показују његово можда узгредно али утолико занимљивије бављење теоријом математичких правила у игри с бројевима на срећу. Легенда према којој се Мирабо у уводу за Еротика библион надахнуо личношћу Руђера научника-сањара, можда није неоснована – ма колико Казанова протествовао против „увреда које је Мирабо нанео о. Бошковићу”.

Кључне речи: математика, игра на срећу, расипне структуре, теорија генија, будућњарски Ерос.

6. ПИТАЊЕ ВЕРОВАТНОЋЕ ИЗЛАСКА ПАРНОГ ИЛИ НЕПАРНОГ БРОЈА У ИГРИ НА СРЕЋУ

Ђакомо Казанова у два предговора утопијског романа *Icosameron* (на француском, Праг, 1788), ставља филозофа природе из Далмације, у ред савремених великана XVII-ог и XVIII-ог века: Бекона, Декарта, Лока и Њутна. Затим, у рукописном *Essai de critique sur les mœurs, sur les sciences et sur les arts* – „Критички оглед о обичајима, науци и уметности” (1785–1786), он баца изазов „једном новом Њутну, једном Бошковићу, или неком другом истог калибра...”, да прорачунају путању једне комете, која ће се једног дана неизбежно разбити о Земљу. Хронолошки ред текстова се проширује на писма, од којих једно упућено Бошковићу, 1770; друго опату дела Лени, 1783. На концу, научни рад о подвајању коцке (објављен на француском, у Дрездену, 1790), хвали уметничку природу Бошковића песника-геометра. Казанова оставља белешке поводом наводног спора Мирабо – Бошковић, које три пута (1791–1792) понављају инвективу против Мирабоа.

У предговору животної суми својих мемоара, Казанова расправља о смислу Сократовог унутрашњег гласа и његових евентуалних римских настављача, Цицерона и Сенеке, од којих преузима своје вјерују: *Sequere deum* – „прати свога

бога” (CASANOVA: 1962)¹. Смисао је: уздај се у своју звезду, као у мемоарима Доситеја: док га „јошт подстреканија телесна нису закупила била”, и кад је почео „мудрованија и намеренија заборављати”, каже он, „кад ето ти моја звезда, која је другојаче са мношћем наумила била...” (ОБРАДОВИЋ: 1975: 99, 115)”

Казанови је ту стоичарску девизу непосредно пренео – приде уз глумицу Терезу Имер – , венецијански епикурејац Малипијери, или оно што је од њега преостало у шедесет и седмој години живота:

„...Сократов демон, подучаваше га тај стари мудрац, то је управо Бог стоичара који са *sequere Deum* на крају крајева желе да кажу: препусти се ономе што ти срећа нуди, осим уколико не осећаш неку велику одбојност да то учиниш.” (BACCOLO 1979: 35–37)

Казановино писмо Бошковићу, написано на француском језику, јер излаже расправу коју је Казанова имао с младим астрономом и математичарем Франсоа Жакјеом (François Jacquier), тиче се математичке теорије вероватноће. Подвучимо оно што је у писму значајно за однос Казанове према Бошковићу: изванредна слобода којом се италијански пустилов обраћа опату за практични савет у игри на срећу.

Казанова игра на картама (фараон), и добија на лутрији. Мисли да није довољно *прејусуиши се ономе што ти срећа нуди*, као што показују његови описи варања на картама. Наука бројева, којој се подучава на пример у Казотовој (Cazotte) новели *Заљубљени ђаво* (1764), одстрањује случајност и обетује природну законитост којом бројеви падају у игри на срећу.

Од Казановиног писма Бошковићу сачуван је нацрт на француском, без адресе и датума; у Архивима из Дукса, инвентар под бројем 9-37. Пописивач архива, Бернард Мар је сматрао да писмо може бити датирано између 1790. и 1792. Међутим, пошто је реч о математичком питању и пошто се обраћа „Веома пречасном оцу...” (*Mon très Reverend Père...*),

¹ *Histoire de ma vie*, Préface, стр. VII-XXI.

казановиста Густав Гугитц (Gugitz) је закључио да је упућено Руђеру Бошковићу. Написано је дакле 1770. године, у време када је Бошковић био професор у Павији, и када је француски математичар Маиран, поменут у писму, био још у животу. Истовремено, 1770. је година у којој је Казанова упознао оца Жакјеа, математичара насељеног у Риму. За потврду наводимо сачувани пројекат нове игре на лутрији коју је Казанова мислио у то време да предложи у Италији. То је подстакло његово практично занимање за математичку вероватноћу парних или непарних бројева.

Један изненађујући Руђеров архивски документ (приватном продајом доспео од Лондона до америчког Универзитета Беркли, у Калифорнији!), показује да игра на срећу „лото“, италијански извозни лутријски специјалитет, није била страна Руђеровим занимањима! Наслов текста који разматра практични вид лутрије: „Breve memoria sul lotto di Roma presentata a sua eminenza il Signor cardinal Lante nella sua magnifica villa di Bagnaja“ – „Кратки мемоар римске лутрије, представљен његовој висости кардиналу Лантеју у његовој величанственој вили у Бањаџи“².

Други Руђеров краћи рукопис, од пет листова (такође доспео до Универзитетске библиотеке у Берклију), тиче се вероватноће случајно извучених бројева. Шијнајн (О. В. Sheynin), аутор студије „Р. Ј. Бошковићев рад на вероватноћи“, мисли да, уколико је овај други текст настао пре 1756. године, он би, „стављен у контекст теорије грешака, представљао први рад у којем би вероватноћа била примењена на теорију грешака“³.

Није познато шта је Бошковић одговорио на Казановину молбу.

Али отац Жакје, у писменом одговору који је сачуван, са своје стране не пропушта да укори Ђакома због његовог „узбурканог система живота“. Казанова није изменио свој

² Archives of R. Boscovich, Berkeley, MS. N° 65: Рукопис од 18 страна у препису једног кописте, са адресом Eminenze, датиран 1765.

³ „Set in a context of the theory of errors, this undated manuscript, if written before 1756, is the first work where probability is applied to the theory of errors.“) SCHEYNIN: 1973.

„систем живота”. Наслућујемо да се заштита коју тражи у кругу језуита, тиче тактике да умилостиви личности од папе до венецијанских инквизитора да би му дозволили повратак у Млетке.

Повратак блудног сина у Венецију: 1774. године. Коначно изгнанство: 1782. Боравак је трајао само осам година – али то раздобље представља његово најплодније италијанско књижевно раздобље...

Отада започиње занимљиво укрштање животних путања Доситеја и Казанове, обојица чланова реда Слободних зидара. – Доситеј је први пут путовао у Венецију 1771, и провео је неко време „у венецијанском лазарету” (ОБРАДОВИЋ 1975:183). Али при другом путовању кроз Италију, десет година касније, кад обилази Венецију у којој је карневал, Казанова је такође присутан у граду! Замаскирани, на карневалу нису могли да се упознају... Доситејев премештај из Молдавије у Немачку, 1782, подудара се са Казановим путешествијем. Рођен око 1739/40, петнаест година млађи од Гиацима, Доситеј скида свештеничко одело у Халеу, где на Универзитету похађа предавања Јохана Аугуста Еберхарда, аутора *Нове аџологије Сократа*, 1772, и противника Кантове трансценданталне философије⁴. Независно од тога, Кантова питања су Доситејева питања, на прагу његове аутобиографије, која бисмо могли означити као егзистенцијална : „*ошкуд сам на ови свети дошао, шта сам у њему чинио и куд ћу из њега ићи*” (ОБРАДОВИЋ 1975: 50). Савет аполонског пророчишта, којем Платонов дијалози подвргавају Сократа, Доситеј приписује савету „премудрога Питагоре – да се к себи вратим, да у себе дођем...” Међутим: „Златни совјет: *Познај себе!* – врло се касно прима” (предисловије *Живота и прикљученија*, 1789). Казанова ће узети то аполонско упутство за мото *Повести о мом животу*, коју започиње да саставља 1790. године. Лајпцишки сајам књига види изложе-

⁴ Види Кантов одговор на Еберхардове нападе у *Философском магазину*, 1790: Ueber eine Entdeckung, nach alle neue Kritik der Reinen Vernunft durch eine ältere entbeirlich gemacht werden soll – „О једном открићу, према којем би цела нова критика *Чистог ума* била некорисна после једне старије”.

на, једно до другог, издање Доситејејевих *Собранија...* (1793), Казановиног *Монолоја једној мислиоца* (1786) и *Повесџ о бексџву из млеџачке џамнице* (1788). Прикладнија духу времена просветитељства, Доситејева поучна аутобиографија *Живоџ и џрикљученија*, писана са васпитним циљевима, наилази на похвалан прилог у *Јенским књижевним новинама* (*Jaener Literatur-Zeitung*) јануара 1785, док исти лист (и можда исти анонимни књижевни критичар?), јула и августа 1789, сахрањује Казановину *Повесџ о бексџву из млеџачке џамнице* и затим утопијски роман *Icosameron...*!)⁵

7. КАЗАНОВА ПОХОДИ БОШКОВИЋА У БАСАНУ

ЗА ПОСЛЕДЊЕ ЗБОГОМ

„Најкраћи пут водио је кроз Басано.”

Повесџ о мом бексџву из Млеџачке џамнице (1788)

Због сатире на венецијанско племство и своје порекло ванбрачног сина: *Né Amori, né Donne, ovvero la stalla ripulita* то јест: „Ни о женама, ни о љубави, већ поново очишћена Аугијева штала”, августа 1782, Казанова је приморан на своје друго, овога пута коначно изгнанство. Отпловивши из Венеције, пролази реком Брентом кроз Басано да би поздравио Бошковића, 17. јуна 1783.

Писмо од 6. септембра 1783, из Анверса, упућено оцу della Lena, који живи у језуитском колеџу Theresianum у Бечу, описује перипетије путовања⁶:

⁵ Ми смо објавили нацрте Казановиних одбрана од критика *Јенских новина* у књизи *Казанова џоводом књижевносџи* (*Les propos littéraires de Casanova*, Париз, 2011).

⁶ Писмо објавио и пропратио белешкама Вацлавик (*Watzlawick*: 1979, 6).

A Monsieur
Monsieur l'Abbé de la Lena
au colege Theresien
Vienne

Sig^r Abbate Mio Vener^{mo} P.rone Anversa 6 7bre 1783

Ella avrà già saputo, che passai otto giorni a Udine in casa del N.H. Luogoten[en]te, dove ebbi l'onore di pranzare con S.E. Cav^r Nicolò Foscari. Me ne andai di là a Venezia, dove volli avere il capriccioso divertimento di non andare che alla mia casa, e poi a Mestre con tutta la famiglia, che in mia casa mantengo e della qual sola faccio caso nella troppo verso di me indifferente mia patria. Dopo tre giorni lasciai Mestre, andai a vedere a Bassano (a ritrovare) il sempre padre Boscovich, indi mi fermai a Trento, poscia a Inspruck [...]",

etc.

Sig^r Abbate Vener^{mo} P.rone
Servitore

Suo Um^o Obb^o

Casanova

(„Ви досад сигурно већ знате да сам провео осам дана у Удинама, у кући Карла Антонија Дона, поручника у Фриулију⁷, где сам имао част да обедујем са његовом висошћу, племићем Николом Фоскаринијем⁸. Одатле сам се [привремено] вратио у Венецију [око 14. јуна 1783], где сам имао каприциозну забаву да одем једино до своје куће [јер му је *пришћуи* у све *грује* куће био забрањен! – Б. А.], и затим у Мештре

⁷ Тај исти Donà је покушао да судски поврати од грофице Giustiniana Wynne-Orsini њен карташки дуг, бележи Watzlawick.

⁸ Niccolò Foscari di Alvise (1732–1806), амбасадор Венецијанске Републике на аустријском двору, 1777, имао је као наследника, 1781, брата Себастијана (1718–1785). Sebastiano Foscari ће примити љубазно Казанову у Бечу, 1783, и узеће га у своју службу „да му пише депеше”. (Према томе, Казанова – који не зна немачки језик – не живи у Бечу од „мале шпијунске гаже коју добива од млетачког амбасадора за обављене услуге”! Предраг Матвејевић, у поговору издању *Мемоара*: „Giacomò Casanova – човјек, мит и писац”, стр. 371, не оснива своје смело тврђење на поузданим податцима).

са целом породицом коју издржавам у кући, и која ми једина важи у мојој отаџбини превише равнодушној према мени⁹. После три дана оставио сам Мештре, и отишао сам у Басано да видим (да поново нађем) оца Бошковића, који је још увек свештеник. Затим сам се задржао у Тренту, прошао за Инсбрук”)

Путује до Анверса у Холандији, затим до Беча код амбасадора Фоскаринија, и најзад у последње уточиште у Дуксу (чешки: Дуково), у замку властелина *Emmanuella Waldsteina*, где ће провести својих последњих тринаест година – од 1785, све до смрти, 1798. Бошковић, душевно поремећен на крају свог живота, умире у Милану, од компликација на плућима, 13. фебруара 1787. године. (Рачунари, преоптерећујући рад са математичким бројевима – не гарантује ли то паранојачко устројство?! Питање се поставља поводом плејаде научника умрлих помраченог ума, од Бошковића до Георга Кантора, проналазача ирационалног броја, и Курта Гodelа, проналазача философске теореме „недовршености”, који је себи био поставио циљ: „бити фанатично рационалан”).¹⁰

Добровољно изгнанство подстиче Казанову на ново стваралачко раздобље. Као Фоскаринијев секретар у венецијанској амбасади у Бечу, он објављује, једно за другим, 1784. и 1785, два *Израћања*... о афери браће Зановић који су преваром са бродом војника обећаном Холандији у рату са Турском, изазвали сукоб република Венеције и Холандије¹¹. После Фоскарнијеве смрти, збринут као приватни библиотекар у замку грофа Валдштајна, у Дуксу (данашње Духово у Чешкој), Казанова

⁹ Казановина последња венецијанска љубав, Млада Франческа Бускини (*Francesca Buschini*, рођена око 1763), имала је сестру Марију, брата Ђованија, и мајку, која ће натерати Франческу да прода Казановине књиге остављене код њих пре одласка у прогонство.

¹⁰ Гodelова теорема је дала нову представу картезијанског духа и односа према трансцендентном. Патећи од параноје, научник је умро (као Милош Црњански), од неухрањености, плашећи се да га не отрују. На крају живота, тежио је свега 31 килограма.

¹¹ *Lettre historico-critique sur un fait connu...* (12. мај 1784) ; *Exposition raisonnée du différend qui subsiste entre les deux républiques de Venise et d'Hollande* (новембар 1784; штампање исправљеног издања, јануар 1785); *Supplément à l'Exposition raisonnée...*, април 1785.

објављује једно за другим своја горе поменућа дела на француском: *Soliloque d'un penseur* – „Монолог мислиоца”, Праг, 1786; *Histoire de ma fuite des prisons de la République de Venise*, 1787 ; најзад, *Icosameron...*, децембра 1788. Као што смо споменули, он експериментира са легендарним „делијским проблемом” из геометрије – сњевање о дуплирању коцке: *Solution du problème Déliaque. Corollaire à la duplication du cube... Démonstration géométrique de la duplication du cube, Corollaire second*. У сандук са рукописима похрањује анти-религиозни дијалог у XVIII наставака: *Le Philosophe et le Théologien* – „Философ и теолог”, који ће бити објављен по први пут тек два века касније¹².

Док *Кришички ојлед о обичајима, науци, и уметностима* из 1785, остаје у рукопису, годину дана после Руђерове смрти, Казанова јавно изражава своје дивљење према научниковом генију, у предговору роману *Икозамерон*, штампаном 1788.

Као теоретичар наука, Казанова сведочи о европском рангу дела Руђерових дела. На челу утопијског романа *Икозамерон* или *повести Едварда и Елизабете*, који су *проживели осамдесет и једну годину код Меџамикра, урођеника и сџановника Прошкосмоса у унутрашњости нашег глобуса*, на француском језику, у Прагу¹³, расправи између „старих” и „модерних”, коју је госпођа Дасије (Mme Dacier) отворила проблемима свог костимираног превода Хомерове *Илијаде* на француски, Казанова призива величину и скромност Бошковићевог духа као аргументе за одржавање ваљаног наслеђа које треба наставити да оплођује Нови органон философије. То је позната карактеристика незастаревања научних теорија (FESTINI: 1979)¹⁴.

¹² У додатку Казановиних мемоара (*Histoire de ma vie*, издање Laffont, 1993) ; књ. I, стр. 1108–1255.

¹³ *Icosameron* ou *Histoire d'Edouard et d'Elisabeth qui passèrent quatre vingts (sic) un ans chez les Mégamiques habitants aboriginès du Protocosme dans l'intérieur de notre globe*, traduite de l'anglois par Jacques Casanova de Seingalt, Vénitien, Docteur ès loix, Bibliothèque de Monsieur le comte de Waldstein seigneur de Dux. Prag, т. I-V.

¹⁴ Хеда Фестини у изванредном огледу, „Неке карактеристике Бошковићеве знанствене методологије”, прати епистемолошки смисао позиције незастаревања научних теорија, од Галилеја (1638) до Фајера-

Пажња коју Казанова пред очима просвећеног света поклања Бошковићу у предговору 2. тому дела *Icosameron*, показује више од обостраног поштовања: дивљење генију. Казанова оцењује Бошковићев значај за науку у доба које су револуционисали Декарт, Њутн или Коперник; луцидан, видовњачки суд. Али, да је остало само на изрицању тог суда, Казановино предвиђање Бошковићеве будуће славе би у нашем веку било придружено позитивним судовима научника од Поенкареа до Ајнштајна, и судова философа од Касирера до Б. Петронијевића; сви они у Бошковићу поздрављају великог претечу модерних наука и атомистике. Не заборавимо езотеричара Оскара Љубича-Милоша (Oscar Lubics-Milosz), француског писца литванског порекла, аутора дела *Les Arcanes* – „Тајновитости”, који ће, попут Казанове, ставити Бошковића уз Декарта и Њутна... Али Казанова се показује као јединствен међу свим сведоцима, по „извештају” уживо о Бошковићу из прве руке, у перспективи актуалности краја епохе XVIII-ог века.

Упознавање то јест систематизовање каскаде Казановиних одломака о Бошковићу, позива на огроман скок у мишљењу, на промену духовне перспективе из које говоримо о „пост-модернизму” – у Казановину перспективу у којој се у тада новом појму „модерних” говори као о почетницима, а о „старима” као о нужним утемељитељима савремених сазнања...

На крају полемике између присталица „старих” и „модерних”, отвореној у париској Академији наука и уметности крајем XVII столећа, Казанова за средњи пут користи цитат из приватних разговора са Руђером Бошковићем. То је неочекивана, ретка околност! Симпатија с којом се оцртава портрет великог научника и пријатеља, оправдава израћање мало познатог Бошковићевог лика. – Уз то, књижевност и поезија су могле бити само једна од заједничких тема Казановиних и Бошковићевих разговора уживо: један одломак имамо сачуван захваљујући том Казановином предговору уто-

бенда (*Против методе*, 1970) и Лаудана (*Најпредак и његови проблеми*, 1977). Досије „Руђер Бошковић, филозофија и знаност”, часопис *Филозофска истраживања*, Загреб, год. 9, бр. 32-33/1989, стр. 1489-1493.

пијском роману *Icosameron*. Сведочанство потиче од једног савременика, не као захваћено нашом интуицијом, него као документарно, и утолико ређе што се налази изван штива Казановиних *Мемоара*, већ у његовој епистемолошкој беседи! Преко Казанове сазнајемо, између осталог, да Бошковићеви други пријатељи, строго научници или теолози језуитског реда, нису ни најмање одобравали његово лично бављење поезијом. (Разлог није могла бити само „заједљива сујета свештенства”, коју Хегел добро познаје.)¹⁵

Ватреност Казановиног пера врхуни у пародијском одломку о „канонизацији светаца” за коју треба чекати одлуку Ватикана, „иначе ни сви ђаволи пакла ту не могу ништа помоћи”.

Видели смо да је тако било и за улазак у Француску Академију наука!... Генијални такт меморијалисте за избор и пласман портрета својих савременика, поткрепљен је пресеком мишљења и судова о модерним научничким духовима као што су Декарт, Њутн или Бошковић. Међу „старима” остаје Аристотел, чије се учење преко средњовековне схоластике било извргло у философију коју је Декарт поништио *Расиравом о методи*. Временска перспектива на коју Казановино читање – његова херменеутика – позива, освежена је изазовним постављањем епистемолошког питања о духовно-културном наслеђу и савремености.

Подвргавајући најпре у предговору првом тому *Икозамерона*, сатиричној обради „Књигу постања”, Казанова изјављује:

„По занимању, ја нисам нимало теолог и стога пишем без претензија, са свом сталоженошћу коју човек мора имати ако хоће да расправља неко питање да би установио верску истину. Ја сам философ, и називајући се тако, претендујем на исту ону скрушеност на коју су претендовали Питагора и Платон¹⁶.”

¹⁵ *Феноменологија духа*, одељак „Борба просвећености са празноверјем”, стр. 317.

¹⁶ *Icosameron*, т. II, стр. 2.

Изненађујуће је да се легендарни Питагора и Платон – аутор питагорејске дијалошке повести *Тимај* –, јављају као прве две фигуре на почетку опширног теоријског предговора истом делу (том 2). Казанова у предговору у ужем смислу излаже своје оригиналне погледе на морал, философију, наслеђе и модерну поетику књижевности, образлажући утопијску парадигму не као истиниту, него као „вероватну” – у смислу у којем је Платон говорио о вероватним исказима.

„Подсетите се, то вам понављам, да ја не претендујем да докажем неку истину, него вероватноћу претпоставки које износим...”

Те Казановине претпоставке се тичу могућности постојања живота у унутрашњости Земљине кугле... Основни тон даје историјско-философска напомена. Уз Платона и претходнике утопистичке литературе, можда треба појаснити име Niels Klim: дански књижевник Холберг објавио је *Путовање Нилса Клима у доземни свет*. На следећим страницама, Казанова улази у полемику у којој као аргумент за незапостављање наслеђа, употребљава и „традиционалистички” став Руђера Бошковића.

„Платон, Еразмус, канцелар Бекон, Тома Морус, Кампанела и Нилс Клим [мање познати јунак Холбергове утопијске повести], су ми такође побудили жељу да објавим ову повест, или роман. Ја се дивим старима и сматрам се њиховим дужником за све оно што знам, јер без млека које сам посисао студирајући их, никада не бих смогао храброст да следим Хоратијев савет, *sapere aude* [усуди или *дрзни се на знање*]; али цео свет им се не диви¹⁷.”

И затим, у одбрану својих личних укуса у философији и науци, он наставља:

„Човек који цитира неког модерног аутора је као верник који се представља неком недавно умрлом а кога сматра

¹⁷ *Икозамерон*... Жака Казанове де Сенгала Млечанина, Доктора права, Библиотекара господина грофа Валдштајна господара Дукса и коморника Његовог Аустријског Царског и Краљевског Величанства. Друга књига. У Прагу, Штампарија Велике школе, 1788 (т. II).

свечем; мора да чека да га Рим канонизује јер пре тога није могуће да тај постане светац па све да се у то умешају и сви демони пакла. (...) Додајмо да је Риму за канонизацију довољно само једно столеће, док је за човека од пера, осим ако није реч о једном Декарту, једном Бекону, једном Њутну, једном Локу, једном Стелинију, једном Бошковићу, или неком сличном, потребно неколико столећа. Погледајмо окрутну судбину Аристотела, да бисмо се, жалећи тог великог човека, учврстили у нашем уверењу. Вођа најславније од свих филозофских школа, пошто је универзално владао дуже од двадесет и два столећа, данас је доспео до поруге: признаје му се само велики геније; човек не може да га цитира а да не буде извиждан. Међутим, ми налазимо да је изузетан број великана имао за њега само хвалу: Цицерон, Плиније, Галилеј, Арнауџ и многи други, уздижу га до небеса; Макробије каже о њему, *nihil tantum virum ignorare potuisse* [нико не може да ићнорише ѡаковоћ ићћолина], док га Свети Јероним назива *finem humani intellectus* [фина љугска ићаметћ], а Лактаније и Свети Августин се натићу у похвалама. Ко би томе веровао пре два века? Платонов велики ученик, затим учитељ толиких учитеља, проналазач библиотеке, силогизма, философ *par excellence*, аћћео, божанственик, хришћанин такође *per virtutem verbi* [снагом речи], постаде неверник, богохулник, дрзник, варалица, незналица. Погрешке, које су му пронашли, чине сумњивим истине које је можда обетовао, и човек не може више да га цитира. То је запањујуће. Међутим, ми се пред њим осећамо маће вредним, истовремено се осећајући премоћним у науци. Ко од нас сматра да поседује већи геније од тог великог старца? Признајмо да без његове погрешне филозофије, ми не бисмо доспели до тога да поседујемо ону добру. Изгледа да човек не може допрети до истине осим идући путем погрешака.

(...) Проналасци старих нас уверавају у њихов геније, јер без генија нема проналаска, и у томе треба да им се дивимо као нашим претпостављеним, али не верујући да ми не можемо имати сличан геније, пошто геније који је једном постојао не доказује немогућност нашега. Ми смо га испољавали и испољавамо га, исправљајући њихове грешке, и допуњавајући њихове проналаске или њихова открића, пошто је немогуће два пута пронаћи исту ствар. Они су имали предност – уколико је то предност – да се роде пре нас, и то у доба када је још млади свет био сиромашан у свему ономе што је

могло изићи једино из човекових руку или из његовог духа. Тако су се нашли уведени у велику празну кућу у којој су затекли само материјал; потреба је подстакла геније и они су дали своје. Њихови настављачи пак се нађоше уведени у већ леп дворац, где су, пошто су се најпре дивили, схватили да су способни да све ураде боље, да попуне празнине и да боље разместе део намештаја; њихова потреба је била велика и без генија не би ништа могли да ураде. Али они који нису почели од таквог дивљења нису ништа урадили. *Admiratio est semen scientiae**.

Вероватно је да бисмо, да ништа нисмо затекли, ми све пронашли као они; али у то нисмо сигурни. Можда би Коперник, Тихо Брахе и Декарт постигли оно што је Птоломеј постигао много векова пре њих, да Птоломеј није постојао, и човек може да мисли да би Птоломеј, само да му је било доступно Питагорино учење, био прави Коперник. Ми смо сви ученици. Без Архимеда, Еуклида и првих претеча, не бисмо имали Галилеја, ни Њутна, ни све друге велике научнике, као што без Дантеа не бисмо имали Петрарку, нити Таса без онога којем он изражава највеће дивљење у стиху *Il grande che cantò l'arme, e gli amori*¹⁸, не бисмо имали Ариоста, а њега, као ни Вергилија, без Хомера, јединог за којег може бити речено да је пао с неба, и који можда није био историчар него проналазач који је измислио Тројански рат. Отац Бошковић ми је рекао да верује да не би урадио ништа ваљано без помоћи онога што је нашао да су учинили стари и да, када би био рођен на њиховом месту, не зна да ли би умео да пронађе оно што су они пронашли, али да је сигуран да би један древни математичар, гометар или астроном, рођен на његовом месту, умео да оде даље од онога докле је допро он сâм. Ево говора који волим, пошто сам сигуран да ми га не преноси скромност једног заната, него лепа искреност, која је била својстве-

¹⁸ Torquato Tasso (1544–1595) цитиран у оригиналу, на италијанском, усред француског текста. Стих *Великан који ђеваше бишке и љубави*, односи се на Лудовика Ариоста (1474–1533), аутора *Бесној Роланда*, Казановиног најомиљенијег спева. – Доситеј, цитирајући Фонтенела, доказује распрострањеност угледа аутора *Бесној Роланда*: „Фонтенел приуподобљава [џореди] прекрасно живот наш обајаноме [очараном] двору Ариостову, у којему се људи непрестано траже, сретају се сваки час...” *Етика или философија наровоучишелна, ђо систџеми і. џрофесора Соави* (У Венецији, у Грекословној типографији, 1803; види ОБРАДОВИЋ 1961: 480).

на човеку који ми зборише на тај начин. Он је молио своје пријатеље да покажу разумевање за његову наклоност према латинској поезији, која му је забављала дух олакшавајући га после најистанчанијих рачунања. Модерни с тим укусом су вредни дивљења подједнако као стари; ако би се ови последњи данас поново појавили, они би радо код њих пошли у школу; ми тим модернима можемо чак дати име старих и сматрати их таквима. Учењак Бекон Веруламски каже да се старима треба дивити, али стављајући том дивљењу нужне границе да би се спречила неделатност која се може изродити у ономе ко се само диви. Он вели да је неког аутора којем се човек диви, немогуће надмашити без извесног прилагођавања, пошто се вода никада не пење вишље од свога извора, и да дакле треба проучавати оно чему се дивимо, а затим следити импурсе генија. Оно што ми зовемо антика, није ништа друго до младост света, антиквитас саецули јувентус мунди: време, каже Бекон, не може бити названо старим осим када сам свет постане стар, и према томе садашње време треба назвати античким..." (Превод Б. А.)

*Исту Беконову изреку: „Дивљење је зачетак науке”, Казанова узима за мото предговора 2. тому *Икозамерона*.

Са своје стране, Доситеј завршава рукопис *Животи и прикљученија*, у Лајпцигу, 1. јануара 1789, Беконовим речима о наклоности према љубави других људи „која, ако се не упразни у једнога или у мале, природно излијева се на многе.” (ОБРАДОВИЋ 1975: 246).

8. Наводни спор Мирабо – Бошковић

Остаје нам да разрешимо загонетку коју Казанова поставља у три текста, у раздобљу непосредно после Француске револуције, о наводној „увреди” коју је Honoré-Gabriel de Riquetti, гроф Mirabeau (1749–1791), нанео Руђеру Бошковићу.

Парадокс је да је Бошковићевим настојањем, Ремондини издао у Басану једно дело маркиза Виктора де' Рикетија де Мирабоа (Victor de Riquetti de Mirabeau, 1715–1789), оца Оноре-Габријела, познатог трибуна из француске револу-

ције, како наводи Жељко Марковић¹⁹. Реч је о спису: *Hommes à célébrer pour avoir bien mérité de l'humanité par leurs écrits sur l'économie politique. Ouvrage publié par P. Boscovich, ami de l'auteur*, то јест: „Људи које треба славити јер су добро задужили људскост својим списима из политичке економије. Дело објављује о. Бошковић, ауторов пријатељ”, у две књиге (1789).

Тачна је рана претпоставка Михаила Вујића, да је Бошковић „још из ранијих пријатељских односа” са Мирабовим оцем, примио пријатељску дужност да приреди књигу за штампу, и да је она, стицајем околности, изишла после смрти Виктора маркиза од Мирабоа (1789), и после Бошковићеве смрти, 1787 (ВУЈИЋ: 2003, стр. 243).

Мислимо да је Мирабо-отац вероватно рукопис поверио Бошковићу, у време кад је Руђер „живео у год. 1782 као гост и пријатељ у кући истога оца Мирабоа”, како пише Михаило Вујић.

Бошковићеви хрватски и српски биографи, Фрањо Рачки и Михаило Вујић, знају за пријатељство између Виктора маркиза Мирабоа и Бошковића. — „Види у животопису Бошковићеву [*Život i osiena djela R. J. Boškovićeve*] од Фр. Рачког, *Рад Јуџославенске акадџмије*, књига 87-90, стр. 61...”, упућује Вујић, узгред исправљајући мале омашке Фрање Рачког који је звао Виктора Мирабоа „Маршалом” уместо „Маркизом”, а физиократу Тургоа погрешно уврстио међу противнике енциклопедиста... Основна поука је да потоњи познаваоци Руђерове биографије логично знају о Руђеру и Мирабоу много више него казановисти који пишу о Казанови и Руђеру. Ови последњи застају немоћни пред загонетком коју Казанова поставља о Руђеру и сину маркиза Мирабоа!... Тек пресеком података из две области истраживања — не рџимо: два табора! —, разјашњава се најпре пријатељство које је везивало маркиза Виктора Мирабоа и Руђера. Познанство Руђера са младим грофом Оноре-Габријел Мирабоом је уследило посредством оца. Опчињеност младог грофа Оно-

¹⁹ *Енциклопџдија Јуџославије*, т. 2, стр. 380. Михаило Вујић се први посветио овом проблему: „Виктор Мирабо у издању Руђера Бошковића”, *Дело*, књига 7, Београд, 1895, стр. 379-388.

ре-Габријела Руђеровом личношћу започиње те исте 1782, кад он скицира превод на француски једног одломка из Руђерове латинске *Теорије философије*.

Да ли је могуће, према томе, да је тај маркизов син (којег је отац притворио због младеначких испада још 1765...), Honoré-Gabriel de Riquetti comte de Mirabeau, тај „познати трибун Француске револуције”, дигао глас против Бошковићевог наводног „незнања”?! Казанова протестује у писму из 1790. као и у две драмске скице из 1791–1792, али да не даје никакав уверљиви аргумент.

Помпео Молменти, италијански историчар и приређивач првог избора „Писма Казанове, и писма других упућених Казанови” (1910. и 1916), осврнуо се на ту контроверзу, али није знао да одговори. Тек оглед Давида Г. Планка из 1968, „Le comte de Mirabeau et le père Roger Boscovich – à propos de *l'Erotika Biblion*” („Гроф Мирабо и о. Руђер Бошковић – поводом *Ероџика Библион*”), доноси мало познате чињенице: гроф Honoré-Gabriel de Riquetti је преко свог оца маркиза Мирабоа несумњиво имао прилике да лично упозна Бошковића у Паризу. Он је у *Ероџика Библион* можда искористио Бошковићеве замисли о постојању других светова, о „осећајним” атомима. У рукопису је оставио одломак свог француског превода шест Бошковићевих поставки из *Theoria philosophiae naturalis*...! (PLANK :1968).

Ево најпре хронолошким редом три Казановина текста – три загонетке на које треба одговорити једном за свагда.

Током Казановиног изгнанства у Чешкој, гроф Антонио Отавијано Колалто (Antonio Ottaviano Collalto, Венеција 1719 – Беч, 1793), који се настанио у Моравској, постао је један од његових италијанских повереника. Он се претплаћује на десет примерака романа *Icosameron* и стара се да Казанови нађе нове претплатнике²⁰. Казанова и Колалто се допи-

²⁰ *Icosameron*, т. 5 (непагиниране странице на крају књиге), „Souscripteurs” – „Претплатници”: S. E. Conte Ant. Ott. Di Collalto, patrio veneto per dieci esemplari („Гроф Ди Колалто, на десет примерака”). – На првој страници листе је име словенског порекла: Mad. la Comt. Desfours, née Comte de Mitrowski”- „госпођа грофица Дефур, рођена гроф. Митровски”...

сују између 1788. и 1791. године – илити све до две године пре смрти италијанског грофа.

О Мирабоовој наводној смрти у Паризу, у зиму 1790, колају лажне гласине. (Он ће умрети 2. априла 1791...) Казанова похлепно даје одјек гласинама у писму из Дукса, 11. јануара 1790, Колалту у Пирниц²¹:

"Ricevei oggi la nuova che il bestiale Mirabeau, capo dei ribelli assassini che detronizzarono il Re Christianissimo, morì per ferite ricevute in duello. Questa morte m'afflisse poichè speravo d'incontrarlo in qualche luogo, e di vederlo morto per le mie mani. Scrittore infame che disonorò teste coronate, e letterati insigni, fra quali il nostro illustre abate Boscovich, ch'egli tratta di ignorante."

(„Данас добих вести да је животињски Мирабеау, предводник бунтовника убица који су свргли хришћанског краља са престола, умро од рана задобијених у једном двобоју. Та смрт ме ојађује јер сам се надао да га негде сретнем и да га усмртим сопственим рукама. Срамотан писац, он је обешчистио окружене главе и незнатне писце, међу којима нашег оца Бошковића, којег назива незналицом.“)²²

Помпео Молменти у белешци исправља датум Мирабоове смрти, и примећује:

"Curioso il giudizio iroso del Casanova sul Mirabeau, chiamato dall'audace libellista *scrittore infame!* – Il gesuita Ruggero Boscovich, nato nel 1711 a Ragusa, matematico di gran fama, nel 1773 fu chiamato a Parigi comme direttore d'ottica della marineria. Ignoro a quale offesa, fatta dal Mirabeau allo scienziato dalmata, alluda il Casanova. Il Boscovich morì nel 1787. Della lettera di Casanova, il Gamba (*Biografie* del Tipaldo, Venezia, 1835, to. II, p. 394) riferisce il passo che riguarda il Mirabeau."

²¹ "Lettere del Casanova al Collalto", in *Carteggi Casanoviani*. Lettere di Giacomo Casanova e di altri a lui (приредио Pompeo Molmenti, 1916: стр. 38).

²² Превод Б. А.

(„Чудно је то Казановино љутито суђење Мирабоа, које храбри памфлетиста зове срамним писцем! – Језуита Руђер Бошковић, рођен 1711. у Дубровнику, веома славни математичар, био је позван у Париз 1773. као директор оптике морнарице. Не знам на коју увреду, коју би Мирабо нанео далматинском научнику, алудира Казанова. Бошковић је умро 1787. Из Казановиног писма, Гамба (*Биографија* у издању Типалда, Венеција, 1835, т. II, стр. 394)²³ се позива на прошлост која се тиче Мирабоа.”)²⁴

Једина логична је Гамбина претпоставка да је реч о Мирабоовој – али и Казановиној – прошлости!...

Загонетка Казановине осветољубивости се разрешава кад знате да је прошлост пустолова и назови алхемичара који је лаковерном принцу Шарлу од Курландије, продавао „тајну” о стварању злата (то ђавоље златотворје, како каже Крижанић), сустигла Казанову тридесет година касније као часног библиотекара у замку једног слободног зидара... У Француској револуцији, по паду Бастиље, писма нађена у затворској тврђави, објавио је Кара (а не Мирабо, како је то мислио Казанова). *Mémoires historiques et authentiques sur la Bastille* – „Историјски и веродостојни мемоари о Бастиљи”, зборник париских докумената, 1789, преведен је на немачки и енглески 1789–1790. На Казановину велику несрећу, у књизи се нашло цитирано његово давно алхемичарско писмо од маја 1767! Принц Курландије га је несмотрено чувао, и писмо му је било одузето при хапшењу у Паризу, 9. јануара 1768, затим архивирано у Бастиљи!²⁵... У анализи тог писма, један функционер Сартинове полиције је дописао на прирубници: „Казанова је чувени лупеж [*un illustre fripon*], прогнан из [*француској*] Царства 6. новембра 1767...” У књизи објављеној 1789, т. III, стр. 215–213, Кара је дарежљиво за-

²³ То јест: Bartolomeo Gamba, *Biografia di Casanova in Biografia d'Italiani illustri* (1835).

²⁴ Превод Б. А.

²⁵ "Lettre de Casanova au prince Charles de Courlande, Augsbourg, mai 1767"; преузето у додатку U 40, Archives extérieures à Dux, Marrco 40 – 305.

менио именицу fripon (лупеж) са "aventurier" (пустолов)²⁶!... Али, *Journal de Paris* је разнео вест о алхемичарском писму из 1767, која је нанела ненадокнадиву штету Казановиним друштвеном положају у малој чешкој средини, бацивши га на милост и немилост слугерања у Валдштајновом замку... Један анонимни памфлет против Казанове се појавио у Теплицу, 1790. Ниједан казановиста га није прештампао; остаје само мршава белешка у издању *Mémoires*, Garnier, 1880 (т. VIII, п. 501)²⁷.

Проблем са Мирабоом потиче одатле. Казанова је себи увртео у главу да је управо Мирабо, због свог положаја писца и револуционарног говорника у Народној скупштини, и због веза са *Journal de Paris*, одговоран за објављивање тих *Историјских и веродостојних мемоара о Басшији* из 1789! То јасно произлази из Казановине тврдоголаве – да не кажемо наивне – одбране у *Мемоарима* (књига 10, поглавље X)! Као последицу закључка: „ја демантујем све француске Мирабое“, меморијалиста прелива јед против Honoré-Gabriela Miuraubeaua, наводног нападача на Руђера Бошковића.

После писма грофу Колалту из 1790, серија текстова се наставља 1791-92. Најпре post-scriptum другом венецијанском племићу, Загурију, на крају драмског текста из марта 1791, *Le grand sacrifice* – „Велика жртва“²⁸.

Прву сцену драме игра краљевски пар Луј XV (Louis XV) и Марија-Антоианета (Marie-Antoinette), у краљевским одајама Версаља. Од друге сцене је остао само наслов: „Дво-

²⁶ Предраг Матвејевић („Giacomo Casanova – čovjek, mit i pisac“, поговор издању *Мемоара*, стр. 370) се не либи да каже: хохштаплер (од немачког: Hochstapler). Ево: „такав хохштаплерски живот не може трајати вечно.“ Наравно, остаје питање: који то живот може да траје вечно?

²⁷ Bernhard Marr спомиње тај памфлет – "libelle diffamatoire de Töplitz" – у преписци са Равом, 29-X-1910. Види: *Corrispondenza tra Bernhard Marr e Aldo Ravà (1901-1922)*, "Documenti Casanoviani" N° 8, ed. Furio Luccichenti, 2010, p. 42.

²⁸ *Le grand sacrifice*, Tragedie de Jacques Casanova à Dux en Boheme – 1791. Нацрт две једине сцене те „трагедије“, је сачуван у Казановиним архивима у Дуксу (U 7–10); објављен само у немачком преводу: Schmidt-Pauli, *Der andere Casanova* (1930), стр. 333.

рана Народне скупштине". На крају рукописа, стр. 4, Казанова дописује Загурију:

D'abord que ma pièce sera imprimée, je vous l'enverrai par la poste. Elle aura mon nom dans le frontispice. Je ne crains pas la lanterne. Si j'étais à Paris, ou moi, ou Mirabeau morderoit la poussière. Il a dit que l'abbé Boskovich étoit un ignorant.

(„По штампању мог комада, послаћу Вам га поштом. Носиће моје име на насловној страни. Ја се не бојим вешала. Да сам се затекао у Паризу, један од нас двојице – или ја или Мирабу – загризао би прашину. Он је рекао да је отац Бошковић био незналица.”)

Ето где се разоткрива одгонетка наводне контроверзе Мирабо–Бошковић; реч је у ствари о спору Казанова–Мирабо. Пустолов који је тражио „филсофски камен мудрости” 1767, у међувремену постао библиотекар једног дворца 1785..., прикрива аферу компромитантног писма из затворских архива тврђаве Бастиље.

И то није све. У пролеће 1792, Казанова саставља десетак кратких позоришних дијалога на француском, у којима води кратке, вискрене расправе са доктором ирског порекла О'Ријием.

Наслов новог комада је "Passetems [sic] de Jacques Casanova pour le Carnaval de l'an 1792"²⁹ – „Казановина забава за карневал 1792. године”. Шаливи карактер је назначен напоменом о наводном штампању у „крчми” чешке провинције, где се аутор привремено склонио из замка Дукс да би избегао нападима Валдштајнових слуга у одсуству властелина... Јер, гроф Валдштајн тајно борави у Француској, са фантастичним планом да помогне избеглиштво краља Луја XV и краљице Марије-Антоанете у хабзбуршко царство... Казановине симпатије за стари режим су очигледне у реплици X. дијалога: *La France mon cher docteur est perdue à jamais* – „Француска, мој драги докторе, је заувек изгубљена”. Не зна се

²⁹ Казановине архиве, U 6 – 4. Преписујемо верно рукопис који је делом без француских акцената. Gustav Kahn је објавио текст у *La Voque*, Vol. 2, Париз, 1886, стр. 114-135. Делимични немачки превод: Schmidt-Pauli, *Der Andere Casanova*, стр. 87.

много о политичком опредељењу доктора у Валдштајновом замку. Знајте ипак да је О'Рији спасао депресивног Казанову од самоубиства, препоручивши му као терапију – писање мемоара, 1787... Али Казановин дијалог милостиво допушта саговорнику политичко мишљење различито од његовог. Кад влада, као она Луја XV, постане тиранска, народ има право на побуну... То Казанови не смета да у моту комада, доктора Џејмса О'Рија назове *Barbaro – Hiberno Septuagenario Illiterato – Deliro...* (нешто као: „Варварин Хиберниран Шездесетогодишњак Неписмени – Делирантан”), итд., док је „*Jacobus Casanova venetus*” окарактерисан као ... *libidinoso iracundo, [...] Superstitioso Astrologo, Avaro, Impudico* („либидонозан, колеричан, Сујеверни Астролог, Шкрт и Бесраман”), итд.

Десети дијалог понавља наводну контроверзу Мирабо–Бошковић (Казанова овог пута пише по немачком правопису: *Boskowich*, док име *Riquetti Mirabeau* пише по италијанском „*Richetti*”):

„Dialogue X

O.Reilli [sic] – Casanova dans sa chambre

O.R. L'assemblée nationale ne veut pas donner le nom de Mirabeau au frère du grand. Elle l'appelle Richetti. Elle a raison il ne merite pas de porter ce beau nom.

Cas. Mirabeau étoit un scélérat, un roué sans honneur, sans morale, qui a calomnié dans ses écrits des têtes couronnées, et déshonoré avec son infame plume des princesses respectables, et mal parlé d'hommes savants, qu'il ne connoissoit pas et dont il n'étoit pas en état de juger. Il sera toujours en horreur aus honnetes gens.

O.R. Vous voulez parler, je suis sûr, de la grande duchesse de Russie, mais il ne la nomme pas.

Cas. A quoi sert qu'il ne la nomme pas s'il la désigne. Croyez-vous qu'il n'y ait que vous qui ait eu la sagacité de comprendre qu'il veut parler d'elle. Tout le monde l'a entendu.

O.R. Et quels sont les savans dont il a mal parlé?

Cas. L'abbé Boskowich, par exemple, un des plus grands génies de ce siècle, dont vous n'avez pas d'idées je gage, car c'étoit un grand mathématicien, géomètre, et astronome.

O.R. Qu'est-ce qu'un mathématicien? C'est bien peu de chose.

Cas. Vous avez raison de mépriser un tel être, car il ne sait que ce qui est démontré; et il est en état de parier si on le défie. Vous estimez beaucoup plus un Mirabeau qui n'avoit enfin autre mérite que celui de bien écrire et l'autre d'encourager les rebelles. Convenez-vous que les François insurgés sont tous parjures?

O.R. Ce n'est pas vrai, car le serment de fidélité qu'une nation prête à un roi est banal et ne tient pas lorsque le gouvernement est devenu tyrannique.

Cas. Vous verrez ce qu'il arrivera. La France mon cher docteur est perdue à jamais."

Преведимо и укратко прокоментаришимо тај одломак. —

„Десети дијалог. О' Рији и Казанова, у соби овог последњег.

О. Р. Народна скупштина неће да да Мирабоу име великог брата Мирабоа. Она га зове Рикети. [sic] Она има право, он не заслужије да носи то лепо име."

[У ствари то је познато *презиме* Мирабоовог *оца*, званог из милоште „Велики пријатељ људи“. Рикети је једноставно име — а не презиме — револуционарног говорника Скупштине.]

„Каз. Мирабо је био поганштина, примитивац без части, без морала, који је окаљавао у својим списима окруњене главе,"

[истина је да јо Мирабо објавио памфлет против краљевске куће Фридриха Великог, који је краљ спалио на главном тргу у Берлину!]

„обешчистио је својим пером поштоване принцезе, и лоше је говорио о ученим људима, које није познавао и о којима није био у стању да суди. Људи од части ће га се увек грозити.

О. Р. Мислите, сигуран сам, на велику кнегињу Русије, али он је не именује.

Каз. Чему служи да је именује, кад указује на њу. Верујете ли Ви да сте само Ви промућурно схватили да је хтео да говори о њој. Цео свет га је разумео.

О. Р. А о којим то научницима је лоше говорио?

Каз. О оцу Бошковићу, на пример, једном од највећих генија овог столећа, о којем Ви немате појма, кладим се, јер он је био велики математичар, геометар и астроном.

О.Р. Шта је то један математичар? То није велика ствар.

Каз. Ви имате право да презирете једно такво биће, јер он зна само оно што је доказано, и у стању је да се клади ако га човек оспорава. Ви много више цените Мирабоа, који коначно није имао друге заслуге него да охрабри бунтовнике. Слажете ли се са тиме да су побуњени Французи сви вероломци?

О.Р. То није истина, јер заклетва верности коју један народ даје једном краљу, је банална и не држи се кад влада постане тиранска.

Каз. Видећете шта ће се десити. Француска, мој драги докторе, је заувек изгубљена."

Казанова није испао политички пророк – не пише ли он ове редове као поданик Хабзбуршке монархије?! Властелин Валдштајн се вратио из Француске не успевши да спаси француског краља и његову жену аустријског порекла. Хабзбуршка коалиција није успела да победи Револуцију. Ако оставимо на страну Казановино политичко назадњаштво – конфузија око имена оца и сина Мирабоа (отац, маркиз Мирабо, има једног брата, а Honoré-Gabriel Riquetti је јединац!); несугласица око Мирабоа и Бошковића, одаје његове личне политичке и књижевне проблеме преко којих се не може прећи.

Из оба позоришна комада, 1791. и 1792, излази на видело очигледан податак: у њиховом последњем сусрету у Басану 1783, сâм Бошковић није могао да говори Казанови о неком лошем говоркању Mirabeau... Јер, *Ерошика Библион* је објављена у Паризу те исте године. Магловита оптужба о „незналици” – одсутна у *Ерошика Библион* – долази једино са Казановине стране, као лична оптужба Мирабоа. Казанова не прави ниједном ни најмању алузију на садржај *Ерошика Библион*, али понавља тврдоглаво три пута именицу „незналица”, као да дословце цитира Мирабоа.

За поуку, било би несувисло повезати скициране позоришне приказе са дефиницијом коју даје Ролан Барт: „Шта је то театрализовање? Оно се не састоји у украшавању представе, већ у брисању граница језика”. У ствари, једино арбитрарно значење је "illimité", а не закон сценографије! (БАРТ: 1979, стр. 12).

9. БУДУЋЊАРСКИ³⁰ ЕРОС

Да би „озваничио” своју аматерску математичку студију о удвајању коцке, Казанова се обратио са молбом за службену потврду грофу Евалду Фридриху фон Херцебергу (Ewald Friedrich von Herzberg, 1725–1795), у својству старатеља Краљевске академије наука у Берлину! Дубоко субјективно писмо Херцбергу од 15. септембра 1789, сачувано је према копији Казановином руком. Он се пројектује у свет сенки где замишља како ће га „Платон, Декарт, Њутн и отац Бошковић” – тим редом! – дочекати са подсмехом ако пре краја свог живота не завреди своје математичко откриће:

[...] Puis-je esperer que V.E. ne me trouvera pas injuste? Puis-je esperer que V.E. se distinguera de tous ceux auxquels j'ai écrit, et qui ne m'ont pas répondu? Platon, DesCartes, Newton, et l'abbé Boscovich riront lorsque j'irai dans quelques années leur dire que j'ai dupliqué le cube en pure perte. Ils me diront que je pouvois le publier sur les journaux; et ils diront vrai, mais les géomètres vives n'en conviendront qu'après ma mort, et je voudrois jouir vivant de ma découverte³¹.

(„Могу ли се надати да Ваша преузвишеност неће мислити да сам неправедан? Могу ли се надати да ће ми Ваша преузвишеност одговорити, за разлику од свих оних којима сам писао а који ми нису одговорили? Платон, Декарт, Њутн, и отац Бошковић, ће се смејати кад за неколико година будем ишао да им кажем како сам узалуд удвајао коцку. Они ће ми рећи да сам могао да то објавим у новинама, и говориће истину; али геометри који су још у животу, признаће ме тек после моје смрти, а ја бих желео да уживам у мом открићу док сам жив.”)³²

³⁰ Будућњарски је кованица В. Хлебњикова.

³¹ "Copie de ma lettre à M. de Herzberg p[remier] m[inistre] du Roi de Prusse 15 8bre 1789" – „Копија мог писма Г. де Херцебергу, прв. мин. Пруског краља, 15. октобра 1789”; Казановини архиви, U 16 E 4. Објавио Curiel: *Patrizi, Avventurieri, Dame et Ballerine in cento Lettere di Giacomo Casanova* („Племићи, пустолови, даме и балерине у сто писама Ђакома Казанове”), 1930, стр. 350.

³² Превод Б. А.

Казанова је имао више среће у објективним белешкама о развоју математичке науке, у којима се пројектовао у будућност. „Највише од свега ме занима будућност наука...” Живео је у доба у којем, као што се види у *Криптичком оіледу...*, ниједан астроном није био у стању да објасни састав материје небеских тела, могавши само да израчуна њихову тежину. Али Казанова је слутио да ће доћи доба када ће се објаснити и састав материје...

„Век Малбранша, Колбера и Л' Нотра је очајнички тражио свој геометријски еуклидски идеал у свету”, примећује мој пријатељ Alexis Philonenko. Он каже: очајнички, бесумње зато што идеал више није био еуклидовски модел, него модел једне кривине сила, ближи сâмом Бошковићу.

Тако ће и од кривуље сила до елипсе планета, Бошковићеви појмови наћи своје утемељење у модерној физици почетком XIX-ог века. Жарко Дедић, који је проучио развој Бошковићевог појма кривуље сила, прати експериментално доказивање његове теорије привлачности и одбојности честица. — Бошковићеве замисли су усвојене у кинетичкој теорији топлинских појава (Лесли), у теорији хемијских афинитета (Томпсон), и најзад у електролизи, коју је Фарадеј покушао да објасни Бошковићевом кривуљом (в. ДАДИЋ, 1987).

Изгледа да је Михаило Вујић у лајпцишком огледу *Положај и загађање философије*, 1878, први објаснио помак од атомске теорије Демокрита која се одржала у науци све до Декарта (атоми као најмањи материјални делови одвојени празним простором), до Бошковића и Фарадеја:

„Оснивач нове атомске теорије, како ју је у физици данас усвојио Фарадеј, јесте Дубровчанин Бошковић (1711–1787), који је био професор на 'Collegio romano' у Риму, потом у Павији, Паризу и Милану. У своме делу *Теорија природне философије* (1758) он је доказивао, да је неумесан назор Демокритов и Декартов [без њиховог непосредног спомињања у *Теорији...* — Б. А.], по коме су атоми материјални делови са просторним обимом, око којих је празан простор (сиона сфера). Бошковић сасвим одбацује просторност атома, па их замишља само као *Sione Centre* (Kraftcentra) и тај назор његов коначно је усвојен

у савременој физичкој науци, као најјудеснији и најдоследнији.” (ВУЈИЋ: 2003, стр. 101)³³.

Сви ови домети модерне физике – и они који су уследили са открићем електрона и кваркова у нуклеарној физици XX-ог века – показали су да је Бошковићев закон сила у складу са заснивањем и развојем квантне теорије. Низу модерних научника који се надахњују Бошковићевом теоријом, претходе не у малој мери Honoré-Gabriel de Riquetti, гроф Mirabeau, и Giacomo Casanova, самозвани витез од Seingalta. – Прво, обојица као савременици и велики поштоваоци далматинског научника, и друго, Ђакомо посебно као пријатељ и вољни мислилац филозофског ероса на трагу Бошковићеве замисли о кривуљи сила.

10. СИСТЕМИ РАСИПНИХ ГЕНИЈА.

Казановина и Бошковићева блискост у животу долази не само од њихових заједничких особености карактера: стоицизам, као и таштина којима су умели да ласкају. Њихова блискост произлази и од интелектуалног дара који су имали на расипање. (Исти тај дар краси Доситеја, као и Мирабоа)... Тумачи Казановиног и Руђеровог света, независно једни од других, приметили су ту расипност талента. „Руђер Бошковић је био у правом смислу расипни геније”, пише у Руђеровој биографији Ернест Стипанић (1984, стр. 15), који је опремио математичким, историјским и филозофским коментарима Руђерово дело *О закону континуитета и његовим последицама у односу на основне елементе материје и њихове силе* (1975). Са своје стране, Роберт Абирашед (Robert Abirached), узвисује ту расипност генија до строгог критичког концепта: *Casanova ou la dissipation* – „Казанова или расипништво”³⁴. Према Абира-

³³ Кад пише: „Атомска теорија у физици сустиче се са филозофском атомистиком: из дејства сила ми закључујемо на екзистенцију атома као сионих центара” (исто, 93), Вујић мисли такође на Бошковићево дело. *Kraftcentra*, на немачком: „средиште сила”, показује подударност Кантовог и Бошковићевог појма сила.

³⁴ *Casanova ou la dissipation*, прво издање: Grasset, Париз, 1961.

шеду, Казанова би био „стручњак у вештини прилагођавања свог ништавила”³⁵. Међутим, са научног становишта, Абирашед употребљава „негативни” модел који с основом на класичним законима динамике, који су превазиђени развојем сазнања о „расипним” процесима које смо доживели у другој половини XX-ог века³⁶. Једно од великих открића модерне физике је ново посматрање структура које се зову „dissipatives” – „расипне”, насупрот ранијој пажњи поклањаној искључиво уравнотеженим и реверзибилним структурама. Кохерентна делатност материје – управо она „расипних” структура – има извесну самосталност, извесну „само-организацију”, и она може играти конструктивну улогу. Тако, Giacomo Casanova пројектује појмовно-афективну структуру служећи се „мета-физичком кривом линијом” на којој су тачке које Бошковић замишља у *стабилној равнотежи*, док су њихова растојања у *лабилној равнотежи*³⁷. Тако, Казановина личности би могла да буде модел *шакозованих приближених умношћуручених идентитета*.

(Огломак из обимнијеј пага)

ЛИТЕРАТУРА

Архиви

КАЗАНОВИНИ АРХИВИ, ДУХОВО (ЧЕШКА):

U – 10: *Le grand sacrifice*, Tragédie de Jacques Casanova à Dux en Bohême – 1791.

³⁵ R. Abirached, *Casanova ou la dissipation* (nouvelle édition revue, 1996). Предраг Матвејевић наводи из првог издања (Grasset, 1961, стр. 153) једну реченицу која је довољна да се покаже сомнабулистичка нарав те интелигентне студије. „Казанова је [...] детерминиран само својим чулима, он је, како точно примјећује Робер Абирашед у својој интелигентној студији, 'епикурејац... који склопљених очију срља ка наслади, не губећи притом вријеме да поставља питања' ”. (Предраг Матвејевић „Giacomo Casanova – čovjek, mit i pisac”, поговор издању *Мемоара*, стр. 368).

³⁶ Cf. Ilya Prigogine & Isabelle Stengers, *Entre le Temps et l'Eternité*, p. 58-59. Fayard, Paris, 1988.

³⁷ Види коментар Ернеста Стипанића уз график који представља закон живих сила (СТИПАНИЋ: 1984: 56).

U – 40, Archives extérieures à Dux, Marrco 40 (Marco Leeftang, Утрехт).

Abirached Robert, *Casanova ou la dissipation* (Grasset, Париз, 1961; nouvelle édition revue, Titanic, Pariz, 1996).

Bàccolo 1979: Baccolo Luigi, *La Vita di Casanova*, Milano, Rusconi.

Bart 1979: Rolan Bart, *Sad, Furije, Lojola*, Beograd: „Vuk Karadžić”.

Bošković 1789: *Hommes à célébrer pour avoir bien mérité de l'humanité par leurs écrits sur l'économie politique. Ouvrage du marquis de Mirabeau publié par P. Boscovich, ami de l'auteur.*

Corrispondenza tra Bernhard Marr e Aldo Ravà (1901-1922), "Documenti Casanoviani" N° 8, ed. Furio Luccichenti, Рим, 2010.

Casanova 1969: *Memoari*, prevela Melita Wolf [dvotrećinski izbor iz integralnog izdanja:

Histoire de ma vie, Brockhaus i Plon]. Prosvjeta, Zagreb i Rijeka, Jadranpublic, 1969, t. I-V.

Pogovor Predrag Matvejević: „Giacomo Casanova – čovjek, mit i pisac” (t. V, str. 367-378).

Curiel 1930: Carlo Curiel, *Patrizi e avventurieri, dame e ballerine in 100 Lettere di Gaicomo Casanova*, Corbaccio, Милано.

Вујић 2003: Вујић Михаило, Философски радови, приредио Илија Марић, Београд, ПЛАТΩ.

Dadić 1987: Žarko Dadić, *Ruđer Bošković*, Zagreb, Školska knjiga.

Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1980.

Festini, 1989 : Heda Festini, „Neke karakteristike Boškovićeve znanstvene metodologije”; dosije "Ruđer Bošković, filozofija i znanost" u časopisu *Filozofska istraživanja*, god. 9, br. 32-33, Zagreb, str. 1489-1493.

Lubics-Milosz Oscar, *Les Arcanes*, collection des Florilèges, Libraire Teillon, Париз, 1927.

Обрадовић 1961: Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела*, т. II (1811-1961), за штампу приредили, белешке и објашњења написали Јелена Шаулић и Ђуро Гавела. Београд: Просвета (т. I–III).

Обрадовић 1975: Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија*, приредио Милорад Павић, Београд: Просвета.

- Plank 1968: David G. Plank, "Le comte de Mirabeau et le père Roger Boscovich – à propos de *l'Erotika Biblion*", in *Les Mirabeau et leur temps*, Actes du colloque d'Aix-en-Provence, 17 et 18 décembre 1966. Paris, Société des Etudes Robesperiennes.
- Marr/Ravà: *Corispondenza tra Bernhard Marr e Aldo Ravà 1910-1922*, a cura di Furio Luccichenti. Documenti Casanoviani, Serie pubblicata sottto l'egida de *L'Intermédiaire des Casanovistes*, N° 8, Rim, 2010.
- Molmenti Pompeo 1916: *Carteggi Casanoviani*. Lettere di Giacomo Casanova e di altri a lui, Milano (приредио Pompeo Molmenti).
- Prigogine Ilya & Isabelle Stengers, *Entre le Temps et l'Eternité*. Fayard, Pariz, 1988
- Schmidt-Pauli 1930: Edgar von Schmidt-Pauli, *Der andere Casanova, Unveröffentlichte Dokumente aus dem Duxer Archiv*, Verlag für Kulturpolitik, Берлин, 1930.
- Scheynin: 1973. Scheynin, "R. J. Boscovich's work on probabilyty, Archives for History of Exact Sciences", januar 1973, Vol. 9, N° 4, str. 306-324
- Stipanić: 1984. Ernest Stipanić, *Ruđer Bošković*, Gornji Milanovac – Beograd, zajedničko izdanje Dečje Novine – Prosvetni pegled, biblioteka „Lučonoše“, 1984.
- Watzlawick 1979: Helmut Watzlawick, «Casanova and Della Lena, Comments on a discovery», in *Casanova Gleanings XXII*, Nica, str. 5-10.

BRANKO ALEKSIĆ

LA COURBE MÉTAPHYSIQUE DE LA FORCE D'ÉROS DE CASANOVA, REPREND LA
COURBE BOSCOVICHIEUNE DES FORCES DE L'UNIVERS

RÉSUMÉ

Le texte présente la suite de l'étude publiée sous le même titre dans le cahier N° 10 de la revue *Dositejev vrt* – « Le Jardin de Dosithée ». Ayant exposé les occasions contingentes de relations amicales entre Ruđer Bošković (1711-1788) et Giacomo Casanova (1725-1798), dans cette suite de notre étude nous pouvons pénétrer dans plusieurs textes moins connus de l'aventurier et l'écrivain vénitien, qui n'a pas été uniquement l'auteur des *Mémoires*, mais qui a dissipé son

talent dans les essais philosophiques, pièces de théâtre et traités de mathématiques. A l'opposé de la théorie négative sur « la dissipation » du génie casanovien qu'on a supposé comme néfaste pour le travail rationnel (Abirached : 1961/1991 ; Matvejević : 1969), la nouvelle proposition des sciences physiques affirme l'organisation autonome des structures dissipatives. Cela va au bénéfice du caractère hédoniste du système de vie casanovien, ainsi que du génie de Bošković sur lequel Casanova écrit après la mort du savant ; il est probable que la mort seule de Ruđer a empêché sa réaction au personnage de Casanova, ce qui nous aurait valu la réciprocité complète des intérêts intersubjectives... Quoi qu'il en soit, le traité sur la *Duplication du cube* de Casanova (Dresde, 1790), une décennie après la mort de Bošković, lui attribue les vertus du poète et du mathématicien savant, liées par l'esprit de finesse pascalien. Ensuite, une esquisse de la tragédie de Casanova *Le grand sacrifice* sur le couple royal, que nous exhumons de ses Archives de Dux, affirme Boškovića comme „ *un des plus grands génies de ce siècle, car c'étoit un grand mathématicien, géomètre, et astronome*” (U 7- 10). Plusieurs feuillets manuscrites du legs de Ruđer, datant de 1765 (qui ont échoués à la Bibliothèque de l'Université américaine de Berkeley; MS. N° 65), montrent qu'il s'est occupé aussi des probabilités mathématiques des jeux de hasard – occupation certes accessoire mais d'autant plus intrigante (Scheynin: 1973). La légende selon laquelle Ruđer a inspiré à Mirabeau le personnage du savant-rêveur, dans l'introduction à *l'Erotika biblion* (Plank: 1968), n'a peut être pas été sans fondement – en dépit des protestations véhémentes de Casanova contre "l'offense du p. Boškovića par Mirabeau".

Mots clés : mathématiques, jeux de hasard, structures dissipatives, théorie du génie, Eros futur.

821.163.41-2.09 Обрадовић Д.

Прегледни рад

Примљен: 31. 8. 2023.

Прихваћен: 7. 12. 2023.

Нина В. Стокић*

Филозофски факултет у Новом Саду

Одсек за српску књижевност

Докторске академске студије

ДРАМАТИЗАЦИЈА И ДРАМСКА ИНТЕРПОЛАЦИЈА ЛИКА И ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА**

У раду ће бити речи о позоришним, телевизијским и радио-драмама чији је главни јунак или споредни лик Доситеј Обрадовић. Предмет анализе је Доситеј као драмски јунак у жанровски различитим текстовима. Драмске творевине настају на темељу Доситејевог дела, биографије и слободне интерпретације аутора, те ће посебна пажња бити усмерена на њихов однос према прототексту. Драмске текстове ћемо покушати да сагледамо у компаративном кључу. Рад настоји да прикаже историју драмских текстова о Доситеју Обрадовићу, те да укаже на значај драмских дела и њихових медијских уобличења у рецепцији његовог лика и дела.

Кључне речи: драма, Доситеј Обрадовић, драматизација, драмски јунак.

* nstokic012@gmail.com

** Рад је настао као део истраживања за курс Књижевност и технологија под менторством проф. др Владиславе Гордић Петковић, на првој години докторских академских студија Језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду.

Увод

Потенцијал домаштавања и другачијих сагледавања живота и дела монументалних фигура српске националне историје, у дослуху са могућностима савремених медијских транспоновања, неретко је остајао занемарен услед омеђености специфичним видом страхопоштовања колектива. Своје иновативно окружење и простор који настоји да превазиђе оквире сакралности а да не склизне у метафикционална игравања, проналази просветитељ, књижевник, реформатор језика, педагог, путник и личност немерљивог доприноса опстанку и напретку српске културе, Доситеј Обрадовић. Позоришне, телевизијске и радио-драме, сабране у хрестоматији *Драмски јунак Доситеј* (2022), приредио је Радомир Путник, указавши на континуирану потребу приказивања Доситеја кроз оптику његове (ауто)биографије или личне визуре аутора. Дело *Живот и прикљученија* (1783), у коме су сабрани аутобиографски елементи, идеје, настојања и критичка мишао, значајном броју аутора било је полазна грађа, коју су повезивали са биографским изворима, његовим делима и епистоларном заоставштином.

Анализа Доситеја као драмског јунака заснива се на делима сабраним у хрестоматији, али и на екранизацији телевизијске драме Слободана Стојановића *Јасиук іроба мої*, као и на две епизоде серије „Вук Карацић”, по сценарију Милована Витезовића.

У различитим уметничким облицима приказана судбина Доситеја Обрадовића наилазила је на интересовање публике, почевши од мелодраме Косте Трифковића до савременог музејског вида позоришног израза, реализованог у драми Елиане Гавриловић. Контекст живота и дела Доситеја у културној свести народа можемо схватити као заједничко знање које формира одређена очекивања, те се у усаглашавању различитих рецепцијских нивоа, продубљује и надограђује: „Редитељ преводи причу у нови медијум како би се вратио његовим кључним темама. Ту долазимо до привидног парадокса: приповедање се мења како би се прича у потпуности сачувала” (Gordić Petković 2004: 149). О потенцијалу

очувања текста, сведочи и извођење представе „Младост Доситија Обрадовића”, насталој по истоименој драми Косте Трифковића, у Српском народном позоришту, у коме је певана Доситејева песма „Све што мене окружава”. Појачано интересовање за Доситеја и успешност музичког уобличења допринели су обнављању певања Доситејеве песме у грађанским круговима (Ковачек 1991: 28). За филм „Јастук гроба мог” Варткес Баронијан компоновао је Доситејеву песму „Востани Србије” (Пјесна на инсурекцију Србијанов), која након емитовања филма 1991. године, стиче изузетну популарност, те се издваја у односу на њене друге музичке верзије и бива доследно укључена у церемонијалне државне догађаје.

О ДРАМСКИМ ОБЛИЦИМА ДОСИТЕЈА

Новосадски комедиограф, Коста Трифковић, 1871. године исписује драмско дело *Младост Доситија Обрадовића* које значајан тумач живота и дела Трифковића, Васо Милинчевић, сврстава у романтични драмолет, имајући у виду осмишљавање мотивације за Доситејево напуштање манастира: „Наметнула му се мисао да је Доситеј морао доживети неку дубљу личну драму – несрећну љубав” (Милинчевић 1968: 223). У *Драматским списима* из 1894. године, које приређује Данило Живаљевић, објављена је друга верзија Трифковићевог дела, али је укључен и први рукопис у оним сегментима у којима се разликује од другог. Предност првој, занемареној верзији даје Јован Христић, те Трифковићево дело жанровски одређује као мелодраму, једну од ретких која се удаљава од романтичарских деветнаестовековних историјских мелодрама у којој би личност Доситеја морала бити приказана као искључиво стамена (Христић 1982: 168). Значајан део публике је повољно реаговао на Трифковићеву драматизацију сегмената првог дела *Живота и прикључења*, као и на извесну романтизацију Доситејеве личности¹,

¹ Милан Јовановић у часопису „Позориште” из 1872. године благонаклоно критикује Трифковићеву тезу о приказивању Доситеја као обич-

док је други део осуђивао чињеницу да је Доситеј постављен на позорницу „па још да тај Доситије љуби и то кћер 'по греху' игумана Теодора!” (Живаљевић 1894: X). Калуђер Василије Осечанин, присутан у његовој аутобиографији, добија карактер злог интриганта који ће стати на пут љубави Маре и Доситеја и преваром удаљити игумана Милутиновића из манастира. Ковачек указује да је популарност овог комада у датом периоду проузрокована поновним интересовањем за личност просветитеља, нарочито у омладинским круговима услед раста антиклерикалних осећања (в. Ковачек 1991: 225). У другој верзији, Трифковић ће преобликовати други део, док на сцени и даље бива играна њена прва верзија. Разлог за то јесте чињеница да је радња прве верзије много динамичнија, „прича је начињена сасвим сигурно, догађаји углавном добро заплетени и добро расплетени” (Христић 1982: 167), док у прерађеној верзији увиђамо екстензију и патетизацију појединих реплика, те превише причања није погодновало позоришној игри². Када је реч о каснијим приређивачким подухватима, углавном бива штампана друга верзија драме. Како бисмо прецизније сагледали Доситеја као драмског јунака, у нашој интерпретацији ћемо имати у виду оба рукописа³.

У првом делу драме обитавају јунаци које, као што је указано, Трифковић преузима из *Живота и ђикљученија*. У капамаџијску радионицу долази Баба Никола са својим синовцем младим Доситијем (још увек Димитријем). Трифковићев хумор у првој сцени заснива се на причи о Доситијевим раним религиозним заносима, бегу од куће и склоности ка учењу. Доситијејев први монолог указује на зрело резонување дечака о природи љубави бабе Николе, која се противи

ног човека и његових склоности ка другом полу, док конзервативније критике, попут критике Ђорђа Малетића, истичу недопустивост указивања на слабости Доситеја. О томе види Милинчевић 1968: 223–227.

² У Српском народном позоришту између 1871. и 1875. године, главна јунакиња је Мара, а не Смиља, како је Трифковић именује у другом рукопису, што је такође видљиво и у репертоару 1894. године у Народном позоришту у Београду (Ковачек 1991: 28).

³ Први рукопис ће бити цитиран из књиге *Драматски списи Костје Трифковића* (1894).

његовом истинском спасу: „Сиромах мој баба, је ли он крив, што није читао никаква казанија ни пролога, него је прост човек остао [...] Његова неисказана доброта, милост, очинска љубав, све је то помрачен ум и слабост овога света, која одвлачи човека од Бога!” (Трифковић 2022: 18). Наклоност светачкој литератури и неразумевање према онима који не схватају њихов смисао, видљива је у дијалозима са другим јунацима. Када му Ника прича о сремским калуђерима, моштима и пустињама, споменуће пустињака Пајсија и његовог ученика који није хтео да попије замућену воду (у којој је Христос опрао ноге): „Ала је то био лудак!... Зашто није послушао пустиника?... Тако је, кад није читао житија светих отаца!” (Трифковић 2022: 21). Његов однос према женидби и другим доменима профаног поклапа се са првим поглављима *Живоша и ѝрикљученија* (уп. Обрадовић 1988: 17–205). На ручку код Јове Муцуле Доситије слуша епископове речи о некадашњем истинском калуђерству и тренутном посрнућу калуђерског живота. Док у *Живошу и ѝрикљученијима* наилазимо на опширне приповедне целине епископа, Трифковић их сажима, те у драмском тексту наилазимо на Доситијеве упадице, односно кратке коментаре. Тако Трифковић обликује Доситеја као драмског јунака с опречним ставовима: у једној реплици подржава речи епископа, а већ у следећој изражава неразумевање, што сведочи о клици његовог унутрашњег сукоба, уочљивог у монолошком исказу на крају осме појаве: „Епископ је као мој баба, ни један од њих није духом толико далеко проникао као ја... [...] Али ипак, само да није казао да би од манастира могло живети толико сиротих породица, и да би се од њих могле подићи школе!” (Трифковић 2022: 30). Како би уверљивије обликовао лик младог Доситија, Трифковић га дарује гордошћу и лишава благонаклоности према епископу који је присутан у аутобиографском предлошку. *Живош и ѝрикљученија* Доситеј исписује са одређене временске дистанце, те је јасно откуд је интонација смирености него код Трифковића који драмски реконструише Доситејеву младост. Доситије се у драми преиспитује, али је у критичком ставу према калуђерству искључив, док Доситеј у *Живошу и ѝрикљученијима* испољава дубљу запитаност и разумевање проблематике коју износи епископ.

Доситије и Ника беже из манастира и долазе у Хопово, где ће калуђери увидети Доситијев дар за читање и непресушну жељу за знањем, али и он увиђа истинитост епископових речи. Када игуман покаже неразумевање за Доситијево гладовање и метанисање, он ће гордо рећи: „И то ми само зато говорите, јер ви волите пун подрум и масну кујину!” (Трифковић 2022: 56). У другој појави трећег чина првог рукописа видљиве су разлике у односу на касније настали рукопис. У првој верзији Шумар и Мара ће пронаћи онесвешћеног Доситија, након чега следи први контакт Маре и Доситија, о чему у другој верзији сазнајемо тек у разговору Доситија и Василија и то под сасвим другачијим околностима. Подударност између оба текста видљива је у перцепцији женске фигуре, која првенствено бива доживљена као анђеоско биће, спуштено на земљу Божјом вољом: „Надао сам се; очекивао сам те... Заповедај са мном, ја ти се клањам” (Трифковић 1984: 76). У другој верзији Доситије казује Василију: „Онда сам тек опазио крчаг у њеној руци и полако к себи дошао, јер сам видео да је то просто девојче што по воду долази и да није небеско створење или, управо да рекнем, да није анђео божји” (Трифковић 2022: 63). Он Мару / Смиљу среће у простору природе, удаљеном од манастира, те Трифковић развија специфичан *locus amoenus*, који указује на дистанцираност од Димитријевог претходног схватања подвижничког живота.

Јован Христић (1982: 171) истиче веома успешне сцене из четвртог чина првобитног текста које се „не би застидео да потпише ниједан од великих мелодраматичара 19. века”. У питању је сцена у којој Димитрије диктира Мари писмо њеном оцу, док му она пише изјаву љубави, као и сцена у којој Василије показује Димитрију загрљај Маре и игумана Теодора (њеног оца), што доводи до њиховог удаљавања услед лажног препознавања и заблуде. Овакав заплет изостаје у другом рукопису Трифковића, чиме одстрањује негативно дејство Василија, који му у другој верзији помаже у сазнавању Смиљине тајне. У првобитном Трифковићевом драмском тексту израженија је усхићеност спознавања обостране љубави као и сурвавање у очај када Мару види у загрљају

игумана. Нијансе трагизма видљивије су у првој верзији, али се мелодраматичност друге верзије више испољава у говору Шумара који говори о клетви Смиљине мајке која је „згрешила” са калуђером, чиме Трифковић уноси елементе „сувише мелодрамске чак и за мелодраму” (Христић 1982: 167). Са друге стране, Радомир Путник истиче значај трећег чина друге верзије који је „у драматуршком погледу најефектније написан и доноси неопходни сценски узлет који је недостајао у првом и другом чину” (Путник 2022: XXIV), чиме указује на већи вредносни значај другог Трифковићевог рукописа. Доситеј као драмски јунак обележен је специфичном непостојаношћу, као обележјем младићког периода. Унутрашња превирања Доситија, Трифковић доследно имплементира у његове монолошке исказе: „Док не бејаш калуђер, држао сам да ћу у калуђерству врхунац блаженства постићи. А сада? – Сада ми се види да је све превара, а блаженство да је... не, не, стани Доситије!” (Трифковић 1894: 116). Тумачећи другу верзију рукописа, Путник закључује да Трифковић постепено изоштрава и дефинише Димитријеву истрајност, будући да се жртвује, пати и свесно одриче личне среће (Путник 2022: XXIV). У овом исказу Радомира Путника најилустративније је објашњена природа Трифковићевог преобликовања текста будући да у његовој првобитној списатељској намери лик Доситија одликује наглашенија колебљивост, као и дубље понирање у домен профаног (кроз развијене дијалоге са Маром). Други Трифковићев рукопис лишен је и интриге чији је иницијатор Василије (будући да је знао да је Мара игуманова ћерка), као и илустрације одсуства моралности калуђера, задовољних због удаљавања игумана из манастира. Доситије у првобитном тексту осуђује раскалашни живот калуђера и не мири се са сплеткама Василија, те отворено изражава бес: „Подли клеветниче, гадна хијено, безбожни разбојниче!” (Трифковић 1984: 124), те напушта манастир. Имајући у виду да овакве речи изговара личност просветитеља коме је иманентно начело разума а самим тим и смирености, као и неповољне утиске о таквој врсти тематизације клера, Трифковић ће преобликовати лик Василија. Да је ауторитативност аутобиографског предлошка видљивија у дру-

гој верзији текста сведочи и сан у коме се појављује царица Јелисавета са књигом која Доситију говори „Учи се!”, што ће му бити значајан путоказ у даљем животном путу, будући да ће убрзо након тога побећи са Танасијем из манастира. У првој Трифковићевој верзији у сну се на престолу уместо царице појављује игуман са књигом, док му је Мара крај ногу (уп. Трифковић 1984: 117).

Младост у оквиру наслова Трифковићеве мелодраме упућује на временски период сазревања младог Димитрија, заносе испосничким животом, спознају љубави и разочарања, све до коначне иницијације у свет „странствовања” путевима науке и ширења образовања. У првој верзији до реализације љубави не долази због Василијеве интриге, те се чини да у другом рукопису тежиште неостваривости пребацује на Доситија. У преправљеном рукопису Доситије свесно није желео да разочара игумана, те постаје калуђер, стога је видљив (не)посредни притисак који је извршен на Трифковића у датом друштвено-историјском периоду.

Слободан Стојановић 1990. године исписује дводелну телевизијску драму *Јасџук њоб мој* коју режира Сава Мрмак, те бива емитована већ наредне године. Стојановић указује да *Јасџук њоба мој* јесте „наслов последњег рукописа Доситеја Обрадовића, изгубљеног у пометњи после слома Карађорђево Србије 1813.” (Стојановић 2022: 719). Оваквим избором наслова аутор своје дело смешта у простор домаштавања и слутње Доситејеве тајне, те „дограђује митологизацију Доситејевог загубљеног тестаментa” (Јашовић 2006: 423). Радњу чине два дела од укупно дванаест призора, у временском оквиру између 1804. и 1806. године, и одвија се у Венецији, Трсту и Београду. Доситеја у Трсту окружују знаменити српски трговци, добротвори који помажу Карађорђевој војсци у ослобођењу окупиране домовине. Кроз лик Доситеја Обрадовића приказани су кључни моменти у буђењу националних снага устаничке Србије и рађања модерне Србије. Рађање љубави између Доситеја и Софије, супруге Драге Теодоровића у чијем дому борави у Трсту, можемо запазити да је постепено и суптилно грађено у односу на Трифковићево осмишљавање љубавног заплета (нарочито у првом рукопи-

су). Разлог за то не исцрпљује се искључиво у природи саме драмске структуре дела намањеног позоришној изведби и драмске структуре телевизијског филма. Стојановић својом драмском реконструкцијом не даје потпун и искључив сценарио већ суптилно и загонетно осмишљава једну драмску могућност, засновану на Доситејевим писмима упућеним Софији.

Немир који Доситије осећа спознавши љубав према Мари / Смиљи у тренуцима припреме за калуђерски живот саобразан је непомирљивошћу са чињеницом да се рађа љубав према жени Драге Теодоровића. Кључна разлика у уобличавању драмских јунака Трифковића и Стојановића јесу карактерне разлике између младог Димитрија и искуственом мудрошћу одређеног Доситеја као јунака Стојановићевог дела. Трифковићев Доситије стога слободније казује о својим љубавним јадима, док је Стојановићев Доситеј склон аутоцензури.

На почетку драмског текста, Доситеј и његов ученик и пријатељ, песник Павле Соларић, у посети су код филозофа и професора Франческа Соаве, након чега ће у продавници муранског стакла и чипке, Доситеј купити рупчић (марамницу) Софији Теодоровић. Пре него што ту одлуку саопшти Соларићу, Стојановић ће у оквиру дидаскалије описати краткотрајно двоумљење Доситеја кроз бацање у ваздух венецијанског талира „као да се колеба у игри глава-писмо” (Стојановић 2022: 626). Кап парфема коју ће трговац на захтев Доситеја канути на рупчић изазива благу зачуђеност Соларића и загонетни осмех Доситеја који илуструје недореченост, али и слутњу мотивације даривања младе Софије. У телевизијском филму, Доситеј, чији лик тумачи Раде Марковић, неће исказати двоумљење, већ само саопштити своју намеру Соларићу, што сугерише да режијски концепт није имао за циљ да на самом почетку открије суштину драмског заплета. Стојановић у фуснотама наводи изворе на основу којих попуњава сижејну конструкцију, те указује на Доситејево неретко слање поклона женама, што је видљиво у његовим писмима (в. Стојановић 2022: 627). Он игра преферанс и разговара са Софијом и Христином Куртовић које су

„обучене талантно, прилично дубоких деколтее – што је одраз слободне постреволуционарне моде из Париза, а и све слободније понашања у царствујућем Бечу” (Стојановић 2022: 628). Доситејеве песме „Плач за два петака” и „Песма за два петака” послужиле су Стојановићу као интригантна мотивација за исписивање ове епизоде, као и писмо Софији у коме је речено да ју је учио преферансу. Доситеј слободно разговара са дамама и показује им карташке „ђаволије”, све до тренутка када Софија изражава своју љубомору према мисис Ливи, чију лепоту описује у *Живоју и прикљученијима*. Док даме расправљају о питањима љубоморе и лепоте, Доситеј се повлачи, гледа у даљину, молећиво и прекорно изговара „Ругате се са старцем.” (Стојановић 2022: 630). Софијино каприциозно понашање, након Христининог одласка прераста у болну исповест о својој несрећној, а наизглед раскошној судбини девојчице-мајке, која је за мужа „млада омица у топлој штали са сребрним јаслама опасана свиленим уздама” (Стојановић 2022: 639). Доситеј, као њена једина спона са слободним светом не успева комплиментима да је смири, те очинским гестом миловања по коси исказује прећутно разумевање и жалост поводом њене несреће. Његову другу руку Софија ће ставити на своје груди током монолога, али ће се обоје понашати као да се то не збива, што ће бити продубљено у последњем, сублимирајућем призору ове сцене: „Софија се исхилакала, ставила прст у уста, сиса ја, сигурно ће брзо заспати. Доситеј је одолио леда. Његова шарачка, изборана и ишменџисана рука на њеним џуним трудима” (Стојановић 2022: 641). Стојановић је кроз ову слику вешто упризорио природу сукоба који се одвија унутар Доситеја. Специфична уздржаност услед ауторитативности националног хероја је била видљива у оквиру филмског медија јер је наведени завршетак сцене изостављен, као и поједине еротичне секвенце Стојановићевог текста.

На почетку другог дела драме Стојановић Доситејеву појаву дочарава аудитивним елементима и предлаже да га у јутарњој шетњи прати Вивалдијева „Јесен”, док његово сагласје са природом „може увелико да објасни диван склад у његовој личности – био је истовремено дубоко рационалан и

концентрисан, али и сентименталан, њун очаравајуће и непомоћеној оптимизма” (Стојановић 2022: 674). Визуелна компонента у драмској структури једнако је важна, будући да у опису Доситејеве спољашњости као парадигму Стојановић узима Доситејев споменик у Београду, док у приказу Софије на љулашци у дому Теодора Мекше, Доситеј препознаје Фрагонарову слику „Љулашка”. Доситеј у овом драмском тексту бива приказан кроз ненаметљиву ерудитност која у разговору у врту јесте специфична увертира у Софијину игру завођења, коју Доситеј прихвата, те зато убрзо одлази: „Доситеј: Не плашим се вас. Плашим се себе” (Стојановић 2022: 695). О стида који осећа поводом својих осећања и Софијиним искушавању ће укратко и бојажљиво говорити пријатељу Вићентију Ракићу, на кога ће викати, а потом се убрзо и извињавати због непримерене реакције коју је изазвало питање „Прогоните ли ви њу?” (уп. Стојановић 2022: 701). У покладној ноћи Софија позива Доситеја да у поноћ буде у „Кафани огледала”, где ће бити костимирана у мулаткињу са Јамајке. У сцени карневала у којој Доситеј прихвата њен позив, те га она одвлачи у парк у коме долази до њиховог зближавања, Софија њихов сусрет измешта из домена реалности („Ово је сан. Уштап”). Стојановић у напоменама сугерише бурлескне призоре, фантастичне костиме и раскалашност, те заједно са гротескним приказом Војновића који маскиран у Наполеона кукуриче, упућује на логику сна. У каснијем разговору, пред Доситејев одлазак у устаничку Србију, Софија и Доситеј се присећају како нису присуствовали карневалу, чиме Стојановић додатно мистификује могућност њиховог сусрета. На самом завршетку текста, Стојановић говори о Доситејевом изгубљеном делу, указујући на недокучивост тајне Доситејеве љубави: „Можда се у њему налазила одгонетлика једне љубави и једној сна. Ми не знамо. Бој зна” (Стојановић 2022: 729). Стојановић није имао намеру да драмским заплетом конструише нови мит о експлицитном наличју интимног Доситејевог живота, већ да додатно нагласи инспиративност његове судбине и потенцијал списатељских домаштавања насталих на подлози Доситејевог дела и епистоларне заоставштине. Да Доситеј себе доживља-

ва као драмског јунака сведочи и реплика Софији која њихов растанак доживљава као завршетак комедије: „Доситеј: Да, за вас је то била комедија, за мене драма. Права, истинска драма, као да је смислио сам Корнеј. Борба између дужности и осећања” (Стојановић 2022: 716).

У функцији расветељавања сукоба који је тиштио Доситеја у позним годинама, појављују се и други женски ликови из његове прошлости у радио-драми Олге Савић, *Доситејева последња ноћ* (2011), насталој по мотивима романа *Принц и сербски списатељ* (2008) Милисави Савића. Последња Доситејева ноћ одвија се у његовом дому у Београду, где га негују штићеници Љубица и Сима, као и у просторима сна и бунила који обухватају највећи део сцена. Кроз стања бунила изазваних болешћу, ређају се сцене у којима се поступцима ретроспекције указује да је Љубицу лишио смртне казне јер је, услед кулминације сујеверја које је просветитељ међу српским народом настојао да угуши, била проглашена вештицом. Олга Савић драматизује и интерпретира сегменте романескног предлошка који се односе на љубавна осећања према Љубици, као и сени женских фигура из прошлости, Јелену Симић, некадашњу ученицу којој исписује *Буквице* и Сару Калиновачки, сестру Јове Муцуле, поменути у његовој аутобиографији. Олга Савић се кроз сновидне реминисценције Доситеја дотиче прилика у устаничкој Србији, претежно кроз празноверје српског народа, што се у Савићевом роману преплиће са наративним током посвећеним Стефану Зановићу. Олга Савић полази од фабуле која је заснована на имагинацији аутора романа, али и Доситејевој аутобиографији, биографским подацима и појединим делима. Изражајне могућности радија су допринеле развоју поетске замисли ауторке, која концентрише епизоде Доситејева стања бунила и снова, заокруживши их аудитивним ефектима (звучи севдалинке, звона, ноћне атмосфере, разбијања стакла).

Тескобне снове пресецају и мирни снови који су реминисценције на разговоре са ученом Љубицом, према чијој лепоти Доситеј не бива равнодушан. Он јој са путовања доноси хаљину боје љубичица, што је гест саобразан Стојановићевом Доситеју који Софији поклатио венецијанску мара-

мицу. У писму Софији пише о намери да се ожени: „Наш вам се Доситеј заљубио, и то не у неку књигу, или неку нову науку, не у неку бисту или прелепу слику, заљубио се у жену!” (Савић 2022: 466). У мелодрамском маниру, Доситеј умире непосредно након исписивања писма, те епилог драме говори о немогућности реализације љубави. О животворности Доситеја као драмског јунака у овом тексту пише и Радомир Путник:

Олга Савић не приређује Доситејево свођење животних рачуна, већ одабира сцене које илуструју Доситејеве односе према лепшем полу, приказујући га као личност која се, свесним и вољним избором усмерила ка духовним животним садржајима, премда је умела да препозна и лепоте световног начина живота (Путник 2022: XLVII).

У сценама Доситејевих стања бунила, Јелена Симић се у обличју младе жене појављује на морској стени исповедивши му свој кратки животни век, љубав према њему као и неистинитост оптимистичке визије живота коју прокламују његове *Буквице*. Сара Калиновачки се за разлику од Јелене појављује као старица која Доситеју беспопштедно указује на промашеност његовог живота: „Нема за нас више будућности, обоје смо сувише стари, само што сам ја свесна тога, а ви се још увек понашате као неки кочоперни младић! Или тачније: недовршен човек, на ничијој земљи, распет између Бога и људи, а нигде остварен! Недовршен човек! Недовршен човек!” (Савић 2022: 463). Доситејево бунило о коме Савић пише, што потом у свој драмски текст интегрише Олга Савић, представља стање између сна и јаве, односно простор подсвести у којој су наталожене потиснуте слике и чулни осети који опседају Доситеја на измаку живота. Снажан делатнички и стваралачки импулс се буди у последњој Доситејевој ноћи, за шта бива заслужна Љубица: „Доситеј: Желео сам да што пре стигнем дома и видим тебе... Јер ти си моја снага и ја...” (Савић 2022: 466). У односу према фигури Доситеја као потенцијалног љубавника уочава се подударност у приступу Слободана Стојановића и Олге Савић. Стојановић на завршетку свог текста наводи: „Има, има тајни које се од-

носе у гроб. Нека нам њихове сени опросте што смо копали по тајни” (Стојановић 2022: 729). Доситејев глас на крају радио-драме Олге Савић изговара: „Иза смрти свакога човека остаје увек бар једна неразјашњена тајна” (Савић 2022: 469). Ауторка Доситеја у позним годинама смешта у средину у којој просвећеност није наилазила на разумевање, док Јован Радуловић у драми *Учићел Доситеј* (1990) свог протагонисту позиционира у Далмацију 1760. године, у којој, поред снажног порива за учењем и путовањем, мукотрпан живот и насиље („дивљаштво”) подстиче одбеглог калуђера да настави свој пут.

У Радуловићевој драми тематизован је притисак католичанства на православни живаљ, али и њихова непросвећеност, те је ефектан драмски штимунг осветлио младог Доситеја жељног стицања и пружања знања у пределима у којима владају харамбаше и „цокулаши”. Он у драми умногоме бива одређен својом сапутницом, слепом Станом, чијим ликом Радуловић илуструје идентитетску неуобличеност Доситеја који је напустио манастир али није збацио мантију. Доситеј негодује јер га Стана ословљава као Димитрија, што је у основи антагонизма њиховог односа. Доситеј подучава ђаке како би сакупио новац за пут у Албанију, Грчку и Италију: „Учићу друге колико знам... Да би после могао још више учити себе” (Радуловић 2022: 110). У драми се појављује Јелена Симић, ћерка попа Аврама, али за разлику од слободног домаштавања аутора романа и драматурга у претходно поменутој радио-драми, Радуловић Јелену уобличава као младу жену у строгом патријархалном систему. Да га Јелена еротски привлачи, али да он то свесно спутава, што их обоје чини губитницима, примећује Радомир Путник који сматра да се Доситејева одлука да јој напише *Буквице* може тумачити као облик латентне љубавне поруке (Путник 2022: XXX). Линеарни ток драмске радње, пресецају снови из прошлости у којима Доситеј евоцира своје сложено духовно стање при ступању у монашки чин, те управо у првом сну, у разговору са Старцем тврди да ће се читавог живота клонити жена. Рефлексивна подсвести кроз домен сновидног указује на дужност монашког чина кога се још увек није сасвим ослободио. Доситеј

је у овој драми уобличен као млади човек у идентитетском расцепу, немоћан да сасвим дефинише себе, што илуструју снови и сукоб са Станом. Радуловић тематизује Доситејево путовање, прелазну фазу у којој се у улози учитеља постепено ослобађа претходних уверења, али суштинска трагичност извире из колектива са чијим је традиционалним, нецивилизованим устројством живљења, просветитељ немоћан да се избори. Испадање зуба оцу попа Аврама проузроковаће лапот, чију суровост заједница не испитује. Због појаве куге на крају драме, власт ће одлучити да спали колибе пуне зараженог народа, те Доситеј, поражен, одлази: „Не могу ово више гледати... И према звери је човек милостивији... Боже, где сам ја то дошао!?” (Радуловић 2022: 168).

Доситејев последњи дан живота приказан је и у драми *Вожд и дијломатија* (1994) Милана Ђоковића, чија централна личност за разлику од претходно тумачених драмских текстова јесте вожд Карађорђе, кога посећује Доситеј. Кључно питање у овој драми јесте питање опстанка у кризним временима у којима Турци нису једина претња, него и унутрашњи сукоби и притисак других великих сила, те у таквом пољуљаном систему савети Доситеја као познаваоца европских културно-политичких прилика имају велики значај. Ча-Доситије долази у Карађорђевог конак у Београду у петој драмској слици, али се његов значај ишчитава кроз најаву његовог доласка. Гласни и одважни Карађорђеви саборци у устаничкој атмосфери у којој се догађаји вртоглаво одвијају контрастирани су мирној природи старца, односно, чича-Доситија: „Младен: Лепо прича ча-Доситије. Кад сам залудан и ја волим да га слушам. Ал' приче су приче.” (Ђоковић 2022: 177). Доситејево знање обезбеђује драгоцен путоказ у успостављању будуће модерне српске државе, али његов животни смирај није у сагласју са свакодневним борбеним деловањем. Током дуге дијалогске сцене са вождом, конкретни проблеми у Доситејевом тумачењу бивају смештени на филозофску раван, те сцена сусрета мудраца и војсковође својом заокруженошћу прераста у засебну дуодрамску форму. Испијајући вино Доситеј указује на значај здраворазумског расуђивања у успостављању Србије као велике европске

силе у којој би Карађорђе био кнез: „Свака част мачу, али и памет ваља послушати. Иначе одосмо у нову провалију” (Ђоковић 2022: 275). Они намеравају да следећег дана наставе свој разговор, али већ у наредној сцени стиже вест о Доситејевој смрти која је вожда нарочито ражалостила, чиме се драма *Вожд и дипломатија* завршава. Премда је Карађорђе главни јунак у оквиру драмске структуре Ђоковићевог дела, овакав епилог дела говори да Доситеј на симболичком плану заузима повлашћен положај.

Сложеност периода обнављања српске државе, у коме личност Доситеја бива неизоставна, приказана је у једној од најзначајнијих серија Телевизије Београд, „Вук Караџић”(1987)⁴, сценаристе Милована Витезовића, у режији Ђорђа Кадијевића. Серија историјски релевантно сагледава Караџићев животни пут и приказује Доситеја (гумац Миодраг Радовановић) у петој и шестој епизоди, када стиже у Карловце и борави у Београду. Доситеј при свом првом појављивању у разговору са митрополитом Стратимировићем показује снажну одлучност да из Карловаца оде у Србију: „Мој век је био век корифеја и епигона... Сад долази век у коме ће се народи препознавати! Идем да помогнем и да ми помогну!” (Витезовић 2022: 510). Доситеј у белим рукавицама у Карловцима бива дочекан стиховима, а у Београду церемонијалном паљбом топова са тврђаве. Налик Ђоковићевој драми, Доситејев лик је обојен саветодавним манирима али у виду конкретизованих сугестија за напредак затечене државне организације. Витезовић посредством плода кромпира кога Доситеј са собом доноси обликује вишеструко функционалну слику. Отпор митрополита Леонтија према „ђавољем роду” осветљава друштвену климу у коју Доситеј долази, али и симболички означава семе културног прогреса, условљеног неопходном примарном егзистенцијом који би омогућио хранљиви плод („воздигнуће против глади”). Следећа појава Доситеја је у сцени у којој га Вук посећује како би од њега добио препоруку за одлазак у иностранство, што ће Доситеја

⁴ УНЕСКО је серију уврстио у ризницу европског и светског културног добра, а 1988. године у Риму добија награду Гран-при Европе на ТВ фестивалу „Teleconfronto”.

врло разљутити. Он долази у завичај будући да су Србији потребни учени људи, док Вук исказује жељу да напусти земљу. Доситеј као споредни лик ове телевизијске драме приказан је у оној мери у којој ступа у додир са Вуком, али Витезовић неће занемарити значај целокупног Доситејевог рада, без обзира на разилажење са Вуковим ставовима: „Витезовић разлучује субјективну Вукову пројекцију Доситеја од објективних и великих Доситејевих заслуга за конституисање основа школства и других важних институција неопходних за рад српске државе у настајању” (Путник 2022: L). Доситеј ће беседити у сцени отварања Велике школе, где ће исказати своју жељу за набавком штампарске пресе, која стиже непосредно пред тренутак када га Карађорђевић син Алекса угледа непомичног. Сцену смрти Кадијевић проширује: „Међутим, мени се учинило да треба још нешто да се деси, јер Доситејева смрт је сувише крупна ствар. [...] То је, рецимо, једна сцена која траје око минут, за коју чак нисам ни питао Витеза; он је касније одгледао то и није имао ништа против” (Кадијевић 2017: 374–375). У питању је сцена у којој прота Матеја Ненадовић саопштава Карађорђу жалосну вест, те следи дуга тишина и вождов одлазак погнуте главе, без речи, чиме Кадијевић сажето и јасно кадрира неизрецивост губитка. Једини конфликт настао на релацији редитељ-сценариста јесте када је Кадијевић желео да убаци елементе фантастике, али потенцијална метафизичка димензија серије није наилазила на одобравање Витезовића који се држао принципа „Вук је истина” (в. Кадијевић 2017: 362). Ауторитативност Вукове личности можемо довести у везу са обликовањем Доситеја као драмског јунака, будући да се Стојановићев сценарио играног филма „Јастук гроба мог” благо дотиче метафизичке димензије једино сценама смештеним у димензију сна.

Да на специфичан начин могу бити имплементирани елементи фантастике у конструисању драмске радње чији је јунак Доситеј, доказује телевизијска драма Душана Белче, *Ноћно путовање у Карловце* (1990). Жанровско поигравање смештено у поднаслов „Парабола из живота Доситеја Обрадовића”, говори о морално-дидактичком карактеру текста о узвишеној личности епохе просветитељства, за

шта инспирацију Белча проналази у Доситејевом писму Јосифу Јовановићу Шакабенти. Радња се одвија 1778. године и приказује Доситеја који се, осим што држи лекције деци, спрема и путује са Шакабентом. Они се мирно возе кочијом из манастира Раковац према Сремским Карловцима и воде разговоре чија филозофска природа у себи крије потку о судбини српског народа. Они расправљају о човеку-машини, теми која је покренута и у Стојановићевој драми, али се код Белче пребацује на поенту до које долазе оба саговорника, „а она се налази у ослонцу на статус српског народа и његову непрекидну борбу за самосталну државу” (Путник 2022: LVII). У овом делу, Доситеј није активан драмски јунак јер читава драмска структура има за циљ да осветли његову сложену природу у дијалогу са другим, али и у суочавању са сопственом подсвесношћу. Наслов *Ноћно путовање у Карловце* упућује на одсуство активног кретања и спознавања предела, те и „медитативно-контемплативан приступ основним ставовима о животу, вери, школству и потреби постојања просвећеног разума” (Путник 2022: LVIII). Налик Радуловићевом лику Стане у овом драмском тексту јесте лик Зилотија, „ревнитеља”, кога Белча преузима из *Животоа и прикључења*, као ученог пријатеља са којим Доситеј разговара (уп. Обрадовић 1988: 91–101). Он представља специфичну врсту алтер ега просветитеља, опонента његових ставова и поступака. На почетку самог текста налази се напомена о стилизацији извођења драме које би требало бити „померено из стварности, и испуњено благом иронијом” (Белча 2022: 747). У оваквој конструкцији ликова, у којој се супротстављају устројства синтезе (Доситеј) и анализе (Зилотиј), видљива је мета-распопућеност Доситејевог лика: „И не само да сам те из свога ума извукао, него и добро име дао” (Белча 2022: 752). Зилотиј је такође свестан свог положаја: „Онда да ти кажем, а то ће бити као да сам себи говориш” (Белча 2022: 752). Непролазна сумња просветитеља изражена је кроз провокаторски устројен лик фантастичног пратиоца Зилотија који посредством дела, написаних и будућих, указује на опасности и последице до којих би писање могло довести. У току паузе на путовању фрушкогорским путем, Доситеј ће

у шетњи скренути са стазе, где га чека Зилотиј, те тако и тежиште драмске радње бива померено. Док Шакабента спава, они ће седети поред друма, на ивици шуме, што ова два јунака асоцијативно повезује са Бекетовим Владимиром и Естрагоном, имајући у виду и специфично жанровско одређење драме Душана Белче као параболе која се у таквим тренуцима приближава антипараболи јер аутор наглашава иронијску стилизацију на почетку текста: „Најновије је вријеме створило још апсурдну параболу. Писци тога смијера (С. Бекет, Х. Пинтер, Е. Јонеско и др.) полазе од претпоставке о потпуној апсурдности свијета који се никако не може осмислити с некаквом позадином” (RKT 1986: 523). Антипараболу у благом виду уочавамо код Белче, будући да пред читаоцима нису целовити и заокружени судови, већ процес њиховог испитивања. Сусрет са Зилотијем смештен у домен ноћи и подсвесних опонирања стварности и упитаности над смислом осветљавају параболу у настајању. Морално-дидактичка природа жанра параболе у Белчиној драми односи се на дела *Живої и ѝрикљученија* и *Совјетїи здравої разума*, које на завршетку драме Доситеј шаље Шакабенти, а која су сублимат (само)спознајног „путовања”.

О благодетима путовања на личном плану, али и стицању знања којима је неопходно просветити заједницу, говори Доситеј као јунак радио-драме *Сайуїшник* (2005) Миодрага Матицког, премијерно изведене на Првом програму Радио Београда. Биографска грађа на којој се заснива монодрама Матицког, прожета је елементима фантастике саобразним драми Душана Белче због увођења невидљивог саговорника, пријатеља Нике Путина. Матицки у постмодерном кључу конструише Доситеја као драмског јунака будући да је свестан позоришног чина који се одвија, као и рампе која га дели од публике. Ника се појављује у *Живоїу и ѝрикљученијима*, те се аутобиографска и биографска грађа не деконструишу, али се радио-драма смешта у друго просторно и временско окружење. Доситеј цитира кратке коментаре и питања Нике на основу којих су развијени монолози који теку хронолошки, мапирани путовањима, све до тачке смираја у Београду и присећања на истрајност српских устани-

ка, али и слободе ума и духа која је потом уследила: „И зато би ми највеће признаније било да ме потоњи нараштаји приме као гласника слободе, истине и здравља” (Матицки 2022: 435). Доситеј прекорачује рампу и приближава се публици, чиме је прекинута позоришна илузија али и посведочена виталност целокупног контекста Доситеја и његовог дела.

Приближавање публици у монодрамској форми, у сазнајно-едукативном кључу, реализовано је у оквиру драме *Досије Доситеј* (2021) Елиане Гавриловић. Позоришни пројекат реализован у оквиру Музеја Вука и Доситеја обухватао је периодично извођену монодраму у којој лик Доситеја тумачи Владимир Цвејић. Доживљај Доситеја, у оквиру музејске драмске форме лишен је строге формалности карактеристичне за музејски простор али и култ његове личности. Елиана Гавриловић, кустоскиња Музеја Вука и Доситеја, компонује кључне биографске делове Доситејевог живота који су секвенцирани на основу координата етапа сазревања, образовања и просветитељског рада. Симболичним скидањем перике у епилогу, глумац излази из свог лика, резимира преломне моменте Доситејевог живота, те се музејска публика на другачији начин препушта простору музејске поставке. Елиана Гавриловић даје могућност да аудио-снимак приповедача замени глумчево увођење у илузију, као и измештање из лика, чиме би била смањена демистификујућа природа музејског театра. Доситеј у физичком облику глумца, сугестивношћу и промишљеном стратегијом драматурга, са публиком остварује ближи контакт, ефектније шаље поруку и продубљује рецепцијски потенцијал музејске изложбе.

Радио-драма *Доситеј Обрадовић* (1989) Звонимира Костића још је једна биографска драма удаљена од тематизације интимног живота Доситеја. Она дочарава дух епохе, као и комплексност главног јунака јер се смењују гласови Доситеја као детета и зрелог човека, потом и гласови Наратора I и II. Метафоричним почетком о свету као великом пазару почиње Костићева радио-драма коју ће одредити жагор као лајтмотивски аудитивни ефекат. Сплет различитих језика, црквено појање, гласови немачких студената, звук штампарске машине и бројни други звучни ефекти доприносе верном

подражавању амбијента, чиме је продубљен сазнајно-едукативни карактер радио-драме. Звучно преплитање упућује на личност Доситеја, приврженог народу али и одређеног странствовањем, будући да се осамнаестовековна енглеска и бечка музика комбинују са звуком гусала. За разлику од радио-драме Олге Савић, којој је изражајни потенцијал радија помогао да обогати литерарни израз чији се темељ заснива на прототексту, Костићева радио-драма представља пример радиофонског текста: „Такав текст у којему је поетска замисао инспирирана изражајним могућностима радија зову радиофонским текстом” (Mrkšić 1967: 81). Костићева драматуршка стратегија у првом делу радио-драме указује да је детерминисана радиофонским изразом, док је ткиво њене друге целине мање динамично, будући да је смештено у општи контекст историјских прилика. Како би показао процес формирања критичког односа према верским институцијама и строгој црквеној догми, Костић Доситеју даје реплике које припадају епископу у *Живоју и прикљученијима* (уп. Обрадовић 1988: 42–66) и суочава га са Попом-догматиком. Компоновање аутобиографског материјала присутно је све до другог дела радио-драме заснованог на историографији. Доситеј је у овом делу радио-драме приказан кроз фигуру мудраца и саветника, као у драмским текстовима *Вожд и дилломаџија* и *Вук Стефановић Караџић*. Његова замисао о културном и образовном напретку српског народа и у овом тексту наилази на неразумевање устаника: „Младен: Цебана је најпреча. Какве школе!” (Костић 2022: 378). Драмски тренутак тематизован у Витезовићевом сценарију, као и у Костићевој радио-драми јесте одлука Доситеја да остане у Србији након пораза на шанцу код Каменице, када се српски народ повлачи, а остају само војно способни. Просветитељ на измаку животних снага, отвара Велику школу, износи жељу за отварањем штампарије која би печатила књиге на српском језику. Доситејев глас на крају драме износи жељу да буде опеван као јеромонах: „Мали хоповски ђакон, који је у великом свету скинуо ризу и читавог живота деловао као просветитељ, вратио се цркви свог народа, против чијих је мрачних сила непрестано ратовао...” (Костић 2022: 408). По-

следње Доситејеве речи могу бити ишчитане као коментар писца о поступку обликовања његовог Доситеја као драмског јунака, будући да се не бави интимним наличјем живота просветитеља, већ га приказује као истинског духовника у служби народа.

ЗАКЉУЧАК

Доситеј Обрадовић као једна од најзнаменитијих фигура српске историје и културе уласком у драмски свет постаје јунак чије се деловање умногоме слаже са аутобиографским и биографским предлошцима, уз наглашен значај у историјским збивањима. Његов долазак у устаничку Србију, тематизован у драмама Вук Стефановић Караџић, *Вожд и дилломаџија*, Доситеј Обрадовић не пружа велики простор у коме би Доситеј био покретач драмске радње. Доситеј нема потенцијал класичног драмског покретања радње, али се импулс нових дешавања одвија у додиру са људима које среће, што је нарочито видљиво у драми *Учишљ Доситеј*. Заједничка нит великог броја драма јесте потреба за другим, чија клица се крије у *Живошу и прикљученијима*, у потреби за дијалогом и епистоларном формом којом остварује већу блискост са читаоцем. Самоспознајни ток у додиру са сапутником или саговорником, услед потребе за идентитетском дефинисаношћу у основи је драма *Ноћно путовање у Карловце* и *Сапушник*. Неразјашњеност Доситејевог љубавног живота, Косту Трифковића и Слободана Стојановића је усмерила ка проширењу и модификацијама аутобиографске грађе и писама, као и слободном домаштавању. Драмска срж у њиховим драмама почива на сукобу дужности и осећања, као и немогућности да се оствари жељено, што Доситеја чини драмским јунаком и у радио-драми *Доситејева последња ноћ*. Савремени видови транспоновања приче о Доситеју, попут музејске представе *Досије Доситеј* сведоче о могућности још иновативнијих мултимедијалних пројеката. Филмски, позоришни и радијски медиј допринели су очувању, ширењу и популаризацији приче о Доситеју Обрадовићу, осветливши

га као калуђера, мудраца, саветника, просветитеља, учитеља, путника, писца и (не)могућег љубавника. Ефемерност иманентна новим медијима спутана је поновном штампањем драмских текстова, што сведочи о цикличном драмском путовању Доситеја: од штампаног текста, потом медијског транспоновања и поновног штампања, а за многе текстове првог званичног издавања у хрестоматији *Драмски јунак Досићеј*. Пренос наратива о Доситеју у друге медијске платформе, односно, његово трансмедијално путовање, сведочи о потенцијалу нових технологија у очувању суштине приче. У *Писму Хараламџију* Доситеј пише о потреби за реформацијом језика, односно писањем на народном језику, чиме би књиге биле приближене народу, а стари језик не би био заборавањен: „Неће ни наш стари пропасти, зашто учени људи у народу всегда ће га знати и с помоћу старога нови ће се од дан до дан у боље настајање приводити. [...] Само проста и глупост задовољава се све[г]да при старинском остати” (Обрадовић 1988: 208). Језик савремене комуникације сведочи о потреби за динамичним и сажетим формама, што у одређеном смислу представљају драмске форме у различитим медијима. Такав вид иновативног литерарно-медијског путовања, прихватио би путник отвореног ума и срца, Доситеј Обрадовић.

ЛИТЕРАТУРА

- Белча 2022: Д. Белча. „Ноћно путовање у Карловце”. *Драмски јунак Досићеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 745–793.
- Витезовић 2022: М. Витезовић. „Вук Стефановић Караџић”. *Драмски јунак Досићеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 473–604.
- Гавриловић 2022: Е. Гавриловић. „Досије Доситеј”. *Драмски јунак Досићеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 301–330.

- Гаврић 2020: Г. Гаврић. „Музејски театар и интегрисање музејског у позоришни простор”. *Театрон: публикација за позоришну историју и театрологију*. Београд: Музеј позоришне уметности Србије. 103–116.
- Ђоковић 2022: М. Ђоковић. „Вожд и дипломатија”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 169–300.
- Јашовић 2006: П. Јашовић. „Доситеј у 'Јастуку гроба мог' Слобода-на Стојановића”. *Књижевност и историја*. Зборник радова. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. 419–432.
- Ковачек 1991: Б. Ковачек. „Доситејеви позоришни трагови”. *Талија и Клио: из историје српског позоришта и драме*. Нови Сад: Матица српска. 5–29.
- Костић 2022: З. Костић. „Доситеј Обрадовић”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 331–410.
- Матицки 2022: М. Матицки. „Сапутник”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 411–436.
- Милинчевић 1968: В. Милинчевић. *Косија Трифковић – животи и дело*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Обрадовић 1988: Д. Обрадовић. *Животи и прикљученија; Писмо Хараламџију*. Београд: Рад.
- Путник 2022: Р. Путник. „Наш савременик Доситеј”. Предговор у: *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. V–LXII
- Радуловић 2022: Ј. Радуловић. „Учитељ Доситеј”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 91–168.
- Савић 2022: О. Савић. „Доситејева последња ноћ”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 437–472.
- Стојановић 2022: С. Стојановић. „Јастук гроба мог”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 605–744.
- Трифковић 1894: К. Трифковић. „Младост Доситија Обрадовића”. *Драматски списи*. Св. 2. Београд: Српска књижевна задруга. 37–129.

- Трифковић 2022: К. Трифковић. „Младост Доситија Обрадовића”. *Драмски јунак Доситеј*. Приредио: Радомир Путник. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”: Радио–телевизија Србије. 3–90.
- Христић 1982: Ј. Христић. „Наш водвиљист Коста Трифковић”. *Летопис Матице српске*. Књ. 429. Св. 1. Нови Сад: Матица српска. 162–177.
- Живаљевић 1894: Д. Живаљевић. Предговор у: *Драматски списи*. Св. 2. Београд: Српска књижевна задруга. V–XV

- Gordić Petković 2004: V. Gordić Petković. *Virtuelna književnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mrkšić 1967: B. Mrkšić. *Poetika radio-drame*. Zagreb: Radio-televizija Zagreb.
- RKT: *Rečnik književnih termina*. Glavni i odgovorni urednik: Dragiša Živković. Beograd: Nolit. 1986.

- Вук Караџић* (5. и 6. епизода). Сценарио: Милован Витезовић. Режија: Ђорђе Кадијевић. Телевизија Београд, 1987.
- Јасшук проба мој*. Сценарио: Слободан Стојановић. Режија: Сава Мрмак. Телевизија Београд, 1990.

NINA V. STOKIĆ

DRAMATIZATION AND DRAMATIC INTERPOLATION OF THE
CHARACTER AND WORKS OF DOSITEJ OBRADOVIĆ

SUMMARY

The paper will discuss theater, television, and radio dramas whose main character or supporting character is Dositej Obradović. The subject of analysis is Dositej as a main character in drama texts of different genres. Dramatic creations are created on the basis of Dositej's work, biography, and interpretation of the author, and special attention will be focused on their relationship to the prototext.

We will try to look at the dramatic texts in a comparative context. The paper tries to point out the importance of dramatic works and their media adaptations in the reception of Dositej's character and work.

Key words: drama, Dositej Obradović, dramatization, drama character.

821.163.41-342:792.091
Оригинални научни рад
Примљен: 11. 6. 2023.
Прихваћен: 29. 10. 2023.

Маша Љ. Петровић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

НАРАВООБУЧЕНИЈА: СУСРЕТ КЊИЖЕВНОСТИ И ПРИМЕЊЕНЕ ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ НА ПРИМЕРУ КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ УМЕТНИЧКИХ ЛУТАКА ИЗРАЂЕНИХ ПРЕМА ЛИКОВИМА БАСНИ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Циљ рада јесте настојање да се демонстрира једна од могућности сустицаја књижевне и примењене ликовне уметности на примеру карактеризације јунака-животиња Доситејевих басни и уметничких лутака, израђених по мотивима Доситејевог дела. Рад је заснован на компаративној анализи карактера животиња и анализи резултата квантитативног истраживања, спроведеног међу ученицима-ауторима лутака. Резултати истраживања сведоче да је, уз високи степен успешности, реализован сусрет књижевне и примењене ликовне уметности, да су стилско-језичка средстава путем којих су остварене психологизација и физичка карактеризација трансформисана у дизајнерска изражајна средства, те да је карактеризација лика, уз одређена одступања и иновативна читања Доситејевог дела, транспонована на конкретни уметнички предмет.

Кључне речи: Доситеј Обрадовић, басне, примењена ликовна уметност, карактеризација јунака-животиња, уметничке лутке, интермедијалност.

* masapetrovic01084@gmail.com

Наравообученија је назив пројекта који је започет 12. децембра 2022. године, а своје велико финале је имао у оквиру манифестације „Доситејеви дани“, коју традиционално сваког пролећа обележава Задужбина овог значајног српског просветитеља. Настао као сарадња трију институција, Катедре за српску књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду, Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и „Школе за дизајн“ из Београда, пројекат је за циљ имао израду идејних решења (скица) и уметничких лутака инспирисаних баснама Доситеја Обрадовића. Студенти мастер студија Исидора Петровић, Ирина Марјановић, Константин Ађанин и Маша Петровић, уз подршку професорке методике наставе књижевности, доц. др Наташе Станковић Шошо и демонстратора мср Јане Петровић, одржали су предавање ученицима трећег разреда средње школе и приближили им Доситејев живот и дело, маркирајући најзначајније идеје и замисли. Примењујући текстовну и дијалогску методу у сарадњи са ученицима читали су и интерпретирали Доситејеве басне: „Комарац и во“, „Две жабе“, „Лисица и гавран“, „Коњ и магаре“, „Уображена гуска“, „Корњача и орао“, „Козе и Јупитер“, „Два јарца“, „Жаба и во“ и „Мрав“. У аналитичко-синтетичком приступу тексту наведених басни посебно је био наглашен аспект карактеризације јунака-животиња, што је за ученике било знаковито, будући да је њихов задатак подразумевао да на основу доминантних особина ликова успоставе карактер својих уметничких лутака.

Након учешћа у пројекту у нама се пробудила жеља да оставимо писани траг о њему, али и подстицај да проучавамо аспекте интермедијалности, која је успостављена између књижевности и примењене ликовне уметности током процеса израде уметничких лутака и која је уочљива приликом посматрања њихове изложбене поставке. Тако је настао овај рад којим смо покушали да одговоримо на питања могућности сустицаја књижевне и примењене ликовне уметности, да упоредимо карактеризацију јунака присутну у предлошку Доситејевих басни и ону опризорену уметничким луткама, те да уочимо да ли су, и ако јесу, каква и колика одступања од књижевног текста присутна у карактеру лутака. Настоја-

ли смо да пројекат *Наравообученија* посматрамо као могуће ново читање Доситејевих басни, као њихову реактуализацију до које је довео узраст ученика, савремени временски тренутак и креативна трансформација уметничких средстава једне уметности у уметничка средства и елементе друге.

Рад је заснован на компаративној анализи карактеризације животиња у књижевном тексту Доситејевих басни, из корпуса који је језички адаптиран за потребе педагошке праксе¹, и карактера уметничких лутака-животиња, које су израдили ученици трећег разреда средње стручне школе следећи се Доситејевим текстуалним предлошком. Фокус компаративне анализе јесте био на указивању на начине и средства путем којих је психологизација, али и физичка карактеризација јунака књижевног текста дочарана на конкретном уметничком предмету. Нашу интерпретацију настојали смо да поткрепимо критичким становиштима Јована Деретића и Весне Тодоров, као и теоријском поставком Лидса, Вајслера, Вита и других проучавалаца уметности израде лутака. Од непроцењивог значаја било је и евалуативно истраживање, које смо спровели међу ученицима-ауторима лутака након завршене израде изложбене поставке. Посредством Гугл упитника, сачињеног од десет питања (од чега осам затвореног типа и два отвореног типа), сви аутори су детаљно описали процес израде уметничких лутака, са нагласком на материјалима и техникама које су примењивали. Такође, они су изразили своје импресије и размишљања о томе који су елементи (делови тела, гардероба, боја, материјал...) доминантни у дочаравању карактера јунака.

Ово истраживање помогло нам је да упоредимо њихову перспективу са нашом и да прецизније уочимо како су књижевна уметничко-језичка средства преточили у дизајнерска

¹ Реч је о приређеном и адаптираном издању басни које је, у сарадњи са издавачком кућом Klett, Наташа Станковић Шошо прилагодила ученицима првог разреда основне школе. Током израде овог пројекта студенти мастер студија су, уз консултацију са професорима методике, одлучили да користе ово издање како би олакшали рад ученицима, али да своје усмено излагање обогате наравоученијама, која су изостављена у поменутом издању, а део су оригиналног текста Доситејевих басни.

изражајна средства. Поред тога, на основу анкете стекли смо увид у тешкоће и изазовност коју је за ученике носио пројекат креирања лутака инспирисаних јунацима књижевног дела, као и у њихово познавање Доситејевог књижевног дела. Испитали смо њихов поглед на значај текста приликом израде скица за лутку и на улогу студентског предавања у разумевању особина јунака басни, сложености и вишедимензионалности карактера. Резултати квантитативног истраживања показали су да је већина ученика пре израде пројекта била упозната са Доситејевим књижевним стваралаштвом (80% испитаника), али да им је предавање студената приближило Доситејеве басне (66, 7% испитаника) и помогло да боље разумеју особине и карактер јунака басни (83, 3% испитаника). Сам процес израде лутака био је захтеван (66, 7%) и током свих фаза рада аутори су се враћали ишчитавању текста и промишљањима о карактеру животиња (100%). Свака лутка започета је идејним решењима, након чега је уследило прављење жичане конструкције, која је касније обложена новинама умоченим у растворени дрвофикс тј. применом технике папир-маше (Papier maché). Уследило је бојење, подсликавање и сликање акрилним бојама, шивење одеће и израда детаља којима су употпуњене уметничке лутке.

Наш компаративни приступ уметничким предметима и књижевном тексту, оснажен претходно наведеним резултатима, довео је до закључака да је додир двеју уметности реализован и да је дошло до трансформације лика-животиње у уметничку лутку-животињу. Анализа је показала да карактер лутака у великој мери кореспондира са карактером описаним у Доситејевим баснама посредством дијалога јунака, кратких дескриптивних пасажа и приповедања о поступцима јунака у конкретној друштвеној ситуацији. Опажена су и извесна одступања у физичкој карактеризацији у погледу гардеробе и детаља којима су употпуњене уметничке лутке и у психолошкој карактеризацији, одступања која смо дефинисали као ново читање Доситејевих басни, њихову актуализацију у тренутку садашњем од стране ученика карактеристичног узраста и другачијих погледа на свет, живот и књижевност. У тексту који следи истакнуте закључке ћемо пот-

крепити примерима упоредне анализе појединачног лика одређене басне и уметничке лутке, која је настала по узору на тај предложак, са намером да на различитим примерима демонстрирамо остварени сустицај двеју уметности.

За разумевање концепта интермедијалности у овом пројекту неопходно је вратити се неколико корака уназад и поћи од саме дефиниције уметничке лутке, која ће отворити нову перспективу и пружити одговор на питања како књижевна уметност може бити присутна у примењеној ликовној уметности и како се речи могу заменити другим изражајним средствима и испричати одређену причу. Коринчак примећује да је: „лутку тешко дефинисати. Иако се у мислима сваког појединца појави одређена представа чим чује ту реч, када покушамо да установимо шта заправо разликује лутку у односу на играчку, фигуру и скулптуру суочавамо се са изазовима” (Коринчак 2015: 5). Поменуто изазовност различити теоретичари примењене уметности настоје да превазиђу на бројне начине, продубљујући кључна питања и успостављајући паралеле са другим уметностима. Тако Џонстон предлаже да уметничку лутку треба посматрати као „уметничку мултимедијалну скулптуру” (Џонстон 2003: 4), при чему наглашава да је тежиште у разумевању овог термина у прихватању концепта мултимедијалности и додиром различитих уметности приликом израде јединственог предмета тј. саме лутке. На трагу концепта мултимедијалности, али уз нужно сужавање врста уметности које међусобно корелирају, Вит дефинише лутке као „природне приповедаче” (Вит 2004: 59) које уметници „користе како би испричали неку причу” (Вит 2004: 66), чиме директно упућује на сустицај књижевности и примењене ликовне уметности. „Лутке су природни проводници нарације, [...] оне се трансформишу у наратив који обухвата њихово постојање” (Мартинез 2016: 12), што омогућава да уметник луткама исприча неку причу која је већ постојала у историји уметности речи или да лутка буде средство чијим ће изгледом уметник показати сопствени персонални, социјални, културолошки или неки други наратив. Дакле, ако су теоретичари сагласни да су „уметничке лутке, у највећој мери, уметничко дело које

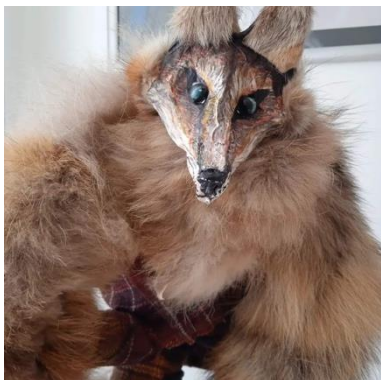
индивидуа брижљиво ручно обликује и које представља форму приповедања многим уметницима” (Вајслер 2012: 12), то нам даје за право да у овом раду компаративно сагледавамо начине на које је Доситеј Обрадовић приповедао о људским карактерима посредством животиња са начинима на које су ученици-аутори лутака ту причу испричали служећи се својим изражајним средствима.

Текстуални предложак басне „Лисица и гавран” не пружа обиље података на којима је могуће засновати карактеризацију ликова, што је усаглашено са жанровским одликама басне и њеном дужином (в. Самарџија 2002). Ипак, у басни се инсистира на физичкој карактеризацији гаврана, на његовој изузетној лепоти, коју и сама лисица наглашава следећим коментаром: „Мили Боже, красне ли птичице! Ала има лепо перје! (Обрадовић 2019: 16). Након читања, свесни смо да овај суд није у потпуности искрен и тачан, те да гавран није заиста толико леп, већ да лисица хиперболише похвалу његове спољашњости како би придобила поверење и спровела свој наум у дело. И Доситејево наравоученије поручује читаоцима да се чувају лисичје похвале (в. Обрадовић 2007: 36), чиме се још једном потврђује теза да је похвала гаврановог изгледа преувеличана, али се и отвара простор за психолошку карактеризацију јунака. Наиме, гавран је овде репрезентација човека који је наиван, коме годе лепе речи и похвале на сопствени рачун, који је претерано заокупљен својим квалитетима и брине о томе како га други перципирају, што видимо из следећег: „Гаврану није било мило да га лисица поред толике његове лепоте сматра за мутавог” (Обрадовић 2019: 16). Њему је важно да други увиде све његове квалитете, да сагледају његову вредност у целини, да не сумњају у способности и стога, не размишљајући о потенцијалним исходима, тежи доказивању и показивању другима. Непромишљен поступак доводи га до губитка комада меса, које је требало да буде оброк, а читаоцу потврђује јунакову плиткоумност, сумирану и коментаром: „Е, мој гавране, свега имаш, али памети немаш!” (Обрадовић 2019: 16). С друге стране, лисица је приказана као мудра и лукава, као она која добро познаје човекову природу, која зна шта је важно так-

вом типу људи, какав је гавран, која зна да се њихово повеће задобија слаткоречивошћу. Својим коментаром успева да превари гаврана и да добије комад меса, који је желела, али и да му, кроз подсмех, упути морализаторску поруку, да га подучи да је од сваке лепоте и мишљења других важнија памет и правилно расуђивање.

Пошто је успостављен карактеризацијски профил ових јунака, наметнуло се питање на који начин су ученици средње школе успели да на основу наведених особина, истакнутих у конкретној ситуацији, манифестованих у говору и понашању, начине лутке гаврана и лисице, тако да оне одражавају њихове карактерне, али и физичке особине. Очигледно је да је њихов савезник била машта и да су морали да се ослоне на неке стереотипне представе ових животиња, будући да у тексту нису могли изнаћи детаљније податке о њиховом физичком изгледу. На основу спроведене анкете примећујемо да им је било значајно да различитим уметничким елементима и средствима истакну и визуелно дочарају текстом представљену гавранову надменост и китњастост, које не прати мудрост. Они сматрају да су ове елементе карактеризације нагласили одећом и аксесоарима, прецизније плавичастом карираном кошуљом, сивкастим шеширом и наочарима, који треба да буду симболи гаврановог господства, бриге о сопственом изгледу и имиџу, односно о слици о себи. Чини се да овакво дизајнерско решење имплицира једно ново читање Доситејевих басни, продубљено читање, које гавранову лепоту шире контекстуализује и измешта не само у сферу телесне лепоте (лепоте крила), већ и у сферу одевања, бриге о сопственом стилу и личном изразу посредством одевних комада. Такав приступ наглашава универзалност Доситејевог дела, али и жанра басне, манифестујући да читалац сваког времена у читању и тумачењу текста може уписати њему актуелне дилеме и особености његовог доба, о чему ћемо детаљније писати и поводом других лутака. Ваља поменути да аутори лутке акцентују и израз лица, највише очију, као део тела који сведочи да гавран не поседује мудрост, будући да су оне видљиви продор у невидљиви свет човековог унутарњег бића и да у спољашњем свету одражавају

човекову нутрину. Наиме, једнобојношћу црних очију, те одсуством других боја физички је посредована и наглашена јунакова површност, унутарња празнина и оптерећеност искључиво спољашњошћу. Тако су обухваћени сви апстрактни аспекти јунаковог карактера и створена је лутка која својом целином репрезентује, на први поглед, једноставан и типизиран, а заправо сложен и вишедимензионални карактер ове птице, опризорен текстом басне.

Фотографија бр. 1 и бр. 2 – Уметничке лутке гавран и лисица
(Извор: лична архива)

Слично претходној, и басна „Комарац и во” веома је језгровита, не пружа увид у физичку карактеризацију, а психолошку карактеризацију ограничава на конкретну ситуацију и осликава је посредством дијалога двеју животиња. Из сусрета вола и комарца и размењених речи, опажамо да је комарац персонификација свих оних људи који о себи мисле у суперлативима, претерујући у процењивању својих способности, квалитета и особености, људи склоних преувеличавању и настојању да другима наметну такво искривљено виђење себе. Контрасно њему, во је репрезент људи који знају своје стварне могућности и домете, који су свесни како својих врлина, тако и мана, који су у односу према себи, али и према својој околини, изразито рационални и присебни. Његове речи: „Ти мени тежак? Ја те и не осећам, колик’ да те и није на свету” (Обрадовић 2019: 28) осликавају да је и он склон својељубљу, али да је оно, како и писац наводи у наравоучењу, „разумно и пристojно” (Обрадовић 2007: 101), засно-

вано на истинитој перцепцији себе. Во с правом процењује и опомиње комарца да не преувеличава сопствену тежину, да се не узноси у свом *самољубију*. Вреди запазити да аутор успоставља разлику између термина *својељубље* и *самољубије* засновану на оправданости, аргументованости и усклађености сопствене процене о себи и сопствених квалитета, а да су комарац и во узети као репрезенти те разлике, прецизније да „су они тесно повезани са појмом и њихова функција је да пружи карактеролошку илустрацију дефиниције појма” (Деретић 1974: 101, 102).

Како у тексту басне, али и наравоученија, нема детаљнијег портретисања и изградње психолошког профила јунака, у тумачењу није могуће успоставити даље и дубље увиде, што ограничава могућности транспонованја карактера на карактер лутке. Израда лутке вола, према сведочењу ученика, била је веома захтевна, јер је требало материјалним елементима показати јунакову промишљеност, рационалност и ваљану свест о себи и својим вредностима. Израз лица, брижљиво осликаван различитим нијансама, уз нагласак на сенкама и подсликаним елементима, као и положају очију, манифестују текстом задату мудрост и добронамерну страну воловог карактера, која тежи подучавању и указивању на неадекватно понашање. Такође, џемпером у који је одевен требало би да се сугерише умерена самодопадљивост, будући да је сачињен од материјала шарених јарких боја које су усаглашене и склопљене у целину, тако да пријају оку, а не да остављају утисак китњастости, сувишка или какве друге непријатне визуелне сензације. Уз све напоре које су ученици-аутори уложили, стиче се утисак да је волове особине готово немогуће дочарати изражајним дизајнерским средствима и да ова лутка остаје у домену стереотипне представе животиње, не одајући изглед аутентичног карактера. Како то примећују проучаваоци примењене ликовне уметности, у прављењу лутака неретко долази до оваквих изазова, јер: „уметник који настоји да исприча причу има на располагању само један временски тренутак који мора да ухвати и преведе у скулптуру” (Вајслер 2012: 12).

Фотографија бр. 3 – Уметничка лутка во
(Извор: лична архива).

Ни басна „Мрав” не пружа обиље информација о портрету јунака, о његовим физичким карактеристикама и особеностима грађе. Стога се чини да можемо успоставити као поетичко правило да у Доситејевим баснама описи физичког изгледа нису развијени и пресудни у приказивању особина лика, већ да је тежиште постављено на етичку карактеризацију, о чему на сличан начин пише и Весна Тодоров: „животиње су превасходно актери који асоцирају на људске етичке и социјалне норме” (Тодоров 2009: 210). У жижи приповедања је наратив о моралу, о унутрашњим квалитетима и недостацима јунака, те изузетак није начин на који је изграђен лик мрава. Морално поларизован, он представља јунака чији је однос према добру и злу доведен у питање. У тој борби, превагу односе његова зла нарав и крађама склона природа. За разлику од претходних басни у којима се карактер јунака манифестовао у конкретним ситуацијама, у међуодносу са другим јунаком, овде је само присутан наратив којим се сумира да мрав краде читавог живота туђе жито. Његова лоша природа приказана је као константа која га одликује током читавог живота и коју он не жели да мења. Занимљиво је да лик мрава одступа од типизираних представе (в. Тодоров 2009: 212), обликоване нашим хоризонтом очекивања у којем је мрав вредна животиња, која сложено са другим мравима током читавог лета марљиво прикупља храну за зимски период. Приказујући мрав као лењивца, којем тешко пада рад, због чега одлучује да краде од других, Доситеј Обра-

довић шири хоризонт очекивања и читаоцима сугерише да исте животиње у различитим баснама могу бити носиоци дијаметрално супротних особина.

Осим тога, ова басна је специфична и по томе што се у тексту директно говори о томе да је животиња персонификовани симбол човека одређених карактерних особина, што није уобичајено за жанр басне (в. Самарџија 2002). У тексту се експлицитно приповеда да је мрав некада био човек-ратар, којем су земљораднички послови били напорни, те је постао лаком на туђе, због чега је претворен у мрава. Ово претварање човека у животињу, жанровски ближе бајкама и предањима, привукло је ученицима пажњу, па су се двоумили да ли да лутку представе као мрава-човека или да остану при анималној представи. Како су у анкети навели, након израде идејних решења и консултације са професорима, одлучили су да уметничка лутка остане у домену представе животиње. Променом телесне величине тј. предимензионирањем тела мрава у свом стварању нагласили су његову различитост у односу на уобичајену представу мрава, која подразумева сићушног вредног инсекта. Фокус у изради лутке поставили су на детаљно израђивање екстремитета, који му омогућавају да са украденим пленом побегне, чиме су желели да дочарају његов карактер. Важан сегмент уметничке лутке јесу и цакови препуњени житом и другим житарицама, чије класје вири из цакова, што наглашава јунакову незаситост, неумереност и похлепност и помаже ауторима да посредством уметничке лутке поново испричају Доситејеву басну.

Фотографија бр. 4 – Уметничка лутка мрав
(Извор: лична архива)

Уметничка лутка орла инспирисана је басном „Корњача и орао”, у којој је орао окарактерисан као мудра птица, спремна да подучи другог и пружи му прилику да на личном примеру уочи сопствену погрешку. Он корњачу, која жели да научи летети, разборито саветује: „Седи ти с миром и хо-дај тако пониско како си и досад, боље ће за тебе бити; зашто сложеније твојега тела није за висину начињено” (Обрадовић 2019: 36). Аргументима повезаним са телесним карактеристикама и предиспозицијама, орао жели да одврати корњачу од летења, али како она постојано инсистира, одлучује да је вине у небо и пусти да се опроба у летењу. У наравоученију Доситеј Обрадовић, за разлику од ученика који су приврже-нији лику орла, проблематизује карактер корњаче, истиче питање рационалног сагледавања себе, својих јаких страна и ограничења, које је истакнуто и басном „Комарац и во”, па поручује: „Меримо и познајемо себе, и не ишtimo шта није за нас, зашто ако не подучимо, осрамотићемо се” (Обрадо-вић 2007: 112). Како се у Обрадовићевом текстуалном пред-лошку не могу изнаћи редови посвећени опису спољашњo-сти јунака, већ је карактеризација и орла и корњаче засно-вана само на том једном сусрету, у којем корњача тражи од орла да је научи вештини летења, ученици су одлучили да израде уметничку лутку-орла, јер им се чинило да корњачин карактер не би на одговарајући начин изразили својим изра-жајним средствима.

Увиди у спроведену анкету потврђују да су аутори же-лели да орла представе не само као репрезента мудре особе, већ да нагласе његову умешност летења и дозу суровости у опхођењу са корњачом. Лутка-орао персонификација је пи-лота, контекстуализованог у временском тренутку друге по-ловине двадесетог века посредством симбола: специфичних наочари за сунце марке Реј Бан које су првобитно носили пилоти и значки са ознакама Југословенске авио компаније. Ови детаљи указују да је у рецепцији Доситејејеве басне остварено иновативно читање, у којем је текстуални предложак био ослонац за креативно размишљање младих дизајнера. Они су осавременили и надоградили лик орла, додајући му статусне и професионалне симболе карактеристичне за је-

дан прошли временски тренутак и територијално поднебље, демонстрирајући како савремени читалац може манипулисати универзалношћу и свеприсутношћу пишневог наратива. У том контексту орлова суровост, може се тумачити као потврда професионализма, а не грубост и осиноост усмерена ка корњачи, а његов савет као ваљано и темељно познавање аеродинамике и закона летења. Њихово читање Доситејевог дела и лутка која је продукт таквог одступања од уврежене традиције читања и тумачења потврђује мисао да „посредством уметности ми изражавамо природни и друштвени свет који нас окружује, као и унутрашњи свет нашег физичког живота и искуства” (Лидс1988: 19).

Фотографија бр. 5 – Уметничка лутка орао
(Извор: лична архива)

Басна „Два јарца” инспирисала је настајање уметничке лутке-јарца. У њој аутор „описујући животиње представља читав миље карактерних особина” (Тодоров 2009: 212) успостављајући лик јарца као персонификацију људске тврдоглавости, упорности и непопустљивости која наноси штету носиоцу ових особина. Јунаков карактер изражен је у конкретной социјалној ситуацији, приликом сусрета са другим јарцем на уском брвну, што доприноси развијености лика-портрета јер осликава конкретну ситуацију (в. Тодоров 2009: 212, 213). Суочени један са другим, оба јунака заузимају борбени став, демонстрирајући да места за дијалог, компромис и договор

нема, јер сваки од њих двојице поседује бескрајно поверење у себе и сигурност у сопствену снагу. Такође, обојица верују да је онај са друге стране слабији, покорнији, попустљивији, што се очитује и на језичком плану у следећем исказу: „Е, да видимо ко ће да се склони!” (Обрадовић 2019: 10). Такав карактер, опризорен приликом интеракције са другим, оснажен језичком карактеризацијом, сведочи да „Доситеј са једне стране опцртава типичне карактере, а са друге стране тежи њиховом разобличавању, због чега ликове у баснама не можемо доживљавати као апстрактне примере овог или оног карактера” (Тодоров 2009: 215).

Поменуто рељефност и вишедимензионалност актера басни било је изазовно дочарати изражајним средствима примењене уметности. Као што смо већ акцентовали у раду, Доситеј није поклањао пажњу физичким описима јунака, који би били драгоцени у успостављању карактера лутке и који би за ауторе били од пресудног значаја. Стога су ученици, ослоњени на сопствену машту и креативност, изналазили дизајнерска решења, којима би могли да прикажу сложен идентитет јунака, те да укажу на преплет особина од којих је он сачињен. Будући да је „уметност израде лутака формалан изражај искуства и да визуелне уметности изражавају искуство посредством инвенције визуелне слике” (Лидс 1988: 19), аутори су тешкоће у раду превазишли осмишљавањем иновативне визуелне слике која манипулише деловима тела јунака и тако одражава Доситејев наратив. Опажамо да су привилеговали један од доминантних симбола јарца, рог, и њиме настојали да апострофирају све претходно побројане карактерне особине лика ове животиње. Изузетно дуг, чврст и жицом обложен, својим изгледом, бојом и одабиром материјала од којих је сачињен треба да укаже на јарчеву непоколебљивост, силину којом ступа на брвно, спремност на борбу и увереност у сопствену победу. Поред тога, поглед, згрчени околоочни мишићи, набрана кожа доњег очног капка и плавичасте нијансе, треба да асоцирају на тврдоглавост, али и непромишљеност и неразумно инаћење, који доводе до пада у воду, како се то апострофира пишем басном.

Фотографија бр. 6 – Уметничка лутка јарац
(Извор: лична архива)

У раду смо настојали да проучавамо аспекте интер-медијалности, која је успостављена између књижевности и примењене ликовне уметности у склопу пројекта *Наравообученија* током процеса израде уметничких лутака. Вођени теоријским поставкама Лидса, Вајслера, Вита и других теоретичара уметности израде лутака покушали смо да објаснимо како је могуће остварити сустицај књижевне и визуелне уметности, те посредством уметничких лутака, инспирисаних Доситејевим књижевним делом, изнова испричати причу о животињама као персонификацијама људских мана и врлина. Рад смо засновали на компаративној анализи карактеризације животиња у књижевном тексту Доситејевих басни, и карактера уметничких лутака-животиња, које су израдили ученици трећег разреда средње стручне школе служећи се Доситејевим текстуалним предлошком. Фокус компаративне анализе јесте био на указивању на начине и средства путем којих је психологизација, али и физичка карактеризација јунака књижевног текста дочарана на конкретном уметничком предмету. Уочили смо да су присутна одступања од књижевног текста у изградњи карактера лутака, која су у вези са одећом и детаљима као што су значка Југословенске авио компаније на лутки орла или шешир и наочари на лут-

ки гаврана. Ова одступања тумачили смо као могуће ново читање Доситејевих басни, као њихову реактуализацију до које је довео узраст ученика, савремени временски тренутак и креативна трансформација уметничких средстава једне уметности у уметничка средства и елементе друге.

Од круцијалног значаја у раду било нам је и евалуативно истраживање, које смо спровели међу ученицима-ауторима лутака посредством Гугл упитника. Оно нам је омогућило да упоредимо њихову перспективу са нашом и да прецизније уочимо како су књижевна уметничко-језичка средства преточили у дизајнерска изражајна средства. Поред тога, на основу анкете стекли смо увид у тешкоће и изазовност коју је за ученике носио пројекат креирања лутака инспирисаних јунацима књижевног дела, као и у њихово познавање Доситејевог опуса. Увидели смо да је ученицама отежавала рад на луткама чињеница да писац не посвећује пажњу физичкој карактеризацији јунака, већ тежиште у изградњи лика поставља на етичку карактеризацију, проблематизацију односа добра и зла и међусобних односа ликова. Ослањајући се на машту, уз консултовање текстуалног предлошка, они су настојали да иновативним решењима превазиђу поменуте потешкоће. Пројекат *Наравообученија*, поред тога што сведочи и потврђује ученичку умешност и значајну уметничку вредност лутака, показује да како визуелна тако и књижевна уметност имају пресудну улогу у едукацији и поседују отвореност ка спајању прошлих и садашњи наратива.

ЛИТЕРАТУРА

- Вајслер 2012: D. Weissler, Mark Dennis, Mad Sculptor, *The Crafts Report*, XXXVIII/439, 12–13.
- Вит 2004: K. Witt, *Contemporary American doll artists and their dolls*. Paducah, Kentucky: Collector Books.
- Деретић 1974: Ј. Деретић, *Поеџика Доситеја Обрадовића*, Београд: Вук Караџић.
- Коринчак 2015: S. Korinchak, *The art of the contemporary doll*, Atglen, Pennsylvania: Schiffer.

- Лидс 1988: A. Leeds, Teaching and the reasons for making art. *Art education*, XXXIX/4, 17–21.
- Мартинез 2016: K. A. Martinez, *Transforming Personal Narrative Through the Art of Dolls: An Arts-Based Inquiry Into the Power of Heuristic Expansion*, Greeley: University of Northern Colorado.
- Обрадовић 2019: Д. Обрадовић, *Басне*, Београд: Klett.
- Обрадовић 2007: Д. Обрадовић, *Басне, Истїина и ѓрелестї, Пуџ у један дан: електронско издање*, Београд: Универзитетска библиотека Светозар Марковић.
- Самарџија 2002: С. Самарџија, *Народне басне и ѓриче о живоџињама*, Београд: Народна књига/Алфа.
- Тодоров 2009: В. Тодоров, „Етичка карактеризација и стереотипи у баснама Доситеја Обрадовића”, *Јагодина: Узданица*, VI/1, Јагодина, 210–220.
- Џонстон 2003: J. Johnston, *Artdolls: Basic Sculpting and beyond*, USA: Portfolio Press.

MAŠA LJ. PETROVIĆ

NARAVOOBUČENIJA: INTERWEAVING OF LITERATURE
AND APPLIED FINE ARTS ON THE EXAMPLE OF THE
CHARACTERIZATION OF ART DOLLS MADE ACCORDING TO
THE CHARACTERS OF THE DOSITEJ OBRADOVIĆ FABLES

SUMMARY

The aim of the work is to demonstrate one of the possibilities of meeting literary and applied fine arts on the example of the characterization of animal heroes of Dositej's fables and artistic dolls, made according to the motifs of Dositej's work. The work is based on a comparative analysis of the characters of animals and the analysis of the results of a quantitative research, conducted among students-authors of dolls. The results of the research testify that, with a high degree of success, the meeting of literary and applied fine arts was realized, that the stylistic-linguistic means through which psychologization and physical characterization were achieved were transformed into designer means of expression, and that the characterization of the character, with certain deviations and innovative readings of Dositej's work, transposed to a concrete art object.

Key words: Dositej Obradović, fables, applied fine art, characterization of heroes-animals, artistic dolls, intermediality.

821.163.41-14.09 Маринковић К.
Оригинални научни рад
Примљен: 27. 9. 2023.
Прихваћен: 7. 12. 2023.

Бојан Р. Рајевић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

РЕКОНСТРУКЦИЈА РОДНИХ УЛОГА У ПЛАЧУ РАХИЛИ ИЛИ ИЗБИЈЕНИЈУ МЛАДЕНЦЕВ НА ПОВЕЛЕНИЈЕ ИРОДА ЦАРА ЈУДЕЈСКОГ КОНСТАНТИНА МАРИНКОВИЋА

У раду се, полазећи од тематских обиљежја религиозног епа *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејског*, која подразумевају упорност у реконструисању односа моћи унутар Јудеје и унутар ње, с обзиром на односе моћи, изоморфног Сатаниног царства, приступа реконструкцији родних улога унутар културних модела у вези са *Плачем Рахили* – другостепеног, али и стварносног. Тематизација полиса, ауторитета државе, њених владара, закона, насиља у њихово име, тијела, сила сродства (мајка–дијете), улогâ жена, мушкараца, ослањање на античку књижевну традицију, на конвенције жанра трагедије, приближавају еп причи о Антигони и отварају га неким феминистичким приступима у тумачењу.

Кључне ријечи: жене, мушкарци, полис, закон, сродство

Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејског настаје 1808. године из пера Константина Маринковића, пароха новосадског, професора вјеронауке и

* bojanrjv@gmail.com

ексхортатора у гимназији¹. Функције које Константин Маринковић обавља у тадашњем новосадском друштву добиће свој израз и у његовом религиозном епу, што се види и из предговора насловљеног „Драгиј читатељу!“ у ком се „континуирано обраћа специфичној читалачкој публици, односно *љубезној сербској јуношћ*“ (Ераковић 2015: 110). На снази је комуникација која се све вријеме одвија унутар канала аутор – *љубезна сербска јуношћ*, при чему је стални комуникациони код (Лотман 2004: 43) структуриран тако да се хришћански код налази на врху хијерархије кодовâ у њиховој комуникацији. Остали кодови који утичу на формулисање поруке су предромантички, с обзиром на епоху у којој Маринковић ствара своје дјело, фантастички код, којим је обједињен јединствен феномен који настаје стапањем сфера „реалног“ и сфера „натприродног“, „иреалног“ (Дамјанов 2015: 9), епски код, који се огледа у употреби епског десетерца, али и вантекстовном стварношћу (*Плач Рахили* настаје у вријеме Првог српског устанка, који је имао своје ефекте и на друштвене прилике у Новом Саду), као и драмски, имајући у виду да је Маринковић професор вјеронауке у гимназији, текст *Плача Рахили* могао је бити намијењен и извођењу у склопу вертепа², чиме би се порука дјела даље преносила ка оста-

¹ „Дужност парохијалног свештеника у новосадској Саборној цркви преузео је у септембру 1807. Годину дана касније, објављује свој религиозни еп *Плач Рахили* (...) Многе генерације новосадских основаца и гимназијалаца упамтиле су га као даровитог професора веронауке. (...) По налогу Патроната гимназије, обављао је и одговорну дужност ексхортатора, односно духовног саветника и васпитача. Иако се са места гимназијског катихете формално повукао 1834. године, дужност ексхортатора је обављао све до смрти. Био је дугогодишњи члан и председник Конзисторије Епархије бачке“ (Маринковић 2015: 126).

² „Вертепи су младићи узраста од 12 до 14 година који су били обучени у беле хаљине, тј. стихаре. Они су представљали три мудраца са Истока, а било је и оних који су глумили пастире. Вертепи су на Бадње вече и Божић ишли од куће до куће, најављујући рођење Христово. Надали су у Војводини половином 18. века, али је назив *вершеи* старијег датума, вероватно из 13. и 14. века и означавао је пећину, место Христовог рођења. Сама реч је 1736. године била преузета из руско-украјинског речника, када су се у Војводину двадесетих и тридесетих година 18. века доселили руско-украјински учитељи. Вертеп почиње да се помиње

лим члановима заједнице³, код трагедије и, уопште, античке књижевне традиције, под чијим је утицајем, на примјер, створен лик фурије Алекто (Ераковић 2014: 237). Константин Маринковић представља аутора који и својом биографијом и својим дјелом учествује у поучавању, васпитавању, обликовању *љубезне јуношти сербске*, али и стварању идентитета цијеле заједнице и њених чланова.

Наслов Маринковићевог религиозног епа повлашћује један невербални чин – Рахилин плач који је у дјелу и чин побуне против Иродове наредбе. Ирод има апсолутну моћ која ће се користити насиљем као главним одбрамбеним, самоодржавајућим и самобезбједносним механизмом, што упућује и на тоталитарни карактер система описаног у *Пла-*

1733–1736. године у поздравним песмама карловачких ђака, а могуће је и њихово старије порекло. Вертепе је подржавала црква, па их је тако митрополит Павле Ненадовић 1749. и 1768. године даривао” (Фајффрих 2014: 261).

„Под вертепом подразумевамо сценско дело, црквено-школску игру, школску драму која приказује Рождество Христово (Божић) и у коме учествује најмање четири лица: цареви са истока – Гаспар, Мелхиор и Балтазар, и јеврејски цар Ирод. Код појма вертеп треба разликовати: а) вертеп – макета пећине Христовог рођења који се прави и носи (на Бадњи дан, уочи Божића, 24. XII) заједно са звездом и б) вертеп или вертепску школску игру, која се приказује на сам дан Божића (25. XII) после св. Литургије, у школи; сви глумци су ђаци, игра се под надзором магистера или учитеља” (Перић 2010: 94).

Перић анализирајући украјински *Баїшуринський вертеп* изводи неколико запажања о сценском извођењу вертепа у старини уопште: „*Баїшуринський вертеп* сценски је постављен на два нивоа: 'верхній етаж' и 'нижній етаж'. Вертепска игра почиње у горњем, али се главна радња одиграва у доњем спрату” (Перић 2010: 96), што указује на постојање аналогije са *Плачем Рахили*, чија радња почиње на небу, да би, затим, главна радња почела да се одиграва на земљи. Такође, „украјински вертеп наводи, као и руски, *Плач Рахилин* за дететом њеним у извођењу хора, чији је нотни запис објављен у једној историји руске музике” (Перић 2010: 96).

³ „И док су 'орације' брзо заборављане и сваким новим доласком Божића поново писане, дотле су се вертепске песме дуго одржале, јер су са позорнице силазиле и међу свештенство и међу паству, а деца су их разносила певајући их у својим домовима и изван школе у Сремским Карловцима, у другим варошима и селима” (Перић 2010: 95).

чу *Рахили*⁴. „Насиље је иманентан и константан механизам уграђен у срж институција самоописивања аутократских културних система” (Кошничар 2013: 418).

Предговором Константина Маринковића *Плачу Рахили* уведене су теме тијела („плоти”) и сродства („ближних”):

„Всеблагий промисл небеснаго Отца со[з]давши у началу света человека, различие между звером и человеком положил в том, что он одарил здравым умом и твердым разумом, улил в него и то, что сколько лет себе добра желать, и свою плоть любить, столько и ближним своим, с чем год может, что спомоществовать творит, что се не только в просвещении ближних своих и в отгнании суеверий состоит” (Маринковић 2015: 12).

Плач Рахили почиње обраћањем херувима „с обнаженим мечем” којим се описује лик Сатане. Сатана је окарактерисан атрибутима моћи које посједује унутар свог свијета, а које прати симболика таме и ужаса („Престол му је у Аду водружен / Сав облаком и мраком покривен”; „На глави му од седам зубаца / Венец стоји и гризе му срца, / У очима скорб сама и трепет / А у телу смрт љута се видит”; „Скиптер носи, долг жезл железниј, / От Вулкана в Хекли изкованиј” (Маринковић 2015: 13)). На сличан начин, и сам Сатанаил види свој свијет, то су „мрачни бужаци паклени” и „гнезда једовити змијини (Маринковић 2015: 15). Лик Са-

⁴ Софија Кошничар издваја знатан опсег карактеристика тоталитарних система које су се кроз дијахронијску перспективу показале као инваријантне, заједничке особине: „владајућа идеологија/вера; непостојање деобе власти: законодавна, извршна и судска власт нису одвојене једне од других него се налазе у рукама диктатора или доминантне партије; ускраћивање или кршење људских права, репресија појединца и губитак личних слобода, попут слободе вероисповести; владари (диктатор, партија) покушавају да надгледају становништво своје државе, тако да појединцу одузимају простор за приватност; милитаризам у свакодневном животу становништва, агресивна спољна политика, развијање рада тајне или политичке полиције, ради контроле становништва, примена метода застрашивања, хапшења, вршење репресија становништва, кажњавање дисидената (концентрациони логори, гулази, политичка робија, мучење) и друго” (Кошничар 2013: 417-418). Иродово царство у *Плачу Рахили* посједује готово све побројане карактеристике.

танаила се у епу најприје појављује запитаношћу о тјелесним карактеристикама „аггела”: „Какве страшне гласе ја сад чујем? / Какво тело преда мном ја видим?” (Маринковић 2015: 15). У обраћању Сатанаила, пошто „сву земљу оком грозним погледи” (Маринковић 2015: 16), лајтмотивски се јавља страх да ће се његово владичество и царство „упразднити” рођењем Месије на земљи. Да би то спријечио, тражи од Алекто, „најстрашније фурије” да „подбуну” Ирода „Да он Христа како год убијет, / То би и ми безпечални били” (Маринковић 2015: 23).

Распоред структурâ моћи унутар Сатаниног царства представља праслику, прамодел оног какво би и Иродово требало да буде: дат је Сатана као најмоћнија инстанца и фурије које се покоравају његовој моћи чиме стичу и повлашћено мјесто унутар царства: оне су Сатанаилу „подпоре престола”, „Основање крепкија надежди, / Лучезарне, светлије од звезде” (Маринковић 2015: 21), чак и владају непрестано са њим, што је резултат њиховог добровољног пристајања на покоравање њему, чиме су дефинисани услови у којима женски субјект може имати мјесто у једном маскулиноцентричном систему. У тренутку када треба да му помогну и избаве га из бијезде, Сатанаил и сâм прибјегава учтивом дискурсу и ласкању фуријама што представља привремено одступање од успостављене инферналне хијерархије које фурије, међутим, потврђују својим говорним чиновима који указују на њихову подређеност: „Воља твоја јесте повелеват, / А наша је само совершават”; „Заповедај, ми ћемо слушати, / Сва колика таки исполнити” (Маринковић 2015: 20). „Сатана и Алекто су склони ласкању и гордост успева да замагли очи Еви и Ироду” (Трифунјагић 2018: 96).

Слична је и дијалошка сцена између Сатанаила и Алекто, у којој она исказује апсолутну покорност Сатанаилу („По целом ћу Тартару летити, / Всјуду помоћ теби истражити (...) Сад што желиш царју, кажи мени?” (Маринковић 2015: 22)), на коју Сатанаил узвраћа низом ласкавих атрибута: „Верна моја подпоро и сестро, / Десно крило, крепосте, забрало” (Маринковић 2015: 23), да би се, одмах затим, поново успоставила разлика која произилази из разлике међу

хијерархијским ранговима: Сатанаил је инстанца која је у посједу спознаје о узроку „звезде на истоку” (Маринковић 2015: 23), спознаје за Алекто недоступне, што је у складу са њеним нижим хијерархијским рангом унутар Сатаниног царства, али и доминантним представама о родовима. Она до знања долази када јој га Сатанаил, као моћнија инстанца, уступи: „Знај обаче, да се Христос родил, / Моје царство упразднит намерил” (Маринковић 2015: 23).

Алекто је дато да може да се креће од једног до другог свијета. Из њеног монолога се индиректно сазнаје о њеном путовању („Близу сам већ код Јерусалима, / Иродовог главног престола” (Маринковић 2015: 24)). Прије одласка „предложе Иродово”, она се облачи „во смртних одело” и сакрива „једовито крило” (Маринковић 2015: 24), ствара себи идентитет „смртних” што је дио њене манипулативне стратегије којом Ирода треба да подстакне на монструозни чин.

Ирода најприје Сатанаил квалификује као непокретан лик: „Ирод бригу о царству не носит, / Већ лењиво једе, пије и спит” (Маринковић 2015: 23), а затим то чини и Алекто, у директном обраћању њему, додуше – у сну: „Велик Ирод спава као безумниј, / Сном он весма јест отјагоштениј” (Маринковић 2015: 25). Према Лотмановом запажању, непокретни ликови су они који су у функцији простора (Лотман 2004: 237), тако да и Иродова лијеност у почетку радње спјева упућује на статичност, инертност простора којим влада. Иродов Јерусалим је приказан као простор вјечних и непромјенљивих односа до тренутка када се роди чудесни младенац. Тада Алекто долази да „подбуну” Ирода, усади у њему страх од тек рођеног богомладенца. Притом, поново се активира тема сродства; Алекто Ирода у сну подсјећа: „Ти знаш добро, да ниси колена, / Давидова нит' Израилева, / Него владаш Јудејом на време, / Док проникне от Давида семе” (Маринковић 2015: 25).

Ирод представља по рангу највишу инстанцу унутар Јерусалима, централну фигуру у свом престоном граду. По сазнању, до којег долази у сну, о рођењу младенца у царству, он најављује да ће „заповест издати” (Маринковић 2015: 26) да се „младенец” „слабиј још смртју умертви” (Маринко-

вић 2015: 26). Његов лик се моделује и директно, његовим говором, те илокутивним чиновима као што су заповијести, пријетње, забране, казне и сл.

Граница модела културе који, као најмоћнија инстанца у Јерусалиму Ирод уређује, оштро дијели ликове епа на мушке и женске, при чему су мушки одређени тиме да су у функцији очувања датог модела културе (војини, вестници, велможе, полковник с солдати, слуге) док се женски ликови затичу са спољашње стране границе као пријетња нарушавању његовог јединства. Ликови који одступају од такве подјеле су Урицеј с белом и густом брадом, који представља ауторитет старца, и Јосиф. Када је ријеч о женским ликовима у Иродовом царству, сви до једног, нашли су се изван културног модела који Ирод успоставља мрежом наредби, забрана и казни које су на снази унутар Јерусалима. Женски ликови су, дакле, примарно одређени побуном против закона, ауторитета владара и државе и онда када међу њима постоји однос блискости (Иродова сестра и царица Дорис). Овакав распоред ликова у односу на границу представљеног јерусалимског модела културе којим управља Ирод омогућава да се родне улоге у религиозном епу *Плач Рахили* сагледају у односу на опозицију унутра / изван представљеног хегемоничког модела маскулинитета⁵ који у Јерусалиму влада.

С обзиром на ово њихово својство, а имајући у виду и да је већ указано на одређене подударности Маринковићевог епа са античком трагедијом (Марјановић 2019), корисно је сјетити се Антигоне. Цудит Батлер у књизи *Анџиџонин захтев* бави се њеним отпором држави. Она се ослања на запажање Лиз Иригарај о Антигони као принципу женског отпора државности, примјеру анти-ауторитаризма (Batler 2007: 11);

⁵ „Хегемони модел или тип маскулинитета подразумева, или се дефинише на основу неколико кључних тачака, односно стереотипа: слика снажног, здравог (ефикасног) тела које подразумева активност; моћ расуђивања, чврста воља и самосавлађивање, речју, разумност која господари природом и инстинктима и као резултат тога, доминација у култури; активна очинска улога у виду ауторитативног оца као носиоца Имена Закона, односно, носиоца моћи. Ова слика пожељне мушкости заснована је на моделу успостављеном још у доба просвећености” (Ђурић Пауновић, Стевановић 2019: 290).

Иригарај позива да се послуша шта Антигона има да каже о владавини и полису, поретку и његовим законима (Batler 2007: 12). Батлер примјеђује да „ова драма поставља питања о сродству и држави која се понављају у бројним културним и историјским контекстима” (Batler 2007: 12). Она се пита да ли се од Антигоне може направити пример политичког статуса женске фигуре која пркоси држави моћним низом физичких и лингвистичких чинова (Batler 2007: 12). Позивајући се на Иригарај, за коју је Антиголина побуњеничка моћ – моћ која остаје изван политичког, каже да Антигона репрезентује сродство и, у ствари, моћ „крвних” веза (Batler 2007: 13).

„Означавајући 'крв', Антигона не означава у потпуности крвну *линију* већ више нешто попут 'проливања крви' – што мора да преостане да би се ауторитарне државе одржале. Женско, такође, постаје тај преостатак, а 'крв' постаје графичка фигура овог одјекујућег трага сродства, рефигурација фигуре крвне линије која олакшава насилно заборављање примарних сродничких релација у инаугурацији симболичког маскулиног ауторитета” (Batler 2007: 14).

По Лиз Иригарај, Антигона „означава транзицију од владавине закона заснованог на материнству, владавине закона заснованог на сродству, ка владавини закона утемељеног на очинству” (Batler 2007: 14) (за *Плач Рахили* примијећено је да се „може читати и као борба између старог и новог поретка, многобожачке и хришћанске религије” /Дракулић 2016: 237/), мада ће контекст времена настајања *Плач Рахили* обликовати као дјело које позива на смјену исламског социокултурног кода хришћанским и европским). Антигона је „изван полиса, али је, такође, спољашњост без које га не би ни било” (Batler 2007: 14), што је, такође, и Рахилина позиција. Још једна сличност између ова два лика огледа се у томе што и Антигона „говори, и говори јавно управо у тренутку када би требало да се повуче у приватност” (Batler 2007: 14).

Батлер даље подсјећа на хегеловско наслеђе тумачења Антигоне у којем „чини се, као да се претпоставља одвојеност сродства и државе, чак и када се између њих успоставља

суштинска релација” (Batler 2007: 14). Ова драма, закључује она, „поставља два питања, може ли бити сродства (...) без подршке и посредовања државе, и може ли бити државе без породице као подршке и посредника” (Batler 2007: 15), што су питања о којима се може размишљати и поводом *Плача Рахили*.

Ирод у еп ступа обузет великом страхотом изазваном гласом „Да младенец родио се у царству, / Који царство моје упразднити, / Жели себе овде воцарити” (Маринковић 2015: 26). За еп се онда може рећи да реконструише модел понашања ауторитарног система у тренутку када је тај систем у страху да је нападнут, и то изнутра – наводна пријетња по Иродово владатељство у самом је царству. Међутим, страх и свијест о постојању наводне пријетње код Ирода представљају успјех фуријиног манипулативног говорног чина који она изводи у Иродовом сну. „Песн” на крају пролога ту је да означи ту манипулативност и буде глас заједнице.

Наставак епа доноси слику понашања елите (велможа, књижних и равина) унутар Јерусалима, центра јудејске семиосфере, античког мегаполиса који „представља симболичну инсигнију Иродове апсолутне (овоземаљске) власти над Јудејом” (Ераковић 2015: 112) и централни механизам чији текстови играју квалификациону, стратифицирајућу и уређивачку улогу (Лотман 2004: 229). „Велможе су већ сви у град дошли, / У палатах царских поседали”, каже вестник Ироду (Маринковић 2015: 31).

Квалификациона, стратифицирајућа и уређивачка улога унутар Јудеје припада велможама, мушкарцима, али они нису јединствени у погледу начина на који треба уредити Јудеју. Аполониј у име свих велможа Ироду саопштава да су сви они „перво место дали мудрому Урицеју” који се легитимише мудрошћу, искуством, познавањем народних обичаја, борбом с наукама. Аполониј тражи да „совет он каже разумниј, / И разуму јего совсем сходниј” (Маринковић 2015: 34).

Урицеј покушава да одврати Ирода од злог наума позивајући га на разум, насупрот осјећању жалости које „неприлично царском јест твој лицу” (Маринковић 2015: 35). Ури-

цеј овдје учествује у потврђивању постојећих родних, али и класних норми. Мушкарцу, а особито цару, „неприлично јест” да се одаје емоцијама, „боље мало срдце уздржати” (Маринковић 2015: 35), јер се њиме, поред осталог, напушта и родна норма, ступа се у домен женског. „Насупрот мушкарцу жена се у културама различитих народа најчешће интерпретира као негативна страна читавог низа дихотомија. Она је осећање наспрам разума, тело наспрам душе, природа наспрам културе” (Дракулић 2016: 236).

Женски ликови се у *Плачу Рахили* појављују као колективни лик мајке, који одликује поновљивост радњи којима се уобличава женски идентитет у Јудеји који је, у највећој мјери, одређен мајчинством, али и покорношћу цару која је очекивана и облигаторна, као и за мушке чланове заједнице чији је модел понашања раније у спјеву дат као узоран будући да потврђује Иродову супериорност у царству. „Матере Витлејемске” имају још један код понашања који би требало да опонашају, а то је онај који управља односом фурија према Сатанаилу. „Кад си страшно отпао от Бога, / Ми смо тебе у паклу примили, / И над нами заповедат дали” (Маринковић 2015: 20), кажу три фурије Сатанаилу. Понашање мушких чланова заједнице према Ироду и фурија према Сатанаилу који, са великом упорношћу, наглашавају инфериорност у односу према владару функционише као фон на којем ће побуњеничко понашање „матера Витлејемских” још више доћи до изражаја. Мушки припадници царства свој идентитет успостављају поковањем, носиоци су редуванце у датом систему културе, у стању су да буду информативни само степеном монструозности, као војин са тигровом душом у тијелу, док жене побуном која се изводи вербалним и невербалним чиновима уносе ентропију и информативност, динамизују структуру односа унутар Иродовог царства. То поготово важи за лик Рахиле, чији „статус у новозаветном предлошку је апсолутно диспропорционалан ауторовом напору, уложеном приликом креирања поступака и реакција, које на аутентичан начин одражавају душевно стање трагичне јунакиње” (Ераковић 2015: 116).

Урицеј је Ирода замолио да „у грех велик себе не упусти” (Маринковић 2015: 36), а тај гријех је гријех у односу на Божији закон. „Сатанаил у Маринковићевом спеву устаје против највишег начела, покушава нарушити један неопозиво предодређен поредак, врховни Закон, покушава дестабилизovati васељенску хармонију и њен есхатолошки сми-сао” (Дамјанов 2015: 10), при чему му Ирод служи тек као марионета, средство наставка Сатанаиловог устанка. Појава лика Саваота у религиозном епу потврђује у њему присуство библијског кода, којим је одређен и лик жене која „согреша с Адамом” и „Целиј пород у грехе побаци, / И подверже вековечној муци” (Маринковић 2015: 47), што, такође, бива укључено у систем мотивације догађаја у *Плачу Рахили*. Саваот шаље свог помагача, „аггела”, да Јосифу каже да бјежи „Во Египет сокровен да будет, / Докле Ирод не умре великиј, / И исчезне супостат Јудејскиј” (Маринковић 2015: 47). Саваот, дакле, Ирода означава као супостата (узурпатора, отпадника) чиме његову моћ двоструко делегитимише. Он је узурпатор јер му круну не обезбјеђује закон сродства (није колена Давидова нит' Израилева) и отпадник јер се ставио под Сатанаилову власт. Ирод зна да га принцип сродства делегитимише за вршење царске функције, са чега и покушава да принципу сродства, што чини и Креонт, надреди ауторитет државе утемељен на принципима универзалности (Batler 2007: 12). Принцип универзалности у *Плачу Рахили* се огледа у свеобухватности при извршењу Иродовог монструозног наума, којег, на крају, неће бити поштеђен ни његов властити син. Као и Креонт, Ирод покушава да истисне сродство у име потврђивања властите моћи за коју се испоставља да је принцип сродства разграђује. Рахила и друге мајке у спјеву, као и Антигона, репрезентују сродство и моћ „крвних” веза (Batler 2007: 12). То је, управо, случај и у *Плачу Рахили*: „матере Витлејемске” су мајке, имају своју улогу у структури сродства, али и своје мјесто унутар Иродове државе чију супремацију сродство мора признати иако ова од њега зависи. Мушки ликови у спјеву су, изузев Урицеја, у функцији одржања Иродове моћи и његовог царства које је, при појави принципа сродства који пријети да ту моћ угрози, примора-

но да активира своје одбрамбене механизме који, доминантно, подразумевају насиље и агресивни дискурс (пријетње мајкама).

Преступ мајки је стајање у одбрану њихових младенаца, противно Иродовој наредби. Од тренутка када Варухова труба означи почетак убијања „нештадно младенцев”, на сцени се смјењује неколико мајки: Јудит која води дијалог с једним од војина, Саломија са другим војином, Рахил „с 5 детама”, затим царица Дорис која се обраћа Ироду, њена рабиња, те Саломија, сестра Иродова. Све оне траже да се младенци оставе у животу и да, умјесто њих, буду убијене оне. Ликови свих мајки су изоморфни и изофункционални, њихови поступци и дијалози са војинима се понављају јер понављање представља праксу кроз коју се односи успостављају у времену. Сродство „није форма бивања, него форма чињења” (Batler 2007: 61). Кроз праксу понављања истовјетних чина од стране различитих жена конструише се улога жене унутар Иродовог царства. На сличан начин се конструише и улога мушкарца понављањем истих чина од стране различитих Иродових војина. Војини су ту да обезбиједе спровођење Иродове воље и да сузбију отпор који се јавља према њој, у сврху очувања Иродове моћи, моћи владара и мушке моћи.

Војини су задужени за спровођење Иродове наредбе, али у односу према женама које бранећи дјецу, пружају отпор Иродовој наредби, они својом бруталношћу иду испред и самог Ирода. „Вероватно најдрастичнији пример представља бездушна одлука анонимног *војина шијрове душе* да побије свих пет Рахилиних синова, без обзира што је Иродова морбидна 'административна мера' – еуфемистички именована од стране саучесника у злочину као *закон царски* – обухватала само двоје најмлађе деце” (Ераковић 2015: 119, истакао Ераковић).

Рахилин преступ, због којег јој војин убија свих пет синова, састоји се у поступању противном царском указу: „Царскиј указ вели убијати, / Децу малу, велику штадити, / Но ја водим сви[х] пет на сражење, / Без њих мени никоје весеље” (Маринковић 2015: 70). Лингвистичким чином име-

новања властитог престопа (вођење свих пет синова „на сражење”, иако је царским указом тражено да се велика дјеца „штаде”) довршава се Рахилина непослушност. Као и Антигона, „рекавши не суверену, она себе искључује из заједнице, а у том егзилу не може да преживи” (Batler 2007: 71). Аналогија са Антигоном остварује се и у погледу апсорбовања језика државе против које се побунила (Batler 2007: 15) и као Антигонин и „њен чин је чин у језику. Објавити свој чин у језику представља у извесном смислу довршење тог чина” (Batler 2007: 20). И језик Рахилиног одбијања „асимилиује саме термине суверенитета који она одбацује ('царскиј указ вели убијати...' – Б. Р.). Он (Креонт / Ирод – Б. Р.) очекује да његова реч управља њеним делима, а она му одговара, супротставља се његовом сувереном говорном чину и брани право на властиту сувереност” (Batler 2007: 20). То је и одбрана права на сувереност принципа сродства, изван којег се Рахила, као и остале мајке, укида као субјект, на свој захтјев. Отуд и њихови захтјеви да буду погубљене умјесто дјеце⁶. Убијање дјеце укида могућност понављања родних норми (брига о дједи), тиме и могућност идентитета мајки. Мајке у сродству губе мјесто, а у Иродовој држави не могу да га стекну. Једино што им преостаје је активизам, борба, због чега Рахила и води „сви[х] пет на сражење” (Маринковић 2015: 70), како би се њени синови, схваћени као продужаци њеног субјекта супротставили Ироду и његовој држави.

Ироду се супротставља и царица Дорис која у његовој држави има повлашћено мјесто, али која се, као и остале мајке, приклања принципу сродства. Њен идентитет је, такође, упражњен након што Малех убије њеног и Иродовог сина Александра: „Водем, да ме видиш овде мртву, / Нег' без сина да живим печално” (Маринковић 2015: 78). Борба између њена два идентитета окончава се у корист оног који се остварује у сродству: „На что мени царскаја корона, / Кад

6 Јудит: „Мечем уби мене жалостнују” (Маринковић 2015: 66); Саломија: „У сред сердца мечем ме прободи” (Маринковић 2015: 68); Рахил: „Уби[ј] мене, а децу остави” (Маринковић 2015: 70); царица Дорис: „Уби[ј] барем и мене жалостну” (Маринковић 2015: 78).

слагајшег убише ми сина? / На што мени тронов и благо, / И све злато силно Иродово?" (Маринковић 2015: 78).

Царица Дорис изриче клетву упућену Ироду, која представља говорни чин који јој, као жени лишеној других атрибута моћи и могућности да њене ријечи имају илокуцијску снагу Иродових говорних чинова (наредбе), једини преостаје. „Након драматичне сцене у којој Дорида попут огорчене звери проклиње Ирода, покушава да освети смрт младог небеског цара, срећемо је у сцени која одаје потпуно другачију атмосферу и одише спокојом, тишином и миром. Позивајући се на блаженство које је очекује са сином, предаје своју душу Саваоту и тежи мирноћи небеској" (Туцаковић 2015: 103).

Слично се догађа и са Рахилом; након дијалога са Војином који јој убија пет синова, слиједи њен монолог у којем јој разум налази смирење у мислима о примању њених младенаца „в лоно" праведног Аврама и њиховом увођењу у рај (Маринковић 2015: 72). Спокој који није у стању да пронађе унутар Иродове државе, проналази у религијском систему који је још својеврсна фузија хришћанства и многобожачке религије.

Када се закон царски окрене против њега, убијајући му сина и супругу, лик Ирода доживљава трансформацију. Увидјевши погрешност претходног поступања, он се враћа принципу сродства у којем нема легитимитет, с којим је хтио да се обрачуна, позивајући своје синове „да им преда царство и прочита" (Маринковић 2015: 85). Међутим, за то је већ касно. Сатанаил му поручује: „Ни синови после тебе царством, / Управљати нећеду јудејским" (Маринковић 2015: 92). Насиље над сродством у име државе и своје владавине довело је и до краја владавине и до разградње породице злог владара.

Ирод је, заједно са осталим мушкарцима у царству, који су само фонктиви демонизованог Иродовог царства, дат као лик који свој идентитет гради понављањем одлучности да убије све младенце у царству да би убио једног за којег вјерује да је пријетња његовом престолу. Да би заштитио свој и ауторитет државе, спреман је на најмонструознија недјела. Војини, попут оног са тигровом душом у тијелу, у функцији

су потврђивања његове зле моћи. Међутим, и сâм Ирод је ма-рионета, функција у Сатаниној борби против Бога, подложен манипулацијама његових фурија. Његова моћ је од самог почетка стављена под сумњу, Сатанаиловим и примједбама Алекто о његовој лењивости, инертности. Наговјештај Иродове слабости дат је, дакле, већ на самом почетку спјева. На наговор фурије Алекто, он покушава да поврати пређашњу моћ и стару славу на коју се у дијалозима епа подсјећа и то чини насиљем над слабијима, над младенцима до године и по дана. Мушки ликови из његовог окружења свој идентитет граде на безусловном покоравању њему, то је њихов начин да буду субјекти унутар таквог система. Од таквог модела одступа једино Урицеј, старац, који Ирода савјетује да одустане од безумног наума, али Ирод одбија да га послуша и креће у реализацију демонског плана.

Мајке младенаца које се супротстављају Иродовој наредби и његовим војницима не могу бити препрека реализацији Иродове наредбе, али оне, као што то чини и Антигона, својим лингвистичким чиновима подривају његову моћ, због чега и саме бивају усмрћене, а Рахили се умјесто два сина на које се царски закон односи погубљују свих пет због исказаног отпора Иродовој наредби. Женски ликови у Маринковићевом епу, за разлику од мушких, који идентитет граде репетицијом практиковања покорности Ироду, а преко њега и Сатани, понављају, у времену, покорност сили сродства и Божијој инстанци од које траже и добијају спас који ће, уосталом, бити и отјелотворен у самом Христу. Оне нису у посједу инструмената моћи државе, али су у милости Бога, којем се, током цијеле радње епа, обраћају за заштиту од Иродове одмазде. Као инцидентни ликови из перспективе безбожних царских закона и наредби, ликови који крше за-бране, оне су представнице хришћанског модела културе у оквиру којег могу поново успоставити идентитет до којег им је стало, а који су изгубиле у конфронтацији са силама моћи безбожне државе.

Имајући у виду да се хришћански кôд налази на врху хијерархије кодова унутар Маринковићевог спјева, управо је глас жена у овом епу задужен за пренос порука овако енко-

дираних. Женски ликови у спјеву врше транзицију од старог ка новом поретку, од Иродовог јудејског царства ка царству премудрог Аугуста императора, а над њиме Христоса избавитеља, штитећи принцип сродства унутар којег се сâме остварују, али и хришћански идентитет уопште, чиме се постижу и бројни извантекстуални, превасходно емаципаторски, ефекти, нарочито с обзиром на комуникациони канал Маринковић – *љубезна јуношћ сербска* и на контекст Првог српског устанка за чије вријеме спјев и настаје. *Плач Рахили*, с тим у вези, чува и реактивира залихе редунданце хришћанског, као и европског модела културе, позивајући на устанак и одбрану хришћанства које је, у вријеме настанка овог епа, угрожено снажним присуством кодова исламског модела културе на његовом тлу. *Плач Рахили*, на тај начин, постаје дијелом једног ширег покрета, у периоду који обухвата крај 18. и прву половину 19. вијека када су „епови са библијском тематиком били један од најпопуларнијих жанрова у српској књижевности” (Ераковић 2014: 238). Они су се појављивали у функцији одбране српског, православног модела културе од упада текстова тада доминантног ислама. Сваки припадник заједнице има функцију у тој одбрани, жене – улогу мајки јунака који се боре против супостата – узурпатора и отпадника. Таква њихова улога биће сугерисана и у Његошевој „Посвети праху оца Србије”: „Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће, / ал' хероје кâ Пожарске, дивотнике и племиће, / гле, Српкиње сада рађу...” (Петровић Његош 2020: 36) Родним улогама које додјељује женама и мушкарцима, Маринковићев предромантички религиозни еп наговјештава долазак епохе романтизма.

ИЗВОР И ЛИТЕРАТУРА

- Дамјанов 2015: С. Дамјанов, „Тамна страна неба или две поетско-епске визије Сатане”, у: К. Маринковић, *Плач Рахили*. Нови Сад: Матица српска. 5–11.
- Дракулић 2016: Н. Дракулић, „Женски домен моћи у делу 'Плач Рахили' Константина Маринковића”. *Зборник за језике и*

- књижевности Филозофској факултету у Новом Саду. 6, 6, 235–246.
- Ђурић-Пауновић, Стевановић 2019: И. Ђурић-Пауновић и К. Стевановић, „Књижевни текст и читање маскулинитета”. *Књижевна историја*. 51, 168, 287–301.
- Ераковић 2014: Р. Ераковић, „Лик Сатане у Његошевој 'Лучи микрозма' и религиозним еповима српских предромантичара”. *Његошев зборник Матице српске*. 2, 235–243.
- Ераковић 2015: Р. Ераковић, „Град као позорница космогонијског сукоба светлости и таме”, у: К. Маринковић, *Плач Рахили*. Нови Сад: Матица српска. 109–125.
- Кошничар 2013: С. Кошничар „Култура и насиље: самоописивање семиосферног језгра и друштвено насиље”. *Култура*. 139, 416–435.
- Лотман 2004: Ј. М. Лотман, *Семиосфера*. Нови Сад: Светови.
- Маринковић 2015: К. Маринковић, *Плач Рахили*, прир. Сава Дамјанов и Радослав Ераковић, Нови Сад: Матица српска.
- Марјановић 2019: Ф. Марјановић, „Елементи трагедије у епу 'Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејскога' Константина Маринковића”. *Радови Филозофској факултету*. Источно Сарајево: Филозофски факултет. 20, 236–251.
- Перић 2010: Ђ. Перић, „'Орације рождества Христово' – вертепска школска игра из XVIII века”. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*. 43, 81–120.
- Петровић Његош 2020: П. Петровић Његош, *Одабрана дела*. Београд: Лагуна.
- Трифунјагић 2018: Д. Трифунјагић, „Милтон – Константин Маринковић – Његош: једна упоредна анализа”. *Летопис Матице српске*. 501, 1/2, 86–107.
- Туцаковић 2015: С. Туцаковић, „Портрет царице Дорис у делу Константина Маринковића 'Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејскога'”. *Липар*. 16, 58, 97–105.
- Фајфрић 2014: Б. Фајфрић, „Порекло божићних обичаја код Срба”. *Зборник Матице српске за друштвене науке*. 147, 251–266.
- Batler 2007: Dž. Batler, *Antigonin zahtev*, Beograd: Centar za ženske studije i istraživanja roda.

BOJAN RAJEVIĆ

LA RECONSTRUCTION DES RÔLES DU GENRE DANS
«LES PLEURS DE RACHEL» PAR CONSTANTIN MARINKOVIC

RÉSUMÉ

Les caractéristiques thématiques de l'épopée religieuse *Les pleurs de Rachel ou de l'éclosion des jeunes mariés à l'Hérode plus diversifié du roi des Juifs*, impliquent la persistance dans la reconstruction des relations du pouvoir en Judée. Elles concernent aussi les relations du pouvoir dans le royaume isomorphe de Satan. Nous abordons la reconstruction des rôles du „genre” dans les modèles culturels liés aux *Pleurs de Rachel* – secondaire, mais aussi réel. L'histoire épique d'Antigone contient le faisceau des thèmes suivants: la polis, l'autorité de l'État, ses dirigeants et les lois, la violence commise en leur nom, les corps, les forces de parenté (mère-enfant), les rôles des femmes et des hommes, le recours à la tradition littéraire ancienne, enfin les conventions du genre de la tragédie. Nous ouvrons certaines approches féministes dans notre interprétation.

Mots-clés: femmes, hommes, polis, droit, parenté.

371.671:003-028.31(=163.41)

Оригинални научни рад

Примљен: 27. 9. 2023.

Прихваћен: 7. 12. 2023.

Стефан Здравинац*

Мастер студент Института за славистику, Универзитет у Келну

СРПСКЕ ОСМОЛИСНЕ АЗБУКЕ

Рад се бави издањима уџбеника *Началноје ученије челоѵеком, хоѵјашчим учииѵсја књиѵ божестѵвенаѵ ѵисанија* из 1761. и 1772. године. У раду се покушава утврдити када су се први примерци овог дела појавили међу Србима. Такође, прате се сведочанства аутора из XVIII века која упућују на поменуте уџбенике. Посебна пажња посвећена је одељку *Сѵихи учииѵелни*, који представља карактеристику *Началноѵ ученија челоѵеком*, односно *Азбука учебних*, штампаних у Москви током XVIII века. Најзад, износе се претпоставке о могућим предлошцима српских венецијанских уџбеника.

Кључне речи: *Началноје ученије челоѵеком*, азбука, буквар, Максим Суворов, *Сѵихи учииѵелни*, Карион Истомин.

Иако су дела букварског карактера код Словена коришћена и много раније, прво штампано издање дела насловљено *буквар* код Словена се појавило, колико је данас познато, 1618. године (*Букварь языка славенска ѵисаний чѵения учииѵся хоѵјашчим в ѵлезное руковожение*). Први буквари су најчешће садржали имена ћириличних слова, затим вежбе за читање слогова и, најзад, својеврсне хрестоматије сачињене од текстова богословског карактера чија је сврха било вежбање читања везаног текста (Кузьминова 2003: 331–334).

* zdravinac@gmail.com

Док се раније углавном свако дело овог типа називало букваром, у савременој букваристици се, међутим, предлажу извесне термилошке разлике. Наиме, *букварима* се називају уџбеници који, поред материјала језикословног карактера, садрже обимнију грађу катихетског садржаја намењену усвајању вештине читања. Са друге стране, дела невелика обимом (често само 8 листова), која садрже иста или слична поглавља са језикословним питањима и вежбањима за усвајање читања и писања, и уз то хрестоматију са само неколико најважнијих молитава, називају се *азбукама*¹ (РА-МАЗАНОВА—ШУСТОВА 2018: 15).

Библиографски подаци о издањима буквара код Срба од појаве дела ове врсте па све до почетака ХХI века обједињени су у *Библиографији српских буквара (1597–2008)* Борјанке Трајковић. Српска букваристика може се похвалити и низом радова који се посебно баве побројавањем и описивањем првих српских буквара и азбука.² Међутим, по природи ствари, готово је немогуће дати коначан библиографски списак дела који су кроз историју штампани за потребе описмењавања Срба.

Тако је библиографија дела букварског типа постала богатија за два издања захваљујући прилогу Лазе Чурчића „Буквари, Началнаја ученија, из 1761. и 1772. године” (Чурчић 2006).³ Ниједно од ових издања није забележено ни у *Српској библиографији ХVIII века* Георгија Михаиловића нити у *Библиографији српских буквара (1597–2008)*. Примерци ових азбука су веома ретки и, према досадашњим сазнањима, из-

¹ Због наведене термилошке разлике неки истраживачи првим српским букваром не називају дело инока Саве (1597), које, сходно поменутој класификацији, припада азбукама, већ рукописни уџбеник Гаврила Стефановића Венцловића (1717) (Полонский—РАМАЗАНОВА 2021: 161).

² Првим српским букварима, између осталих, бавили су се Димитрије Рувараца (1893), Бранкица Чигоја (2010), Душица Грбић (2010) и Драгомир Сандо (2014). Овом приликом се захваљујемо проф. др Драгомиру Санду, чијом смо љубазношћу добили његов рад о првим српским букварима и катихизисима Карловачке митрополије у ХVIII веку.

³ Именована издања ћемо у даљем раду, следствено представљеној дистинкцији између *буквара* и *азбука*, називати азбуком.

весно је да се могу наћи само у Универзитетској библиотеци у Гетингену (Грбић 2010: 45).

Значај азбуке из 1761. године огледа се у томе што је, према досад спроведеним истраживањима, реч о, ако не првој, а онда свакако једној од првих књига штампаних у венецијанској штампарији Димитрија Теодосија (Чурчић 2006: 63). Као и римничка штампарија, где се са штампањем српских књига такође започело делима букварског типа, штампарија у Венецији нам на исти начин сведочи о довољном броју уџбеника за српске школе и покушајима да се такав мањак надокнади (Чурчић 2006: 64).

Началноје ученије человјеком, хошјашичим учитисја књи божесѣвенаіо ѣисанија, како је утврђено, засигурно постоји у три издања: два поменута и треће из 1792. године, које је Михаиловић описао у својој библиографији (Михаиловић 1964: 232).⁴ Сва издања имају по 8 листова. Након наслова и две уводне молитве следи азбука дата црквеном ћирилицом. Издање из 1761. године након тога доноси одељак са насловом *Греческаја ѣисмена*, где су слова грчког алфабета побројана и именована.⁵ Затим су дати слогови за срицање и називи ћириличних слова. Након тога су азбучним редом наведене скраћене речи, бројеви и прозодијски знаци. На концу, дате су молитве *к Боју*, *к Боіородици* и *к Аніелу*, као и *Сѣихи учитиелни* (Грбић 2010: 45–49).

Што се тиче опреме издања, све азбуке садрже заставице. На почетним странама налазе се заставице са представама Свете Тројице. У издању из 1761. године, пре наслова *Началноје ученије человјеком, хошјашичим учитисја књи божесѣвенаіо ѣисанија*, изображена је „старозаветна” Света Тројица (*Госѣољубе Аврамово*), док потоња издања представљају „новозаветну” Свету Тројицу (такозвано *Сойресѣолије*). Прво издање на крају текста даје само информације о години и месецу штампања, док каснија (1772, 1792) доносе и податке о штампарији у којој су азбуке штампане.

⁴ Током истраживања пред собом нисмо имали издање из 1792. године, које описује Михаиловић. Према информацијама које даје Грбић (2010: 49), издања из 1772. и 1792. су, уз минималне разлике, истоветна.

⁵ У издању из 1772. године овај одељак је изостављен.

Описујући издање из 1792. године, Михаиловић примећује да је први део истоветан са Прокоповичевим букваром, а да други део одговара *сѣиховима учиѣлним* из Левшиновог *Кѣихизиса*. На крају описа оставља се могућност да је *Началноје ученије* прештампано издање Левшиновог буквара из 1776. године. Са информацијама о претходним издањима *Началној ученија* којима данас располажемо захваљујући Лази Чурчићу, очигледно је да то ипак није случај, те је питање текста (или текстова) на основу ког је ово дело прештампано остало без могућих одговора.

Према Чурчићу, венецијанска издања азбуке *Началноје ученије* *человјеком, хойѣашчим учиѣсја књи божесѣвенаіо ѣисанија* могу се наћи и под називом *Мали буквар* (Чурчић 2006: 67; видети и: Михаиловић 1964: 65). Уколико се на осмолисну азбуку овако упућивало и пре 1761. године, њена присутност међу Србима може се пратити најкасније од доласка Максима Суворова у Сремске Карловце.⁶

Наиме, у писму датираном трећег марта 1727. године Максим Суворов из Београда пише митрополиту Мојсију Петровићу како је, ради своје олакшице јер нема где да смеести књиге, поделио ученицима бесплатно више од четрдесет *малих буквара*, те моли митрополита да те и друге књиге прекупи од њега, јер ће у супротном морати ма коме продати, само да извуче бар један део новца који је за њих дао (Грулић 2013: 70–71).

⁶ Руварац пише да се у Патријаршијској библиотеци налази примерак азбуке *Началноје ученије* *человјеком* из 7208. године, по византијском календару (1912: 227). Поменуто издање бележе Маркер (1989: 17) и Немовски и Шустова (2015: 264). Овај податак казује да је осмолисна азбука код Срба вероватно била присутна и пре доласка Максима Суворова. Међутим, до Руварчевог сведочанства, немамо других информација о поменутом издању. Примерак из Патријаршијске библиотеке нам није доступан, а, колико је нама познато, не постоје подаци на основу којих се зна или макар претпоставља ко је и када могао донети ову азбуку. Руварац сведочи да се у Патријаршијској библиотеци налази још један примерак из 1759. године који је био својина Захарије Орфелина, с ког је он 1765. приредио издање у Млецима (1912: 227). На другом месту Руварац доноси и опис издања из 1759. године. Он каже: „[...] имам московски од 1759., који има свега само 9 листи, а правог буквара 8., почем се на 9. листу налази „Число церковное” и „Имена просодіамъ” (1893: 289).

Суворов је током 1727. године боравио у Београду и ту, по својој жељи, отворио школу. Школа је, нажалост, убрзо затворена а Суворов се крајем године вратио у Карловце (Грулић 2013: 62–63). Међутим, у попису књига Београдске библиотеке из 1737. године читамо да се у њој могу наћи: „Десятословія москов. нешправленихъ 19, Бѣквара мали москов. 12 [курзив наш], Десятословія римничкихъ шправлени 493, Бѣкваровъ римничкихъ шпралѣни 483” (Грулић 2013: 155).⁷

Суворов је, по свој прилици, ове букваре са собом донео из Русије. Познато је да је, пре него што ће се упутити у Сремске Карловце, захтевао од Синода извештан број „славянороссійскихъ книгъ” и ливена слова школске азбуке, како би по доласку могао да прештампа потребне букваре. Синод, међутим, није услишио његове захтеве, те је Суворов продао књиге на страним језицима из своје библиотеке и за тај новац купио потребне уџбенике (Грулић 2013: 56; Кулаковский 1903: 207–208).

Мали бѣквари су највероватније били међу тим уџбеницима. То нам потврђује Суворовљев јунски извештај руском Синоду из 1727. године. Суворов пише:

По пріездѣ же моемъ, на соизволеніе преосвященнаго митрополиита, началъ я шуюже школу въ Бѣлградѣ февраля 2 дне 1727 года. и собралъ было до 50 дѣтей и болше, и шо данніемъ шуне пожалованныхъ десятисловій, и за мои денги купленыхъ азбукъ [истицање наше]. (Понеже въ Сербіи учатся дѣти по навощенымъ доскамъ, на подобіе нашихъ валковъ, здѣланымъ, на кошорыхъ учили, или сами, или чрезъ подмасіеревъ своихъ, найисуютъ псалмы, акаѳисты, и иная нужная, въ церкви повседневно уиошребляемая, колико можетъ доска вмѣстити (Описание 1879: 785).

Следеће сведочанство о осмолисним азбукама на простору Карловачке митрополије нам оставља архимандрит

⁷ *Десетисловљем* се називало Прокоповичево *Первоје ученије ошроком*. Из литературе знамо да је у Римнику штампано пет књига: три издања поменутог Прокоповичевог буквара, *Грамашика* Мелетија Смолитричког и *Србљак* (Чурчић 1976: 67, 69). Није нам познато на које дело се упућује описом „483 Бѣкваровъ римничкихъ шпралѣни”.

Јован Рајић у својој *Историји катихизма* (Руварац 1893: 289). Говорећи о Максиму Суворову, Рајић сведочи:

Овај кад дође, донесе собом велико число букварова и трамашика (и мени тада млада сушшу, срећа послужи, те добих на дар осмолистни букварчић) [истицање наше], и тада се дашчице укинуше и престаше; и ја сам их видео, но из њих ни аза не познах (Рајић 1884: 21).

Иако је још Руварац утврдио да је Рајић у свом прегледу развоја катихетске науке у Срба изнео више историјских погрешака, творац најзначајнијег српског катихизиса у XVIII веку је, уколико му у томе поверујемо, посведочио да је у време његовог школовања (које је ипак било у време Емануила Козачинског, 1732/33. године, а не у време Суворова (Руварац 1912: 226)) осмолистни уџбеник био у употреби.

Епископ горњокарловачки Данило Јакшић 1753. године отправља у Русију игумана Теофила и двојицу јеромонаха са молбом за потребне књиге. Синодским одлукама њему се најпре шаље сто буквара, а затим и сто азбука. Пет година након тога епископ Данило моли за, између осталог, још триста малих буквара и исто толико великих. Молба је од стране Синода 17. јануара 1761. године одобрена (Димитријевић 1922: 71–78).

У предговору свог буквара из 1767. године, Орфелин нас обавештава да српска деца која се уче читању и писању „употребљають Московскій менѣшї [курзив наш] и Кїевскї большї букваре, но какъ оны б квари устроены ради Россїан въ, [...] то оны б квари д тѣмъ Сербскимъ не великю польз д ла тѣ” (Орфелин 1767: 3). Свестан оваквих методичких недостатака, Орфелин се одлучио да састави буквар који ће пре свега одговорати потребама српских ученика.

Митрополит Стефан Стратимировић је начинио следећи запис на венецијанском издању осмолистне азбуке из 1792. године (Михаиловић 1964: 232).

Сыцевыхъ Ббкваровъ найпре донесл въ сія сїѣраны Маѣимъ Свворовъ изъ Росїи сѣмо пришедшїи учишель у лѣтѣ 8 ош 1720. до 1730. числом 400 іакоже сказами сія Ј. Архімандриї Раиць. (Руварац 1912: 228)

Према литератури, четиристо буквара из Русије донео је Владул Малаеску, секретар митрополита Мојсија Петровића (Орфелин 1772: 332; Кулаковский 1903: 201, 283).⁸ Ти буквари су представљали примерке Прокоповичевог дела *Первоје ученије ойироком* у издању, највероватније, из 1723. године (Кулаковский 1903: 283).

Рајић је, сва је прилика, мислио на контингент књига који је донео Малаеску. Да ли се међу тим књигама нашла и по која осмолисна азбука данас не знамо. У акту руског Синода од 2. јуна 1724. године, којим се одобрава молба митрополита Мојсија Петровића да се Србима пошаљу прекопотребни учитељи и књиге наводи се само да се даје „четыре ста буква-рей, да сто грамматикъ” (Орфелин 1772: 332).

Да је ковиљски архимандрит мислио управо на Прокоповичев буквар, а не на осмолисну азбуку, казује нам следећа чињеница. Премда венецијанска азбука и први део буквара Теофана Прокоповича имају готово исти садржај и исту структуру, те се због тога оставља могућност да је она прештампани језикословни део Прокоповичевог уџбеника (Чурчић 2006: 66), азбука *Началноје ученије человјеком* из 1792. године, у којој се Стратимировићев запис налази, као и претходна издања из 1761. и 1772. године, након одељака који су истоветни са Прокоповичевим букваром, доноси поглавље *Сѣихи учиѣелни*, које се не може наћи у издањима Прокоповичевог буквара.⁹

Сведочанства о азбукама, односно о малим буквари-ма доноси и Павле Соларић у свом *Поминаку књижемском*. У поменутом делу он доноси каталог књига штампаних код Димитрија и Пане Теодосија. Поред познатог издања малог буквара — азбуке из 1792. године, он наводи и један „букваръ меншій (у коему све три Славенске Азбуке)” (Соларић 1810:

⁸ Радослав Грујић доноси податак да, иако је из Русије кренуо са 400 буквара, 70 граматика Мелетија Смотричког и 10 лексикона Поликарпова, Малаеску ипак доноси само 255 буквара, 67 граматика и 10 лексикона. (Грујић 2013: 91)

⁹ Ваља скренути пажњу на то да азбука *Началноје ученије человјеком* која чини први део Прокоповичевог буквара није његов састав, већ је, као што ћемо видети, постојала и пре Прокоповичева рођења (видети и: РУВАРАЦ 1912: 227).

70). Исто дело помиње и у свом *Буквару славенском шриазбучном*, смештајући га у 1763. годину (Соларић 1812: 116). У Михаиловићевој *Српској библиографији XVIII века* овај буквар није описан. По информацијама које је Соларић оставио у *Поминаку*, *буквар мали* који он наводи се разликује од венецијанских издања из 1761. и 1772. године по томе што доноси и глагољички граfiјски систем („Јеронимову азбуку”).¹⁰

Уколико се са овде изложеним сазнањима желимо упустити у трагање за могућим предлошцима азбуке *Началноје ученије челоџеком, хошјашичим учийсја књи божественаџо џисанија* (1761, 1772, 1792), чини се да је потрагу најразумљивије започети прегледом руских (московских) издања азбука и буквара пре Суворовљевог доласка у Сремске Карловце.

У Русији XVII и XVIII века једна од најраспрострањенијих књига била је *Азбука учебнаја* (*азбука на листу* или *азбука восьмилистка*) штампана у московском *Печатном двору* (MARKER 1989: 9). То је било издање од 8 листова које се састојало од побројаних ћириличних слова, двословних и трословних слогова за срицање, назива слова ћириличног писма, скраћених речи (речи под титлама), бројева и прозодијских знакова. Издања би најчешће била насловљена као *Азбука учебнаја* или *Началноје ученије челоџеком, хошјашичим учийсја књи божественаџо џисанија*, а на крају би се давали подаци о години и месецу издања (САВЕЉЕВ—САВЕЉЕВА 2012: 53–54; МОШКОВА 2012: 64).

Први помен овакве азбуке у архивима *Печатноџ двора* забележен је 1634. године. Према истраживањима, у другој половини XVII века укупно је изашло 51 издање *Азбуке* у 258 000 примерака. Међутим, донедавно се знало само за неколико сачуваних егземплара (САВЕЉЕВ—САВЕЉЕВА 2012: 54). Као што искуство показује, дела која су масовно штампана у датом периоду ретко су сачувана. Са друге стране, малотиражна издања су, по правилу, до нас дошла у већем броју

¹⁰ Више о граfiјско-ортографским концепцијама Павла Соларића у: Исидора Бјелаковић, „Граfiјско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почеци стандардизације српског језика”, *Јужнословенски филолоџ*, књ. LXXVI, св. 2, 2020, 47–77.

примерака. Чини се да је слаба очуваност дела штампаних у великом тиражу управо резултат њиховог великог успеха и широке намене (ГОРФУНКЕЛ 1991: 12)¹¹.

Не изненађује чињеница да су примерци азбука и буква-ра из овог периода веома ретки и сачувани готово искључиво у збиркама на Западу. Њихов нестанак може се објаснити невеликим форматом, јефтиноћом, те, последично, мање пажљивим коришћењем од стране оних који су се њима служили. Са друге стране, једном када би доспела у иноземне средине, таква издања су пажљиво чувана као примерци књига штампаних занимљивим писмом на страном језику (ЈАКОВСОН 1955: 11).

Уџбеник са којим су се школарци у Русији XVII века најпре сусретали била је, по свој прилици, оваква азбука. Чињеница да су азбуке штампане у већем тиражу од осталих учебних књига сугерише на то да већина ученика, међутим, није настављала даље школовање. Према томе, стопа писмености морала је умногоме зависити од ширења азбука и њихове методичке ефикасности у описмењавању ученика (МАРКЕР 1989: 1).

Премда са методичког аспекта осмолисне азбуке представљају корак уназад у односу на букваре штампане у Русији пре њих (пре свега због тога што азбуке материјал за усвајање вештина читања и писања дају у редукованом обиму), њихова распрострањеност и доступност, а пре свега повољна цена, свакако су допринеле ширењу писмености (МОШКОВА 2012: 62–64).

Карактеристиком *Азбука учебних* XVIII века сматрају се *Стихи училелни*. Ови стихови чинили су саставни део учебних азбука од деведесетих година XVII па све до седамдесетих година XVIII века. *Стихи училелни* су представљали хрестоматијски део азбуке чија је намена била примена ученичког знања стеченог из претходних делова уџбеника. Творцем ових стихова сматра се јеромонах Карион Истомин, руски просветитељ, песник и писац буквара (САВЕЛЈЕВ—САВЕЛЈЕВА 2012: 56).

¹¹ Наведено према: САВЕЛЈЕВ—САВЕЛЈЕВА 2012: 53.

Садржај Карионових *Стихова учишелних* представљају три молитве (Богу, Богородици и Анђелу чувару) и стихови написани у једанаестерцу са цезуром после петог слога. Тематика стихова је карактеристична, јер, поред традиционалних средњовековних мотива, истичу и секуларне вредности карактеристичне за рано петровско доба Руског царства, као што су превасходство разума над красотом тела, избегавање празнословља и слично (САВЕЉЕВ—САВЕЉЕВА 2012: 57).

Уколико венецијанску осмолисну азбуку *Началноје ученије челоџеком, хошјашчим учишја књи божественаџо писанија* посматрамо у светлу реченог, а знајући да она садржи описане *Стихове учишелне*,¹² оправдано би било претпоставити да су венецијанска издања прештампана на основу неког од примерака руских *Азбука учебних*. На тај начин *Началнаја ученија* не морамо посматрати као компилацију два дела (Чурчић 2006: 66; МИХАИЛОВИЋ 1964: 232), већ као текст настао на основу једног предлошка.

Присуство дела Кариона Истомина на српском културном простору није новина. Александра Павловић је утврдила да се у закључном делу *Сеншандрејској буквара* (1717) Гаврила Ст. Венцловића, налазе стихови управо Кариона Истомина. Истоминови стихови записани у Венцловићевом буквару су, као и они које читамо у венецијанским азбукама, писани у једанаестерцу (ПАВЛОВИЋ 2015: 41–48). Овим добијамо други по реду састав Кариона Истомина који се међу Србима користио у сврхе описмењавања.

Остаје утврдити које издање *Азбуке учебне* је могло послужити као предлошак *Началној ученија челоџеком* из 1761. године. Узимајући у обзир чињеницу да су у Москви готово сваке године штампана издања *Азбуке* (НЕМИРОВСКИЙ—ШУСТОВА 2015: 185–337),¹³ то се, са информацијама којима у овом

¹² У прилогу доносимо текст *Стихова учишелних* на основу венецијанског издања азбуке *Началноје ученије челоџеком, хошјашчим учишја књи божественаџо писанија* из 1772. године.

¹³ Поједина издања су штампана у невероватном тиражу од 48 000 примерака! (НЕМИРОВСКИЙ—ШУСТОВА 2015: 286) Синодална типографија је и дате 1761. године штампала једну *Азбуку* у 24 000 примерака (НЕМИРОВСКИЙ—ШУСТОВА 2015: 298).

тренутку располажемо, чини готово немогућим. Оно што сада можемо претпоставити јесте само то да је овакве уџбенике међу Србе донео Суворов.¹⁴ Питање је: која су то издања могла бити?

Непосредно пре него што ће се Суворов упутити у Сремске Карловце, 1723. године, Синодална типографија у Москви издала је 14 400 (!) примерака *Азбуке* (Немировский—Шустова 2015: 277).¹⁵ Годину дана пре тога (Младеновић 1989: 13) или чак исте године (Кулаковский 1903: 283) су штампани и Прокоповичеви буквари које је Малаеску донео са собом. Могуће је да је Суворов у Карловце донео примерке управо овог издања. Издања су истоветна и разликују се само у датирању на крају азбуке.

Што се тиче издања осмолисне азбуке из 1772. године, важно је сетити се да се оно разликује од издања из 1761. године по томе што у њему недостаје одељак посвећен грчком алфавету, по заставици са представом Свете Тројице, као и по информацијама које се доносе на крају текста азбуке. Да ли све ово значи да оно није штампано на основу истог пред-

¹⁴ Наравно, као предлогак могло је послужити и неко касније издање, које је дошло независно од Суворова, али о присуству таквог издања код Срба, колико је нама познато, нема података. Уколико је то случај, могући предлогак може бити издање *Азбуке учебне* из 1739. године. Иако се наводи да је само једно издање ове азбуке сачувано, и то у фрагменту (Савелјев—Савелјева 2012: 56; Немировский—Шустова 2015: 286), сва је прилика да се у *Die Herzogin Anna Amalia Bibliothek* у Вајмару налази примерак *Азбуке учебне* из дате године. Дело је грешком заведено као венецијанско издање Димитрија Теодосија из 1772. године (<https://opac.lbs-weimar.gbv.de/DB=2/XMLPRS=N/PPN?PPN=155881116>, 08.02.2023), те можда из тог разлога није привукло пажњу истраживача. Издање у потпуности одговара венецијанској азбуци из 1761. године, с тим што на крају стоји „1аџл□ѳ гѵ лѳта□ мц□а марта”.

Доступно у дигиталној форми на: https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/4247837524/2/LOG_0000/.

¹⁵ Примерак издања учебне азбуке из 1723. године доступан је на сајту Финске националне библиотеке: <https://www.doria.fi/handle/10024/33528?show=full> (08.02.2023). Није нам познато какво је мишљење истраживача о овом примерку, ни то да ли је у питању издање на које Немировски и Шустова упућују. Наведено издање и венецијански примерак из 1761. године су идентични.

лошка или су *їреческаја ѣисмена* испуштена, а остале промене учињене из неког другог разлога, тек треба утврдити.

ЛИТЕРАТУРА

- Грџиџ Душица. „Буквари за Србе у XVIII веку”. Бранислава Јордановић (ур.). *Буквари и букварска наштава код Срба*. Београд: Педагошки музеј, 2010: 43–53.
- Грулић Радослав. *Српске школе (од 1718 – 1739 г.)*. Нови Сад–Београд, 2013.
- Димитријевић Стеван. „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека”, *Сјоменик*, 53, Српска краљевска академија, Сарајево, 1922.
- Кузьминова Елена Александровна. „Буквари церковнославјанског језика”. *Православная энциклопедия*. Т. 6. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003: 331–334.
- Кулаковский Платон Андреевич. *Начало русской школы у Сербов в XVIII веке*. Санкт-Петербург, 1903.
- Михаиловић Георгије. *Српска библиографија XVIII века*. Београд: Народна библиотека Србије, 1964.
- Младеновић Александар. *Славеносрпски језик : сјугије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.
- Мошкова Л. дмила Владимировна. „Азбука-восьмилистка XVII в.: История и проблемы изучения”. *Вестник славянских культур*, XXIII/I (2012): 62–67.
- Немировский Евгений Львович, Шустова Лия дуардовна. „Кириллические Азбуки и Буквари XVI–XVIII вв.: библиографический свод изданий”. «В России надо жить по книге»: начальное обучение чтению и письму (состояние учебной книги в XVI–XIX вв.), Москва, 2015: 185–337.
- Описание документов и дел, храня ихся в архиве Святейшего правительству его синода, Санктпетербург, т. 2, ч. 1: (1722 г.), 1879. <<https://www.prilib.ru/item/434683>> 29.05.2023.
- Орфелин Захарија. *Исторія о житіи и славныхъ дѣлахъ великаго правосударя императора Петра Перваго*. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1021>> 08.02.2023.

- Орфелин Захарија. *Первое оученѣ хойящымъ оучиѣисѣкниѣ ѣисменны славенскими, называемое Букварѣ*. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/352>> 08.02.2023.
- Павловиѣ Александра. „Рускословенски узор српског рукописног Буквара из 1717: јеромонах и песник Карион Истомин у Сентандрејској традицији”. *Зборник Маѣице срѣске за славистику* 88 (2015): 41–48.
- Полонский Дмитрий Георгиевич, Рамазанова Джамиля Нуровна. „Восточнославянские источники первого сербского букваря Гавриила Стефановича Венцловича (1717 г.)”. *Slovene*, 10/1 (2021): 157–185.
- Раѣиѣ Јован. *Историја катихизма ѣ православних Србаѣа у цесарским државама*. Панчево: Књижара браѣе Јовановиѣа, 1884.
- РАМАЗАНОВА Джамиля Нуровна, ШУСТОВА лѣа дуардовна. *Кирилические буквари из собрания Научно-исследовательского оѣдела редких книѣ Российской ѣосударственной библиотеки: оѣписание изданий и ѣземѣларов*. Москва: Пашков дом, 2018.
- РУВАРАЦ Димитрије. „Архимандрита Јована Раѣиѣа Историја катихизма”. *Архив за историју српске православне карловачке митрополије*, бр. 15 и 16 (1912): 226–240. <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pplissue:UB_00125_19120815|page:1>08.02.2023.
- РУВАРАЦ Димитрије. „О првом штампаном словенском буквару за српску децу”. *Годишњица Николе Чуѣиѣа* 13 (1893): 269–290.
- САВЕЛЬЕВ А. А., САВЕЛЬЕВА Натальѣа Вячеславовна. „«Азбука учебная» Кариона Истомина”. Н. .Алексеева, Н. Д. Кочеткова (ред.). *Litterarum fructus: Сборник сѣаѣей к 60-лѣтѣию С. И. Николаева*. Санкт-Петербург, 2012: 53–74.
- Сандо Драгомир. „Први буквари и катихизиси Карловачке митрополије у XVIII веку”. Д. Микавица и Д. Његован (ур.). *Три века карловачке митрополије 1713-2013*. Сремски Карловци – Нови Сад, 2014: 455-463.
- СОЛАРИѣ Павле. *Поминакѣ книжескѣй*. Венеѣија, 1810.
- СОЛАРИѣ Павле. *Бѣжварѣ славенскѣй срѣзбѣиѣе* Венеѣија, 1812.
- ТРАЈКОВИѣ Борјанка. *Библиоѣрафији срѣских буквара (1597–2008)*, Београд: Завод за уѣбенике – Педагошки музеј, 2010.
- ЧИГОЛА Бранкица. „Кратак преглед првих српских буквара”. *Јужнословенски филолоѣ* LXVI (2010): 513–545.

- ЧУРЧИЋ Лаза. „Буквари, Началнаја ученија, из 1761. и 1772. године”. *Исходи и сѣлазе срѣских књиѣа 18. века*, Нови Сад, 2006: 62–76.
- ЧУРЧИЋ Лаза. „Обнова штампања и издавања српских књиѣа у 18. веку у епископској штампарији у Римнику”. *Шѣамѣарија у Римнику и обнова шѣамѣања срѣских књиѣа 1726*. Нови Сад, 1976.
- ЈАКОВСОН Roman. *Ivan Fedorov's Primer of 1574*. Harvard Library Bulletin 9/1 (1955): 5–45.
- МАРКЕР Gary J. "Primers and Literacy in Muscovy: a Taxonomic Investigation", *The Russian Review* 48 (1989): 1–19.

ПРИЛОГ

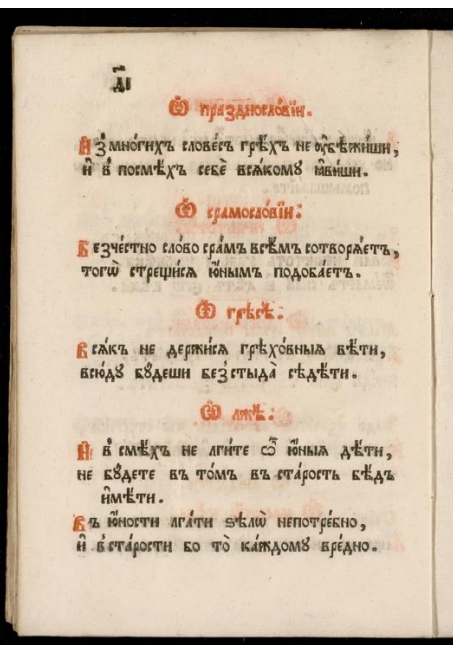
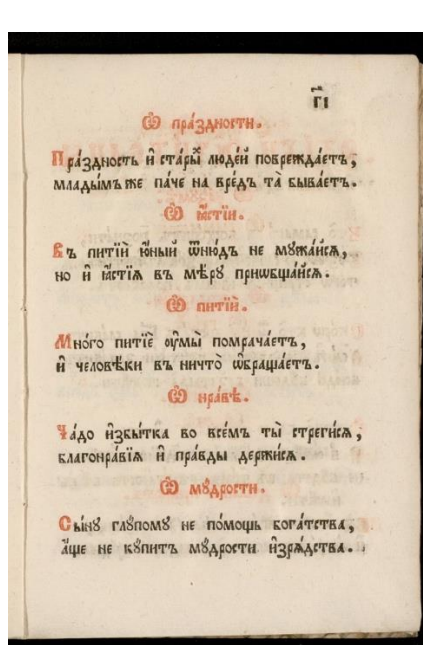
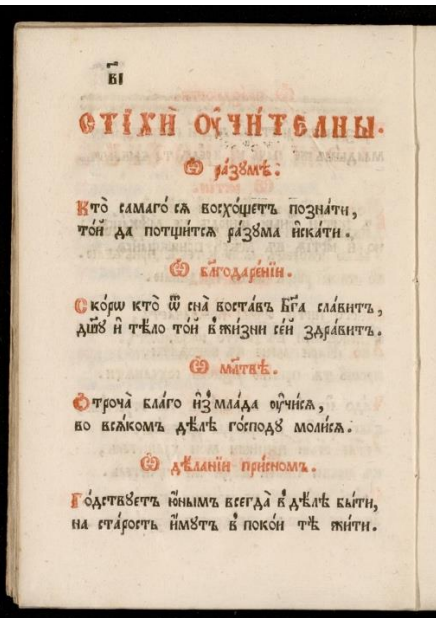
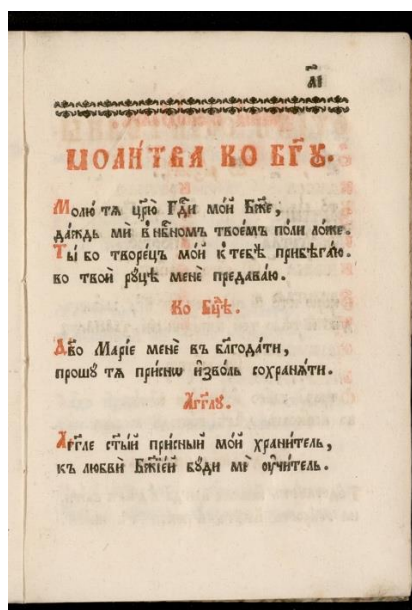
СТИХИ УЧИТЕЛНИ ПРЕМА ВЕНЕЦИЈАНСКОМ ИЗДАЊУ *Началног*
УЧЕНИЈА ИЗ 1772. ГОДИНЕ

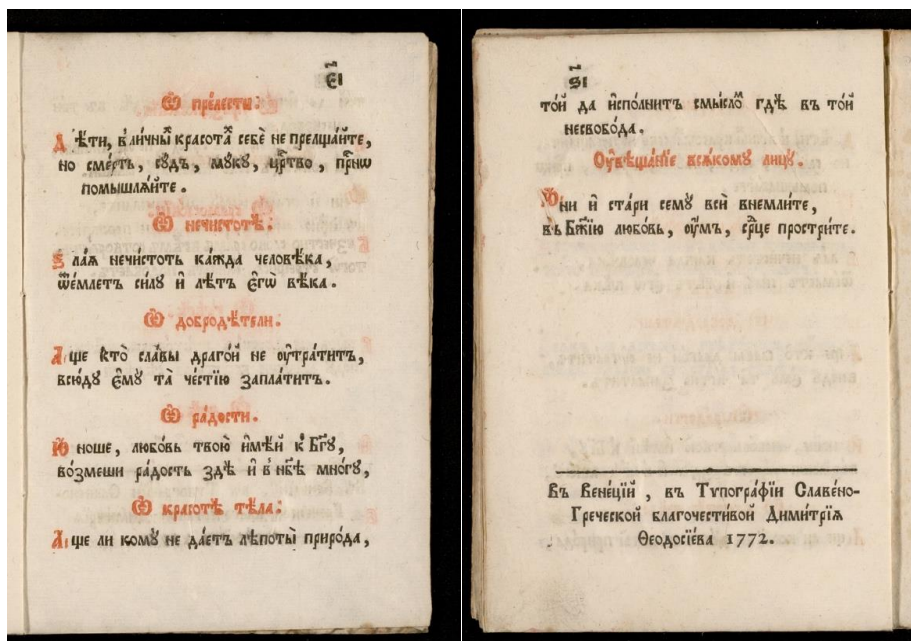
	AI МОЛИТВА КО БГЪ. Молю та црю Гдн мой Бже, даждь ми в немоу твоёмъ полн луже. Ты бо творецъ мой к тебѣ прибегаю, ко твои ршцѣ мене предаваю. Ко Бгѣ. Ако Маріе мене въ благодати, прошю та прискно изволю сохраниати. Аггас. Аггасе стый прискный мой хранитель, къ любви Бжїей бжеди ми оучитель.
BI СТІХИ ОУЧИТЕЛНЫ. Ѡ разшцѣ. Кто саалаго са восхоиетъ познати, той да потщитса разшца искати. Ѡ благодаренїи. Скоро ѿ сна востаѣ Бга славити, душ и тѣло той в жизни сей здравити. Ѡ млтвѣ. Отроча благо из млада оучиса, во всакоу дѣлѣ господи молиса. Ѡ дѣланїи прискноу. Годствуетъ юныцѣ всегда в дѣлѣ быти, на старость нѣмѣти в покон тѣ жити.	ГI Ѡ праздностн. Праздность и стары людей повреждаетъ, младыцѣ же пате на вредѣ та бываетъ. Ѡ истїи. Бѣ пнтїи юный ѿнюдѣ не ѡбжайса, но и истїа къ цѣрѣ приобщайса. Ѡ пнтїи. Много пнтїе оуцы помираетъ, и челоѣки къ нитто ѡбращаетъ. Ѡ нравѣ. Члодо избытка во всецѣ ты стрегиса, благонравїа и правды держиса. Ѡ мѡдростн. Сынъ глшпоуш не помоуш богатства, аще не кыпнѣт мѡдрости израдства.
AI Ѡ празднословїи. Из многнхъ словесъ грѣхъ не оубѣжиши, и в посмѣхъ себе всакоуш ѡбвиши. Ѡ срамьсловїи.	CI Ѡ прелестн. Дѣти, в лн҃ны красоты себе не прелщайте, но смерть, сѣдѣ, мѡкъ, црство, прино поцѣшайте.

Безчестно слово сраци всѣмъ сотвораетъ, того стрещиса юнымъ подобаетъ. Ѡ грѣсѣ. Бсакъ не держиса грѣховныа вѣтн, всюдъ бѣдешн безъ стыда сѣдѣтн. Ѡ лжѣ. Н въ смѣхѣ не агнтѣ Ѡ юныа дѣтн, не бѣдете въ томъ въ старость бѣдъ идѣтн. Бъ юности агати сѣло непотребно, н въ старости бо то каждаго вредно.	Ѡ нечистотѣ. Слаа нечистотѣ⁶⁸ кажда челоѣка, ѡемлетъ сназ н лѣтъ его вѣка. Ѡ добродѣтели. Аще кто славы драгой не оутратитъ, всюдъ еѣмъ та честію запластитъ. Ѡ радости. Юноше, любовь твою нѣтъ къ Бгъ, возмешн радость здѣ н въ нѣтъ много. Ѡ красотѣ тѣла. Аще ли коѣмъ не дае⁶⁹ лѣпoty природа,
SI той да исполнитъ смысло гдѣ въ той нескободѣ. Ѡубѣщаніе всакоѣмъ аниѣ. Юни н старн сѣмъ всн вневѣдѣтѣ, въ Бжю любовь, оудѣ, срце прострѣтѣ. Бъ Венецій, въ Тѣпографѣн Славно- Греческой благочестивой Димитріа Ѳеодосіева 1772.	

⁶⁸ У издању из 1761. године: нечистость.

⁶⁹ У издању из 1761. године: дастъ.

Стефан Здравинац

СРПСКЕ ОСМОЛИСНЕ АЗБУКЕ

РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена сербским азбукам, напечатанным в Венеции в 1761 и 1772 годах. Речь идет о двух экземплярах азбук-восьмилисток под заголовком *Началное учение челоѣком, хощающим учѣтїся книѣ божестѣвеннаѣо ѣисанїа*. В первой части статьи прослеживаются свидетельства о наличии и использовании этого учебника среди сербов. Предполагается, что такие учебники попали к сербам через Максима Суворова в 1726 году. Во второй части статьи представлено описание заключительной части венецианских изданий азбук-восьмилисток. На основании имеющихся фактов продолжаются поиски возможных изданий московских азбук, послуживших шаблонами для печатания венецианских изданий.

Ключевые слова: *Началное учение челоѣком*, азбука, букварь, Максим Суворов, *Сѣихи учѣтѣлни*, Карион Истомин.

811.163.41'36"1843"

811.163.41'35"1843"

Оригинални научни рад

Примљен: 31. 8. 2023.

Прихваћен: 24. 10. 2023.

Бранислав Б. Веселиновић*

Филозофски факултет

Универзитет у Новом Саду

О ПИСМУ, ПРАВОПИСУ И ПРЕДМЕТНОМ ЈЕЗИКУ СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ ИЛИ ПИСМЕНИЦЕ ЈОВАНА ПОПОВИЋА (1843)

Истраживање је обављено како би се описала употребљена графика и ортографија у *Српској Граматичкици* или *Писменици* (1843) Јована Поповића, утврдиле у предметном језику особине књишког порекла, али и типични војвођански дијалектизми, те установио ауторов степен прескриптивности у представљању народног језика доситејевског типа. Показало се да се у појединим граматичким категоријама Поповић доследно служи идеографским, а чак и фонолошким правописом. У предметном језику огледају се фонолошки и морфосинтаксички наноси из вишег стила, али и доследно морфофонолошко посрбљавање одређених творбених модела, док у описаним парадигмама Поповић комбинује и прописује особине различитих војвођанских говора које су тада постајале узуалне у књижевном језику.

Кључне речи: српски језик, доситејевски језик, шумадијско-војвођански дијалекат, граматички приручник, граматика, правопис.

* baneveselinovic5@gmail.com

1. Увод

У периоду после издавања Вукове *Писменице* (1814) па све до изласка Даничићеве *Мале српске грамаџике* (1850) публиковано је неколико граматика српскога језика чији су аутори представници славеносрпских или доситејевских струја у тумачењу природе књижевног језика (Бјелаковић 2016: 60–62). Међу њима издваја се и *Србска Грамаџика или Писменица* Јована Поповића¹, објављена 1843. г. у Новом Саду. У литератури већ је писано о битним грамотографским и књижевнојезичким идејама заступљеним у њој (Бјелаковић 2016), о њеној садржини, иновацијама и компилацијама (Магарашевић 1890; Окука 2016), те о пореклу и саставу лингвистичких термина које је Јован Поповић користио (Мацановић 2018). Констатовано је да је граматика написана у духу руске грамотографске традиције, а само делом немачке (Окука 2016; Мацановић 2018), при чему јој је за узор послужила *Грамаџика* Милована Видаковића из 1838. г. (Мацановић 2018).

Значај тадашњих граматика огледа се у њиховој описној природи, али и покушајима транзиције с дескрипције на прескрипцију (Бјелаковић 2016: 64). Отуд је и намера Јована Поповића да понуди преглед граматичких образаца из писаног језика оновремених српских писаца (Поповић 1843: VIII–IX, XIII), односно да опише српски народни језик доситејевског типа (Бјелаковић 2016: 61), на који ће се при писању свако заинтересован, а поготово *српска младеж* моћи угледати (Поповић 1843: XIII). С обзиром на то да су код учених писаца у грађанској Војводини поједине језичке црте постајале узуалне, што се нарочито може пратити у језику тадашњих новина (Албин 1972; Ивић 1992), у литератури се говори о шумадијско-војвођанској дијалекатској основици доситејевског, предвуковског језика (*ibid.*), па су и понеки аутори родом из западнијих, ијекавских крајева попут Јована Дошеновића при писању својих песама прелазили на престижнији екавски варијетет (Ивић 1998: 163). Сам доси-

¹ Јован Поповић први је представник доситејевске струје који наводи оба термина у наслову свога дела (Окука 2016: 70).

тејевски језик, премда фонолошки и морфолошки заснован на народном језику, у лексици и делом синтакси (Суботић 2004: 164) угледа се на рускословенски језик или му постају својствене хибридне форме и посрбице (Бјелаковић и Зорић 2021: 390–391). Стога су и у језику које граматике описују, а који аутори представљају као народни, присутни и књишки наноси (Бјелаковић 2016: 61–62). Тиме се предметни језик граматика које су писали Вукови противници приближава њиховом метајезику, који је чак и у Вуковој *Писменици* доситејевски (ibid: 62), те се у томе назире тежња за елаборацијом тадашњег књижевног језика.

2. ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГИЈА И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Још је крајем 19. века, приказујући између осталих и ову граматику, Ђорђе Магарашевић констатовао да је језик којим је писана *Писменица* „више српски него славено-српски” (1890: 24). Јован Поповић, иако није био филолог већ учитељ по професији (Бјелаковић 2016: 57–58), заправо описује доситејевски књижевни језик, чији заговорници „средину неку међу славенском и српском граматиком набљудавају, тј. славенски[х] се правилâ придржавају уколико морају и уколико својству језика српског противно не би било” (Поповић 1843: IX), а „што се правописања тиче”, аутор се „тога утолико држао [...] славенског уколико [...] се из списанија славни[х] наши[х] списатеља научити могао и уколико својство милога језика српског повредило се не би” (ibid: VIII). Како се у литератури срећу прикази графичких и језичких особина *Писменице* из другачијих углова посматрања, предмет овог рада представља детаљнији увид у писмо, правопис и предметни језик Поповићевог граматографског дела. Наиме, аутор *Србске грамматице* долази из западнијих области војвођанског поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта, које он подводи под *сремско-славонско нарјечије* (Поповић 1843: VIII). Будући да тврди да је дијалекатска основица српског књижевног језика у Војводини којим се *већа*

частї наших сїисаїеља у то време користила управо дато *нарјечије* (ibid.), Поповић не само да пише на досиџејевском књижевном језику већ је и изворни говорник дијалекта на којем је заснован језик који описује. Притом се залаже да се убудуће сви списатељи придржавају *умекшаної сремско-славонскої нарјечија* (1843: IX), које према његовим речима „по доказивању учени[x] наши[x] језикоиспитатеља (филолога) најправилније јест” (ibid.). Међутим, у научној литератури данас влада мишљење да је тадашњи књижевни језик био заснован на комбинацији особина различитих војвођанских говора (Ивић 1992: 106–107), дакле знатно су заступљене и одлике језика списатеља које би Поповић назвао *бачко-банатским* (1843: VIII–IX). Стога циљеви истраживања јесу описати графију и ортографију употребљену у *Писменици*, утврдити које су особине у предметном језику књишког порекла, а које представљају типичне војвођанске дијалектизме, као и установити Поповићев степен прескриптивности у описивању народног језика. Из корпуса су ексцерпирани репрезентативни примери графијских, ортографских и језичких особина *Писменице*. Транскрибовани примери дијалекатских особина упоређују се с описима српских народних говора у Војводини представљеним у значајним дијалектолошким монографијама: *Говор Срема* Берислава Николића (1964), *Говор Госпођинаца у свейлу бачких ѿвора као целине* Ивана Поповића (1968), те обе књиге *Банатских ѿвора* Павла Ивића и његових сарадника (1994, 1997). Због тога што назива себе *младолетним умом* (1843: VII, XIII), Јован Поповић открива своју животну доб, према томе ради се о младом говорнику појединог српског говора у Војводини из средине деветнаестог века, док су информатори који су послужили за потоње дијалектолошке опис говора махом рођени у последњим деценијама деветнаестог века и незнатно су мењали своје идиолекте под утицајем тадашњег стандардног језика, па се примери из монографија и *Писменице* могу с великом сигурношћу поредити.

3. АНАЛИЗА

3.1. Графија

3.1.0. У овом тексту примењује се граfiјски систем који чине следеће графеме: <а>, <б>, <в>, <г>, <д>, <ђ>, <е>, <ж>, <з>, <и>, <й>, <і>, <к>, <л>, <м>, <н>, <о>, <п>, <р>, <с>, <т>, <ћ>, <у>, <ф>, <х>, <ц>, <ч>, <џ>, <ш>, < >, <ъ>, <ы>, <ь>, < >, < >, <я>, < >, <□>, < >. Дати граfiјски систем представља традиционалну ћирилицу грађанског типа, својствену предстандардној епоси српског књижевног језика 18. и прве половине 19. века.

3.1.1. Графема <а> употребљава се иза вокала у гласовној вредности /ја/ (<Георг -а> *Георѣи-(ј)а*; <д алектѣ> *дија-лектѣ*; <ул анинъ> *Јулијанин*).

3.1.2. Графема <я> користи се у гласовној вредности /ја/ на почетку речи и слога (<Ягн >, <я>, <яя>; <коя>, <перая>, <каятисе>, <Славянскомъ> *јаїне, ја, јаја; која, ѣраја, кајаїи се, славјанском*).

Графемска група <ля> има вредност /а/ (<Спасителя>, <челяде>, <употребљава се> *Сїасиїшеља, чељаде, уїоїшребљавају се*).

Графемска група <ня> има гласовну вредност /а/ (<свиня'>, <скланяа >, <яганяца>, <горня> *свиња, склањају, јаїањаца, їорња*).

3.1.3. Графема <е> користи се у гласовној вредности /је/ у иницијалној позицији (<Единственогъ> *јединственої*), док се иза консонанта користи у гласовној вредности /е/ (<женскогъ>, <проче>, <множествено> *женскої, їроче, множествено*).

Секвенцом <ле> обележава се палатална група /е/ у примерима у којима је без икакве сумње извршено јотованье (<опред лена>, <неопред лено>, <д леньї> *оїределеїена, не-оїределеїено, деїени*). За разлику од таквих примера, сматра се да су дате графемске групе у славенизмима, пре свега код глаголских именица на -ије, имале гласовну вредност /ле/ и /пе/ (Младеновић 1979: 118–119; 1989: 39, 106–107, 127–128): <опред лен >, <разд лен > *оїредјеїеније, раздјеїеније*.

3.1.4. Графема < > у иницијалној позицији у речи и на почетку слога има гласовну вредност /је/ (<што већ>, <су>, <динствено>; <окончан >, <ко >, <сво гъ> *шѣо је већ, јесу, јединствено; окончаније, које, својеѣ*).

3.1.5. Иако није најјасније који говор Поповић подразумева под *умекшаним сремско-славонским нарјечијем*, које помиње у свом предговору и супротставља бачко-банатским писцима (Поповић 1843: VIII), највероватније овим алудира само на употребу графеме < > у писаном виду за речи из народног језика² (Окука 2016: 70–71), а које у матерњем дијалекту он изговара екавски³. На дати закључак упућују и примери које пише с графемом <е> уместо < >, уп.: <непотребне>, <истребити>, <теме>, <левак>, <понети>, <млети>, <леба>, при чему се огледа општа тенденција учених српских писаца с територије јужне Угарске да понегде, колико год се трудили да пишу етимолошки, несвесно напишу <е> место < > (Милановић 2013: 51).

Стога, премда текст у предстандардној епоси не допушта беспоговоран закључак о фонолошкој вредности јата (Ивић 1998: 163), графема < > транскрибована је као <је> кад су у питању лексички славенизми, а поготово граматички термини (<сир чъ>, <доброд тел >, <д ѣствителноме>, <нар ч мъ>, <сл дователно>, <м стоимени >, <д причаст >, <причастод т >, <сов товати> *сирјеч, добродјетелју, дјетвѣителноме, нарјечијем, следователно, мјестоименије, дјејетвѣителноме, ѣричастодјетвѣитије, совјетовати*⁴), односно као

² На то указује и Поповићева тврдња да писци из Бачке и Баната „у многима р чма предпочиту ; и у м сто умекшаны речѣй: св т, б о, и пр. пишу светъ, бео и пр.” (Поповић 1843: VIII), те испада да они графѣјски не умекшавају свој дијалекат.

³ Будући да и српски говори војвођанског Срема и делова источне Славоније који му гравитирају припадају шумадијско-војвођанском дијалекту (Николић 1964; Sekeruš 1963: 139–140), реконструире се екавски изговор као матерњи Јовану Поповићу.

⁴ Дата лексема уз глаголске именице с кореном *g(j)ел-* (<д л->), нпр.: <Пред лен >, <Д лителна>, <разд лен > *Ојредјеленије, Дјелителна, раздјеленије*, представљају ондашње најраспрострањеније славенизме с рускословенским, односно славеносрпским јекавизмом (уп. Суботић 2013: 17).

<е> у речима из народног језика (<р чи>, <б ланце>, <д те>, <т ло>, <д ла>, <м сто>, <с сти>, <опред лити> *речи, беланце, деће, шело, дела, местѿо, сесѿи, оѿределиѿи*). С тим у вези, одређене лексеме апстрактног значења и књишке употребе представљају хибридне форме у којима су, поред одређене црте из вишег стила, сви остали елементи препознати као део српског фонолошког и морфолошког система (нпр. јотовање /л/ и /н/ у трпном глаголском придеву, префикс у-, суфикс -ац,...). Како се притом могу довести и у везу с регистрованим народним лексемама и облицима у тексту, за дате хибриде претпоставља се екавски изговор (<ус чен > : <ус чено>, <земл д лац> : <д ло>, <прем н н мъ> : <прем на> и <прем нити>, <разр шен > : <разр шити> *усеченију : усечено, земљеделац*⁵ : *дело, ѿремењенијем : ѿремена и ѿременийи, разрешенију : разрешиѿи*), што је сагласно с ондашњом изговорном србизацијом (Младеновић 1989: 125).

У графемским групама <л> и <н> јат може да сигнализује палаталност претходног сонанта те су секвенце транскрибоване као <ље> и <ње> (<бол>, <посрбл не>, <здравл>, <Читател>; <средн гъ>, <свин>, <трн>, <узакон но>, <одъ н> *боље, ѿосрбљене, здравље, чийѿашеље; средњеї, свиње, ѿрње, узаконено, од ње*). Међутим, <л> и <н> могу да представљају и бележење јата на његовом историјском месту, па су у тим случајевима графичке секвенце транскрибоване као <ле> и <не> (<младол тногъ>, <л пъ>, <посл днѿй>, <сл ду ће>; <н ка>, <Н мцы>, <н жнѿй>, <сн гоб лыѿ> *младолеѿної, лей, ѿоследњи, следајуће; нека, Немци, нежни, снеїобели*).

Кад су у питању глаголске именице на -(н)ије, оне се по Поповићевом граматичком објашњењу махом творе од пасивног партиципа претерита, тј. трпног глаголског придева свршених глагола, док се суфиксом -је, пореклом из народног језика, глаголске именице творе од несвршених глагола (1843: 97–98): (<мышл н>, <притяжаван>, <Правописан мъ>, <скланян> *мишљење, ѿриѿјажавање, ѿравописанем, склањање*). Према томе, аутор и прве, изворно књишке именичке форме тумачи као особину *срѿскої* језика (1843:

⁵ Србизирање руског *земледѣлецъ* није било страно ни другим оновременим ауторима (уп. Младеновић 1989: 105).

99) јер се творе од свршених глагола својствених српском лексичком фонду. Зато је у датим глаголским именицама с графичким секвенцама <л> и <н> испред наставка претпостављен палатализован изговор / е/ и / е/ (<изоставл н мѡ>, <Употребл н >, <упечатл н >, <саставл н >; <мн н >, <сачин н >, <сравн н >, <изјасн н > *изосѡстављенијем, уѡшѡтребљеније, уѡпечатљеније, сасѡстављенију; мњеније, сачињеније, сравњенију, изјасњеније*). С једне стране, будући да се ради о скоро доследном графичком маниру⁶, може се говорити о Поповићевој тенденцији (морфо)фонолошког посрбљавања таквих лексичких славенизама и граматичких термина, што је у складу с праксом тадашњих писаца и граматографа (Младеновић 1989: 57, 133; Маѡановић 2018: 334–340). С друге стране, пошто се ове перфективне глаголске именице творе према устаљеном књишком творбеном моделу, али од лексичког материјала народног језика, реч је још увек о славеносрбизмима, односно хибридниѡ формама, којима аутор принавља лексикон и попуњава ономасиолошке празнине у народном језику (Бјелаковић и Зорић 2021: 390–391, 398–399).

3.1.6. Графема <и> поред гласовне вредности /i/ (<число>, <очи>, <уши>, <мати> *число, очи, уши, маѡи*) има и гласовну вредност /ji/ на почетку слога (<разбои>, <сѡ којимѡ>, <Слав и>, <кроити> *разбоји, с којим, Славији, кројиѡи*).

3.1.7. Графема <> употребљава се у гласовној вредности / / (а) на почетку речи а испред консонанта (<коностасѡ> *иконосѡас*) и (б) иза консонанта (<оч >, <Хр ста>, <подухват о> *очију, Хрисѡа, ѡодухваѡио*). У гласовној вредности /j/ употребљава се (а) на почетку речи а испред вокала (<оштѡ> *јошѡи*, <анко> *Јанко*, <ул анинѡ> *Јулијанин*) и (б) између двају вокала (<Сво ой> *својој*, <мо ой> *мојој*).

3.1.8. Графема <ѡ> има вредност /i/ (<не бѡ ли>, <теоѡы>, <тыма>, <одѡ оѡы> *не би ли, ѡеоѡи, ѡима, од оѡи[x]*).

⁶Изузетак представљају глаголске именице с кореном *g(j)ел-* (<д л->), које су бележене с графемском секвенѡом <ле>, те се самим тим транскрибују с депалатализованиѡ изговором.

3.1.9. Графема <й> обележава фонему /j/ на крају слога или речи (<той децы>, <тыма яйма>, <найбол >, <разбой>, <д йствителноме> *шој деци, шима јайма, најбоље, разбој, дјеј-сйвишелноме*).

3.1.10. Графемска група <-й>, којом се обележава наставак придевских форми одређеног вида у номинативу/акузативу једине мушког рода, као и наставак у генитиву множине именица, именичких и придевских заменица, има гласовну вредност /i/: <среднй>, <мужкй>, <највећй>; <Кћер-й>, <хиљадама неугодностй>, <р чй>; <нй>, <й>; <тй оч >, <тй прст >, <тй бурадй> *средњи, мушки, највећи; кћер-и, хиљадама неугодности, речи; њи[x], и[x]; ши[x] очију, ши[x] њр-сшију, ши[x] буради*; док у номинативу једине именичке промене има гласовну вредност /ij/: <Георгй> *Георџиј*.

3.1.11. Графемска група <-ый>, такође као маркер наставка одговарајућих придевских форми одређеног вида у мушком роду, употребљава се у гласовној вредности /i/: <Дателнй>, <зарашћенй>, <првй>, <премилй> *дашелни, зарашћени, први, премили*.

3.1.12. Гласовну вредност /i/ има и графемска група <и>, која се употребљава за означавање наставка у номинативу множине показне заменице *шај* (<т и гусцы>, <тии теоцы>, <т и пилићи> *ши їусци, ши шеоци, ши йилићи*), док је у облицима компаратива придева употребљена као /iji/ (<полезн и>, <смирен и>, <мирн и> *їолезнији, смиренији, мирнији*).

3.1.13. Графемска група <л> транскрибована је као <љи> у случају да је графема <л> део именичког суфикса <шел> (<доброд тел > *добродјешелјију*).

3.1.14. Графема <> употребљена је у гласовној вредности /ju/ на почетку речи и слога (<тро>, <накъ>, <черашнй>; <скланяа>, <уш >, <означава ћа> *јушро, јунак, јучерашњи; склањају, ушију, означавајућа*), односно /u/ кад се налази иза палаталног консонанта (<чаћ> *чаћу*).

Графемске групе <л> и <н> имају гласовну вредност /u/ и /u/ (<л бовъ>, <сол >, <л ди>, <набл дава >; <животы-н>, <скланян >, <пытан >, <матерн > *љубов, сољу, људи, на-бљудавају; животињу, склањању, йишању, мајтерњу*).

3.1.15. Графеме <ѣ> и <ѡ> немају гласовну вредност, већ маркирају крај речи, нпр. <Павелѣ>, <браћомѣ>, <одѣ>; <штенаѣ>, <стѣ>, <Кѣрьѣ> *Павел, браћом, од; шѣенад, јесѣ, кѣер*.

3.1.16. Графемска група <лѣ> употребљава се ради означавања / / (<крмелѣи>, <учителѣ>, <желѣну>, <Срблѣинѣ>, <пр ятелѣовати> *крмелѣи, учѣшѣл, желѣну, Срблѣин, ѣријаѣшѣловати*). Притом, у придевским или партиципским образовањима, односно књишкој лексици, палаталност није посебно бележена, те је у складу с тим графема <л> транс-крибована у вредности /л/ (<сабырателѣно>, <Родителѣном>, <сл дователѣно>, <умалителѣна> *сабыратѣлно, родѣшѣлном, слѣдоватѣлно, умалѣшѣлна*).

3.1.17. Графемска група <нѣ> користи се у гласовној вредности / / (<среднѣй>, <свинѣи>, <сравнѣивати>, <нѣй>, <кнѣи> *средѣи, свѣи, сравнѣивати, ѣи[х], кнѣи*).

У позицији испред консонанта графемом <н> не означава се палатални сонант / њ /, већ алвеоларни сонант /н/, који се појављује као резултат асимилације по месту изговора у консонантским групама с фрикативом или африкатом, што је својствено војвођанским народним говорима (уп. Поповић 1968: 155; Ивић и др. 1994: 365): <свинче>, <яганцы>, <д тинской> *свинче, јаѣанци, деѣинској*.

3.1.18. Графема < > има гласовну вредност /šč/ у ортографски неадаптираним славенизмима (Милановић 2013: 51) (<при у>, <об ествена>, <вооб е>, <об и>, <Су ествително> *ѣришчу, оѣшчѣствена, вооѣшче, оѣшчи, сушчѣствѣшѣлно*), док се гласовна група /št/ бележи доследно секвенцом <шт>: <утицалиште>, <штене>, <оштѣ>, <каштигу>, <ишту> *уѣициалишѣе, шѣене, јошѣи, каишѣиѣују, иишѣу*.⁷ С обзиром на то да Вук тврди како су првих деценија 19. века чак и старији калуђери по Срему изговарали графему на српскословенски начин (Ивић 1998: 165–166), употреба графеме < > у

⁷ Ово је у складу с Поповићевим експлицитним објашњењем да се графема < > изводи од графема <ш> и <ч> (1843: 148–149). Такође, овакво разграничење у бележењу група /št/ и /šč/ није била необична пракса и за неке друге писце из прве половине 19. века (уп. Младеновић 1979: 112–113; Младеновић 1989: 126–127).

датој гласовној вредности одражава Поповићево образовање у Карловачкој богословији, чији ђаци су, према Вуковим наводима, инсистирали на рускословенском изговору графеме (ibid.).

3.1.19. Графема <ћ> употребљава се у гласовној вредности /ć/ (<ћуре>, <јарићи>, <обраћава>, <принадлежећа>, <већ> *ћуре, јарићи, обраћавају, принадлежећа, већ*) и /đ/ (<ћубре>, <грожђе>, <међу> *ћубре, ірожђе, међу*), иако се појављује и графема <ђ> (<Ђорђе>, <такођер>, <чађ>, <грожђе>, <међу>, <наиђем> *Ђорђе, шакођер, чађ, ірожђе, међу, наиђем*).

3.1.20. Појављује се и графема <џ>, која има гласовну вредност /dž/ (<говеџе>, <јпунџе>, <чекмеџе> *іовеџе, ја-џунџе, чекмеџе*).

3.1.21. Користи се и графема <>, пореклом из грчког алфабета, да обележи глас /t/ у грецизмима (<у лав рин у>, <Дос ей> *у лавиринџу, Досиџеј*).

3.1.22. Грчко слово <> има гласовну вредност /i/ у грецизмима (<у лав рин у>, <ст лџ> *у лавиринџу, сџил*).

3.2. Ортографски принципи

3.2.0. У тексту су заступљени различити ортографски принципи (Subotić i dr. 2012: 19–21):

3.2.1. морфофонолошки: бележење фонемском састава морфема, а не целовите речи – <говедче>, <Праздници>, <Француског>, <изчупати>, <разсуђенја>;

3.2.2. историјски: писање по традицији, бележе се графеме које рефлектују првобитни изговор фонеме у датој речи (<д те>, <л по>, <мысле>, <зыка>);

3.2.3. идеографски: тзв. „правопис за око“, служи да се избегне хомографија између различитих граматичких категорија или лексема. Тако аутор помоћу различитих графема и графемских скупова прави разлику између хомонимних облика у именичким парадигмама, промени придева и придевских заменица, као и у конјугацији. Ауторова идеографска решења заједно с поступцима којима се у складу с данашњом ортографском нормом износе његове намере и граматичка виђења представљени су у следећим табелама:

	Граматичке категорије	Примери	Ауторово идеографско решење	
Именице прве Станићеве ⁸ врсте	генитив једнине	<Апостола>, <слова>, <имена>	графема <а>	
	генитив множине	<Апостола’>, <слова’>, <имена’>	<а> + апостроф	
Именице друге Станићеве врсте	номинатив једнине	<трава>, <пустыня>	графема <а> или <я>	<i>трава</i> , <i>пустыња</i>
	генитив множине	<трава’>, <пустыня’>	комбинације графема с апострофом	<i>трава’</i> , <i>пустыня’</i>
Именице треће Станићеве врсте	генитив множине	<радостй>	диграф <й>	<i>радости</i>
	сви остали хомонимни падежни облици	<радости>	графема <и>	<i>радости</i>

Табела 1. Идеографска решења у вези с именичком променом

Придеви и придевске заменице	одређени вид номинатива једнине мушког рода	<здравый>; <овай>	диграф <ый>; <й>	<i>здрави</i> ; <i>овај</i>
		<ярећий>; <мой>	диграф <ий>; <й>	<i>јарећи</i> ; <i>мој</i>
	номинатив множине мушког рода	<здрави>; <ови>	графема <и>	<i>здрави</i> ; <i>ови</i>
		<јарећи>; <мои>		<i>јарећи</i> ; <i>моји</i>
	генитив множине свих родова	<здравы>; <овы>	графема <ы>	<i>здрави[x]</i> ; <i>ови[x]</i>
		<јарећи’>; <мои’>/<моій>	графема <и> с	<i>јарећи[x]</i> ; <i>моји[x]</i>

Табела 2. Идеографска решења у вези с придевско-заменичком променом

⁸ У раду се користи подела именица на три деклинационе врсте чији је аутор Миљија Станић (1949). У датој подели као главни класификациони критеријум узима се наставак у генитиву једнине: -а за прву, -е за другу и -и за трећу врсту.

Глаголи	3. л. јд. презента	<учи>	/	учи
	1, 3.1. и 3. л. јд. аориста	<учи’>	додаје се апостроф	учи’

Табела 3. Идеографска решења у вези с конјугацијом

Ј. Поповић идеографским принципом разликује, такође, и подударне облике из парадигми различитих лексема. Тако облици <ты> и <ти> припадају личној заменици за друго лице и означавају номинатив једнине, односно енклитику у дативу једнине, док <т и> и <тій> јесу облици показне заменице *ѡај* и означавају номинатив, односно генитив множине. Кад су различите лексеме у питању, аутор користи и геминиране графеме за придеве наспрам једне графеме за именице или прилоге: нпр. <коренне р чи> : <коренѡ>, <вышшій> : <выше>.

3.2.4. Фонолошки: бележи се фонемски састав читаве речи. Премда се сматра да је овом граматиком Поповић поново хтео да уведе „етимологијски” правопис, односно славеносрпски ортографски систем, и да је притом нехотично уносио и особине „еуфонијског правописа” (Магаршевић 1890: 24; Окука 2016: 84–85), ипак се могу установити одређене правилности. Дати принцип примењује се за графијске варијанте лексема из народног језика (<пашче>, <пашчадь>, <гушче>), али и у речима с консонантским групама /šć/ и /žď/, насталим једначењем сугласника *с* и *з* по месту изговора с резултатима јотовања (<нарашћен>, <лишће>, <допушћају>, <гошћеный>; <грожђе>)⁹. Резултати аутоматске гласовне промене какво је једначење сугласника *с* по месту изговора у контакту с *њ* присутно је у придевима: <данашний>, <черашный>, у којима се бележе и резултати губљења датог сугласника: <мужкій>, <начкій>, <Бечкій>.

⁹ Међутим, као вид морфонолошког правописног принципа, у инструменталу именица III Станићеве врсте аломорф наставка -ју, <-ћу>, реинтерпретира се као засебна граматема, а не као резултат јотовања: <жалостћу>, <частћу>, <ум реностћу>.

3.3. Језик

3.3.1. Фонема /x/. Пошто износи став да би *врло йоже-лиџелно* било фонему *x* или изговарати или макар писати како би јаснији били резултати палатализација у именичкој промени (1843: 19–20), Поповић је у таквим примерима и бележи, нпр. <трбухъ трбуси> (ibid.). Међутим, не бележи је на крају речи у оквиру наставачких морфема (в. 3.2.3. идео-графски принцип), док дату фонему бележи на почетку речи у примеру <хот ти>. Варирајућа употреба фонеме *x* својствена је и оновременим публикацијама (уп. Албин 1972: 18; Ивић 1992: 86, 94, 98), док је у потоњим војвођанским говорима, осим под одређеним акценатским условима где се чува, у потпуности ишчезла или се супституише другим фонемама (уп. Ивић и др. 1997: 334–348).

3.3.2. Датив и локатив именица II Станићеве врсте. У датим падежима Поповић за именице на *-ка* и *-ја* износи два пара дублетних облика – и с извршеном и с неизвршеном другом палатализацијом (1843: 11–12): <той нози или ноги>; <той руцы, или руки>. Међутим, за остале именице представља једино облике без извршене гласовне алтернације, међу којима се издвајају страни топоними (ibid: 12): <Афр ки, Амер ки>, што показује да друга палатализација у војвођанским говорима у то време више није била продуктивна (уп. Албин 1972: 19; Ивић 1992: 86–87, 95, 99). Тиме се приказано стање слаже с потоњим описима сремских и бачких говора у којима алтернација у дативу и локативу једнине изостаје (уп. Николић 1964: 339–340; Поповић 1968: 171), док је у Банату варијација могућа управо код именица *рука* и *ноја* као најчешће употребљаваних (уп. Ивић и др. 1997: 59–60).

3.3.3. Именички наставци у дативу, инструменталу и локативу множине. Поповић у парадигми именица средњег рода наводи као дублете облике – и са синкретичким наставком *-има*, присутном и у данашњем стандардном језику, и с наставком *-ама* (1843: 14, 23): <слов-има,ама>, <съ тыма дрвама, (има)> *слов-има/-ама, с џима дрвама/-ама*; или даје само облик састављен од *-ама* (1843: 14): <лиц-ама>. Наиме, наставак *-ама*, својствен промени именица женског

рода, проширивао се у ондашњем књижевном језику и на Д-И-Л мн. именица средњег рода, како књишких тако и народних (Младеновић 1979: 103; Ивић 1992: 88, 95, 99, 103), при чему је појава забележена и касније у народним говори-ма (уп. Поповић 1968: 164–166; Ивић и др. 1997: 47–49).

Иако је постојала тенденција да се наставак *-ма* у де-лима славеносрпских аутора везује за Д-И-Л мн. именица женског рода на консонант, заступљени су у њима и приме-ри именица мушког и средњег рода с датим наставком (уп. Ивић 1992: 88, 95, 99, 103). Стога је код Поповића једино забележен наставак *-ма* с одговарајућом именицом средњег рода (1843: 14): <имен-ма>.

Поповић представља множинску парадигму именице *човек* тако што за Д-И-Л наводи облик <л дма> *људма* (1843: 20), што се слаже и с потоњим стањем у војвођанским гово-рима, где је за назначену именицу такође забележен наста-вак *-ма* (уп. Поповић 1968: 164; Ивић и др. 1997: 24, 27, 29).

Уз то, Поповић промену збирне именице *браћа*, која служи као суплетивна множина именице *браћ*, бележи и с једининским и с множинским наставцима (1843: 20–21): <та браћа, Р. те браће или тій браћа', Д. С. той браћи или тьма тымъ браћама В. ту браћу, З. о браћо! Т. съ томъ браћомъ или съ тьма браћама>. Јединински облици у Н-А слажу се са стањем у потоњим описима војвођанских говора, док су у осталим падежима у међувремену превагнули множински облици, чиме настаје специфична парадигма (уп. Поповић 1968: 168; Ивић и др. 1997: 67).

Стари инструменталски наставак *-и*, поред *-има*, и да-нас је заступљен у војвођанским говорима (уп. Николић 1964: 337; Поповић 1968: 163–164; Ивић и др. 1997: 25–26, 48). Отуд, премда за И мн. код именица м. и ср. р. попут *ајо-сћол*, *ѡисме* и *ѡачићи* као правилне прописује наставке *-има* или *-ма* (1843: 24–25): „осим правилног окончања *-има* или *-ма*”, Поповић износи и да је могуће да „изостављењем сло-га крајњег *-ма*, скраћено на *-ы* или [...] на *-и* имати: н[а] п[ри-мер] *са ајосћолима* или *ајосћоли*, с *ѡисменма* или *ѡисмени*; *ѡачићима* или *ѡачићи*” (ibid.).

У *Писменици* је као суплетивни номинатив множине именице *свинче* представљен множински облик у мушком роду <свинџи> *свиџи* (Поповић 1843: 21–22), настао аналогijом према парадигми других именица које означавају домаће младе животиње, нпр. *џаче* – *џачиџи*, што је иновација својствена српским говорима у Војводини (уп. Николић 1964: 342; Поповић 1968: 166; Ивић и др. 1997: 71). Међутим, за разлику од каснијег стања забележеног у говорима, у којима се у Д-И-Л мн. одговарајућих именица проширио наставак *-ама*: *џачиџама*, *џилиџама*, *јариџама*, те и у парадигми именице *свинче*¹⁰ дати облик гласи *свиџама* (ibid.), код Поповића је забележен облик *свиџима* (1843: 21–22), настао аналогijом према старијим облицима *џачиџима* и *јариџима*, подржаних и тадашњом употребом старог инструменталског наставка *-и* у именицама које означавају младе животиње (*џачиџима* или *џачиџи*).

3.3.4. Трећа Станићева врста. У делима предвуковског књижевног језика забележена је тенденција уопштавања наставак *-ма* у Д-И-Л именица женског рода на консонант (Ивић 1992: 88, 95, 99, 103). Међутим, у *Писменици* за Д-Л мн. дају се као дублети и облици с једносложним наставком и облици с двосложним наставком: <радост-ма (има)>, док се за инструментал издваја само облик с дужим наставком: <радост-има> (Поповић 1843: 25). Могуће је да је овакво Поповићево решење условљено разликом између јединског наставка у дативу и локативу и оног у инструменталу. Да у погледу ове парадигме има посебне интервенције указује и његова примедба за инструментал датих именица: <најбол бџ было сва на стџ са писати> (ibid: 25–26).

С тим у вези је и забележена репартиција наставака у инструменталу једине код именица с народним фонетизмом и именица својствених вишем стилу или заједничких књижевном језику и вернакулару. Тако именице на *-ћ* и *-ђ* добијају наставак *-ју*, који одликује народни језик: <ноћу>, <чаћ >, као и народна лексема за гозбу: <чаћу>, док друга

¹⁰ С тим у вези, занимљиво је да је у бачким и банатским народним говорима у једини забележен само приказани облик *свинче* (уп. Поповић 1968: 166; Ивић и др. 1997: 25, 71).

група именица добија књишки наставак *-ију*: <пропов д >, <младеж >, <доброд тел >, <ствар >, <част >¹¹ (Поповић 1843: 26). Уз то, Поповић за И јд. народних лексема наводи и наставак *-ом* као могућност: <ноћомъ>, <чаћомъ> (ibid.). Штавише, према стању забележеном у дијалектолошким студијама, у којем је овај наставак далеко раширенији, закључује се да је процес проширивања наставка *-(j)ом* на рачун наставка *-ју* у народним говорима у међувремену даље одмакао (Николић 1964: 341; Поповић 1968: 175; Ивић и др. 1997: 72). Аутор *Писменице* као инваријантан облик с таквим наставком наводи само <Кћер-омъ> (1843: 26), што је одлика војвођанских говора (Поповић 1968: 175; Ивић и др. 1997: 77).

Збирне именице које припадају овој именичкој врсти према Поповићевим упутствима двојако се мењају у генитиву, те у Д-И-Л – било граматички додавањем јединских наставака, било семантички додавањем множинских наставака (1843: 24): <той буради, или тьма бурадма, те буради, или тій бурадй>. У потоњим описима војвођанских говора констатовано да је плурализација збирних именица преовладавала, за шта је потврда и то што су чак и номинатив и акузатив добили одговарајући множински наставак *-и* (уп. Николић 1964: 339; Поповић 1968: 167–168; Ивић и др. 1997: 73–74).

3.3.5. Компаратив придева. У примерима које Поповић наводи запажа се аналошко проширивање форманта *-иј-* у поједине компаративе придева добијених прасловенским јотовањем (1843: 38): <блаж и>, <драж и>, <кр пч и>. Експанзија компаративног форманта *-иј-* у овакве и сличне примере честа је у народним говорима, а бележена је и на војвођанском терену (уп. Ивић и др. 1997: 140).

3.3.6. Наставак за треће лице множине презента. Поред наставака *-ју*, *-у* и *-е*, које проглашава правилним¹², Поповић наводи да је у датом презентском облику могућ и наставак *-гу*, и то најчешће код глагола који се данас убрајају у VII и

¹¹ Овде је у питању именица *частѣ* 'део', с рускословенским фонетизмом.

¹² Употреба старих наставака била је чешћа и у оновременој публицистици (уп. Ивић 1992: 91, 101).

VIII Белићеву врсту¹³ (1843: 79). Ипак, наводи сва три могућа пара (ibid.): <они чита, читаду>, <пишу пишеду>, <они уче учиду>. Реч је о карактеристичном војвођанском дијалектизму (уп. Николић 1964: 350; Поповић 1968: 186–188; Ивић и др. 1997: 163–168), који се устаљивао и у писаном језику (Албин 1970: 149–150; Албин 1972: 20).

Такође, у *Писменици* доследно је заступљен наставак *-гу* и у пуном и у енклитичком облику 3. л. мн. презента глагола *хџеџи*, било у самосталној: <хоћеду>, било у футурској употреби (Поповић 1863: 61, 67, 71, 84–85, 123): <ћеду читати>, при чему се слаже са забележеном инваријантном употребом датог облика у Срему и Банату (уп. Николић 1964: 350; Ивић и др. 1997: 166, 183).

3.3.7. Аорист и имперфекат. Поповић прво лице једнине бележи на исти начин како и друго и треће лице (1843: 80): <я, ты, онъ, а, о, чита'>. Овим апострофом, с једне стране, Поповић бележи изостављено *х* у изговору у првом лицу једнине, али, с друге стране, како су се после губљења фонеме *х* једнински облици у народном језику изједначили, бележи апостроф и у другом и трећем лицу да би их, држећи се идеографског правописног начела, разликовао од хомонимних облика у презенту, што експлицитно и назначује касније (1843: 140–141). Поповић у табелама износи и одговарајуће множинске облике аориста (1843: 60, 66, 71): <мы учисмо>, <вы учисте>, <они учише>, док је према забележеном стању у народним говорима процес слабења аориста у поодмаклој фази (Ивић 1992: 105) – уз спорадичну појаву млађег сигматског облика за 1. л. јд. заступљени су само облици за 3. л. јд. и мн., па је употреба аориста сведена на само један једнински и један множински облик, који замењују облике у осталим лицима (уп. Николић 1964: 351–352; Поповић 1968: 190–191; Ивић и др. 1997: 177–181). Будући да Поповић потенцијал гради као и у вернакулару (уп. Ивић и др. 1997: 189–190) од непроменљивог облика помоћног глагола *би* (1843: 61, 67, 72): <мы бы читали>, <вы бы читали>, употреба множинских облика за 1. и 2. лице у аористу вероватно

¹³ Дате глаголе који у презентској основи имају тематски вокал *-и-* Поповић назива трећом спрегом (конјугацијом) (1843: 79).

је књишки нанос, као што су и форме *бисам*, *биси*.... *бису учи-ли* у табелема¹⁴ (уп. Албин 1972: 20–21).

Уз то, иако су његови карактеристични наставци представљени у моделима првих двеју конјугација заједно с облицима аориста датих несвршених глагола <ты писаше>, <они читаху> (1843: 60, 66)¹⁵, у *Писменици* се имперфекат као посебан глаголски облик не помиње, већ се меша с аористом (Мацановић 2018: 262). Отуд Поповић у одељку о аористу (*скороiproшавшем*) чак бележи аористне облике несвршених глагола попут *чиџаџи*, *учиџи*, *џисаџи* (1843: 80), какав је био обичај и у тадашњој публицистици (уп. Ивић 1992: 91–92), те је имперфекат већ тад нестајао у народним говорима, у чијим су потоњим описима забележени само ретки остаци (уп. Николић 1964: 352; Поповић 1968: 190; Ивић и др. 1997: 176–177). Да се Поповић није користио имперфектом у свом матерњем дијалекту показује и то што за модел грађења плусквамперфекта даје само перфекат помоћног глагола¹⁶, а не и имперфекат (1843: 81).

3.3.8. Партиципи. За разлику од неких других граматографа (уп. Стаменковић 2022: 108), Јован Поповић у својој граматичкој описује свих пет партиципа – *џричасџија*, а придружује им и категорије герунда – *гјејџричасџија*, и герундива – *џричасџогјејџија* (1843: 95). Штавише, Поповић наводи и синтаксичку конструкцију апсолутни датив којој даје предност у односу на финитне глаголске облике и темпоралну клаузу (1843: 126–127): <Овд су два Подлежећа [*џрамаџиџиџи субјеџаџи*]; Христосъ и Народъ, сл дователно, изоставля ђи частицу [*везник*] кадъ, овако треба то сачинити: Христу Спасител у Ви ани дошавшемъ, народъ и пр. [...] Но многи пишу [...] оба Подлежећа са Именителнымъ [*номинаџивом*];

¹⁴ Обоје облике потенцијала, и народне и књишке, Поповић је само представио у табелама, а није детаљније образлагао њихово грађење у коментарима.

¹⁵ Занимљиво је да је у шаблону за трећу конјугацију Поповић навео само аористне облике несвршеног глагола *учиџи* (1843: 71).

¹⁶ Иако испрва даје пун облик глагола *јесам* као део помоћног (1843: 81): <я миловао быио самъ>, у примерима даје плусквамперфекат с енклитичким облицима, нпр.: <Александръ быо обвладао> (1843: 122).

при ко мџ пакџ можесе гд годџ сумња родити; зато бол сџ Причасті мџ>, чиме исказује прескриптивистичке идеје ради јаснијег и прецизнијег стила (Стаменковић 2022: 104–105). С обзиром на то да су партиципи и апсолутни датив у то време искључиво одлика предстандардних књижевнојезичких идиома, Поповић се њиховим увођењем у предметни језик удаљава од вернакулара.

4. ЗАКЉУЧАК

Србска Грамматџка или Писменица Јована Поповића (1843) писана је традиционалном српском ћирилицом грађанског типа на доситејевском књижевном језику. Међутим, на плану ортографије уочавају се како традиционални правописни принципи за које су се залагали Вукови противници, а међу којима се издваја систематична употреба идеографског принципа у именичкој, придевско-заменичкој и глаголској промени, тако и фонолошки правописни принцип, који се везује за графџјске варијанте лексема из народног језика (<пашчадџ>, <гушче>), затим за извршено јотовање и једначење сугласника у групама /šć/ и /žđ/ (<на-рашћен>; <грожђе>), као и за једначење сугласника с са њ по месту творбе и губљење датог сугласника у придевима (<да-нашњџ>; <Бечкџ>).

Кад је у питању предмет *Писменице*, језик који се описује одликују пре свега дијалектизми војвођанског типа. Тако се на (морфо)фонолошком плану запажају екавска рефлексација јата упркос ауторовој тежњи да бележи <> (уп. <понети>, <млети>), позициона алтернација типа *свинче* и изостанак наставачког -х у придевско-заменичкој промени (*зграви[x]*, *ови[x]*) и првом лицу једнине аориста (*ја учи*). Поред тога, као деклинациони обрасци углавном су представљене парадигме својствене народном језику, било с инваријантним облицима попут Д-И-Л мн. *лицама*, *именма*, *људма*, плурала типа *свинџи* и компаратива типа *блажиџи*, било с разним дублетима какви су Д-Л јд. *руки*, *ноџи* : *руци*, *нози*, Д-И-Л мн. *словима/словама*, *браћџи/браћама* и *буради/бураџма*, Д-Л мн.

радосѣма/радосѣима, те варијација *-ју/-ом* у именицама III Станићеве врсте типа *чађу/чађом*. Међу простим глаголским облицима нема имперфекта, док се сложени глаголски облици начелно граде као у војвођанским говорима (*био је обвладао, ми би чиѣтали, ћеду увидиѣи*).

С друге стране, као књишки нанос на фонолошком нивоу уочава се употреба коренског иницијалног *х-* у глаголу <хот ти> и финалног *-х* у именицама типа *ѣрбух*, као и инсистирање на рускословенском изговору графеме < > у славенизмима (*оѣшчи*), док се на морфосинтаксичком нивоу пре свега издвајају аористни облици за 1. и 2. л. мн. (*учисмо, учисѣе*), партиципи и апсолутни датив. Управо се у појави и елаборацији књишких црта огледа Поповићева прескриптивистичка свест. Стога он и у погледу представљених варијација својствених народном језику заузима став да је једна од њих правилна: наставак *-има* за И мн. именица м. и ср. р. типа *аѣосѣол* и *лице* наспрам наставка *-и*, наставак *-има* и за И мн. именица ж. р. типа *радосѣ* наспрам наставка *-ма*, те презентски наставци у 3. л. мн. *-ју*, *-у*, *-е* наспрам раширеног војвођанског наставка *-гу*. Уз то, залаже се за репартицију народног наставка *-ју* и књишког наставка *-ију* у И јд. именица типа *ноћ*, односно *ѣройовед*. Осим у књишким цртама и одабиру одређеног наставка као правилног, Поповићев прескриптивизам одражава се и у његовом доследном морфофонолошком посрбљавању глаголских именица (*уѣоѣребље-није, сачињеније*).

ЛИТЕРАТУРА

- Албин 1970: А. Албин, Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810), Нови Сад: *Зборник Маѣице срѣске за филолоѣију и линѣвисѣику*, XIII/1, 135–150.
- Албин 1972: А. Албин, Прилог проучавању језика првих српских новина, Нови Сад: *Зборник Маѣице срѣске за филолоѣију и линѣвисѣику*, XV/2, 15–24.
- Бјелаковић 2016: И. Бјелаковић, Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника „српског” језика

- у XIX веку), у: Ј. Дражић, И. Бјелаковић и Д. Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србисџици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часџи Љиљани Субоџић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 55–67.
- Бјелаковић и Зорић 2021: И. Бјелаковић и М. Зорић, Лексички славенизми и питање жанра у славеносрпском језику. *Зборник Маџице срџске за књижевност и језик*, LXIX/2, 389–404.
- Ивић 1992: П. Ивић, Дијалекатска основица предвуковског књижевног језика у његовој последњој фази, *Анали Филолошкоџ факултџета*, XIX, 83–110.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преџлед историје срџскоџ језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић и др. 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић и Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам, *Срџски дијалекџолошки зборник*, XL, 1–419.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић и Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови, *Срџски дијалекџолошки зборник*, XLIII, 1–587.
- Магарашевић 1890: Ђ. Магарашевић, Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847., *Летџопис Маџице срџске*, 161, 1–28; 162, 1–29.
- Мацановић 2018: А. Мацановић, *Срџска језикословна џерминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма џолезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Младеновић 1979: А. Младеновић, Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века, *Зборник Маџице срџске за филологију и линџвистику*, XXII/2, 95–129.
- Младеновић 1989: А. Младеновић, *Славеносрџски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Николић 1964: Б. Николић, Сремски говор, *Срџски дијалекџолошки зборник*, XIV, 201–402.
- Оука 2016: М. Оука, *Србска џрамматиџка или Писменица Јована Поповића (1843)*, у: Ј. Дражић, И. Бјелаковић и Д. Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србисџици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часџи Љиљани Субоџић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 69–87.

- Поповић 1968: И. Поповић, *Говор Госѣођинаца у свѣтлостѣи бачких ѣовора као целине*, Београд: САНУ.
- Стаменковић 2022: К. Стаменковић, Статус партиципѣ у српским граматикама из прве половине 19. века, Нови Сад: *Прилози ѣроучавању језика*, 53, 93–111.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика”, *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 142–191.
- Суботић 2013: Љ. Суботић (прир.), *Јован Хаѣић: Сѣомени из мојеѣа дневника*, Нови Сад: Матица српска.

- Sekeruš 1963: S. Sekeruš, Govor osječkih Srba, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, VI, 139–148.
- Stanić 1949: M. Stanić, Tipovi imeničkih deklinacija našeg jezika, Zagreb: Rad JAZU, 278, 195–212.
- Subotić i dr. 2012: Lj. Subotić, D. Sredojević, I. Bjelaković, *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

ИЗВОРИ

- Поповић 1843: Ј. Поповић, *Србска Граммѣѣика или Писменица, ѣо начину, коимъ найславниѣи наши садашѣи Сѣисаѣельѣи ѣишу, нарочно на ѣолзу ѣремиле младежи Србске усѣироѣна одъ Јована Поѣовића, Савршеноѣа Боѣослова, и П. Учиѣшѣя. (Die serbische Sprachlehre)*. У Новомъ Саду: Писмены Іанковића Удове.

BRANISLAV B. VESELINović

ON THE SCRIPT, ORTOGRAPHY AND OBJECT LANGUAGE
OF THE СРБСКА ГРАММАТИКА ИЛИ ПИСМЕНИЦА BY JOVAN
POPOVIĆ (1843)

SUMMARY

The research is being carried out in order to describe the script and orthography used in a grammar handbook written by Jovan Popović (1843), determine in its object language both the features of literary origin, as well as the typical Vojvodinian dialecticisms, and establish the degree of author's linguistic prescription in describing the vernacular-based literary language of Dosithean type. The results show that Popović uses the ideographic principle in certain grammatical classes, but also the phonological principle in set categories. Phonological and morphosyntactic features of the higher literary style are present in the object language, albeit a morphophonological vernacularisation of particular derivational models is noted. Meanwhile, in showcased paradigms the author combines and prescribes features of different speeches in Vojvodina, which were becoming customary in the literary language of that time.

Key words: Serbian language, Dosithean literary language, Šumadija-Vojvodina dialect, grammar handbook, grammar, orthography.

821.163.41-2.09 Поповић Ј. С.
81.373'45

Оригинални научни рад

Примљен: 3. 6. 2023.

Прихваћен: 26. 10. 2023.

Емилија А. Поповић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ФУНКЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА И КЊИШКИХ РЕЧИ У ЖЕНИДБИ И УДАДБИ И РОДОЉУПЦИМА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

У раду се анализира функционално оптерећење славенизама у комедијама *Женидба и удадба* (1853) и *Родољупци* Јована Стерије Поповића. Истраживање је спроведено у циљу целовитијег сагледавања језика Јована Стерије Поповића, са посебним освртом на место славенизама у двема драмама, у којима преовлађује народни језик доситејевског типа. Рад ће настојати да утврди функцију славенизама у датим комедијама и допринесе јаснијем сагледавању њиховог места у језику Стеријиног опуса.

Кључне речи: славенизам, предвуковски период, Јован Стерија Поповић, *Женидба и удадба*, *Родољупци*.

Увод

Предмет истраживања у раду јесте испитивање славенизама у комедијама *Женидба и удадба* (1853) и *Родољупци* Јована Стерије Поповића. У односу на Стеријине комедије о којима је знатно више писано (*Покондирена шиква*, *Лаж* и

* emapopovic996@gmail.com

џаралажа, Тврџица), Жениџба и уџаџба остала је, донекле, неистражена. О њој није много писано са књижевнотеоријског аспекта¹, а поготову није анализиран језик ове комедије. Дакле, разлог за анализирање славенизама и књишких речи у том делу налазимо у запостављености Стеријиних комедија које су настале након његовог „вршачког периода” стварања, као и неистражености језика, конкретније, славенизама и њихове функције у карактеризацији ликова у овој комедији. *Родољубци* су постхумно објављена Стеријина комедија и представљају „приватну повесницу српског покрета” (ЈСП 1909: 16). Језик у делу је народни, шумадијско-војвођански дијалекат са обиљем хунгаризама, о чијој се функцији највише и писало у контексту лингвистичких проучавања ове комедије (в. Шандор 1981; Погачник 1981; Јерковић 2007). О славенизмима у овом делу није писано иако су инкорпорирани у ткиво комедије преко њеног основног мотива – родољубља. Истраживање је, дакле, спроведено у циљу целивитијег сагледавања језика Јована Стерије Поповића, са посебним освртом на место славенизама и књишких речи у двама драмама, у којима преовлађује народни језик доситејевског типа (в. Subotić 2006). Рад ће настојати да утврди функцију славенизама у датим комедијама и допринесе јаснијем сагледавању њиховог места у идиолекту Стеријиног опуса.

Корпус за ово истраживање представљају комедије *Жениџба и уџаџба* и *Родољубци* Јована Стерије Поповића:

Јован Стерија Поповић 1853. *ЖЕНИДБА и УДАДБА* / . С. ПОПОВИЋА ПОЗОРИШТНА Д ЛА. Свеска III. – У Новоме Саду. КЊИГОПЕЧАТЊА МЕДАКОВИЋА, 1853. (скраћено: ЈСП 1853);

Поповић, Јован Стерија. *РОДОЛЪЮБЦЫ, весело џозоріе у џеџџ дџџџџџ одџ ІСПојовића*. Готово за печатан (скраћено: ЈСП Р).²

¹ Ову комедију анализира Душан Иванић у књизи *Оледи о Стерији* (2007).

² Речник је рађен према Стеријином аутографу који се налази у рукописном одељењу Матице српске под бројем М.9412. Рукопис је недатиран, а накнадно пагиниран. При навођењу примера из ексцерпиране грађе, водили смо се том пагинацијом.

Основни задаци истраживања подразумевали су следеће: (1) издвајање славенизама у датој комедији и (2) утврђивање њихове функције, како у погледу стила дате комедије, тако и у погледу карактеризације јунака који се њима служе.

Приликом идентификације славенизама и књишких речи консултовани су следећи речници: *Српски рјечник* Вука Стефановића Карацића (скраћено: Вук – РЈ) (1852), *Речник славеносрпског језика. Оледна свеска* (скраћено: РСЛСЈ 2017) (2017), *Словарь рускогo языка XIII века* (1984), *Словарь рускогo языка в чешырех томах* (1999), *Русско-сербскохорватский словарь* (1981), *Сербско-хорватско-русский словарь* (1982), *Речник Матице српске* (скраћено: РМС 2007) (2007).

СЛАВЕНИЗМИ: ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Славенизми се у србистици везују за период превласти славеносрпског језичког идиома, који је био у употреби од друге половине 18. века, па све до средине 19. века (в. Младеновић 1989). За формирање овог „стандардног језика у настајању”, према мишљењу А. Младеновића, пресудан је био утицај рускословенског који је био „близак само малобројнима који су га учили, док је широј публици био неразумљив” (Младеновић 1989: 71). Због тога се, све више, јављала потреба за србизацијом овог језика. У Предговору *Славеносрпског маџазина* Захарија Орфелин поставља захтев да текстови треба да буду разумљиви широј читалачкој публици, што је било могуће уколико би се писало и штампало „на сопственом језику који би за Србе требало да буде свакако српски, или, како се онда чешће звао, славеносрпски језик” (Младеновић 1989: 93). Један од најупорнијих сегмената овог језика, на основу којег се он разликовао од српског народног вуковског типа јесте књишки лексички слој црквенословенске/руске провенијенције – славенизми.

Иако су се многи аутори, почев од Јована Стерије Поповића, чију драму анализирамо, преко Вука Стефановића Карацића, до савремених историчара језика, у свом раду до-

такли језичке појаве која се у савременој лингвистици означава као славенизам, овај термин и даље се употребљава неуједначено. Борис Унбегаун и Никита И. Толстој, на пример, славенизме означавају као лексеме које припадају рускословенском и руском језику (в. Унбегаун 1995: 45; Толстој 2004), означавајући их спорадично и то различитим терминима; тако срећемо термин „руски славенизми” (Унбегаун 1995: 45), русизми (Унбегаун 1995: 74, 75), те руско-словенизми (Толстој 2004: 76). Вук Стефановић Караџић је, превodeћи *Нови завјеш*, употребио термин „речи Славенскије”, како би означио речи апстрактног значења које нису имале адекватан превод у народном језику. У свом Предговору *Новој завјеш* он наводи „49 ријечи Славенскијех” (В. С. К. 1847: 5) и „47 речи Славенскијех посрбљене” (В. С. К. 1847: 6). Светозар Стијовић наводи да је Вук Стефановић Караџић „посрбљио велики број славенизама, а у *Српски рјечник* унео и речи као што су мошти, општи, општина, свештеник, васкрснути, Васкрс, Васкрсеније [...] ” (1992: 24). О Вуковом односу према славенизмима говори Павле Ивић у раду „Доситејејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског”:

вакако не без Копитаровог утицаја, он је развио схватање да све словенске речи у српском књижевном језику морају бити српске по гласовном лику и творбеном саставу. Ако за неки појам није било речи у говору необразованих Срба, могла се узети рускословенска реч, али у посрбљеном облику (Ивић 1989: 11).

Оба аутора, дакле, говоре о Вуковој употреби славенизама и његовој јасној намери да се они србизују. Павле Ивић говори и о појму „славенизам” који убраја у „елементе црквеног језика” (Ивић 1989: 6), а у својој обимној студији посвећеној прегледу историје српског језика о славенизмима говори у контексту славеносрпског језика:

Славеносрпски је био заиста мешовит језик, у којем се славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, што значи и у фонетици и у морфологији, али наравно, и на лексичком и на синтаксичком плану (Ивић 1990: 7),

чиме не даје дефиницију овог појма, али истиче да су славенизми део лексичког фонда који припада славеносрпском језику, чиме, насупрот Светозару Стијовићу, сужава значење појма на „статус позамјљенице јасно [га] их одвајајући од хибрида” (Бјелаковић и Зорић 2021: 390). С. Стијовић проширује значење термина:

[Славенизми су] речи и особине које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позамјљенице у овим језицима, а такође и хибридне творевине, то јест облике који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика (1992: 13).

У монографији *Славеносрпски језик* А. Младеновић као општу карактеристику славеносрпског језика наводи „испреплетеност, интегрисаност црта различитих језика (српског, руског и рускословенског) у једној речи или облику, што се одражава на лексичко-фонетском-морфолошком плану” (Младеновић 1989: 87). Дакле, иако експлицитно не користи „славенизам” као појам, Младеновићево објашњење карактеристика славеносрпског језика углавном се покалапа са дефиницијом овог појма коју су накнадно донели лингвисти у својим истраживањима; једна од таквих дефиниција је и дефиниција Љиљане Суботић која, пишући управо о Стеријином језику а ослањајући се на „српску филолошку и лингвистичку праксу”, истиче да су славенизми елементи углавном црквенословенске провенијенције (али и руске) у српском језичком ткиву који нису адаптирани, односно нису уклопљени у фонолошку и морфолошку структуру српског језика (Subotić 2006: 22).

Љ. Суботић говори о подврстама славенизама, разликујући славенизме на лексичкој и морфосинтаксичкој равни, и „амалгамске конструкције” (Subotić 2006: 23).

О лексичким славенизмима говоре и И. Бјелаковић и М. Зорић. Испитујући повезаност употребе лексичких славенизама са жанровским одређењем текстова, оне их дефинишу на следећи начин:

[...] под лексичким славенизмима (ма како појмовно и термилошки били одређени) подразумевамо онај сегмент

лексикона славеносрпског језика који га недвосмислено раздваја од народног језика вуковског типа, тј. онај слој ненародне лексике који је у славеносрпском језику обезбеђивао ноту интелектуалног, европејског и узвишеног, а који је могао да буде и део наслеђа (из српскословенске писмености) и иновација (активирањем или принављањем преко рускословенског/ руског језика у 18. и 19. веку, односно независним креирањем неологизама хибридног типа), чиме је створен систем наслеђене и иновативне лексике (Бјелаковић и Зорић 2021: 391).

Ово ће бити полазни критеријум за идентификовање лексичких славенизама у овом раду.³ Поред тога, у овом истраживању анализирају се и неологизми који одступају од основне творбене структуре српског вернакулара, али не садрже специфичности руског/рускословенског проседеа (нпр. родољубац, народност, издајство и сл.). Њих посматрамо као фонд књишких речи.

Јован Стерија Поповић, чију комедију анализирамо, такође се заузимао за језички пуризам. Међутим, разлика у односу на Вукове ставове била је у схватању концепта језичког пуризма (в. Зорић 2018: 36). У својој *Реторици* Ј. С. Поповић посветио је поглавље чистоти језика, сматрајући да су највеће грешке против чистоте језика представљали варваризми, германизми и турцизми, али и архаизми, премда „словенски језик остаје увек корен српскога” (Кићовић 1956: 317). И Стерија се, као и Вук, залагао за посрбљавање, али пре свега лексема страног порекла, не и славенизама: „ваља задржати оне стране речи које су право грађанства задобиле само морају по духу језика добити српски крој и вид” (Кићовић 1956: 318). Иако је „на самом почетку свог књижевног рада усвојио народни језик као књижевни и касније га свесно проучавао и постао најрадикалнији пурист, за његово усавршавање основао прво српско научно друштво, широко обрађивао теорију његовога стиха и прозе, дао неколико корисних језичких прилога и на врло добром народном језику оставио велик број драма од трајне уметничке вредности”,

³ Више о различитим тумачењима термина славенизам у домаћој и славистичкој литератури в. у Зорић 2018.

он је „до краја живота остао највећи поштовалац славенског језика” истичући да славенизми „нису противни својству нашег језика” те да леже у његовом корену (Кићовић 1956: 339; Зорић 2018: 16).

*Женидба и удадба и Родољупци у Стеријином
драмском опусу*

Д. Иванић је у својим *Оледима о Стерији*, цитирајући М. Фукоа, упоредио Стеријин опус са „огромним мравињаком вербалних трагова” (Иванић 2007: 7). Сам појам „опуса” претендује на „извјесно јединство, континуитет, или барем печат личности која га је створила” (Иванић 2007: 7). Стеријино дело разнолико је: писао је трагедије, шаљиве календаре, оде, али је најзапамћенији остао по својим комедијама, чије се одлике често не уклапају у оквир сопствене жанровске одреднице. У светлу изостанка срећног краја у Стеријиним комедијама⁴ ваљало би се осврнути и на жанровска одређења ових дела. М. Миочиновић, тумачећи Стеријине комедије као метатекстуалне расправе о књижевности, говори о различитим жанровским одредницама које Стерија употребљава како би дефинисао своја дела (в. Миоџиновић 2006). Тако је *Тврдица* одређена као „шаљиво позориште”, *Судбина једној разуми* названа је „шаљивом игром”, а *Женидба и удадба*⁵, предмет ове анализе, не садржи чак ни квалификатив шаљивог или смешног; она је дефинисана без употребе при-

⁴ Ова дела се убрајају у комедије (в. Зорић 2018: 32), међутим, неки проучаваоци сматрају да се, према удаљености од комичког оптимизма, *Женидба и удадба* приближава друштвеној драми у ужем смислу (Anđelković 2006; Romčević 2006; Иванић 2007), што се односи и на *Родољупце* који, према горчини коју поседују, улазе у ред најтрагичнијих Стеријиних комедија. Види још и: Несторовић 2014; Милутиновић 2007: 77–89; Ромчевић 2007: 91–96.

⁵ У *Књизи о Стерији* хронолошки је наведена Стеријина библиографија. Прво појављивање овог дела везује се за годину 1842. и извођење у Театру на Ђумруку. У штампаном облику појављује се 1853. године (в. Миљковић, Ђоковић 1956: 385).

дева, као „одломак” (одломци), док су *Родољубци*⁶ окарактерисани као „весело позорје у пет дејствија” (в. Миоџиновић 2006: 191). Ауторка истиче да је таква одређења Стерија употребио прорачунато, а не само „из пуке потребе за варирањем” (Миоџиновић 2006: 191). *Женидба и угадба* комад је суморан, у њему је све „притиснуто провинцијском чамотињом”, „радње су баналне, механичке” (Миоџиновић 2006: 191). Закључак који се намеће потврда је истраживања М. Миоџиновић и суштина Стеријине комедиографије: оно што је „смешно не мора бити весело” (Миоџиновић 2006: 191). Ако пратимо констатацију М. Миоџиновић, долазимо до закључка да догађаји у *Родољубцима*, ако су весели (јер је позорје означено у рукопису као весело), не могу бити смешни, што се уклапа у констатацију да ова комедија у литератури слови за најсуморнију Стеријину комедију (в. Иванић 2007: 82, 83).⁷

Провинцијска чамотиња, „грађанска стварност” (Иванић 2007: 41) један је од извора Стеријине комедиографије, а његова драматуршка решења у литератури умногоме су одређивана као немотивисана (в. Лешић 1981), што би могло имати своје корене у Стеријиној визији драмске уметности као дидактичке: „Она је школа гди учитељ деци гледи да направ побољша” (Anđelković 2006).⁸ Стерију је „далеко више занимало да један порок представи, прикаже, него да састави чврсту драмску причу” (Христић 1981: 312). Зато је радња *Родољубца* више епска него драмска, а заплет грађен градацијским поретком подлости и покварењаштва (в. Иванић 2007: 81), док је *Женидба и угадба* грађена по принципу одломака (в. Иванић 2006: 43).

Друштвене појаве које је Јован Стерија Поповић у својим комедијама обрађивао углавном су се дотицале несклада између жеље и могућности, што је у корену комедио-

⁶ *Родољубци* остају у рукопису све до 1909. године. Уп. о овом издању: Ј. Скерлић 1909; Иванић 2007: 10.

⁷ Види још и: Фрајнд 1996: 99–110; Romčević 2006: 202–214; Šubert 2006: 214–228.

⁸ Занимљиво је да су му његови савременици замерали недостатак поучности (више о томе види у: ЈСП 2001).

графије као такве:⁹ „Читав његов комедиографски опус сведочи да се Стерија труди да сузбије, осуди или исмеје сваки покушај појединца да се разликује од свог миљеа” (Romčević 2006: 203).

У основном заплету ових „позоришних одломака” у *Женидби и удадби* јесте љубавна прича, која се уклапа у узусе комедије,¹⁰ коју је Стерија преиначио у тему *склањања брака* која у овом делу функционише као метафора за дужност испуњавања друштвених обичаја. О теми љубави у Стеријином делу пише Небојша Ромчевић у студији насловљеној „Ерос као жртвовани бог”, чиме алудира на изостанак мотива љубави, што подробно анализира у тексту студије, посебно се осврћући на *Женидбу и удадбу*:

Јован Стерија Поповић је, када су његове комедије у питању, кренуо јединственим путем: он задржава образац љубавне комедије са матримонијалном завршницом, али у потпуности искључује еротику, страст или љубав. Препреке које се јављају не ометају тријумф љубави, јер је он код Стерије немогућ (Romčević 2006: 208).

Док су у старијим комедијама, као што су *Покондирена шиква*, *Твдрица* и *Лажа и њаралажа*, посредством наслова, читаоци обавештени да је реч о приказу једног карактера, односно једног порока који се исмева, у *Женидби и удадби* немамо сазнања о томе ко је лик-преступник (в. Несторовић 2014) и не градимо критичку дистанцу на основу наслова или именовања самог лика, већ је добијамо посредством читања; сугерише се само да су сви ликови обухваћени друштвеним феноменом женидбе, односно удадбе.¹¹ Иако брак и брач-

⁹ Девијантност карактера лежи у основи нове атичке комедије, из које се развила римска комедија која нам је донела типске ликове (више о томе види у: Ђурић 1990) који су неизоставни део класичне комедиографије.

¹⁰ Више о томе: Ђурић 1990.

¹¹ Једини који је индиферентан према ситуацији јесте и онај који је, према класичној комичној структури, нарушио почетно стање хармоније, разговаравши с Проводацијом око кћеркине удаје, те се тако уклапа у схему поделе ликова класичне комичке структуре, али се не појављује као лик-препрека попут Феме и Кир Јање, иако је он наруши-

на тематика граде основни заплет комедије,¹² која је представљала основни заплет нове атичке комедије из које се развила римска, а касније класична француска комедија (в. Н. Ђурић 1990), она се, баш као што је Д. Иванић приметио, по својој затворености и непроменљивости стања и општости именовања и карактера ликова, као и удаљавању од „комедиографског оптимизма” (Romčević 2006: 208), приближава друштвеној драми у ужем смислу (в. Иванић 2007: 43).

У *Женидби у угадби* „лична имена су замијењена улогама и позицијама у обреду склапања грађанског брака (Проводација, Младожења, Девојка, Отац, Мајка и др.); умјесто карактера/ ликова створени су функционално кохерентни јунаци” (Иванић 2007: 43).

Основа Стеријиних комедија било је маскирање – било вербално било невербално. Фема, опанчарка, маскира се у отмену даму, како својим одевањем, тако и изразима на француском и енглеском које безуспешно покушава да инкорпорира у свој идиолект. Страст коју гаји према промени постојећег стања опсесивна је, и она, посредством ње, „креће у потрагу за идентитетом – измишљеним или стварним” (Romčević 2006: 204) у који толико дубоко верује да губи свест о томе да је маскирана:

Страст је ирационална и не може се друштвено каталогизовати ни контролисати; она је субверзивна на начин да опседнути лик одбацује своје место у строго дефинисаној друштвеној хијерархији и почиње живот у паралелном свету, свету својих маштања (Romčević 2006: 204).

Родољубци су грађени према градацијском принципу покварењаштва и превртљивости које долази на видело захваљујући Стеријином поступку убрзане промене друштвених околности у бурној 1848. г.: „Драмску радњу у *Родољубцима* покрећу догађаји и вести са фронта, односно тренутна надмоћност Срба или Мађара на бојишту” (Šubert 2006: 218).

лац стања. Касније настоји да га одржи, уклапајући се тако у типологију ликова-конзерватора (в. Несторовић 2014).

¹² О браку као мотиву види више у Ромчевић 2004, Romčević 2006.

С обзиром на то да *Женидбу* и *угадбу* анализирамо лингвостилистички, почевши од жанра који, тако, утиче на језик саме комедије, исти модел примењујемо и на *Родољубице*. С тим у вези ваља погледати предговор самог дела. Стерија у њему пише да ово позорје није „измислио, него све што се у њему наводи, пак и саме изразе и речи, покупио [је], које из живота, које из новина” (ЈСП 1909: s. p.), тако да се ова драма може сматрати историјском, објективном, са „критичким ставом према историји (прошлој и садашњој) и према нацији, према заблудама у романтичарском осећању националог и историјског” (Фрајнд 1996: 100), те се жанровско одређење „комедија” може читати у иронијском кључу, као и сам назив дела. Ако се насловом упућује на скупину људи – родољубаца, а у предговору се објашњава да „није с отим” хтео „бацити лагу на народ”, већ показати да „таквих има свуда” који „под видом родољубља сваку прилику за своју себичност употребљавају” (ЈСП 1909: 16), јасно је да је номинација такве скупине људи 'родољубима' иронијска.

Посматрајући *Родољубице* у светлу комедија које је с лингвистичког аспекта (*Кир Јања*, *Покондирена шиква*, *Лаж* и *Паралажа*, *Зла жена*) анализирао М. Зорић (2018), приметимо једну битну разлику. У *Покондиреној шикви* и *Кир Јањи* имамо јединку која, гоњена разорном страшћу, долази у опреку с околином и због тога бива кажњена; сличан је случај и са Јелицом из *Лаж* и *Паралаже*, чији језик обилује германизмима. Ромчевић је у овим комичким структурама приметио Стеријин покушај да спречи „слободан развој појединца” (Romčević 2006: 203). Међутим, у *Родољубцима* имамо колективни лик који се одликује негативним моралним особинама, баш као и у *Женидби* и *угадби*. У *Родољубцима* једини који стоје у опреци са апсолутном аморалношћу јесу Нађ Пал и Гавриловић, који представљају изданке „просветитељског морала грађанске класе у настајању” (Romčević 2006: 203), али се ни они не могу сматрати носиоцима епског хероизма.¹³ У *Женидби* и *угадби* нико од ликова

¹³ Текст Игора Маројевића „Ко с народом” упућује на поделу немачког постмодерног филозофа Петера Слотердајка који дели појединце на хероје, оклевала и кукавице. „Весело” родољубиво друштво, према

нема утешујућу улогу резонера (осим Провододације чија је резонерска улога упитна јер се јавља и као нарушавалац почетне равнотеже), али је „улог” ове комедије ограничен на приватну сферу склапања брачне заједнице, док су *Родољубици* добили могућност јавне сфере деловања. Сагледамо ли *Родољубице* кроз призму типичне комедиографске теме љубавног заплета са матримонијалном завршницом, узимајући брак и љубавно спајање као метафору за љубав према земљи – родољубље (жељу спајања Срба пречана са Србијом)¹⁴, долазимо до закључка да се и *Родољубици* завршавају истоветно као и *Женидба и удадба* – браком, односно спајањем са сопственом земљом, а све зарад материјалне користи. Дакле, и поред разуђености тема којима се Стерија бавио, те жанровских одредница којима је одређивао сопствена дела, која се данас сврставају у жанр комедије, ова два дела сусрећу се и додирују у нагону за животом који се осликава само у тежњи ка материјалном: у *Женидби и удаби* све је подређено личном материјалном напретку и бољитку, без великих разорних страсти; ликови су аморални, спремни на лаж и обману, али недорасли већим преступима, огрезли у провинцијску чамотињу сопствених живота (Міоџиновић 2006: 191), док *Родољубици*, с друге стране, вођени личним страстима и жељама, делују на средину у којој се налазе и одлучују о битним друштвено-политичким питањима свог времена, али не зарад виших циљева или идеала, већ сопствене користи. На крају *Женидбе и удадбе*, Муж Жени испоставља рачун у виду прихода и расхода које му је приредила у браку, а *Родољубици* продају своју „љубав” – Српску Војводину тако што потписују да је се одричу да би за то примили одређену суму новца. Љубав, било она еротска, била према земљи, своди се на рачун. Другим речима, када би се *Женидба и удадба* и *Родољубици* посматрали као драма у наставцима, ствари би биле постављене овако: ликови из *Женидбе и удадбе* уређивали су

Маројевићу, припада типу оклевала, док се Гавриловић може класификовати као кукавица (в. Маројевић 2006: 103–109).

¹⁴ Поема *Србија* Милоша Црњанског грађена је посредством метафоре мајке. Србија-мајка и син који јој се враћа и сагледава као врхунски идеал.

сопствене животе, без утицаја на токове историје, али када би, неким чудом, добили моћ да делују и у јавној сфери, њу би саображавали личном и постали би *Родољупци*.

Књишке речи и славенизми у *Женидби и удадби* и
Родољупцима Јована Стерије Поповића:
ЗАСТУПЉЕНОСТ И ФУНКЦИЈА

У раду се врши лингвостилистичко истраживање језика Јована Стерије Поповића, посебно проучавање функције славенизама и књишких речи, пре свега у карактеризацији и обликовању ликова. У том смислу ваљало би посматрати језик у *Женидби и удадби* и *Родољупцима*. У *Родољупцима* недостаје страст као основни покретач, која би нагнала ликове драме да имају узвишеније жеље, иако се оне одаљавају од вредносних норми, као што је то случај у претходно набројеним комедијама. Желећи да постигну што виши друштвени статус, они користе маску родољубља кроз „славјанствовање”, али не у смислу који Фема удахњује исквареном француском, нити Ружичић славенизмима. Ружичић и Фема опседнути су разорним страстима које их нагоне да постану нешто што нису тако што се потпуно одричу сопственог идентитета замењујући га новим. Родољупци мењају идентитет како би се прилагодили свакодневним кризним ситуацијама које доноси бурна 1848. година. У првом чину користе хунгаризме, да би, при сусрету са Лепришићем, „национално освешћеним” Србином пречанином, почели да употребљавају славенизме:

Лепришић: Живило славјанство!

Сви: Иљен!

Лепришић: Какво „иљен” у славјанском царству? (ЈСП 1909: 11)

Лепришић, песник и представник младог националистичког покрета, користи језик богат славенизмима. Међутим, концентрација славенизама опада како се крај комедије ближи; тако у његовом лексикону на почетку драме преовлађују славенизми и књишке речи: родољубије, народност,

родољубица, родољубац, жртва, Србљи и Србијанци¹⁵, који доприносе илузији слике о узвишеним емоцијама које Лепршић промовише, а које се иронизују у контексту његовог имена:

Стерија иронизује и пародира примитивну родољубиву реторику коју налазимо у тирадама родољубаца, посебно Лепршића, чија дволичност се не исказује само вербално већ и у поступцима као када на своје одело ставља мађарску кокарду, док изнутра до срца, носи српску (Šubert 2006: 220).

Осим Лепршића, готово сви ликови користе славенизме или књишке форме управо када се говори о апстрактним категоријама какве су националност и национални идентитет, те родољубље.

Славенизми, дакле, служе као декор лажног родољубља:

Лепрш: Шта мислите, шта је Србин? Бистра капља у неизмерном мору Славјанства (ЈСП 1909: 21).

[...]

Лепрш: То је издајство против народности! (1909: 34)

[...]

Зел: Ја бих се стидила, кад не бих знала у чему се састоји чувстило народности (ЈСП 1909: 29)

Зел: Лепо, изрјадно, величанствено! (ЈСП 1909: 30)

Најмање славенизама у свом говору користи Гавриловић, који стоји у опреци са родољупцима који га маркирају као издајника и мађарона. При крају драме, када се планови родољубаца осујећују, њихов говор бива лишен патетичне узвишености, те сведен на народни, тичући се сфере пукe материјалне егзистенције, и открива се таквим какав он у бити јесте. То је највидљивије у петом чину продаје Војводине српске. Док Гавриловић, као што је већ речено, у свом говору користи занемарљиво мало славенизама¹⁶, а поготову не оних везаних за корпус родољубиве националне лексике,

¹⁵ Славенизми су у тексту транскрибовани према правопису стандардног српског језика.

¹⁶ Занимљиво је да Нађ Пал, једини Мађар по националности, не употребљава хунгаризме у свом говору. Жутилов, један од најистакнутијих „родољубаца” користи највише хунгаризама у свом делу (в. Шуберт 2006: 219, 202).

на крају посеже са „родољубивим” говором користећи га у иронијском кључу: „Гавр. Кажите ми, који је највећи знак ро-дољубија?” (ЈСП 1909: 84).

Славенизми и књишке речи који су неvezани за концепт родољубља – административно-правна терминологија, нису узете у обзир јер су представљале део терминолошког система¹⁷ и коришћени су „оној мери у којој су вероватно чинили део свакодневног речника” (Зорић 2018:134), те нису повезане са карактеризацијом ликова у самој драми.

Женидба и удадба готово да и нема радњу; односно, њена радња се састоји од разговора, уговарања, проводацисања (в. Иванић 2007: 43, 44). С тим у вези се посматрају и славенизми и књишке речи у овој комедији. Анализирајући лик нотароша Мишића у Стеријиној *Тврдици*¹⁸, М. Зорић закључује да он користи славенизме како би се што успешније удварао Катици. Даље, она разрађује тезу да је и за њега употреба славенизама функционална у смислу прикривања стварних намера, јер само неколико реплика пре изјаве љубави, када се распитује о миразу, користи чист народни говор (2018: 130). Дакле, славенизми и књишке речи јављају се као демонстрација вербалне умешности, језик удварања и заљубљености, а све то ради постизања циља у виду материјалне добити и промене друштвеног статуса. То је још очигледнија појава у *Лаж* и *паралаж*:

Један идиом ова два јунака користе када комуницирају међусобно, и то је српски народни језик са дијалекатским одликама војвођанских говора (на пример многи, огласивали, тако /одмах/, желили, нигди, гди и сл.), које су и иначе карактеристичне за Стеријин идиом (Herrity 1982: 10; Јер-

¹⁷ О терминологији у предвуковском периоду књижевног језика види рад Исидоре Бјелаковић „Друштво српске словесности и проблем израде терминологије” (Бјелаковић 2017: 61–76).

¹⁸ У *Тврдици* се такође јавља мотив брака, подстакнут Јањином жеђу за новцем. Јања жели да уда своју кћерку за трговца Кир Диму, који је од његове кћерке много старији и, стога, не тражи мираз. Нотарош Мишић уцеђује Кир Јању и на превару добија руку његове кћери. Он се, као про-сац, ставља у позитивну конотацију наспрам Кир Диме, али чињеница да долази до Катичине руке преваром и из рачуна, говори о моралној пу-стоши готово свих Стеријиних ликова и одсуству љубави као категорије.

ковић 1991). Другачијим језиком њих двојица комуницирају када је присутан неко са стране (Зорић 2018: 110).

У *Женидби и удадби* то није случај. Иако је „концентрација” славенизама већа у оним ситуацијама у којима је већа и у осталим комедијама (изјаве љубави, административно-правна терминологија и др.), она је у овој комедији спорадично присутна. Језик ове драме јесте народни, шумадијско-војвођански дијалекат у којем се црте из рускословенског, српкословенског и славеносрпског јављају у веома малом броју. На пример, славенизам „непоњатно” јавља се раме уз раме са народним „месојећем”:

ПРОВОДАЦИЈА: Сваком је то непоњатно; али месојеће не могу да прођу без свадбе, момци су неспокојни, је л' тако? Какву девојку имам за вас, да вам види око!(ЈСП 2014: 177).

Иако то наводи на закључак да се славенизми и књишке речи у овој комедији присутне у „оној мери у којој су вероватно чиниле део свакодневног речника” (Зорић 2018:134), примећује се да је и одсуство вербалног прерушавања, односно смањено присуство славенизама приликом изражавања апстрактних категорија, као што је љубав, израз свеопште резигнираности у свету ове комедије. Већ је речено да у Стеријиним комедијама нема срећног завршетка и да ликови који су били опхрвани страшћу на почетку дела, на самом крају постају разочарани чланови друштвене заједнице чији је поступак „очуђавања” осуђен и угушен. У *Женидби и удадби* резигнација је присутна од самог почетка. Комедија није ни почела да се одвија, а једини који иоле покреће радњу јесте проводација.

Он иницира радњу, док је Младожења тај који употребљава славенизме као реакцију на ситуацију у којој се налази; користи лексику везану за апстрактне појмове – емоционалну сферу, али и то у веома малој мери у односу на ликове осталих Стеријиних комедија. Приметно је да Проводација користи славенизме иронично, што је један од основних видова Стеријине комедиографије. У *Рогољуйцима*

их иронично користи резонер Гавриловић.¹⁹ Понављајући књишке форме које је у својим репликама изговорио Младожења, Проводација иронизује љубав као такву и у први план истиче материјалне аспекте склапања брачне заједнице:

МЛАДОЖЕЊА: Али зар се може наклоност тако брзо набавити?

ПРОВОДАЦИЈА: Шта наклоност! Момак []оће да се жени, девојка треба да се удаје, то је све. Кад се венчаду, онда ће доћи наклоност, ако су паметни, то јест. Није ли тако?

МЛАДОЖЕЊА: Ви имате право. Али ту мора тешко ићи, гди нема познанства издаље.

ПРОВОДАЦИЈА: Хе, хе, хе! Што ти је млад човек! Наклоност, познанство, то су малене ствари. Умети говорити, то је све. Шта мислите, педесет, то јест и пет, зар је мала шала? (ЈСП 2014: 177)

Значајније је сагледавати одсуство употребе књишких речи, иако су ликови за њихову употребу способни, као што смо видели у првој сцени. Иако је у корену ове комедије материјална добит или корист, резигнираност која се огледа у механичким обављањима провинцијске грађанске дужности склапања брака по утврђеним правилима, значајан је чинилац одсуства употребе било каквог вида „узвишене” лексики која се огледа у употреби славенизама. Такође, недостатак страсти која би покренула грађење имагинарног света, као што је то чинила Фема, филозоф Ружичић или лажни барон, Алекса Голић, огледају се у одсуству вербалне маске.

Проводација не користи „искварене славенизме”, већ их користи иронично, обезвређујући апстрактне категорије означене коришћеним славенизмима, чиме карикира означено – концепт љубави као такве и указује на брак као друштвену категорију која служи материјалном просперирању. Специфичност његовог говора јесте учестала употреба речце „то јест”, форме која се употребљава за објашњење исте ствари другим речима, што се на ширем плану може ту-

¹⁹ Иронија је есенцијална Стеријиним комедијама: на животном путу комичног јуунака судбина се преокреће у тренутку кад му се учини да је дошао до циља или да је проблем рјешио, дакле на самом врхунцу илузија/ заблуда и нада (Иванић 2007: 44).

мачити као синегдоха Проводацијине вербалне умешности, његовог „дара” да све подређује сопственој користи:

ПРОВОДАЦИЈА: Тако је богме. (Младожењи.) Знате, ваш покојни отац, толике муке, то јест!

[...]

ПРОВОДАЦИЈА: Шта је пријатније за родитеље него да знају, то јест, да имају добру децу (ЈСП 2014: 182).

Славенизми и књишке речи највише се јављају у Младожењином говору. Како му и само име каже, младожења, удварач, функционално је условљен лик уведен како би се идеја женидбе и удадбе спровела без препрека. Његова лексика богатија је славенизмима у односу на идиолект осталих ликова ове комедије. Он се јавља као покретач радње у сценама са Девојком, када покушава да је удварањем придобије за супругу. Желећи да освоји Девојку, подстакнут материјалном добити, али и грађанском дужношћу склапања брака, он користи славенизме при изјавама љубави, знајући да ће тако да се приближи и допадне својој будућој супрузи. Изостанак славенизама примећује се у трећем делу драме, у дијалогу између Мужа и Жене, у којем се Жена жали Мужу услед недостатка пажње у брачном животу, чиме се потврђује претходна теза о славенизмима и књишким речима као средству за остваривање циља у виду материјалне добити:

ЖЕНА: А како ти са мном поступаш? „Господична, молим за један пољубац; ја ћу умрети, ако вас не пољубим,” а сад, кад га жена љуби, а он се туђи. Срам да те буде!

МУЖ: Знаш ли ти да сам ја муж у кући?

ЖЕНА: А знаш ли ти да сам ја жена у кући, а не слушкиња?

МУЖ: Ти си, ти си – луда! (ЈСП 2014: 183)

Занимљиво је да Младожења и Девојка у сцени удварања играју игру „Карте у вопросам и одговорима”. Тако да је, осим цитираног одломка, највише славенизама у овој сцени, прочитаних управо са карата, у циљу игре, и те реплике су графички означене знацима навода – дате су као цитати. Тиме Јован Стерија Поповић, чини се, имплицитно казује да је свака врста удварања сведена на фразу, те да, ус-

лед свеопште резигнираности, ни у такво удварање није уложено труда колико је уложио, на пример, филозоф Ружичић у *Покондиреној тикви*: „Руж: Дафно моја, зри мога лица; ово серце (хм) за тебе куца” (в. Зорић 2018: 133).

Остали ликови – Отац, Мајка, Кумача и Тетка користе славенизме и књишке форме занемарљиво мање у односу на ликове о којима је било речи.

Коришћени славенизми у *Родољубцима* тичу се узвишеног дискурса сигнализирајући да је њихово активирање везано за вербално прерушавање како би помогли стварању илузије родољубља. Они, међутим, немају јачину вербалне маске као у *Покондиреној тикви*. У *Родољубцима* нема те врсте самообмане – *родољубије*, *народности* и *Славјанства* представљају означитеље без означеног и брзо се замењују пригодним хунгаризмима, ако то ситуација налаже. У *Женидби* и *удадби* славенизми и књишке речи се, такође, везују за вербалну умешност која помаже при остваривању одређених циљева, што је случај у готово свим Стеријиним комедијама, с тим да се у *Женидби* и *удадби* они јављају у знатно мањој мери него у *Лажу* и *паралажу*, *Покондиреној тикви* и *Тврдици*, али се њихово постојање не може занемарити јер се јављају у функцији карактеризације ликова који, кроз њихову употребу, показују сопствену природу оријантисану на материјалну добит. Осим тога, смањена употреба књишких речи и славенизама у *Родољубцима*, када су избегли у Србију немајући више рачуна од „родољубија” у Војводини, може се тумачити као израз свеопште резигнираности која наступа на крају драме.

ЗАКЉУЧАК

У фокусу овог истраживања јесу славенизми и књишке речи у комедијама *Женидба* и *удадба* и *Родољубци*. Полазећи од истраживања Милене Зорић, које је спровела у студији *Славенизми у раним драмама Јована Сћерије Појовића*, покушали смо да осветлимо Стеријин однос према славенизмима у анализираним комедијама, пре свега у компаративном кључу.

Анализа је вршена из угла жанровског одређења комедија. Иако је за готово све Стеријине комедије опште место изостанак срећног краја, односно, резигнираност на самом крају дела, у комедији *Женидба и угадба* резигнираност је присутна од самог почетка; она је оцртана у карактеру самих ликова, који и не представљају карактере у правом смислу те речи (као што је то на пример Кир Јања, који је постао много више од типског лика шкритце). Лична имена ликова у овој комедији, као што је већ истакао Душан Иванић, „замијењена су улогама и позицијама у обреду склапања грађанског брака (Проводација, Младожења, Девојка, Отац, Мајка и др); умјесто карактера/ликова створени су функционално кохерентни јунаци” (Иванић 2007: 43) те се, сходно томе, њихов језик посматра као слика изостанка разарајуће страсти од које „болују” Фема, Јања, Јелица и Алекса у *Покондиленој шикви*, *Тврдици* и *Лажу и њаралажу*. У *Женидби и угадби*, иако постоји демонстрација вербалне умешности која у говор лика укључује и славенизме, то је у знатно мањој мери у односу на употребу народног језика. Уколико се славенизми употребљавају, они се употребљавају иронично, како би обезвредили апстрактну категорију љубави, која представља основни заплет ове комедије, чиме се постиже механизација радње ликова који су сведени на функцију обављања склапања брака као грађанске дужности. Осим Проводацијиног језика, ту је и Младожењин језик у којем се јављају славенизми управо у „љубавној” сцени удварања будућој супрузи. Симптоматично је да су славенизми овде присутни у облику цитата у игри „Карата у вопросам и одговорим”. Тако се показује да су и љубав, као и језик којим се користе ликови ове комедије, сведени на фразу.

Ова комедија, која готово да и нема развијену радњу, већ је сва у сценама размењивања вербалних порука које су сведене на фразу, показује модернистичке тенденције, те не чуди да ју је Душан Иванић назвао „драмом у ужем смислу” (Иванић 2007: 44). Мањак славенизама у сцени удварања, који је пристуан у осталим његовим комедијама (нотарош Мишић прелази са народног на „славјански” како би „приодбио” Катицу за жену), у овој комедији сигнали-

зирају резигнацију, дефетизам, те борбу за одржањем постојећег реда.

У *Родољубцима* се јављају истоветне тенденције веће фреквентности славенизама и књишких форми приликом појаве апстрактних категорија родољубља и народности, који су коришћени иронично, а не искварено, како би служили за карактеризацију ликова који се откривају као лажни родољуби. Све радње родољубаца подређене су материјалној користи и славенизми су присутни као декор родољубља, док је родољубље присутно готово само у речима. Такође, приметна је мања концентрација славенизама како се драма приближава свом крају, што се поклапа са тезом која је постављена у *Женидби* и *удагди*: услед недостатка разорне страсти, недостаје и вербална маска која је видљива код Феме у *Покондиреној шикви*. Славенизми су и овде коришћени у поступку карактеризације лажних родољуба, чије је родољубље, баш као у *Женидби* и *удагди* љубав, сведено на фразу.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић 2006: S. Anđelković, „Molijer i Sterija”, u: S. Anđelković, P. L. Thomas (ur.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona*, Vršac: KOV.
- Бјелаковић 2017: И. Бјелаковић, „Друштво српске словесности и проблем израде терминологије”, у: Злата Бојовић (ур.), *Књижевности и језик у Друштву српске словесности*. CLXVIII, књ. 29, Београд: САНУ, 61–76.
- Бјелаковић и Зорић 2021: И. Бјелаковић и М. Зорић, „Лексички славенизми и питање жанра у славеносрпском језику”, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевности и језик*, 69 (2), 389–405.
- Вујанић и др. 2007: М. Вујанић и др. *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска. Скраћено: РМС 2007.
- Ђурић 1990: М. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Зорић 2018: М. Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Појовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Иванић 2007: Д. Иванић, *Оледи о Стерији*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Иванович, Петранович 1981: С. Иванович, И. Петранович, *Руско-сербскохорватскиј словарь*, Москва: Издательство «Русский язык».
- Ивић 1990: П. Ивић, „Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског”, Београд: *Научни састајанак слависџа у Вукове дане*, 19 (2), 5–14.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- ЈСП 1853: Ј. С. Поповић, Јован, *Позоришџна гџла. Айдуџы. Женигџа и угаџа*. У Новоме Саду: Књигопечатная Медаковића, 1853.
- <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2570&m=2#page/2/mode/2up>>
- ЈСП Р: Ј. С. Поповић, *Рогољуйџи*, весело позорје у петъ дџствиџ одџ ЈСПоповића. Готово за печатанџ.
- ЈСП 1909: Ј. С. Поповић, *Драмаџски сџиси III*, приредио: Јован Скерлић, Београд: СКЗ.
- ЈСП 2014: Ј. С. Поповић, *Весела џозорџа*. Приредила: Зориџа Несторовић. Нови Сад: Стериџино позорје.
- Караџић Стефановић 1852: В. С. Караџић, *Српски рјечник истџумачен џемаџкиџем и лаџинскиџем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Беч: у штампариџи јерменскога манастира. < <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255>> Скраћено: ВУК – РЈ.
- Караџић Стефановић 1974: В. С. Караџић, *Нови завјеш Госџода нашег Исуса Христџа*, Београд: Просвета.
- Кићовић 1956: М. Кићовић, *Стериџа и Вук Караџић*, Београд: СКЗ
- Лешић 1998: Ј. Лешић, *Стериџа драмски џисаџ*, Нови Сад: Стериџино позорје: Прометеј.
- Милутиновић 2007: З. Милутоновић, „Меланхолиџа и хумор Јована Стерије Поповића”, у: Љубомир Симовић (ур.), *Јован Стериџа Појовић : 1806-1856-2006 : џримљено на I скуџу Одељења језика и књижевности од 23. I 2007. гоџине*, на основу реферџаџа академика Предраџа Палавесџире и Љубомира Симовића, Београд: САНУ.

- Миљковић, Ђоковић 1956: Б. Миљковић, М. Ђоковић, *Књиџа о Сџерији*, Београд: СКЗ.
- Миочиновић 2006: М. Mioćinović, „Sterijine komedije kao rasprave o književnosti”, u: S. Anđelković, P. L. Thomas (ur.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona*, Vršac: KOV.
- Младеновић и др 2017: *Речник славеносрпског језика. Олџедна све-ска*. Нови Сад: Матица српска. Скраћено: РСЛСЈ 2016.
- Несторовић 2014: З. Нестровић, „Стерија као комедиограф или о непроменљивости човека у свету који се мења”, у: Ј. С. Поповић, *Весела џозорја*, прир. Зорица Несторовић, Нови Сад: Стеријино позорје.
- Ромчевић 2004: Н. Ромчевић, *Ране комедије Јована Сџерије Појовића*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.
- Ромчевић 2006: N. Romčević, „Eros kao žrtvovani bog”. u: S. Anđelković, P. L. Thomas (ur.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona*, Vršac: KOV.
- Сорокин, . С. *Словарь русского языка XVIII века. I–XIV* <<http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/03/sl324002.htm>>
- Сорокин, . С. *Словарь русского языка в четырёх томах*. <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>>
- Стијовић 1992: С. Стијовић, *Славенизми у Њећошевим џесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, „Из историје књижевног језика: „питање језика”, *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 145–186.
- Суботић 2006: Lj. Subotić, „Kojim je to jezikom pisao Sterija?”, u: S. Anđelković, P. L. Thomas (ur.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona*, Vršac: KOV.
- Толстой 1982: И. И. Толстой, *Сербскохорватско-русский словарь*. Москва: Издательство «Русский язык», 1982.
- Толстој 2004: Н. И. Толстој, *Сџудије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике

- и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 65–147, 199–207.
- Фрајнд 1996: М. Фрајнд, *Драма у историји: историја у грами – оџеди о српској историјској грами*, Нови Сад, Београд: Стеријино позорје, Институт за књижевност и уметност.
- Христић 1981: Ј. Христић, *Стеријине комедије и њихова грамаџурџа*, Нови Сад: Матица српска.
- Шуберт 2006: G. Šubert, "Sterijino gledanje na revoluciju 1848. i Mađare u "Rodoljupcima", u: S. Anđelković, P. L. Thomas (ur.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona, Vršac: KOV.*

EMILIJA POPOVIĆ

SLAVISMS AND LITERARY WORDS IN JOVAN STERIJA
POPOVIĆ'S WEDDING AND MARRIAGE AND PATRIOTS

SUMMARY

The paper analyzes functional burden of Slavisms in the comedies *Wedding and Marriage* and *Patriots* by Jovan Sterija Popović. The research was conducted with the aim of more complete understanding of the language of Jovan Sterija Popović, with a special reference to the place of Slavisms in two dramas, in which folk language of the Dositee type prevails. The paper will try to determine the function of Slavisms in these comedies and contribute to a better understanding of their place in the language of Sterija's opus.

Key words: Slavism, pre-standard period, Jovan Sterija Popović, *Wedding and Marriage*, *Patriots*.

РИЗНИЦА

Прилози

Павел Ђурковић (Баја, 1772 – Цариград (?), око 1830)
ДР АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ, 1828.
уље на платну, 71 x 60, 5 cm
ГМС/У 380

ДР АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ¹

Павел Ђурковић је стекао углед и славу као портретиста у време успона грађанског сликарства крајем XVIII и почетком XIX века. Своју обимну сликарску делатност развио је на простору од Славоније до Баната и у Кнежевини Србији, а пред крај живота и у Русији. Крајем двадесетих година XIX века, Ђурковић је отишао у Русију где је настао портрет Атанасија Стојковића, професора физике и ректора Универзитета у Харкову.

У овалу је приказан портрет млађег човека обученог у црни капут с позлаћеним дугмадима и високом црвеном крагном украшеном златним везом. Испод капута је бела кошуља с високим оковратником и Орденом Светог Владимира трећег степена који је Стојковић добио од руског цара Александра I, као и још два ордена, минуциозно насликана црвеном и златном бојом.

Портрет сведочи о значају и угледу Атанасија Стојковића, научника и књижевника, који је широко образовање стекао у многим градовима, почев од родне Руме па до немачких универзитета у Гетингену и Јени. Након завршетка студија написао је неколико књижевно-филозофских дела, као и први уџбеник из физике на српском језику *Фисика ѿростѣм језиком сѣисана за род славено-сербскиј* (1801–1803). Захваљујући добром образовању и већ постигнутом успеху, изабран је за редовног професора новооснованог Универзитета у Харкову, где је касније постао и ректор. Познато је да је Стојковић био у сталној преписци с карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем, у време када је Павел Ђурковић био упуслен у његовој цртачкој школи, те се може

¹ Уз љубазну дозволу Галерије Матице српске овде се преноси пратећи текст из Каталога уз потрет Атанасија Стојковића, на чему Уредништво Доситејевог врта изражава посебну захвалност.

претпоставити да су се посредством Стратимировића сликар и научник упознали и да је Стојковић тада позвао сликара да дође у Русију.

Сликајући један од својих највероватније последњих радова, Павел Ђурковић у портрету Атанасија Стојковића потврђује свој уметнички израз везан за идеје класицизма. Његов стил се препознаје и на портретима књижевника, црквених великодостојника, угледних грађана, банкара и професора универзитета који су формулисани једноставно и реалистички, али одишу извесним сталешким достојанством. Захваљујући Ђурковићу, данас имамо читаву галерију припадника и представника једног грађанског друштва у успону, какво је било српско друштво почетком XIX века.

Ј. О.

Драгана А. Грбић*

ПОРТРЕТ АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА У АУТОБИОГРАФИЈАМА ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИКА

Међу колегама Атанасија Стојковића са Универзитета у Харкову су била и два Немца, Лудвиг Хајнрих фон Јакоб (Ludwig Heinrich von Jakob, 1759-1827) и Кристоф фон Ромел (Christoph von Rommel, 1781-1859), који су у својим аутобиографијама на немачком језику оставили спомен на сарадњу са њим. Јакоб је стигао у Харков 1807. године, управо у време када је Стојковић био први пут изабран за ректора, а у својој аутобиографији *Успомене из мој животова* (*Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*) описао је како га је нови ректор дочекао и како је годинама са њим сарађивао. Био је професор економије и државништва све до 1810. године, када се са породицом преселио у Петроград. Наставио је да одржава контакте са Стојковићем и по пресељењу у Петроград, као и након повратка у Хале 1816. године. Лудвиг Хајнрих фон Јакоб је био отац Терезе Албертине Луизе фон Јакоб-Робинсон, у нашој култури познатије под надимком ТАЛФЈ. О односу Јакоба и Стојковића и интерпретацији одломака из његове аутобиографије који се овде у преводу са немачког на српски доносе писали смо детаљно.¹

* dgrbic@uni-koeln.de

¹ Више у: Драгана Грбић, „Српско-немачке културне везе у Харкову или како су се Атанасије Стојковић и Лудвиг Хајнрих фон Јакоб уписали у историју периодике”, у: *неМИРНА књижевност, култура, идеологија. Зборник радова посвећен Весни Машиновић*, ур. Т. Јовићевић, Д. Грбић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2023, 129-160.

Кристоф фон Ромел је стигао у Харков у тренутку када је Јакоб већ напустио професорски позив. Он је 1810. године позван за професора римске књижевности и антике, а поред професуре је био и директор Педагошког института и председник Академије при Универзитету, коју је основао заједно са Стојковићем. Пре него што су се упознали у Харкову, Стојковић и Ромел су у исто време били студенти и на Универзитету у Гетингену, али о њиховом друговању из студентских дана немачки класичар у својој аутобиографији *Успомене из мој животоа и времена (Erinnerungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit)* није забележио ништа.

Јакобова аутобиографија је објављена тек постхумно 2011. године, тако да није била позната у нашој академској јавности. Ромелова аутобиографија је објављена 1854. године и његово писање о Стојковићу је већ поменуто код неких наших историчара књижевности. И Јакоб и Ромел су у својим аутобиографијама оставили опширне записе о Стојковићу, а овде се та поглавља доносе у одломцима у нашем преводу на српски језик. Одабрани су они делови у којима су садржани најзанимљивија њихова сведочења о Стојковићевој личности.

ЛУДВИГ ХАЈНРИХ ФОН ЈАКОБ
УСПОМЕНЕ ИЗ МОГ ЖИВОТА

Одломак из поглавља 24: „Опис Универзитета и односа међу професорима”

Србин је био: 7. Стојковић, професор физике.

Он је студирао у Гетингену и поседовао је заиста сва знања која одликују учењака. Његово опште образовање је било задивљујуће. Говорио је немачки као Немац и руски као Рус, при чему је савршено владао и латинским, француским и енглеским језиком. Био је у свим припремним знањима из филологије, историје, математике и тако даље веома добро поткован и држао је јасна и живописна преда-

вања. Написао је *Физику* у два [sic! три] тома на руском језику, која ништа ново не садржи, али већ постојећа знања врло прегледно, одређено и јасно излаже. Његово опхођење је било живахно и садржајно. Са њим сам најрађе сарађивао, јер сам од њега често нешто и учио и увек сам био срећан и весео у његовом друштву. Међутим, морал овог човека није био најстрожи. Имао је неизмерене амбиције и жарко је тежио чину, почастима и достојанству. Ректорат у Харкову изгледао је као највиши циљ његових жеља, и ниједно средство му се није чинило сувише малим, ниједна интрига сувише ниска, да би га постигао и у свом намерењу истрајао. Када сам стигао у Харков, он је био задужен за ректорат. Сви су били крајње незадовољни њиме и представљали су ми га као лажног, злонамерног егоисту који је истовремено био страшно груб и злопамтило, који се слизао са управитељем и клеветао професоре итд. Ја га пак никад нисам упознао у тако лошем светлу. Напротив, увек је према мени био љубазан, предусретљив и пријатељски настројен и зато нисам нашао никакав разлог да делим ту општу мржњу према овом човеку. Истина је да га је његова амбиција нагнала да се приклони ниским средствима да добије гласове. Једном професору је обећао да ће бити унапређен, ако он постане ректор; другом је позајмио новац; трећег је обилно гостио; четвртог је покушавао да придобије ласкањем да за њега прави рекламу и да јача тиме своју странку итд. Пошто је на такав начин постао ректор, а није могао или није хтео да испуни много тога што је обећао, понекад је допуштао да га острашћеност према овоме или оном занесе, те је, не поштујући примерену му умереност, стицао непријатеље. И као што ни он у погледу средстава којима је стицао пријатељства није био деликатан, његови противници су били још мање деликатни како би распалили мржњу против њега. Указивао ми је велико поверење, а ја сам га својим резонавањима спречавао да начини неке исхитрене и страствене кораке, на које су га доводиле у искушење сталне иритације које је доживљавао од стране противника. Када су се у новембру одржавали нови избори за ректора, многи су навалили на мене да ме убеђују да не гласам за Стојковића. Ипак многе сам предло-

ге правовремено одбијао од себе. Ја сам у свим приликама изјављивао да сматрам да је било какво наметање гласова за једног или против другог лоше и подло, јер свако већ довољно познаје појединце који би могли бити бирани и њихове заслуге, те самим тим већ сам мора знати што жели да ради. Стојковићу сам дао реч, а да ме он за то није ни молио, да ћу гласати за њега. Али сам му истовремено јасно ставио до знања да нећу начинити никакав корак код других за њега или против неких других, а он се није ни усудио да то од мене тражи. Избори су организовани и изабран је Риски. Стојковић је добио само један глас. Рискијев мандат је следеће године продужен на три године. Али пошто је он усред мандата умро, професори су се ипак осећали принуђеним да поново изаберу Стојковића, те је он потврђен на три године. Несугласице и препирке нису престајале ни кад је изабран. Његови непријатељи су отишли толико далеко да су на крају изнели свакакве оптужбе министру против њега – да је про неверио новац, да је кријумчарио робу. Он је на крају, делом изнервиран, а делом вероватно напола изнуђеном одлуком, дао оставку на место ректора, а најзад и на место професора, и отишао да живи као сеоски племић на имању своје жене, којом се у време ових невоља оженио.

Овај човек би био користан и добар професор на било ком другом универзитету где би професорски колектив сачињавали мање лоши појединци и где управитељ не би приређивао завере. Овде су, међутим, његове најбоље снаге протраћене у сплеткама и интригама, у нападима и отпорима (Jakob 2011: 183-185).

[...]

Крајем јула [1809] ишао сам у инспекцију школа са господином Стојковићем. Ишли смо преко Јекатаринослава кроз немачке колоније на Волги, до Таганрога, Нахчивана, Старог и Новог Черкас[к]а и хтели смо да се спустимо до Јекатаринграда, а одатле преко Керча до Крима и после преко Одесе назад. Путовање је било једно од најпријатнијих и најпоучнијих у мом животу. На путовању сам упознао стање школа, наставника, земље и становнике. Штета што нисам могао да останем до краја. У Таганроку сам добио писмо од

супруге, у којем ми је писала да ми је стигло писмо са 1.000 рубаља у апоенима, али нису хтели да јој га уруче, јер нисам оставио никакво овлашћење да неко може преузети новац у моје име. Одмах сам јој послао пуномоћје. У Новом Черкас[к]у сам 2. октобра примио штафету у којој ми је послала писмо уз које је било приложено 1.000 рубаља. Ово није било ништа друго него писмо на француском од царског државног секретара, Сперанског, у којем ме, по налогу цара, позива у Петроград, како би се консултовали са мношвом у посебном комитету о неким важним предметима јавног права [подвлачењем истакнуто у оригиналу]. Приложено је хиљаду рубаља као путни новац, а уз писмо је приложена и наредба Универзитету од министра просвете да ми да пасош и отпуст без одлагања. Напустио сам свог сапутника и стигао у Харков после отприлике осам дана (Jakob 2011: 209).

КРИСТОФ ФОН РОМЕЛ

УСПОМЕНЕ ИЗ МОГ ЖИВОТА И ВРЕМЕНА

Одломак из поглавља: III (1810-1815)

Међу добрим и лошим демонима био је и свестрани, амбициозни Србин, добро упознат са слабостима Немаца и Руса, по имену Стојковић, који је остављао снажан утисак како својим административним талентом и ретким језичким вештинама (Студирао је у Гетингену), тако и својом високом и витком фигуром и орловским носом. Као професор физике и писац, како је речено, више компилатор него научник (његов приручник из физике, који је препоручен свим гимназијама донео му је значајну своту новца), развио је изузетну чак и политичку активност током три године ректорске функције. Претходно, док је још био у контакту са

својом бившом домовином и Црним Ђорђем, прича се да је пројектовао велико насеље са аустријске границе и тиме навукао трајну сумњу аустријске владе. У време Наполеонове инвазије, када је наша преписка са министром у Петрограду била озбиљно прекинута, он је био близу тога да прогласи својеврсну независност нашег Универзитета. Увек спреман да изврши велике планове, подржавао је нас Немце од самог почетка при постављању нових страних професора, који су ипак због француске инвазије скоро сви остали код куће. Ја лично сам се због тога дописивао са врсним астрономом Литровим у Казању, коме се није допадала тамошња локална клима, ни варварство становника (после тога је отишао у Беч); и [дописивао сам се] са филологом Струвеом у Дорпату и другима.

Нездравост града Харкова, који лежи између две реке које сваке године стагнирају (Лобан и Харкова) и због тога често харају ендемске грознице и где је улична дефекација која се накупља у пролеће током кишне сезоне била толико дубока да смо морали за студенте имати *ferino luti* (одмор због прљавштине), подстакао нас је на план да преселимо универзитет у Кијев. Предлог који сам због тога саставио са Стојковићем и који је требао бити послат у Петроград, већ је био добио потписе готово свих професора, када су перфидне мрље мастила једног Руса, који је био против тога, а које су још увек видљиве на примерку коју сам сачувао за себе, учиниле документ неупотребљивим, а цео пројекат је због тога био пропао. Заједно са Стојковићем сам основао и једну Академију наука при Универзитету, у коју смо привукли гувернера, архијереје и све образоване великодостојнике из краја; Руси, поласкани почасним дипломама, дали су ми место председника. Али умешали су се француска инвазија, која је распиривала мржњу против свих странаца, и руски политички национализам, који је паралисао скоро све наше научне планове. Истовремено, Стојковић је такође осетио потребу да тражи другу каријеру. Његове комерцијалне спекулације, које су постепено откриване и које су утицале на државну благајну, укључујући неовлашћени увоз стране робе (посебно мађарских вина), довеле су до офанзивног ислеђивања,

чије су га последице коштале службе. (Rommel 1854: 113-115)

Jakob 2011: Ludwig Heinrich von Jakob, *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*, H-J.Kertscher, M. Mehlow (прир.), Halle: Universitätsverlag Halle-Wittenberg.

Rommel 1854: Christoph von Rommel, *Erinnerungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit*, Leipzig: Brockhaus.

Грбић 2023: Д. Грбић, „Српско-немачке културне везе у Харкову или како су се Атанасије Стојковић и Лудвиг Хајнрих фон Јакоб уписали у историју периодике”, у: *неМИРНА књижевност, култура, идеологија. Зборник радова посвећен Весни Машовић*, ур. Т. Јовићевић, Д. Грбић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 129-160.

Маријана М. Шашић*
Завичајни музеј Рума

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ 1773–1832 (ФРАГМЕНТИ ИЗ БИОГРАФИЈЕ)

Атанасије Стојковић, данас релативно непознат у широј јавности, ипак је у прошлости био личност о којој је доста писано. Разматран је његов живот и рад са разних аспеката. Још 1815. године, Лазар Бојић га описује у „Памјатникъ мужемъ у славно-сербскомъ книжеству славнымъ”. Јадикуюћи поводом његове смрти Стојковићев нећак, Константин Богдановић, 1833. године, објављује „Плачъ на смертъ Аѳанасіѣ Ивановича Стойковичая”. Изостављајући многе ауторе из каснијих времена, поменимо само радове Душана Д. Вуксана „Митрополит црногорски Петар I и Атанасије Стојковић” (1935), Јована Радонића „Атанасије Стојковић (1773–1832)” (1953), Угљеше Крстића „Где су куће у Руми у којима су живели Атанасије Стојковић и Теодор Филиповић” (1954), Јована Деретића „На почецима српског романа – Атанасије Стојковић” (1970) и „Славеносербски списатељ Атанасије Стојковић” (1973), Наталије Јанц *Метеорологија у делима Атанасија Стојковића* (2002).

Веома заслужни за подсећање на значај Атанасија Стојковића су предратни румски новинар Димитрије Спајић, који је у тадашњој штампи, 1939. године, објавио текст „Др Атанасије Стојковић” и румски професор Ђорђе Арсенић, са радом *Атанасије Стојковић (1773–1832)* у издању Института за нуклеарне науке „Винча” 1995. године, као и опширним

* marijana.sasic1010@gmail.com

чланком о Атанасију Стојковићу у књизи *Знамениџи Румџани, књига прва*, 1996. године.

Овај рад представља скроман допринос свеукупним настојањима у циљу подсећања на овог знаменитог српског ерудиту који се у освит XIX века из Хабзбуршке монархије, у којој је рођен и где је живео, отиснуо у Русију и тамо остварио изузетну каријеру, стекавши висока академска и државна звања.

Већина аутора, пишући о Стојковићу, говори и о његовом детињству и школовању. Можда је најпоузданији извор за овај период његовог живота – текст поменутог Константи-на Богдановића објављен у *Србском народном листу* 1838. године (Богдановић 1838: 268–269). Константин (Коста) Богдановић је био правник, политичар, публициста, угледни адвокат, секретар Државног савета и члан Друштва српске словесности. Такође, био је једна од водећих личности током револуционарних догађања на просторима данашње Војводине 1848/9 (Арсенић 1996: 149–150). Стојковића, с којим је био у родбинским односима, овако представља: „Србин, рођен у Славонији, Сремском комитату (Сремска жупанија – п. а), варошици Руми, от Јоана Стоиковића¹ и Ане Гроздић, лета 1773 м[есе]ца Септ. 20” (по старом календару – п. а).

Стојковић је похађао основну школу (тзв. „малу славенскују”) у Руми, коју је 1770. године основао свештеник Пантелејмон Хранисављевић при цркви Светог Николе. Школа је имала граматикални карактер, односно, учила се словенска, латинска и немачка граматика затим историја, географија, верска настава и други предмети (Бошковић 2011: 23). Учитељи ове школе, свештеник Василије Крстић, Теодор Аврамовић и Теодор Зикић (Радонић 1953: 102), имали су велики значај за Стојковића. Њима је много година касније посветио прву књигу Физике. Школа је сматрана „малом гимназијом” због предмета који су се у њој учили и врсног наставног особља, које је имало веће образовање него учитељи тог доба. Имајући у виду ову школу, прота Матеја Ненадовић у

¹ У попису из 1775. забележен је Јован Стојковић као занатлија (чизмар) средњег имовног стања (Гавриловић 1969: 87–88).

својим Мемоарима пише да је својевремено „у Руми била најбоља школа” (Ненадовић 2009: 14).

Богдановић даље наводи да су га родитељи, када је научио да чита, у дванаестој години послали у „Трговину кожарску” (занат – п.а) у Пешту. Године 1787. напустио је занат и отишао у Словачку, у Трnavу, где је био појац и због „љубког пјанија” – „посињен” (удомљен – п.а) од стране једног грко-православног свештеника. Када је 1789. године свештеник умро Стојковићеву наду да ће постати његов наследник осујетило је више свештенство. Тада се вратио у Руму, својој мајци, која је тада већ била удовица. У родном месту успешно завршава „граматикалне латинске школе” и постаје учитељ (Гавриловић 1969: 170). Његово странствовање се убрзо наставља одласком у Илок где је радио као практикант код геометра Рајића² (Богдановић 1838: 268).

У раду *Где су куће у Руми у којима су живели Атанасије Стојковић и Теодор Филиповић* Угљеша Крстић је покушао да лоцира кућу Јована Стојковића (Крстић 1954: 193–196). Он је у ту сврху користио Земљишну књигу из 1863. и катастарски план Руме из 1864. године. Тако је утврђено да се родна кућа Атанасија Стојковића налазила на броју 75, у Главној улици, односно катастарској честици бр. 197. То је највероватније била ниска приземна кућа, покривена шиндром, какву би могла да има сиромашна породица, као што је била његова. Кућа публикована у поменутом раду Угљеше Крстића датира из доста каснијег периода, али је, свакако, саграђена на истом плацу. На ту локацију и судбину првобитне куће упућује и Константин Богдановић, који у *Плач на смрт њ Аѳанасіѣ Івановича Стојковича* наводи стихове:

„Ено! поглед на главной улицы
Прама двора господска лежећий
Домъ рођеная славнога Сербина
Волне мутне по све су срушили”

Желећи да стекне више знања и подстакнут од стране „више мужева”, Стојковић планира да се додатно образује у

² Неки аутори погрешно наводе да је то било у Руми.

иностранству. Међутим, недостатак финансијских средстава му отежава остварење те намере. Најпре планира одлазак у Сегедин. Са друге стране, из једног његовог писма Василију Крстићу, 3. септембра 1792, види се да се спремао да иде у Пожун (Братислава) (Радонић 1853: 103). Према Константи-ну Богдановићу, Стојковић је завршио гимназију у Шопрону, 1793/4. године, потом одлази у Сегедин, где учи логику односно филозофију 1794/5. Успешно завршивши прву годину Лицеја, као одличан и у првом и у другом семестру, Стојковић, 9. маја 1795, пише Василију Крстићу: „Како да ја један Србин, код два професора, први будем” (Радонић 1953: 104). Такође, учио је и физику и право у Пожуну у периоду 1795–1797.–

Већ у овом периоду код Стојковића се јавља носталгија за завичајем. Тим поводом он пише Василију Крстићу износећи сећања на дане проведене у Руми и њеној околини. Писмо је објављено у часопису Јавор из 1878. године (Нови Сад). У писму истиче благотворност воде Борковачког потока³ и лепоту долине кроз коју тече. Поредећи је са водом из Јазачког потока, која је важила за лековиту, тврди исто и за борковачку (лечи грозницу и колику, покварен стомак, побољшава апетит и друго). Препоручује Крстићу да од пет извора направи чесму макар на једном и да све то обелода-ни путем штампе. Такође, страхује да би временом ова вода могла да изгуби лековита својства. Писмо завршава речима „O! sancta Sirmii ora!” и песмом „Ода на источник Борковачкиј”.

ОДА НА ИСТОЧНИК БОРКОВАЧКИЈ⁴

Источнице милиј, Борковачка дико!
 Можел жељу моју, к теб описати тко?
 Или да те нисам походио сада,
 и очима гледао, како бистро пада
 бисерновиднаја твоја вода света,
 или да сам остао чрез сва моја лета.

³ Борковачки поток је један од три потока који се налазе у Руми.

⁴ Ода извору Борковачком

Ако ћу ићи ја, гди вечниј снег бива,
ил гди луче сунца, сваку тврдост лива.
Ако ћу доћи ја, гди холм небо лиже,
или в дублину, саме Бездне, ниже,
Нећу тебе најти, и твоје Бистроте,
и обивања твог, небесне дивоте!

Тибо господствено, у Дола средини
петоместно лежиш: а твоја ледини
Змијиполичну реку (која из теб тече
и сва румска поља кривећис протече)
Сабрали су, китниј са тисјаша цвећа.-
Код тебе је место вечнаго пролећа.

Код тебе љубов свагда бива већа!
ту и многих до сад јесте била срећа.
И ја сам код тебе срећан тако био,
с пријатељем рано да сам тебе пио.
О! свагда ја хоћу, жалити за тебе,
докле при теби, ја не видим себе.

Ово место, Борковац, до данас остало је омиљено изле-
тиште становника Руме.

Након Пожуна, Стојковић је планирао да настави шко-
ловање на универзитету у Гетингену, који је био једна од
највећих и најстаријих високошколских установа. Годи-
не 1799, на јесен, враћа се у Срем, у Руму. У том периоду
у Руми се већ дуже време одвијала кампања за изградњу
нове православне цркве у центру насеља. Водили су је богати
грађани цинцарског порекла. У њу се почетком 1800. годи-
не, заједно са рођаком Константином Богдановићем, укљу-
чио и Атанасије Стојковић ставивши свој потпис, уз научно
звање, на петицију коју је потписало 114 угледних румских
грађана, православних Срба. Они се обавезују да сопственим
средствима изграде „нужну” цркву од чврстог материјала
посвећену Свим Светим (Архив Војводине, фонд 401, Пети-
ција, 10. фебруар 1800. године).

Атанасије Стојковић доктор филозофије

Слика 1. Потпис Атанасија Стојковића, доктора филозофије, Архив Војводине, фонд 401, Петиција, 10. фебруар 1800. године

Руму је посетио још једном, 1810. године. Тада је од родбине у Руми имао још само мајку и два стрица. У Стојковићевом родном месту, Руми, градска библиотека и једна улица носе његово име. Завичајни музеј Рума чува успомену на њега презентујући лик и дело Атанасија Стојковића на изложбеној поставци а у својој збирци поседује четири његове књиге: *Аристид* и *Наталију* из 1801 (инв. бр. 2046), *Физику I* и *II* из 1801. и 1802. (инв. бр. 118 и 119) и *Нови Завет* из 1834. (инв. бр. 2047). Поменута дела су у збирци од оснивања Музеја у Руми, која је тада углавном попуњавана прилозима оснивача музеја и других грађана. Међутим, дародавци поменутих дела нису познати.

Слика 2. Изглед витрине
(Физика, Аристид и Наталија и Нови Завет)

Слика 3. Објекат на месту куће Атанасија Стојковића,
почетком XX века

Слика 4. Данашњи изглед места где се налазила кућа Атанасија
Стојковића

ИЗВОРИ:

Архив Војводине, Нови Сад, Фонд 401, Петиција Румљана од 10. фебруара 1800.

Завичајни музеј Рума, Одељење историјских збирки, *Parzellen protocoll obćine Ruma 1863*, инв. бр. 502 и копија плана *Tergovište Ruma u Slavoniji Sriet. županija 1864*.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенић 1996: Ђ. Арсенић, *Знамениџи Румљани*, Рума: Завичајни музеј Рума.

Богдановић 1833: К. Богдановић, *Плачъ на смерџъ Аџанасіџа Івановича Сџойковичаџа*, Будим: *Летџоџис Маџиџце срџске*, Нови Сад, 38–47.

Богдановић 1838: К. Богдановић, *Аџанасиџе Івановић Сџойковић русџско-имџератџорскіџ дейстџивителнџ сџаџџскіџ советџник*, Пешта: *Срџски народни листџ*, 34, Пешта, 268–269.

Гавриловић 1969: С. Гавриловић, *Рума, џрџовиџџџе у Срему 1718–1848/49*, Нови Сад: Матица српска.

Крстић 1954: У. Крстић, *Где су куће у Руми у којима су живели Атанасиџе Стојковић и Теодор Филиповић*, Нови Сад: *Зборник Маџиџце срџске за књижевностџ и језик*, 2, Нови Сад: Матица српска, 193–196.

Ненадовић 2009: М. Ненадовић, *Мемоари џроџџе Маџеје Ненадовића*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.

Радонић 1853: Ј. Радонић, „Атанасиџе Стојковић (1773-1832)”, Београд: *Глас САН*, ССХІІ Одељење друштвених наука књ. 2, Београд: Српска академија наука, 97-154.

Драгана Ђорђевић*

Градска библиотека „Атанасије Стојковић”, Рума

ХРОНИКА ДАНА МАТИЦЕ СРПСКЕ У ГРАДСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ „АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ” РУМА

„Дужност налаже сваком човеку да својим ближњима чини толико добра колико му дозвољавају његове снаге и колико то може бити без умањења сопственог добра. Ово је граница коју разумни не прелазе. Дужност ову – као и остале – не могу сви једнако и на исти начин испуњавати. Творац је дао различите путеве и различита средства помоћу којих се човек може приближити овом општем циљу.

Писци је испуњавају само тада када својој браћи саопштавају такве науке којима се дух бодри на испуњење божанствене врлине, срце украшава, улива му се достојанство и добија утеху у несрећи. Јер њихова је свакидашња дужност да пишу тако да би слаби постали мудрији, безаконици врлији, да би се утешили они које је жалост оптеретила, да би радост радосни отворили и оплеменили, и да би све оне који читају учинили бољим. Ко од њих нема ову намеру, тај је лопов и разбојник мира, тишине и спокојства рода људског.”¹

Радити за човечанство и оставити трага у времену тежња је свих оних који се баве напретком цивилизације, било да је у питању одређена врста науке, уметности или нека друга људска сфера деловања. Ако већ нисмо кадри сами да оставимо трага, онда би бар требали сви радити на

* djdadavucko@gmail.com

¹ Атанасије Стојковић, *Кандор или Ошкровање еџипатских шајни* (Рума: Градска библиотека „Атанасије Стојковић”, 2023) 15-17.

томе да се појединци који су у томе успели сачувају од заборава. Остављени аманет потоњим генерацијама да се преци памте, а њихова достигнућа да се поштују и цене није нимало лак задатак. Дати по њима називе установа, улица или поставити бисте и споменике није довољно. О њима треба учити, причати, писати и на тим темељима градити просперитетно друштво. Институтути, библиотеке, музеји и остале установе културе имају задатак сачувати и презентовати културну баштину нашег народа, као и локалних средина, у циљу очувања нашег националног идентитета. Да би се све ово постигло потребно је да се појединци и установе, као и установе међусобно, повезују и сарађују.

Матица српска, као најстарија књижевна, културна и научна институција српског народа тежи хомогенизацији, просвећивању и промовисању српске науке и културе кроз различите активности. Годинама уназад, она је свој рад усмерила на повезивање са осталим установама културе широм наше земље, а све са жељом да се унапреди квалитет књижевног, уметничког и образовног рада кроз деловање у оквиру заједничких пројеката. У светлу свега претходног наведеног, током 2023. године јавила се идеја о сарадњи Матице српске и Општине Рума. Повод за успостављање овакве сарадње била је жеља и једних и других да се обележи јубилеј – 250 година од рођења Атанасија Стојковића.

Атанасије Стојковић је био српски научник и књижевник, руски академик, професор и ректор универзитета у Харкову, који је рођен 20. септембра 1773. године у Руми. Његово капитално дело *„Фисика, њпростим језиком сѝисана за род славно-сербскиј”*, штампана у три тома у Будиму 1801, 1802. и 1803. године, представља први уџбеник физике на српском језику. Ова књига настала је на наговор Доситеја Обрадовића и поред физике обухвата и метеорологију, астрономију, минералологију, ботанику и зоологију. Због свега наведеног Стојковић се сврстава у ред српских просветитеља. Његов просветитељски рад огледа се и у преводу Новог завета у славеносербској редакцији, док дело *„О воздушних камњих и јих ѡисхожденији”* је прва књига о метеорима на свету. Поред рада на писању научних дела бавио се и књи-

жевношћу. Његов роман *„Аристид и Наџалија“* из 1801. године представља први модеран роман у новијој српској књижевности. Стојковићево дело *„Кандор или ошкровеније Етијетских шаин“* је роман филозофско поучних намера са много мистичних елемената. Све горе наведено, дефинише Атанасија Стојковића као најзначајнијег Румљанина те стога не чуди што од 2007. године библиотека у Руми носи назив по овом знаменитом научнику и просветитељу.

У циљу обележавања овог јубилеја, Градска библиотека „Атанасије Стојковић“ у Руми у сарадњи са Матицом српском, а под покровитељством општине Рума, у периоду од 15. до 20. септембра 2023. године реализовала је низ различитих програма. Сви програми су били инспирисани животом и делом овог истакнутог Румљанина и одржани су у простору Градске библиотеке „Атанасије Стојковић“.

Обележавање јубилеја у славу Атанасија Стојковића започело је отварањем изложбе „Да ли сте знали о Атанасију Стојковићу?“, ауторке Јелене Видаковић, библиотекарке румске библиотеке. Изложба представља материјализовану верзију виртуелне анкете остварене са људима, који путем друштвених мрежа прате рад румске библиотеке. На друштвеним мрежама свакодневно су постављане занимљиве чињенице о раду и животу Атанасија Стојковића, а сваку објаву је пратило питање „Да ли сте знали?“. Посетиоци на мрежама имали су могућност да одговарају са да или не. На самој изложби, на тринаест постера, представљена су управо сва та питања, као и одговори људи у процентима. Интересантно је било сумирати сазнања људи о животу и делу Атанасија Стојковића, а циљ ових постова био је да се допре до већег броја људи како би им се приближила културна и просветитељска улога Стојковића, као и да стекну нова знања о његовом раду и делу.

Такође, свој допринос обележавању овог јубилеја дао је и Завичајни музеј Рума, који је за ову прилику припремио изложбу књига Атанасија Стојковића. На изложби су се могле видети Стојковићеве књиге „Фисика 1“ и „Фисика 2“ из 1801. и 1802. године, као и друго издање Стојковићевог превода „Новог завета“, објављеног у Лајпцигу 1834. године.

Изложбу испред Завичајног музеја Рума припремила је Снежана Јанковић, виши кустос. Међу овим књигама, могла се видети и трећа књига Стојковићеве „Фисике” из 1803. године, коју је изложила Градска библиотека „Атанасије Стојковић”, а која се налази у Завичајној збирци наше установе као стара и ретка књига.

Након што је публика била у прилици да погледа изложбе, у наставку вечери уследило је предавање проф. др Ненада Нинковића под називом *„Српске сеобе у Русију у 18. веку”*. Кроз веома детаљно и садржајно предавање проф. др Нинковић је изнео низ чињеница о друштвено-историјским приликама с краја 17. и током 18. века. Циљ овог предавања је било да се публика упозна и уведе у друштвено-политичке и културно-историјске контексте времена у којем је Атанасије Стојковић живео и радио. Говорећи о миграцијама становништва, професор је акценат ставио на Русију и на читав низ друштвених и културних околности, које су наше учене људе тога времена усмеравале ка њој, те отуда и не чуди чињеница како се Атанасије Стојковић обрео на њеном тлу, где је живео и стварао све до своје смрти.

У наставку обележавања јубилеја, 18. септембра 2023. године, библиотека у Руми је организовала квиз „Живот и дело Атанасија Стојковића” за ученике виших разреда румских основних школа, а идеја је била да се и наши млађи суграђани упознају са Стојковићевим ликом и делом. Квиз су осмислили библиотекари румске библиотеке – Јелена Видаковић и Алекса Кондић, а своје учешће су узели ученици седмог и осмог разреда ОШ „Змај Јова Јовановић”, ОШ „Душан Јерковић”, ОШ „Вељко Дугошевић” и ОШ „Иво Лола Рибар”. Квиз је био конципиран тако да је обухватао низ питања распоређених по категоријама, свака категорија је носила одређен број бодова, а стручни жири је на основу сакупљених бодова прогласио победника. Победу у квизу „Живот и дело Атанасија Стојковића” однела је ОШ „Иво Лола Рибар”, а ваља напоменути и да су сви ђаци показали завидан ниво знања, те се овакав вид интеракције у учењу показао веома добрим јер су деца кроз динамично, креативно и едукативно окружење стекла нова знања о богатој Стојковићевој биогра-

фији, као и о његовом професионалном раду у различитим научним областима.

Трећег дана јубилеја, тачније 19. септембра, потписан је Протокол о сарадњи Матице српске и Општине Рума. „Основни циљ овог протокола, на који су потпис ставили потпредседник Матице српске проф. др Срђан Шљукић и председница Општине Рума Александра Ћирић, је унапређење квалитета књижевног, уметничког и образовног рада кроз деловање у оквиру заједничких пројеката.”² Матица српска на овај начин жели да прошири своју делатност, да је приближи локалним срединама и да та сарадња буде на обострану корист. Овим протоколом Матица српска омогућиће изложбе и различита предавања у Руми, која се тичу знаменитих личности или значајних тема и догађаја, а који су специфични управо за Руму. Истовремено, Румљани који се баве културом, уметношћу или науком имаће могућност, кроз ову сарадњу, да се представе широј стручној јавности како у земљи, тако и у региону.

У вечерњим сатима, истог дана, одржан је округли сто са темом „*Стиваралачки ѿршреш Аѿанасија Стојковића*” у којем су учествовали еминентни професори и сарадници Матице српске – проф. др Радослав Ераковић, проф. др Исидора Бјелаковић и доц. др Срђан Орсић. Округли сто, као и гости који су на њему говорили, успели су да прикажу лик и дело Атанасија Стојковића кроз три различита сегмента – научни, књижевни и језички. Проф. др Ераковић у свом излагању акценат је ставио на положај Атанасија Стојковића у културним и научним оквирима данашњег друштва. Неправедно скрајнут, у контексту културне и научне историје нашег народа, Стојковићу се тек последњих година указује пажња и враћа положај који заслужује. Због свог личног карактера, стицаја околности и притајеног анимозитета са Вуком Стефановићем Караџићем, Стојковићева улога и његова достигнућа изгледала су у неумитном протоку времена. Проф. др Ераковић у свом казивању истакао је учене људе – Светислава Марића и Јована Радонића, који су кроз своје

² Смиља Џакула, „Дани Матице српске у Градској библиотеци Рума”, Румске новине, септембар 2023, 10-11.

деловање, рад и писање започели научну и културну рехабилитацију Стојковића. Анализирајући Стојковићев превод Новог завета, обојица су указивали на оригиналност и веродостојност његовог превода. Томе у прилог говори и сам Светислав Марић, који казује: „... Мислим да је све џо довољан доказ да је Стојковић самостјално џревео Нови заветџ, служећи се џри џоме ориџиналом, разним џреводима и коментјарима. Наравно да џиме нису решена сва џиџања о Стојковићевом џреводу, већ само једно: да џегов џревод није џлаџијаш Вуковоџ неџо самостјалан раџ”.³ Стојковићев просветитељски дух се не може занемарити нити оповргнути, као и џегов утицај и значај на све научне и друштвене појаве током 18. и почетком 19. века, а излагање проф. Ераковића је несумњиво то и потврдило.

Након проф. др Ераковића, скупу се обратио доц. др Срђан Орсић. Његов осврт на живот и дело Атанасија Стојковића био је специфичан и врло занимљив. Износећи мање познате детаље из живота Стојковића дао је сасвим нову слику о њему. Приказујући га као обичног грађанина, проф. Орсић је истакао колико се Атанасије својим деловањем трудио да се уклопи у дато време и све оне друштвене, културне и политичке околности с почетка деветнаестог века. Говорећи о Стојковићу као ученом човеку који се нашао на тлу царске Русије, дао је и приказ његове борбе да се уклопи и избори за своје место у научном и друштвеном животу тадашње Русије. Пронашавши своје место у Русији, Атанасије Стојковић се заувек уписао у европску, домаћу, али и светску научну баштину.

Завршна реч и излагање на округлом столу припало је проф. др Исидори Бјелаковић. Она се осврнула на језик којим је Атанасије Стојковић стварао своја дела. Истичући његов просветитељски дух, који се огледао у његовом настојању да науку, културу и књижевност приближи обичним људима, пишући на народном славеносрпском језику. Означавајући Стојковића као изврсног познаваоца деликатности језика, истакла је његову виртуозност да пише различита

³ С. Марић, Стојковићев превод Новог завета, Нови Сад, 1850., Научни зборник Матице српске, Серија друштвених наука 1, стр. 160.

дела на различitim редакцијама српског језика с почетка 19. века, као и способност да у истом делу користи и народни и грађански језик. Излагање проф. др Бјелаковић заокружило је читаву слику о лику и делу Атанасија Стојковића.

У завршници обележавања јубилеја, а на дан када је рођен Атанасије Стојковић, 20. септембра, посетиоци су били у прилици да присуствују пројекцији филма *„Бесмртна дела Атанасија Стојковића“*, ауторке Јелене Видаковић. Филм казује о огромном и богатом опусу Стојковића у науци, али и даје приказ ширине његових интересовања у другим сферама хуманистике. Главна идеја филма била је, а и жеља ауторке, да на један модеран и пријемчив начин дочара живот и рад Атанасија Стојковића. Филм обједињује све сегменте Стојковићевог деловања: научне, књижевне и језичке, као и све оно што нам је оставио у залог. Игром судбине или, што би можда други рекли, стицајем околности, датум пројекције филма носи и велику симболику у себи. Осим што је то датум рођења Атанасија Стојковића, то је и дан када је Градска библиотека у Руми обележила и прву годишњицу у новом простору након пресељења. Симболика или не, свакако се не може порећи та чудна нит која прожима Библиотеку, Атанасија Стојковића, културу и науку у целини.

Дајући на значају овом јубилеју Градска библиотека „Атанасије Стојковић“ у Руми, издала је друго измењено издање књиге *„Кандор или Ошкровање етијопских тајни“* Атанасија Стојковића. Прво издање ове књиге наша установа штампала је 2008. године. Кандор је неспецифично дело око чијег жанровског одређења постоје спорења и данас. Да ли је Кандор роман, филозофски роман или, пак, спис филозофске садржине? Сигурно је да Стојковић није имао намеру да пише филозофски роман, али имајући у виду његову ширину интересовања, као и његов просветитељски дух, он је по први пут у овом делу изложио Кантову практичку филозофију. Дело је написано популарним, за српски род прихватљивим језиком. Кандор је једно од најрепрезентативнијих дела Атанасија Стојковића, које својом садржином и стилем писања може пронаћи ширу читалачку публику, стога и не чуди чињеница да је румска библиотека стала иза

овог издања, а све у циљу да се Стојковићево стваралаштво и просветитељске идеје приближе савременим читаоцима. Оживљавати и будити свест о значају Атанасија Стојковића у науци и култури нашег народа, свакако је велики задатак за библиотеку у Руми. Већ више од деценије наша установа додељује књижевну награду за први необјављени роман на српском језику, која носи име Атанасија Стојковића. Ово је мали допринос румске библиотеке да се његово име памти и да се његово целокупно стваралаштво, као и његов допринос савременој српској књижевности никада не занемари.

Јубилеј 250 година од рођења Атанасија Стојковића, организован под окриљем Матице српске и Општине Рума, показатељ је да уједињени око заједничких идеја оправдавамо нашу улогу чувара културе и традиције. Обележавање овог јубилеја представља изузетан допринос, културних посленика из Руме и Новог Сада, да се исправи неправда која је безмало трајала два века и да се име и дело Атанасија Стојковића врати на место које му заслужено припада.

ЛИТЕРАТУРА

Марић, Светислав. *Стојковићев превод Новог завета*. Научни зборник Матице српске, Серија друштвених наука 1. Нови Сад: Матица српска, 1850.

Стојковић, Атанасије. *Кандор или ошкровање етијопских шајни*. Рума: Градска библиотека „Атанасије Стојковић”, 2023.

Мср Милена Ж. Кулић*

Матица српска, Одељење за књижевност и језик

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност, докторанд

НАУЧНИ СКУП
НОМО UNIVERSALIS АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ
(1773–1832): ПОВОДОМ 250-ГОДИШЊИЦЕ
РОЂЕЊА
(Матица српска, Нови Сад, 17. новембар
2023. године)

У петак, 17. новембра 2023. године у просторијама Матице српске одржан је научни скуп *Homo universalis Атанасије Стојковић (1773–1832)*, поводом 250-годишњице рођења, посвећен различитим областима којима се бавио Атанасије Стојковић, попут језика, природних наука, теологије и историје. У Организационом одбору Скупа били су проф. емеритус Душан Иванић, проф. др Драгослав Петровић, проф. др Александар Милановић, проф. др Исидора Бјелаковић, проф. др Радослав Ераковић и мср Милена Кулић (секретар скупа), а скуп је реализован у суорганизацији Одељења за књижевност и језик Матице српске и Одељења за природне науке Матице српске. Учесници скупа сагледали су знаменитог аутора са аспекта савремених методолошко-теоријских, историјскопоетичких и историографских оријентација, са становишта прошлости и садашњости, у дијалогу различитих грана науке и уметности. С обзиром на теме којима се Атанасије Стојковић бавио, радни део скупа

* Milena.kulic@maticasrpska.org.rs

био је подељен у две групе – природне и друштвене (језик и књижевност). Отварање скупа обележено је поздравним речима проф. др Драгана Станића, председника Матице српске, господина Дамира Васиљевића Тоскића, директора Градске библиотеке „Атанасије Стојковић” у Руми и проф. др Исидоре Бјелаковић, секретара Одељења за књижевност и језик и иницијатора скупа. Назначавајући научно наследство Атанасија Стојковића, закључили су да је реч о скупу који доприноси сазнавању и промовисању богатства и значаја дела Атанасија Стојковића, као и стимулисању научног дијалога међу стручњацима различитих области. Том приликом истакнуто је да није у питању једнодимензионални научни скуп, већ својеврсни научни дијалог о областима истраживања Атанасија Стојковића, на основу којег ће бити урађен и зборник радова, али и знатно олакшано сагледавање језичких, књижевних, историјских и природних области којима се Атанасије Стојковић бавио.

Свечаност отварања скупа је снимљена, омогућујући заинтересованима да прате догађај и у видео-формату на веб-сајту Матице српске. У поздравној речи, проф. др Драган Станић, председник Матице српске наговестио је да се Атанасије Стојковић изучава мање него што то заслужује, иако је у књижевности засновао нови жанр. Прочитавши песму посвећену Атанасију Стојковићу („Једног хладног пролећног јутра у Петрограду 1832. године, осећајући ледено сечиво у срцу, царски државни саветник Атанасије Стојковић пребива сетне мисли”), закључио је да је реч о правом *homo universalis*, како и сам наслов скупа показује. Дамир Васиљевић Тоскић, директор Градске библиотеке „Атанасије Стојковић” у Руми нагласио је да овај скуп представља значајно проширење информација о Атанасију Стојковићу, уз подсетник да је његово дело имало утицај на књижевност, биологију, филозофију, музику, природне науке и тако даље, што показује да је Атанасије Стојковић „наш савременик”. Овај научни скуп наставак је сарадње између Матице српске и Градске библиотеке „Атанасије Стојковић”, која је започела манифестацијом „Дани Матице српске у Руми”, а на основу потписаног протокола о сарадњи, када су проф.

др Исидора Бјелаковић, проф. др Радослав Ераковић и доц. др Срђан Орсић одржали предавање „Стваралачки портрет Атанасија Стојковића” 19. септембра 2023. године у Руми. Проф. др Исидора Бјелаковић, секретар Одељења за књижевност и језик, нагласила је да је важно што се овај јубилеј обележава под кровом Матице српске. Атанасије Стојковић не само да је био један од првих романописаца, истовремено и класицистички аутор, те да је остао познат у историји наше књижевности, него је био и човек изузетне свестраности што је било типично за образованог човека који је стасавао под окриљем просветитељства и није био предан само једној дисциплини и области истраживања.

Радни део скупа био је подељен у више сесија, фокусирајући се на природне науке, језик и књижевност. У сесији посвећеној књижевности учествовало је девет излагача. Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо изложила је рад „Предложак или предлошци Стојковићевог *Секретара*”; проф. др Нада Савковић говорила је о Павлу Соларићу и Атанасију Стојковићу („Атанасије Стојковић и Павле Соларић: човекољубље, добродетел, просвештеније, наука”); проф. др Радослав Ераковић темељно је анализирао улогу Светислава Марића у процесу савремене ревалоризације стваралаштва Атанасија Стојковића („Pro athanasio poeta: Светислав Марић о Атанасију Стојковићу”); проф. др Војислав Јелић одржао је беседу на тему „Образовање на књизи и за књигу”; др Драгана Грбић изложила је нова архивистичка истраживања о Атанасију Стојковићу („Српско-немачка сусретања у Руском царству или нови прилози за портрет Атанасија Стојковића”); др Милена Зорић Латовљев говорила је о томе како је Атанасије Стојковић поимао детињство („Атанасије Стојковић о детињству: у светлу просветитељства”), мср Михало Морача је говорио о важном аспекту његовог преводилачког рада („Уочи двестогодишњице од Стојковићевог превода *Новой завети*”), др Александра Павловић говорила је о хексаметру дугог 18. века; а доц. др Срђан Орсић говорио је о имаголошким процесима у романима Атанасија Стојковића. Овом сесијом председавао је проф. др Радослав Ераковић, члан Организационог одбора

Послеподневна сесија посвећена језику била је сачињена од седам излагања. Сесијом је председавала проф. др Исидора Бјелаковић, а својим излагањем о језичком аспект Стојковићевог дела („О језику неколико писама Атанасија Стојковића“) затворила је ову сесију. Оваквом начину истраживања језика Атанасија Стојковића битно су допринела истраживања проф. др Ане Кречмер („Од Буквара Захарије Орфелина ка *Физици* Атанасија Стојковића – образовање у парадигми славеносрпске културе“), проф. др Александра Милановића („Стојковићеви погледи на српску ћирилицу“), доц. др Јелене Стошић о одликама научног стила у *Физици* Атанасија Стојковића, проф. др Ирене Цветковић Теофиловић о почецима конституисања терминологије из области метеорологије код Срба почетком 19. века и др Ане Мацановић о улози Атанасија Стојковића у зачецима формирања научне номенклатуре код Срба.

Радни део скупа посвећен природним наукама био је подељен у две сесије, а изложено је 17 истраживања, које у много чему дају допринос изучавању статуса Атанасија Стојковића у свету природних наука. У првој сесии своја истраживања изложили су проф. др Александар Николић, Милан Степановић, Илија Марић, Слободан Бубњевић, проф. др Душан Попов, др Бојан Томић, проф. др Иван Виденовић, проф. др Мирослав Весковић и проф. др Слободан Радошевић, а било је реч о школовању Атанасија Стојковића, значају Атанасија Стојковића као професора и ректора Универзитета у Харкову, укрштајима Атанасија Стојковића и Кантове философије, позном развоју физичких наука у Србији и проблемима у перцепцији *Физике* Атанасија Стојковића, као и неким идејама Стојковићеве *Физике* у светлу данашњих научних сазнања. Разматрајући рецепцију *Физике* и размишљања о свемиру, баснословним брзинама, небеским знамењима и сили гравитације у делу Атанасија Стојковића, сесија посвећена природним наукама покрила је различите аспекте којима се бавио Атанасије Стојковић. Оваква динамика настављена је и у другој сесии, када су радове изложили проф. др Светлана Лукић Петровић, проф. др Миодраг Крмар, проф. др Никола Јованчевић, проф. др Невенка

Антовић, Јарослав Францисти, проф. др Слободан Нинковић, проф. др Братислав Обрадовић и проф. др Имре Гут. Настављен је продуктиван дијалог о метеоритима, северној светлости репу комете, брду Стојковић у Тунгуској области Русије, примерима и огледима у општој физици, ненаучним веровањима о кометама, мноштву светова и Стојковићевом доприносу почецима метеорологије на овим просторима. Сесијама је председавао проф. др Драгослав Павловић, члан Организационог одбора који је био задужен за аспект природних наука. Дискусија на крају скупа показала је предности оваквог научног приступа, осветљујући све аспекте рада којим се бавио Атанасије Стојковић.

Иницијатива за организовање скупа реализована је захваљујући подршци Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама. Скуп је протекао у изузетно пријатној радној атмосфери, а међу публиком су се налазили и ученици Гимназије „Јован Јовановић Змај”, који су били заинтересовани и за природне науке и за књижевност и језик. Као важан резултат овог научног скупа очекује се публиковање зборника радова следеће године. Овим скупом откривене су различите појединости стваралаштва великог трудбеника 19. века и отворена бројна питања на које ће научна јавност тек покушати да нађе одговор.

Прегледни научни рад
Примљен: 6. 11. 2023.
Прихваћен: 24. 11. 2023.

Радован Сремац*
Музеј наивне уметности
„Илијанум”, Шид

ПОПИС СТАНОВНИШТВА ЦИВИЛНОГ СРЕМА ИЗ 1781. ГОДИНЕ

У Архиву Српске академије наука и уметности у Београду чува се сумарни извод за државни попис становника Сремске жупаније из 1781. године. За разлику од до сада публикованих пописа, овај је од изузетног значаја јер доноси упоредне податке за појединачна места за све присутне вероисповести, и то кроз различите аспекте: полна и старосна структура, статистички подаци о природном прираштају, број свештеника итд. Попис је обухватио 98 насеља под цивилном управом.

Кључне речи: Срем, Сремска жупанија, попис становништва

Административне реорганизације територије Срема током 18. века утврдиле су стање које је остало непромењено све до укидања Војне границе 1873. године. Ове реорганизације су биле често оштре и доводиле су до великих миграционих кретања унутар сремског подручја. Са друге стране, цео 18. век је период великог прилива становништва са других подручја, али и период консолидације данашњих насеља. Укидане су пустаре и засеоци, мала насеља су расељавана у постојећа или су оснивана нова насеља, док су поједина постојећа насеља пресељавана на повољније положаје уз задржавање имена и становништва. Највећа промена у административној управи у Срему десила се 1745. године са

radovansremac@yahoo.com

реинкорпорацијом дела Срема у Војну границу, и обрнуто, дела дотадашњих војних насеља под цивилну управу. После те године, територија Срема је била подељена између Војне границе (у јужном делу) и цивилне управе коју су опет делили Комора и разни властелини. До нове реорганизације је дошло 1777. године када су дотадашња коморска насеља уступљена властелинима чиме су или прикључена постојећим властелинствима или су од њих формирана нова. Таква организација власти на територији Срема остала је све до укидања Војне границе. Ови процеси су оставили велике последице на становништво по питању националне и верске припадности, бројности, различитих социјалних аспеката итд. Поједини аутори су приметили нагло повећање броја становника (како становника тако и кућа) током друге половине 18. века (Пецињачки 1972: 122). Подаци о становништву Срема за другу половину 18. века познати су у малом обиму и они су објављивани најчешће за православну популацију будући да потичу из митрополитског архива (данас Архив САНУ у Сремским Карловцима). Први попис становништва у Хабзбуршкој монархији који по свим карактеристикама одговара модерним пописима био је тзв. јозефински попис вршен у периоду од 1784. до 1787. године.¹ У сусрет овом попису власт је извршила неколико пробних пописа 1781. и 1782. године. Сумарни извештај за попис из 1782. године чува се у Библиотеци централног статистичког завода у Будимпешти.² У Архиву Српске академије наука и уметности у Београду чува се сумарни извод за државни попис становника Сремске жупаније из 1781. године. За разлику од до сада публикованих пописа, овај је од изузетног значаја јер доноси упоредне податке за појединачна места за све присутне вероисповести, и то кроз различите аспекте:

¹ *Summarium respective Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptionem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.* No. 6458. Хрватски државни архив, Загреб, Бански списи, кут. 84, 1808. година.

² Magyar Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, *Tabella conscriptionis animarum 1782.*

полна и старосна структура, статистички подаци о природном прираштају, број свештеника итд.

Попис је обухватио 98 насеља под цивилном управом: Антин, Бановци (Шидски), Баноштор, Бапска, Бачинци, Беоцин, Берак, Беркасово, Бешеново, Бешеново (прњавор), Бингула, Бобота, Богдановци, Брестач, Бршадин, Буђановци, Велики Радинци, Вера, Визић, Вогањ, Врдник, Вуковар и Нови Вуковар, Габош, Гибарац, Грабово, Гргетег (прњавор), Гргуревци, Дивош, Добринци, Ердевик, Илача, Илок, Инђија, Ириг, Јазак, Јазак (прњавор), Јанковци, Јармина, Каменица, Корођ, Краљевци, Крушедол, Крушедол (прњавор), Кувеждин (манастир), Кукујевци, Лединци, Лежимир, Ловас, Љуба, Мали Радинци, Манђелос, Марадик, Маринци, Маркушица, Михаљевци, Моловин, Мохово, Негославци, Нерадин, Нештин, Новак (Бапска), Нуштар, Опатовац, Острово, Павловци, Пачетин, Петровци, Петровци, Привина Глава (манастир), Путинци, Раваница (прњавор), Раковац (манастир), Ремета (прњавор), Реметица (прњавор), Ривица, Рума, Свилош, Свињаревци, Сибач, Сот, Сотин, Стејановци, Суботиште, Сусек, Товарник, Томпојевци, Тординци, Трпиња, Хопово (прњавор), Церић, Чаковци, Чалма, Черевих, Шаренград, Шатринци, Шид, Шишатовац (манастир), Шуљам.

Попис носи наслов: „*Tabella conscriptionis animarum pro anno 1781*” и састоји из три дела (три табеле). Први део садржи податке о броју становника по вероисповести и то по полу и узрасту (пунолетни – малолетни), затим број странаца по полу и узрасту, и број слугу и слушкиња такође по полу и узрасту. Други део табеле садржи податке о броју просијака, замонашених лица и свештеника по вероисповести, и на крају укупан број становника свих вероисповести и категорија по полу и укупно оба пола. У другом делу се такође налазе и подаци о верској организацији тј. да ли место има статус парохије/жупе или је филија и чијој крајњој надлежности припада. Трећи део пописа даје податке о броју рођених, умрлих и венчаних у току те и претходне године и анализира их у циљу приказивања природног прираштаја те године. Насеља у пописима су груписана по дистриктима и оверена су у средиштима дистриката: Илок 3. април 1782.

године, Ириг 10. април 1782. године, и Вуковар 30. децембар 1782. године.

У цивилном делу Срема 1781. године живело је укупно 75.156 становника од чега 44.721 одрасла особа и 30.435 малолетних особа. Од тог броја стално насељених староседеоца све три вероисповести има 73.004.

Од 98 насеља само 19 је имало више од 1.000 становника, а тек пет преко 2.000: Ириг (3.971), Вуковар (Нови и Стари) (3.543), Рума (3.136), Илок (2.186) и Шид (2.129).

Мушкарци су у укупном броју чинили 51 % становника. Разлика у проценту је још већа узевши у обзир само пунолетне особе где проценат мушкараца износи чак 57 %, док код малолетних особа 53 %. Код све три верске групе однос је приближно исти, код православаца проценат мушкараца је 52 % жена 48 %, код римокатолика 51 % наспрам 49 %, а код старокатолика 56 % односно 44 % жена.

У погледу вероисповести пописани су православци, римокатолици и старокатолици. Табела је имала и рубрике за Јевреје, али њих те године није било у пописаним насељима.

Верска структура стално насељених становника					
	Мушкарци		Жене		УКУПНО
	Одрасли	Малолетни	Одрасле	Малолетне	
Православци	15.748	11.467	15.435	10.069	52.719
Римокатолици	5.619	4.108	5.650	3.873	19.250
Старокатолици	285	290	229	231	1.035

Православаца је било у 97 насеља од чега су чисто православна била следећа: Бановци (Шидски), Бачинци, Бешеново, Бингула, Бобота, Брестач, Бршадин, Буђановци, Велики Радинци, Вера, Визић, Вогањ, Врдник, Габош, Грабово, Гргуревци, Дивош, Добринци, Инђија, Јазак, Корођ, Краљевци,

Крушедол, Лединци, Лежимир, прњавор Кувеждин, прњавор Привина Глава, прњавор Шишатовац, Мали Радинци, прњавор Раковац, Манђелос, Марадик, Маркушица, Миклушевици, Моловин, Мохово, Негославци, Нерадин, Острowo, Павловци, Пачетин, Петровци, Петровци, прњавор Бешеново, прњавор Гргетег, прњавор Јазак, прњавор Крушедол, прњавор Раваница, прњавор Ремета, прњавор Реметица, прњавор Хопово, Путинци, Ривица, Свилош, Сибач, Стејановци, Суботиште, Трпиња, Чалма, Шатринци и Шуљам.

Од 98 пописаних насеља, римокатолика је било у 37, и то претежно у Вуковарском и Илочком дистрикту док их је у Румском било само у два места: Рума и Ириг. Чисто римокатоличка насеља били су Кукујевци, Антин, Тординци, Новак (Бапска), Церић и Јармина.

Насеља у којима су православци били апсолутна већина су: Баноштор, Беочин, Беркасово, Ердевик, Ириг, Каменица, Маринци, Нештин, Опатовац, Рума, Сусек, Чаковци, Черевих и Шид. Насеља у којима су римокатолици чинили апсолутну већина су: Берак, Богдановци, Гибарац, Илача, Илок, Јанковци, Ловас, Љуба, Нуштар, Свињаревци, Сот, Сотин, Товарник, Томпојевци и Шаренград.

Старокатолика је било само у четири насеља и то: Илок (2), Сусек (4), Антин (193), Тординци (257) и Корођ (579). Поред старокатолика у свим овим насељима су забележени и римокатолици осим у Корођу где су сви припадали старокатолицима.

Једино насеље са приближним односом римокатолика и православца је био Вуковар (Нови и Стари) где су римокатолици чинили 54 % а православци 46 % становништва.

Број становника по насељима				
Насеље	Православци	Римокатолици	Старокатолици	УКУПНО
Антин		249	193	442
Бановци (Шидски)	411			411
Баноштор	347	98		445
Бапска		377		377
Бачинци	994			994
Беочин	605	7		612
Берак	67	656		723
Беркасово	609	128		737
Бешеново	732			732
Бингула	1.131			1.131
Бобота	1.163			1.163
Богдановци	15	496		511
Брестач	1.169			1.169
Бршадин	487			487
Буђановци	1.638			1.638
В. Радинци	275			275
Вера	529			529
Визић	562			562
Вогањ	494			494
Врдник	884			884
Вуковар (Нови и Стари)	1.627	1.916		3.543

Габош	382			382
Гибарац	129	648		777
Грабово	521			521
Гргуревци	1.124			1.124
Дивош	1.256			1.256
Добринци	807			807
Ердевик	1.716	7		1.723
Илача	5	1.196		1.201
Илок	374	1.810	2	2.186
Инђија	661			661
Ириг	3.901	70		3.971
Јазак	971			971
Јанковци	54	503		557
Јармина		343		343
Каменица	1.036	283		1.319
Корођ	4		579	583
Краљевци	678			678
Крушедол	492			492
Кукујевци		1.630		1.630
Лединци	486			486
Лежимир	1.071			1.071
Ловас	9	894		903
Љуба	89	307		396
Прњавор Кувездин	322			322
Прњавор Привина Глава	147			147

Прњавор Шишатовић	173			173
Мали Радинци	277			277
Прњавор Раковац	193			193
Манђелос	609			609
Марадик	653			653
Маринци	190	135		325
Маркушица	777			777
Миклушевић	306			306
Моловин	274			274
Мохово	315			315
Негославци	837			837
Нерадин	774			774
Нештин	909	60		969
Новак (Бапска)		569		569
Нуштар	7	360		367
Опатовић	511	142		653
Острво	257			257
Павловци	245			245
Пачетин	546			546
Петровци	443			443
Петровци	467			467
Прњавор Бешеново	149			149
Прњавор Гргетег	92			92
Прњавор Јазак	130			130
Прњавор Крушедол	173			173

Прњавор Раваница	118			118
Прњавор Ремета	79			79
Прњавор Реметица	94			94
Прњавор Хопово				
Путинци	472			472
Ривица	578			578
Рума	1.968	1.168		3.136
Свилош	282			282
Свињаревци	30	539		569
Сибач	394			394
Сот	36	509	6	551
Сотин	271	532		803
Стејановци	489			489
Суботиште	770			770
Сусек	867	14	4	885
Товарник	292	1.562		1.854
Томпојевци	47	479		526
Тординци		299	257	556
Трпиња	1.499			1.499
Церић		344		344
Чаковци	384	21		405
Чалма	743			743
Черевих	1.134	93		1.227
Шаренград	228	650		878
Шатринци	156			156
Шид	2.084	45		2.129
Шуљам	528			528

У пописаном делу Срема било је укупно 676 присутних странаца, 849 слугу и 218 слушкиња, и 150 просијака (88 мушкараца и 62 жене). Дакле, укупан број ових нерезиден-тијалних особа у односу на укупну популацију износио је 2,52 %. Овом броју би се могла додати још једна категорија а то су свештена лица, монаси и пароси / жупници. Замонашених лица је било 215 од чега чак 200 мушкараца а само 15 жена. Свештених лица није било у следећим местима: Антин, Берак, Богдановци, Велики Радинци, Гибарац, Илача, Јармина, Љуба, Маринци, Нерадин, Новак (Бапска), Свињаревци, Томпојевци и Церић. Вероватно су у питању филијале већих парохија и жупа.

Место	Замонашена лица		Католички свештеници	Старокаатолички свештеници	Православни свештеници
	м.	ж.			
Бановци (Шидски)					1
Баноштор					1
Бапска	1				
Бачинци					1
Беоцин	3	3			1
Беркасово					2
Бешеново					1
Бешеново (прњавор)	10				
Бингула					2
Бобота					2
Брестач					2
Бршадин					1
Буђановци					5

Вера					1
Визић					1
Вогањ					1
Врдник					3
Вуковар (Нови и Стари)	22		1		4
Габош					1
Грабово					1
Гргетег (прњавор)	14				
Гргуревци					3
Дивош					3
Добринци					2
Ердевик					3
Илок	15		1		1
Инђија					2
Ириг		1	1		6
Јазак		2			4
Јазак (прњавор)	9				
Јанковци			1		
Каменица	2	4	1		2
Корођ				1	
Краљевци					2
Крушедол					2
Крушедол (прњавор)	15				
Кувешдин (манастир)	14				
Кукујевци	1		1		
Лединци	3	4			1
Лежмир					2

Ловас			1		
Мали Радинци					1
Манђелос					1
Марадик					2
Маркушица					1
Миклушевци					1
Моловин					1
Мохово					1
Негославци					3
Нештин		1			2
Нуштар			1		
Опатовач					1
Острово					1
Павловци					1
Пачетин					2
Петровци					2
Петровци					2
Привина Глава (манастир)	10				
Путинци					2
Раваница (прњавор)	13				
Раковац (манастир)	11				
Ремета (прњавор)	10				
Реметица (прњавор)	1				
Ривица					2
Рума	5		1		5
Свилош					1

Сибач					1
Сот			1		
Сотин			1		1
Стејановци					2
Суботиште					4
Сусек	1				2
Товарник			1		1
Тординци			1		
Трпиња					3
Хопово (прњавор)	14				
Чаковци					1
Чалма					2
Черевих	1		1		2
Шаренград	14				2
Шатринци					1
Шид					5
Шишатовач (манастир)	11				
Шуљам					1
УКУПНО	200	15	14	1	128

Укупно повећање броја становника у пописаном делу Срема у односу на претходну годину износио је само 114 особа. У току 1781. године рођено је 1.596 дечака и 1.636 девојчица, у просеку 33 детета по месту. Тај број је највише зависио од величине насеља, мада то није било правило. На пример, Ириг као убедљиво највеће пописано место са 3.971 становником је на трећем месту по броју рођене деце, док је Шид као пето место по броју становника (2.129) на чак једанаестом месту по броју рођене деце.

Број рођене деце по местима (распоређено од највећег ка најмањем прираштају)			
Место	Број рођених	Број умрлих	Прираштај
Илача	67	32	35
Рума	154	123	31
Сот	50	24	26
Бобота	50	24	26
Гибарац	45	25	20
Кукујевци	90	72	18
Лежмир	57	40	17
Свињаревци	33	16	17
Бингула	57	41	16
Маркушица	35	19	16
Грабово	29	13	16
Брестач	43	28	15
Берак	39	25	14
Буђановци	60	47	13
Бршадин	30	17	13
Путинци	26	14	12
Суботиште	25	13	12
Визић	26	15	11
Инђија	33	23	10
Бапска	26	16	10
Манђелос	23	13	10
Петровци	22	12	10
Товарник	83	74	9
Ердевик	60	51	9

Габош	17	8	9
Нуштар	29	21	8
Тординци	28	20	8
Крушедол	21	13	8
Церић	17	9	8
Краљевци	36	29	7
Сусек	47	41	6
Дивош	41	35	6
Бановци (Шидски)	17	11	6
Бешеново	37	32	5
Корођ	27	22	5
Гргуревци	26	21	5
Прњавор Раваница	8	3	5
Бачинци	27	23	4
Шуљам	23	19	4
Љуба	20	16	4
Прњавор Бешеново	8	4	4
Прњавор Гргетег	7	4	3
Шид	59	57	2
Богдановци	21	19	2
Лединци	19	17	2
Антин	17	15	2
Трпиња	50	49	1
Беркасово	31	31	0
Нерадин	29	29	0
Манастир Раковац	13	13	0
Шатринци	5	5	0

Прњавор Хопово	0	0	0
Свилош	17	18	-1
М. Кувеждин	17	18	-1
Моловин	10	11	-1
Беоцин	30	32	-2
Јанковци	24	26	-2
Вера	24	26	-2
Вогањ	21	23	-2
Пачетин	20	22	-2
Добринци	42	45	-3
Томпојевци	39	42	-3
В. Радинци	12	15	-3
Острово	9	12	-3
Прњавор Крушедол	8	11	-3
Прњавор Јазак	5	8	-3
М. Привина Глава	4	7	-3
Прњавор Ремета	0	3	-3
Илок	126	130	-4
Новак (Бапска)	24	28	-4
Маринци	16	20	-4
Павловци	6	10	-4
Стејановци	19	25	-6
Мохово	12	18	-6
Мали Радинци	6	12	-6
Прњавор Реметица	0	6	-6
Банаштор	18	25	-7
Сиbach	16	23	-7

Јармина	12	19	-7
М. Шишатовач	9	16	-7
Чаковци	16	24	-8
Нештин	55	64	-9
Ловас	49	58	-9
Јазак	13	22	-9
Миклушевци	13	23	-10
Марадик	18	30	-12
Сотин	33	46	-13
Чалма	18	31	-13
Ириг	145	160	-15
Петровци	18	34	-16
Ривица	16	34	-18
Врдник	16	36	-20
Негославци	36	57	-21
Опатовач	22	58	-36
Черевих	55	95	-40
Шаренград	41	82	-41
Каменица	71	122	-51
Вуковар (Нови и Стари)	208	313	-105

У току 1781. године за стално се доселило 204 особе, а 243 особе је било присутно привремено због раличитих јавних функција. Тако је укупан прираштај био 1.926 мушкараца и 1.761 женска особа. Занимљиви су подаци да је од укупног броја новорођених било петоро ванбрачне деце за које није био познат отац, и свега четири недоношчета. Укупно смањење броја особа било је 1.862 што се тиче мушког пола и 1.711 што се тиче женског пола. Од тога броја у току 1781. године преминуло је 948 одраслих мушкараца и 740 мало-

летних мушкараца, и 797 одраслих и 796 малолетних особа женског пола. Није забележен ни један (потврђен) случај насилне смрти, али је евидентирано да је пронађено шест мртвих особа без познатог узрока смрти. Са друге стране, у несрећном случају је страдало 13 мушкараца и две жене. Услед проблематичних порођаја преминуло је 17 дечака и 17 девојчица. Као разлози смањења броја становника наводе се и различите миграције у којима је одсељено 224 особе. Пет особа је било на одслужењу војног рока, а седам се замонашило у току године. У току године склопљено је укупно 630 бракова. Број раскинутих бракова је био 937 од чега 828 због смрти супружника а 109 због одласка једног од супружника. Као укупан број постојећих брачних парова наведено је 16.516.

Будући да не постоје или барем нису познати исти пописи пре 1781. године, изнећемо поређење вредности за овај попис из 1781. године са наредним из 1782. године (Korunić, 2018: 115).

	1781.	1782.
Укупан број становника	75.156	75.593
Укупан број мушкараца	39.018	39.404
Укупан број жена	36.138	36.189
Број православаца	52.719	53.034
Број римокатолика	19.250	19.834
Број старокатолика	1035	/
Број протестаната	/	1.033
Непозната вероисповест	/	1.692
Број одраслих становника	44.721	44.919
Број деце од 1 до 16 година	30.435	30.674
Странци	676	538
Број слугу	849	819

Број слушкиња	218	193
Број просјака	150	142
Број православних свештеника	128	102
Број римокатоличких свештеника	14	230
Број протестантских свештеника	/	1
Број старокатоличких свештеника	1	/
Број бракова	16.516	17.642
Укупан број рођених	3.232	3.115
Број рођених дечака	1.596	1.579
Број рођених девојчица	1.636	1.536
Укупан број умрлих	3.281	3.810
Број умрлих одраслих мушкараца	948	1.133
Број умрлих дечака	740	831
Број умрлих одраслих жена	797	965
Број умрлих девојчица	796	881
Природни прираштај	- 49	- 695

Упоређујући податке из пописа из 1781. и 1782. године примећује се делимично одступање у врсти података, попут података за старокатолике из 1781. године којих нема наредне године, док су 1782. године пописани протестанти за разлику од претходне године итд. У току 1782. године дошло је до повећања укупног броја становника за занемарљивих 0,58 % (437 особа: 198 одраслих и 239 деце). До повећања броја становника је дошло упркос негативном природном прираштају, у току те две године укупно је умрло 744 особе више него што се родило. До повећања броја становника је вероватно дошло досељавањем нових становника. При томе се број православаца повећао за 315 а римокатолика за 584 особе. Приметна је изузетно велика разлика у броју римокатоличких свештеника, па се број од 230 за 1782. годину мора узети са резервом.

Попис становника из 1781. године по свим својим карактеристикама може да одговара модерним пописима. Разлика у врсти прикупљених података током 1781. и потом 1782. године упућује на прилагођавање пописа стварном стању на терену и омогућавање што квалитетнијег прикупљања података. Ови пописи су, иако пробног карактера, од изузетног значаја за изучавање демографских прилика у Срему, посебно у погледу верске структуре. Иако је очигледно да су поједине податке достављали локални свештеници, може се очекивати да су они тачни, нарочито када се узме у обзир колико података различитог карактера су морали да сакупе и доставе. Такви детаљи нису омогућавали заокруживање бројева карактеристично за већину ранијих пописа. Публиковањем наредног пописа из 1782. године и потом званичног државног пописа вршеног у периоду од 1784. до 1787. године, и то детаљно по местима, приказало би тачну слику демографских кретања становника Срема, како по броју тако и у оквиру вероисповести итд.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Попис Сремске жупаније из 1781. године. Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Историјска збирка.
- Срета Пецињачки, Статистички подаци о насељима Сремске епархије у 1781. години. *Зборник Матице српске за историју* 5 (1972). Стр. 122-127.
- Petar Korunić, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*. Svezak 1. Zagreb: Filozofski fakultet, 2018.

RADOVAN SREMACTHE CENSUS OF THE POPULATION OF CIVIL
SREM FROM 1781

SUMMARY

In the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade, there are statistical data for the census of Srem County from 1781. The census is important because it provides comparative data for individual places for all present religions, through various aspects: gender and age structure, statistical data on natural increase, number of priests, etc. The census included 98 settlements under civil administration. The first population census in the Habsburg Monarchy, which in all its characteristics corresponds to modern censuses, was the so-called Josephine census. This census was carried out in the period from 1784 to 1787, while the census from 1781 represents a trial census for that later one. The census contains the number of inhabitants by religion and by gender and age (adult – minor), then the number of foreigners by gender and age, and the number of servants and maids also by gender and age, the number of beggars, monks and priests by religion, and finally the total number of inhabitants of all religions and categories by gender and total of both genders. The census also includes data on religious organizations, ie. whether the place has the status of a parish or a branch, and in whose ultimate jurisdiction it belongs. The last part of the census contains data on the number of births, deaths and marriages during that and the previous year, and analyzes them in order to show the natural increase of that year. Settlements in the censuses are grouped by district and are verified in the district centers: Ilok, Irig and Vukovar.

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ
Прикази

Драгана А. Грбић*

ПРОСВЕТИТЕЉСКИМ НИТИМА ПРОТКАНИ
ОПУС ДАНИЛА Н. БАСТЕ

(Данило Н. Баста, *Сабрани сѣиси у чейрнаесѣи
књиѣа*, Досије студио – Гутенбергова галаксија,
Београд, 2020)

Ретко која личност из наше академске сфере се може подичити не само тако обимним, него пре свега садржајним и тематски фокусираним сабраним списима, која су се кристалисала и настајала деценијама, те сходно дуготрајном посвећеном проучавању оставила неизбрисив траг у историји српске философије и философије права. Већ наслов и поднаслов овог приказа сугеришу да овде неће бити могућно осврнути се на целокупан опус академика Данила Н. Басте, него је у складу са тематским фокусом часописа у којем се текст објављује начињен избор оних дела, у којима се проблематизују различити аспекти епохе просветитељства. Чак и такав „сужени” избор представља за приказивача сложен и обиман задатак, јер је бар једна трећина целокупног стваралачког, преводилачког и уредничког опуса Данила Н. Басте проткана просветитељским нитима.

Две године након објављивања *Сабраних сѣиса у чейрнаесѣи књиѣа* у истој издавачкој кући Досије студио-Гутенбергова галаксија објављена је још једна књига под називом *Пригодни медаљони. Посѣскрийѣум „Сабраних сѣиса”*, која такође садржи неколико прилога посвећених протагонистима Века светлости, а уредник *Сабраних сѣиса* Данила Н.

* dgrbic@uni-koeln.de

Басте, проф. др Јовица Тркуља је исте године са Сањом Степановић Тодоровић приредио и биобиблиографију под називом *Мисаоне љуштане Данила Н. Басте*. Ове две књиге – представљају својеврсни додатак *Сабраним списима у четрнаест књига*, а посебно се за биобиблиографију, која је и обимом и садржајем импресивна и обухвата 341 страницу може рећи да олакшава читаоцу оријентацију у целокупном опусу, јер је у њој сажето представљено Бастино стваралаштво. Жанровски гледано овакве „пратеће” публикације *Сабраних списа* представљају уобичајену академску праксу у свету, али су у српској научној средини, нажалост, изузетно ретке, те се овај целокупни издавачки пројекат у којем су осим аутора, значајно уложили труд уредник проф. др Јовица Тркуља, рецензентски тим проф. др Алекса Буха, проф. др Здравко Кучинар и проф. др Илија Марић, као и издавачка кућа Досије студио – Гутенбергова галаксија, која је све књиге технички изузетно лепо опремила, заслужује да буде похваљен суперлативима.

Да би се стекао увид у обим корпуса који чине она дела која међусобно повезују просветитељске нити статистички ћемо се осврнути на целину Бастиног опуса. Од 1980. до 2022. године објавио је тридесет и једну монографију, укључујући и четрнаест књига *Сабраних списа* и пар поновљених монографских издања. Као прву монографију штампао је докторску дисертацију посвећену Фихтеу, одбраћену 1978. године, а објављену 1980. под насловом *Јохан Готлиб Фихте и Француска револуција: испуњење нововековној природној праву у Фихтеовој раној политичкој филозофији*, која ће бити заједно са ауторовим другим радовима о Фихтеу објављена и 2020. у другој књизи *Сабраних списа* – *Фихте*. Од осталих монографских наслова у вези са поетиком просветитељства или њеним носиоцима могу се издвојити још два наслова – *Вечни мир и царство слободе: ојледи о Кантовој и Фихтеовој практичкој филозофији* из 2001. године и *Чаробни брег филозофије: Касирер и Хајдеггер у Давосу 1929. године*, књига објављена 2017. године а важна због односа према личности и делу једног од најзначајнијих проучавалаца просветитељства – Ернсту Касиреру. Обе монографске публикације нашле су своје место и у *Сабраним списима* – првопоменутом

заједно са осталим ауторовим списима о Канту објављена је у првој књизи *Сабраних сѝиса – Кантѝ*; а књига о Касиреровој и Хајдегеровој полемици је објављена као књига бр. 6 *Сабраних сѝиса – Чаробни бреѝ филозофије*. Поред ових монографија мора се поменути још и наслов *Самопошѝивање и ѝузавосѝ*, који је инспирисан важним појмом из Кантове етике, а у оквиру *Сабраних сѝиса* у књизи бр. 11 обједињени су текстови претходно објављени у истоименој монографији у три тома, међу којима је су и неки важни прилози о епоси просветитељства.

Осим монографија Данило Н. Баста је за нешто више од половине века објавио још две стотине осамдесет и пет чланака и оригиналних научних студија у периодици и научним зборницима, при чему је двадесет и седам објављено на страним језицима – енглеском, немачком, француском и шпанском. Први чланак објављен је 1968. године, а само годину дана раније Баста је објавио први приказ, којих ће током времена написати и објавити још сто педесет и осам, укључујући у тај број и разне осврте и рецензије. Осим тога написао је и педесет три белешке и јавних иступања. Овој богатој оригиналној научној делатности треба додати и његов уреднички и редакторски рад, који је садржан у тридесет и једној публикацији, за које осим што их је приређивао, обично је писао предговоре и/или поговоре. Једна од тих драгоцених приређених књига је и међународни зборник поводом обележавања великог јубилеја Двестагодишњице Кантове смрти – *Акѝуелносѝ и будућносѝ Кантѝове филозофије*, који је чак и на међународној философској сцени јединствен по томе што је настао као резултат међународне философске анкете о савременој рецепцији и проучавању Кантове философије, а коју је осмислио Баста.

Када је реч о просветитељским елементима, можда подједнако колико и његов оригинални научни рад завређују да буду поменути и његови преводи монографија и студија из овог домена са немачког на српски језик. Његова библиографија преводних монографских публикација импресивна је колико и оригинално стваралаштво и броји укупно шездесет и седам јединица, укључујући и поновљена издања поје-

диних превода. Уз преводе је готово увек објављивао кратак осврт на аутора и дело, као и одговарајућу филолошку белешку о преводу, а неки од тих пропратних текстова су сабрани и објављени у *Постскрипуму „Сабраних списа”*. Осим тога објавио је још сто четрдесет и два превода научних студија и других прилога. Од монографских преводилачких публикација у контексту овог осврта поменућемо само најзначајније: Кантову *Критику практичног ума*; Фихтеова дела *Учење о науци*, *Затворена државна држава*, *О Макијавелију – иаприоризам и његова сујројност*; Шелингова дела *Филозофија уметности* и *Форма и принципи филозофије*; потом једну од централних студија савременог проучавања просветитељства – *Филозофију просветитељства* Ернста Касисрера; као и две монографије савремених проучавалаца Кантовог и Фихтеовог дела – *Кант и Марбуришка школа*, студију Паула Натропа; и *Јохан Готлиб Фихте – ум и слобода*, студију Волтера Шулца. На индиректан начин о думетима Века светлости било је речи и у делима других аутора које је Бастиа са немачког на српски превео, те заслужују да овде буду бар таксативно наведени Фридрих Ниче, Карл Јасперс, Ханс-Георг Гадамер, Хана Арент, Карл Шмит, Ханс Келзен и Роберт Валтер.

Последњи наслов у Бастиној преводилачкој библиографији, који не само да је у вези са поетиком просветитељства, него је и у директној вези са Доситејем Обрадовићем, објављен је ове године. Као лауреат награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, коју му је 2021. године доделила Задужбина „Доситеј Обрадовић”, превео је докторску дисертацију са немачког језика, посвћену Доситеју Обрадовићу, коју је Пера Илић одбранио на Филозофском факултету у Базелу 1924. године. Наслов дисертације у оригиналу гласи: „Dositelj Obradović als Aufklärungsphilosoph: Ein Beitrag zur Geschichte der serbischen Philosophie und Philologie des 18. und 19. Jahrhunderts”. Ова научна студија која се у целокупној доситејологији може означити првом књигом, која посматра Обрадовића као филозофа – „Доситеј Обрадовић као филозоф просветитељства – прилог историји српске филозофије и филологије у осамнаестом и деветнаестом веку”, објављена је 2023. године у истој издавачкој кући, која је

објавила и *Сабране сѝисе* академика Данила Н. Басте, јер, нажалост, није било финансијских могућности да се овај наслов објави у Доситејевој „кући“, у оквиру једне од едиција Задужбине „Доситеј Обрадовић“, где би јој по природи ствари било и место.

Наглашавање преводилачке целине унутар целокупног опуса академика Данила Н. Басте је значајно не само да би се указало на вишеструку присутност просветитељских елемената, како је претходно поменуто, него и из чисто филолошких разлога. Утолико је пре ово потребно истаћи, јер се Баста као дипломирани правник и магистар на теоријскоправном смеру и доктор наука Филозофског факултета током каријере доминантно бавио философијом државе и права и историјом политичких теорија, али је својим преводилачким радом и темељним промишљањем стручне терминологије дао знатан допринос филологији и традуктологији. У стручној литератури је неретко помињана чињеница да су преводиоци најпажљивији читаоци, јер им не сме промаћи ни једна једина реч, те да се приликом превођења они изнова морају враћати основном тексту. Имајући на уму ту особину преводилаца, не изненађује што је Бастино помно *преводилачко* читање уродило плодом и изнедрило бројне оригиналне научне студије и монографије о делима философа које је преводио.

Биобиблиографија показује да се равно педесет аутора бавило ликом и делом академика Данила Н. Басте, а да је објављено осамдесет и четири приказа и осврта на разне његове публикације. Стога је и пред аутора овог приказа постављен велики изазов да предузети задатак достојно и на нивоу својих претходника уради.

*

Сабране сѝисе отвара монографија посвећена Канту, која носи (под)наслов *Порекло и сврха државе у Кантовој политичкој филозофији и групи чланци* и обухвата 261 страницу. У књизи су сабране ауторове студије о Канту, које је током дугог низа година писао, проучавајући и превodeћи раз-

личите аспекте његовог дела, а читаоца у *Сабране сѝисе* уводи магистарска теза одбрањена на Правном факултету 1973. године, која је и централни део првог тома и која је према речима самог аутора његов „први развијенији и озбиљнији рад”, објављен првобитно у часопису *Филозофске студије* Филозофског друштва Србије. Осим насловне студије у првом тому су садржани следећи чланци: „Кант као политички мислилац”, „Истраживање о Кантовој филозофији историје”, „Кантова казнена правда”, „Светлост и сенка Кантове метафизике права”, „Слика Платона у *Критици чистиога ума*”, „Кантово поље хуманитета”, „Кантова филозофија као трајни изазов” и „Обележавање Кантових јубилеја”. Већ из овога се може јасно видети да се аутор доминантно бавио трима аспектима у Кантовом делу – државно-политичким, кривично-правним и историјским.

Будући да је Кант као истраживачка тема присутан не само у првом тому, него Баста експлиците или имплиците његову философију доводи у везу и са проблематиком коју истражује код других философа нпр. Фихтеа, Јасперса, Хајдегера или Касисрера за контекст овог приказа цитираћемо само једну тврдњу са почетка ове студије, како бисмо оправдали и наш приступ читању *Сабраних сѝиса*.

„Говорити о Канту и просвећености значи, у ствари, продрети до самог језгра Кантове филозофије; друкчије речено: расправљање односа Канта и просвећености разоткрива мотиве, садржину и усмереност његовог филозофирања. [...] просвећеност чини битан, дакле незаобилазан елеменат оне ситуације из које се херменеутички разазнаје духовни и историјски смисао Кантовог критичког идеализма.”¹

Будући да је Кантово дело у основи Бастиног погледа на философију просветитељства, и веза осталих аутора са философом из Кенигзберга је индиректно присутна у његовим интерпретацијама њихових дела којима се проблемски бавио. Стога се може симболично констатовати да студија о

¹ Данило Н. Баста, *Сабрани сѝиса, књиѝа 1, Канѝ. Порекло и сврха државе у Канѝовој ѝолиѝичкој филозофији и друѝи чланци*, Београд-Обреновац, Досије студио-Гутенбергова галаксија, 22.

Канту не само да стоји на почетку Бастиног академског пута, те и првим томом посвећеним овом философу отвара и *Сабране сѝисе*, него се и као каква најсјајнија просветитељска нит провлачи целином његовог опуса и увезује најразличитије проблемске аспекте.

Баста у тумачењу Кантове просветитељске философије наглашава појам напретка, као кључни појам епохе просветитељства која „историјски *progressus in indefinitum*” као „непоколебљиво уверење европске просвећености” претвара „у њену догму.”² Он овде полази од интерпретација Ернста Касирера, што је и уобичајено за већину проучавалаца Кантовог дела. Међутим, оно што је нама било посебно занимљиво јесте да су његови погледи на прогрес просветитељства, које „почива на безграничном и безусловном поверењу у снагу људског ума, у његову способност да по својим начелима свет рационално преуреди”³, готово идентични тврдњама Рајнхарта Козелека, сажето представљеним у студији „'Fortschritt' und 'Niedergang' – Nachtrag zur Geschichte zweier Begriffe”, коју је објавио 1980. године у зборнику *Niedergang. Studien zu einem geschichtlichen Thema*, који је уредио заједно са Полом Видмером.

Иако Баста не помиње Козелека, он се на другим местима бавио његовим ментором Карлом Шмитом, који је имао одсудан утицај на свог кандидата, поготово у погледу одабир теме дисертације *Критика и криза (Kritik und Krise)*, у којој се бавио преиспитивањем буржоаског уређења света и улоге апсолутистичке државе током 17. и 18. века и просветитељске философије, која је поткопала њене темеље и на крају изазвала државне кризе и довела до Француске револуције. Стога је занимљиво да су и Баста и Козелек независно један од другог и готово истовремено у различитим деловима Европе ношени истим духом времена стварали на таласу те историје идеја, а Баста се овим темама бавио и у својој дисертацији посвећеној Фихтеу и Француској револуцији.

Ова, на први поглед, случајна епизода говори заправо много више о Бастином опусу и илуструје колико је он

² Ibid. 23.

³ Ibid.

и на самом почетку свог академског пута био у току са ондашњим научним трендовима, а о чему готово у сваком тому *Сабраних сѝиса* сведоче методолошка поглавља на почетку проблемских студија, у којима аутор пре него што приступи интерпретацијама, најпре темељно представља тзв. „Forschungsstand” за дату област у датом тренутку.

Једна од тема која се јавља у првој Бастиној студији, а која ће се провлачити и кроз његова каснија дела, јесте Кант и Русо, односно Русоов однос према природи и природном праву. Томе је у склопу разматрања о Француској револуцији и праву на побуну посвећено једно темељно поглавље и у књизи о Фихтеу, а овој теми се враћао поново и када је писао о „Канту као политичком мислиоцу”.

*

Други том *Сабраних сѝиса* посвећен је Фихтеу и именован је према Бастиној дисертацији која обухвата највећи део те књиге – *Фихте и Француска револуција и друџи чланци*. Од ауторових студија о Фихтеу, овде су објављени његови радови, настајали и као резултат философских промишљања пажљивог преводиоца. Књига садржи следећа поглавља: „Позив науке и истина политике у Фихтеовом практичном идеализму”, „Да ли је Фихте био макијавелист”, „Повест у сенци трансцедентализма”, „Држава, право, царство слободe”, „Повратак Фихтеу зарад будућности одређене слободом”, „Фихтеова замисао универзитета” и „Приређивачева претходна напомена за зборник о Фихтеу”.

Будући да је аутор доминантно оријентисан на немачку философију једна од важних тема у овој књизи јесте однос према Француској револуцији међу немачким интелектуалцима са краја 18. века, међу којима Фихте свакако заузима централно место. Он на примеру овог философа илуструје у којој мери је у Немачкој било опасно заговарати идеје Француске револуције у време Наполеонових ратова. У том контексту је Фихтеов опус подељен на онај настао пре тј. уочи Француске револуције и после ње. Фихтеовим списима о

Француској револуцији придата је највећа пажња, јер према мишљењу аутора они „стоје на почетку једног мисаоног пута, а почетак, не тако ретко, одређује даљи ток и крај.”⁴ Француска револуција се посматра као пракса просветитељске теорије и реализација неких од кључних идеја епохе просветитељства, а у првом реду појам слободе и демократије. Анализирајући детаљно Фихтеове идеје о слободи Баста самерава овог философа увек у односу на двојицу других кључних протагониста Века разума – Канта и Русоа, или у односу на најзначајнијег немачког философа који ће доћи након њега – Хегела. Чињеница коју Баста у том контексту истиче, а која се неретко заборавља, јесте да је Фихте *Прилој исправљању судова јавности о Француској револуцији* написао пре него што је Кант објавио своје кључне радове из филозофије државе и права, што је битно, јер је неспорно да је „Фихтеово прихватање основних мисли Кантове моралне филозофије створило претпоставке за изградњу његове првобитне политичке теорије.”⁵

Осим Канта и Фихтеа, Русо је можда трећа просветитељска фигура која се издваја у Бастином опусу. Као један од заједничких именитеља Русоу и Фихтеу аутор наводи савест, *која је једини човеков закон*. Русо је Басти истовремено занимљив не само као философ, него и као писац који је у свом књижевном опусу промишљао кључне ставове природног права, премиса које ће касније уградити у основе нове науке – социологије и свакако политичке филозофије. Читањем Русоових, Хајнеових и Вајсових дела, Баста демонстрира како се и у књижевном тексту могу читати и интерпретирати неке од кључних философских идеја које се налазе и код Фихтеа.

Такође, у контексту анализирања Фихтеовог односа према Револуцији и увођења сасвим супротног става његовом, пажња је посвећена и Едмунду Берку. Тиме је дат целовит поглед на филозофију политичке мисли епохе просветитељ-

⁴ Данило Н. Баста, *Сабрани списи, књига 2, Фихте. Фихте и Француска револуција и други чланци*, Београд-Обреновац, Досије студио-Гутенбергова галаксија, 42.

⁵ Ibid. 94.

ства, јер се његова политичка мисао профилише у супротности према Француској револуцији, те он у том погледу представља важан философски контрапункт Фихтеу. За разлику од поменутих просветитеља, у домену политичке мисли он је давао предност историји у односу на ум, а традицији у односу на револуцију.

Из наше перспективе историчара књижевности нама је било занимљиво да пратимо како академик повезује интерпретације Фихтеовог дела са истакнутим немачким књижевницима. На пример, студију отпочиње упознавањем читаоца са Фихтеом не преко његовог философског опуса, него га приказује као фиктивног, књижевног и драмског лика у модерном драмском делу Петера Вајса *Хелдгерлин*. Фихте-револуционар, како је приказан у драми, постаје Фихте, политички философ који темељно промишља Француску револуцију, а тај корпус је предмет анализе у Бастиној дисертацији. На другом месту аутор се враћа рецепцији Француске револуције међу књижевницима и истиче за пример песника Хајнриха Хајнеа, који је, као и Фихте, сматрао да је револуција једна од основних тековина просветитељства, а да су њени идејни корени повезани са немачком идеалистичком философијом, у првом реду са Кантом.

У вези са овом проблематиком издваја се један знатан део студије који је посвећен етици и Револуцији. Овом студијом су у Бастином опусу донекле скицирани и оквири промишљања етичких аспеката политичке философије, што ће као проблематика бити више изражено у његовом познијем опусу.

Фихтеова философска мисао је оцењена као ескалација просветитељства и врхунац реализације те поетике, а са тим у вези је поново разматрана идеја прогреса, о чему је било речи и са Бастином анализом Кантовог дела. Анализирајући провокативан Фихтов политички спис *Захџев владарима Европје да враџе слободу мишљења коју су до сада љушили* показано је да револуције настају заправо као резултат спречавања напретка, те Басти истиче Фихтеов закључак да револуције постају нужне као народни облик освете угњетачима. Али истовремено у интерпретацији овог Фихтеовог дела аутор се имплиците враћа и на императив епохе просветитељства,

онако како га је формулисао Кант у свом чувеном есеју „Одговор на питање: шта је просвећеност?” и закључује да је „сам народ крив за стање у којем се налази. Он не треба да презире своје владаре, него себе самог.”⁶

*

Будући да је поводом Бастиних промишљања одређених аспеката Кантове и Фихтеове философије претходно скренута пажња и на занимљиво повезивање философа са писцима, потребно је напоменути да се аутор у свом опусу бавио и класицима српске књижевности, који су својим делом задужили и правне науке. Правницима и писцима Лази Костићу и Јовану Стерији Поповићу посветио је Баста такође неколико студија, а анализирао је и погледе на државу и њене правне аспекте у писмима Вука Стефановића Караџића.

Четрнаести том *Сабраних сјиса Varia* или *филозофски свајдани* отвара студија „Европско мерило реформског програма Вука Караџића”. Последња књига *Сабраних сјиса* или „књига-сваштица”, како је аутор у својој уводној напомени симпатично одредио, објашњавајући одлуку да је наслови латинском речју *varia*, доноси бројне текстове, који су настајали годинама као ауторов одговор на „догађаје, појаве и изазове који се не би смели прећутати”⁷. Међу њима је и текст о Вуковој оштрој критици владавине Милоша Обреновића, који се у контексту целине ове „књиге-сваштице”, а у вези са осталим прилозима који следују, може читати и као имплицитна алегоризована критика политичких прилика и времена у којем бројни Бастини осврти на разне догађаје настају.

Караџићево писмо Обреновићу из 1832. године и постхумно објављена „Особита грађа за српску историју нашег времена”, коју је написао годину дана пре тог писма, предмет су Бастине анализе, која је илустровала проевропски

⁶ Ibid. 101.

⁷ Данило Н. Баста, *Сабрани сјиси, том XIV, Varia или филозофски свајдани*, Београд-Обреновац, Досије студио-Гутенбергова галаксија, 2020, 9.

оријентисане политичке и државничке погледе реформатора српског језика. Вукова оштра критика Обреновићеве владавине, која се може изједначити са деспотизмом оријенталног типа, ишла је ка томе да понуди политичко-реформски програм за преображај „турске” Србије у Србију налик на европејску државицу свога реда. Предлози које је начинио показују да је деловао не само као реформатор српског језика и писма, него да је давао и значајне импULSE за реформу државног система, тражећи за Србију *конституцију* и *правилу*. Та Караџићеве *нормативна јолифика*, како је одредио Баства, била је према његовом мишљењу заправо утемељена на доктрини природног права и основним људским правима, „која су свој израз нашла, примера ради, у Декларацији о правима човека и грађанина из времена Француске револуције.”⁸

Природно право као централни појам у основи је и Баствине три студије о Јовану Стерији Поповићу, као и у погледима на превод дисертације Лазе Костиће са латинског језика на српски. За сву тројицу савременика и истакнутих личности канона српске књижевности ова основна грана правних наука била је исходишна, када је реч о њиховим правним списима. У таквом приступу се заправо огледао дух времена 19. века и њихова рецепција истакнутих западноевропских филозофа државе и права, попут холандског хуманисте Хуга Гроцијуса, или носилаца немачког просветитељства и професора филозофије и права на пруском Универзитету у Халеу, Кристијана Томазијуса и Кристијана Волфа, како је убедљиво документовао Баства својом реконструкцијом Стеријине правне мисли. Добра упознатост Стерије и Костића са ондашњим актуелним правним теоријама происходи из њихових студија на одличним универзитетима у Кежмарку, односно у Пешти.

У краткој студији „Доктор права Лаза Костић”, објављеној у тринаестом тому *Сабраних списа Мрвице са филозофске шрице 2*, приказани су преводи Костићеве правне дисертације са латинског на српски језик, који су урађени независ-

⁸ Ibid. 18.

но један од другог од стране два преводиоца и исте године објављени у две различите издавачке куће. Анализирајући његову кратку дисертацију написану на свега шест страница и сročену у педесет и шест реченица, које фигурирају заправо као научне тезе, Баста је методом импликације интерпретирао и контекстуализовао ово Костићево научно дело у оквиру правне науке у којима је оно настало, те тиме значајно допринео разумевању прегнантно формулисаних Костићевих правних теза. У кључу хипотезе да правна дисертација песника српског романтизма стоји на страни природног права, занимљива је интерпретација прве сентенце из одељка дисертације „Из кривичног права”, којом се Костић заложио за укидање смртне казне и „сврстао међу аболиционисте”⁹. Такође, још једна теза из одељка „Из политичких наука” говори у прилог слободи штампе и против цензуре књига, која је значајно утицала на културни и политички живот Срба у Хабзбуршкој монархији, те не чуди што је баш тој проблематици Костић посветио један део своје дисертације.

У истом тому *Сабраних сјиса* објављен је и краћи текст „О Стеријином Природном праву”, који се може читати као својеврстан сажетак друге ауторове обимне студије „Јован Стерија Поповић као учитељ и приврженик природног права”, објављене у деветом тому *Сабраних сјиса* *Право, херменеутика, правда*. Детаљном анализом Стеријиног рукописа за уџбеник природног права, које је предавао као професор на новооснованом Лицеју у Крагујевцу, показано је да је он био у основи присталица Кантове правне филозофије. Залагањем за природно право, Стерија се, као и Кант, залагао за право за идеал просвећеног, уређеног и пре свега достојанственог и на слободи заснованог, живота. Идеја природног права код Стерије има своје корене у образовном систему кроз који је Стерија у Кежмарку прошао. Стерија се „одиста показује као први потпуни учитељ природног права у њего-

⁹ Данило Н. Баста, *Сабрани сјиси, том XIII, Мрвице са филозофске шрице 2*, Београд-Обреновац, Досије студио-Гутенбергова галаксија, 2020,302.

вом најбољем европском издању”¹⁰, а анализа је показала у којој су мери ставови Хуга Гроцијуса, као једног од истакнутих филозофа права, утицали на Стерију у погледу његовог разумевања *разума* и *друштвености* као носећих категорија природног права. Разматрања Стеријиних погледа на државно управљање откривају да су у његовом уџбенику биле присутне и идеје Томаса Хобса о деспотизму, али и ставови Самуела Пуфендорфа, који је својим делом заправо коментарисао и ревидирао погледе на природно право које су пре њега понудили Гроцијус и Хобс. Укључивањем ове тројице филозофа права Стерија је покушао да понуди целину и осветили различите аспекте ове проблематике. Будући да је Пуфендорф често у литератури означен као претеча немачког просветитељства, чије су идеје биле толико далекосежне и испред времена да се његови политички концепти препознају и у културолошкој позадини Америчке револуције, а да су тумачења човека и друштвених односа од стране двојице хуманистичких мислилаца Хобса и Гроцијуса знатно утицала на преиспитивање ове проблематике у епохи просветитељства, може се рећи да су Стеријину правну мисао обележили како претходници просветитељства, тако и његови истакнути носиоци попут Кристијана Томазијуса и Кристијана Волфа.

Занимљива је Бастина анализа Стеријиних ставова, којима показује да он заправо следује чувеном професору права, најпре на Универзитету у Лајпцигу а потом и на Универзитету у Халеу, Кристијану Томазијусу, који је у својим списима одвојио морал од природног права. Закључак је да Стерија сматра право дисциплином практичке филозофије, што се може видети управо на основу његових ставова о природном праву. Бастине три студије о Стерији се могу читати и као својеврсна анализа српске деветнаестовековне рецепције Кантове филозофије и дела других истакнутих мислилаца попут Томазијуса или Гроцијуса, у историји српске правне науке. У том контексту се битно издваја антрополошки приступ читавој проблематици, јер су промишљања одређених

¹⁰ Данило Н. Баста, *Сабрани сѝиси, шом IX, Право, херменеутика, љравда*, Београд-Обреновац, Досије студио-Гутенбергова галаксија, 2020, 277.

правних категорија и природног права као основе правних наука у целини најтешње повезани са *достојанством човека*, које као контрапункт *узајавости* обележава и Кантову *Метифизику морала*.

Баста закључује да је „идеја природног права коју је Стерија прихватио и до које је високо држао била у својој сржи либерална и кантовска. [...] Он је доследно заступао правни (уједно и политички) идеал просвећеног, уређеног, достојанственог, једном речју: на слободи заснованог живота. У том погледу Стерија се сасвим сигурно налази на Доситејевој, европској и просветитељством обележеној линији наше културе и духовности.”¹¹

У свом богатом опусу на Доситејев лик и дело се осврнуо у својој лауреатској беседи на свечаном уручењу Награде за животно дело „Доситеј Обрадовић”, а тај прилог је објављен у књизи *Природни медаљони. Постскрипум „Сабраних списа”*. Доситеју је посвећен и његов превод докторске дисертације Пере Илића са немачког на српски језик, који је будући да је реч о преводу остао изван корпуса *Сабраних списа*. Имајући у виду важност ове дисертације, она заслужује да буде приказана и у оквиру овог осврта.

Данило Н. Баста је превео и докторску дисертацију Пере Илића (1888), изворно написану на немачком језику „*Dositej Obradović als Aufklärungsphilosoph: Ein Beitrag zur Geschichte der serbischen Philosophie und Philologie des 18. und 19. Jahrhunderts*” и одбраћену на Философском факултету у Базелу 1924. године. Дисертација „Доситеј Обрадовић као филозоф просветитељства – прилог историји српске филозофије и филологије у осамнаестом и деветнаестом веку” објављена је 2023. године у истој издавачкој кући, која је објавила и Сабране списе академика Данила Н. Басте. Уз превод је објављена и пратећа студија проф. др Илија Марић „Дисертација Пере Илића о Доситеју Обрадовићу”.

Пун наслов публикације гласи: Пера Илић, „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ КАО ФИЛОЗОФ ПРОСВЕТИТЕЉСТВА. Прилог историји српске филозофије и филологије у осамнаестом и

¹¹ Ibid. 280.

деветнаестом веку" (*Dositej Obradović als Aufklärungsphilosoph Ein Beitrag zur Geschichte der serbischen Philosophie und Philologie des 18. und 19. Jahrhunderts* -Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philologisch- historischen Abteilung der hohen philosophischen Fakultät der Universität Basel vorgelegt von Pera A. Ilić aus Dojkinci (Serbien, S. H. S.)) превод са немачког Данило Н. Баста; аутор поговора Илија Марић.

Будући да ово дело до сада уопште није објављивано, оно представља драгоцен и веома редак оригинални допринос проучавању дела Доситеја Обрадовића. Стога је ова публикација од изузетног значаја не само за проучаваоце лика и дела Доситеја Обрадовића, него представља и важан прилог историји српске културе и историји философије, као и прилог проучавању српских академских и културних веза са Западном Европом од 18. до почетка 20. века. Дисертација Пере Илића је остала готово сасвим непозната нашој стручној јавности, јер се једини примерак чувао као дактилограф у Универзитетској библиотеци у Базелу, који није објављен ни у оригиналу на немачком, нити у преводу.

Књига садржи следеће целине: након кратке уводне напомене аутора дисертације, следи биографско поглавље „Обрадовићев духовни развитак“, а потом и централни део дисертације „Обрадовићево учење о просветитељству“. У главном делу представљени су најпре оквири немачке философије друге половине 18. века, као и друге философске тенденције оног доба попут „наивног идеализма“ и „етичког рационализма“, да би у тако постављене оквире било контекстуализовано Доситејево дело анализирано у неколико проблемско-тематских целина: наука, философија, епистемологија, етика, морални укус, учење о врлини, психологија, политичке идеје, учење о друштву и држави, учење о души и Богу, језик и филологија, индивидуална и социјална педагогија. У последњој целини дисертације анализира се Обрадовићев историјски положај и значај. Потом следи списак литературе на основу којег се види да је Илић познавао релевантну литературу за своју тему, као и да је био упознат са дотадашњим дисертацијама о лику и делу Доситеја Обрадо-

вића – а било их је до тог тренутка одбрањено три, такође на немачком језику – дисертација Милана Шевића одбрањена у Лајпцигу 1888, дисертација Милоша Перовића одбрањена у Цириху 1906. и дисертација Тихомира Остојића одбрањена у Бечу 1907. године. Рукопис дисертације затвара за ту врсту академског рада уобичајена биографска белешка кандидата, на основу које данас сазнајемо драгоцене податке о овом, нажалост, заборављеном учитељу са југа Србије, који је пре него што ће постати студент философије на Философском факултету Универзитета у Берну (1916-1919), а потом и доктор философије на Универзитету у Базелу, најпре учествовао у Балканским ратовима 1912/13. као резервни пешадијски поручник, а потом и као официр српске војске у Првом светском рату. Од академског значаја је поменути и чињеницу да је Пера Илић студирао код истакнутих швајцарских професора Јоела, Брауна, Нидермана, Хеберлина, Михелса, Бауера, Хасингера, при чему су његов рад менторски пратила прва три поменути професора.

У превод дисертације Пера Илића са немачког на српски језик утиснуто је богато преводилачко искуство академика Данила Н. Басте, који је током свог академског рада превео читаву малу библиотеку научних и философских дела са немачког језика, међу којима су и дела истакнутих представника просветитељства попут И. Канта и Ј. Г. Фихтеа, као и дело једног од најзначајнијих савремених проучавалаца ове поетике – Ернста Касирера. Поред посвећеног бављења просветитељским темама, овим преводом Илићеве дисертације о Доситеју пружен је посебан прилог обогаћивању рецепције Обрадовићеве философске мисли у нашем савременом интелектуалном и културном простору, а лауреат награде "Доситеј Обрадовић" за животно дело је тиме и на симболичан начин изразио захвалност и одао признање најистакнутијем српском просветитељу.

Дисертацију Пера Илића прати оригинална научна студија проф. др Илије Марића, којом се, са једне стране, проблематизује Илићев текст у оквирима научно-философских тенденција са почетка 20. века када је дисертација настала, а са друге стране, овом проблемском студијом се настоји

контекстуализовати Илићев поглед на Доситејејев лик и дело у оквирима досадашњих проучавања одређених филозофских аспеката из опуса Доситеја Обрадовића. Посебну вредност ова студија показује у настојању да понуди синтетички преглед проучавања философије Доситеја Обрадовића, као и генезе његових филозофских идеја, о којима је Марић много опсежније писао у својим другим академским радовима.

Овако стручно преведено и истумачено издање је вишеструко значајно за српску науку и културу. Захваљујући преводилачком умећу академика Басте и стручном тумачењу професора Марића први пут је наша академска јавност добила на увид једно издање које је вишеструко значајно и за развој српске философије и за развој српске књижевности. Будући да је докторска дисертација Пере Илића сада први пут објављена, историчари српске књижевности и историчари српске философије добили су могућност за нове увиде не само у дијахронијско проучавање опуса Доситеја Обрадовића, него и у низ основних података и занимљивих тумачења одређених појмова поетике просветитељства. Отуда је ово издање важан прилог за све научне истраживаче који се баве историјом српске философије, историјом српске књижевности и језика, културном историјом Срба и академско-културним везама између Србије и Западне Европе. Објављивањем овог издања отворена је и могућност за нове интерпретативне увиде и погледе на генезу историје српске философије, као и за разумевање бројних и разноврсних линија развоја српске културе, њеног језика, књижевности и философије како током 18. века тако и на почетку 20. века.

Катарина Мијаиловић*

О АСТРОНОМСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ У
КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИЦИМА СРБА У 18. И 19. ВЕКУ
(Исидора Г. Бјелаковић. *Терминологија у књижевним
језицима Срба у XVIII и XIX веку (астрономија)*.
Нови Сад: Матица српска, 2022, стр. 378)

1. *Терминологија у књижевним језицима Срба у XVIII и XIX веку (астрономија)* јесте резултат вишегодишњег истраживања предстандардног лексикона српског књижевног језика. Монографија је објављена 2022. године и представља измењену и допуњену докторску дисертацију под називом *Географска терминологија код Срба у XVIII и XIX веку*, одбрањену 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

1.1. Садржај монографије организован је у четири поглавља, која садрже више тематских целина: I. Теоријско-методолошки оквир истраживања (1. *Астрономија – појам и развој научне дисциплине*, 2. *Предмет, корпус и задаци истраживања*, 3. *Појам терминологије и термина*), II. Анализа (1. *Структура термиолошког реписа*, 2. *(Дис)континуитет термиолошког система у периоду IX/X–XIX века*, 3. *Однос према савременој терминологији*, 4. *Процеси формирања астрономске терминологије у српским књижевним језицима XVIII и XIX века*, 5. *Лексичка синојивост термина /Месец/ и /Сунце/ и 6. О семантици термиолошког реписа*), III. Речник (1. *Лексикографска обрада* и 2. *Речник*) и IV. Закључак. Осим поменутих поглавља, текст монографије садржи и

* keti.radovanovic728@gmail.com

Литературу, Прилоге, Табеле и резиме на енглеском језику (Summary).

2. У првом поглављу (*Теоријско-методолошки оквир истраживања*) најпре су дати основни подаци о астрономији као научној дисциплини. Премда је примарни циљ истраживања лингвистички, ауторка већу пажњу посвећује развоју астрономије међу Србима током средњег века.

2.1. У одељку *Предмет, корпус и задаци истраживања* јасно је дефинисано да је централно поље истраживања „анализа предстандардног лексикона, тематски ограниченог на терминологију из области астрономије” (стр. 14). Поред системског прикупљања терминолошке грађе и њене лексикографске обраде у виду речника, главни циљ исцрпног истраживања јесте и „бољи увид у развој астрономског терминолошког система у предстандардном периоду развоја српског књижевног језика” (стр. 18). С обзиром на то да истраживање упућује на анализу термина из области астрономије 18. и 19. века, корпус од око 5100 страна заснован је на 28 дела научног и научно-популарног карактера, као и уџбеника, писаних на руском књижевном, славеносрпском, доситејевском и српском језику у периоду од 1783. до 1867. године.

2.2. У посебном одељку првог поглавља *Појам терминологије и термина* концизно су дефинисани наведени појмови, уз навођење идеалних квалитета које терминолошки апарат у једном језику треба да има.

3. Анализа регистроване терминолошке грађе спроведена је с обзиром на неколико критеријума: порекло, структуру, (дис)континуитет терминолошког система у периоду од 9/10. века до 19. века, однос према савременој терминологији и процес формирања астрономске терминологије у књижевним језицима 18. и 19. века, као и семантичке трансформације.

3.1. На основу параметра порекла, у оквиру одељка под називом *Структура терминолошког реперија*, ауторка најпре класификује регистроване термине на: (а) термине страног порекла (интернационализме: нпр. *астероид*, германизме: нпр. *кула*, турцизме: нпр. *Аждаја*, латинизме: нпр. *факла*, грецизме: нпр. *друм*, италијанизме: нпр. *јусула*, хун-

гаризме: нпр. *Кочијаш*), (б) славенизме (нпр. *воздухокружије*, *взора шочка*), (в) славеносрбизме (нпр. *звездоџадашесџво*) и (г) термине домаћег порекла (термини настали терминологизацијом лексема општег лексичког фонда: нпр. *луча*, термини настали творбом: нпр. *засунчићи*, термини настали калкирањем и семантичким посуђивањем: нпр. *звездослов*, *реџашица*). Када су у питању позајмљенице, најфрекветнија је интернационална лексика, која је позајмљена управо у 18. и 19. веку.

Регистровани термини класификовани су и на структурном плану. Ауторка издваја једночлане термилошке јединице које подразумевају и неизведенице и изведенице (нпр. *небо*, *звездар*) и, у већем броју, вишечлане термилошке јединице, које су: (а) устаљене у савременом термилошком регистру српског језика (нпр. *Кумова слама*) и (б) неуобичајене (нпр. *Койерникова мира сисџема*, *јежеџодно око Сунца колоџеченије*). Посвећена је пажња и елидираним вишечланим терминима који су настали као последица језичке економије (нпр. *џлави хоризонџи*: *хоризонџи*, *Велика кола*: *Кола*).

Када је реч о морфосинтаксичким обележјима, међу појединим терминима присутна су одступања у односу на стандардни српски језик: нпр. у погледу граматичког рода интернационалних термина (нпр. интернационализам *сисџем* јавља се у мушком роду само у уџбенику из 1864. године, док је у свим осталим делима женског рода *сисџема*), у погледу множинских проширења основе на -ов/ев- (нпр. *зрак* → *зракови*), једначења генитива и акузатива (А=Г јд. м. р. [– живо]), наставака -ами, -ама, -ма у дативу, инструменталу и локативу множине (нпр. *с џланешама*, *к' џоловма*) и др.

3. 2. Како би се утврдио (дис)континуитет термилошког система у периоду од 9/10. века до 19. века, ауторка је у оквиру истоименог поглавља (стр. 49–60) упоредила грађу забележену у 1) старословенском језику и 2) у српским средњовековним списима у периоду од 13. до 18. века са ексцерпираним термилошким системом. Грађа је подељена на осам термилошких скупина: (1) *Асџрономија*, (2) *Ва-*

сиона, (3) *Ойшџи* називи за *параметре* важне *џриликом ойи-*
сивања небеских џела и њихових креџања, (4) *Асџрономске*
џојаве, (5) *Сунчев сисџем*, (6) *Месеџ*, (7) *Звезде*, *звездана јаџа*,
сазвежђа и асџеризми и (8) *Асџероиџи и комеџе*. Анализа
 термилошких регистара показала је да је број заједничких
 термина ових трију система мали, при чему већина потиче
 из 17. и 18. века.

3.3. Упоређивању посведоченог термилошког реги-
 стра са стањем у савременом стандарду српског језика по-
 свећен је одељак *Однос џрема савременој џермилоџији*.
 Мали број термилошких јединица остао је у неизмењеном
 облику у савременом термилошком систему српског јези-
 ка: 146 од 835 термина посведочених у грађи (нпр. *асџро-*
ном, *џодина*, *џомрачење* и сл.). Око једне трећине ових терми-
 на забележено је у уџбеничкој литератури тек од друге по-
 ловине 19. века. Сажети приказ компаративне анализе, кроз
 већ споменутих осам термилошких скупина, приказан је
 у табелама.

3.4. Како би се утврдило у којој мери ексцерпиран тер-
 милошки регистар одговара савременом термилошком
 регистру у српском језику, ауторка је у одељку *Проџеси фор-*
мирања асџрономске џермилоџије у срџским књижевним
језиџима XVIII и XIX века забележену грађу поделила у две
 велике скупине.

Прву већу целину чине термини који одговарају савре-
 меном стању у термилошком систему српског језика, која
 је даље подељена на три мање целине.

(1) Термине који су забележени искључиво у стандард-
 нојезичкој форми (нпр. *реџ*, *Рак*, *Анџромеџа*) ауторка надале
 дели на (а) термине који се појављују само у тој форми, са
 приметним континуитетом егзистирања у целокупном ана-
 лизираном периоду (нпр. Земља, небо, Рак) и на (б) оне тер-
 мине који су забележени у појединој уџбеничкој литератури,
 искључиво у форми која одговара савременом стању (нпр.
конјукџија, *Викџорија*).

(2) Термини према којима су забележене и различите
 фонолошке или морфолошке варијанте, нетипичне за савре-
 мени термилошки систем српског језика (нпр. *свеџи/свеџеџ*,

Марс/Марш) чине другу подгрупу. Фонолошке и морфолошке варијанте које су регистроване у грађи систематично су приказане у табели (стр. 96).

(3) Најбројнију поткатегорију чине они термини према којима је постојао извешан број еквивалената који нису укључени у савремени термилошки регистар. Како би се што прецизније утврдили разлоси за очување једних и губљење конгруентних и(ли) коегзистентних термина, ауторка је анализу извршила према неколико „хијерархијски постављених, често комбинованих и узајамно зависних критеријума” (стр. 99): (а) критеријум порекла термина (нпр. *астроном:звездочишци; звездоведаи, Бик: Телец*), (б) структурни критеријум (нпр. *Орион : созвездије Ориона*), (в) семантичко-творбено-функционални критеријум (нпр. *йрштен : обручи*) и (д) комбиновани критеријум (нпр. *Млечни йуш : Кумовска слама : Кумов йраї*).

Другу целину чине термини који се нису инкорпорирали у термилошки систем стандардног српског језика или су претрпели семантичку измену. Такође, и ова група термина подељена је на мање целине.

(1) Формално једнаки, а семантички различити термини (нпр. термин *йланетиа/йланети* се у семантичкој реализацији употребљавао и као ‘општи назив за планете и сателите’).

(2) Термини који се нису задржали у језику подељени су у неколико категорија: (а) интернационализми, неадаптирани у форми типичној за стандардни српски језик (нпр. *Аншар : Аншарес*), (б) славенизми, славеносрбизми и књишке речи (нпр. *шар небесни : небеска куїла*), (в) домаће речи које су временом замењене интернационализмима (нпр. *сунчићи : корона*) и (г) семантичке позајмљенице и калкови који се нису уврежили у стандардни термилошки систем (нпр. *Кршасије звезде : Јужни крш*).

3.5. Посебан одељак посвећен је лексичкој спојивости термина /Месец/ и /Сунце/. Након уводних напомена о појму колокације, дат је приказ синтагматских структурних типова: (1) именица + глагол и (2) придев + именица, а потом је забележена грађа упоређена са савременом уџбеничком литературом из области географије и астрономије.

Анализа лексичке спојивости термина /Сунце/ и /Месец/ показала је изузетно узан опсег у моделу /придев + именица/, услед немогућности идентификације ова два термина у погледу састава, квалитета и статуса. Са друге стране, када је у питању веза /именица + глагол/, обележја [+динамичност] и [+самоактивност] показала су се изузетно релевантним за њихов колокабилни потенцијал.

Неподударности приликом упоређивања забележене грађе са ситуацијом у савременом српском језику односе се и на поједине секундарне глаголске колокате, а подељене су у неколико типова: (а) различита семантичка реализација појединих глаголских лексема (нпр. *одбијајџи се* у значењу 'смањивати се'), (б) разлика у погледу рекције допуне (нпр. *јосџајајџи* + из + Г), (в) употреба дијалектизама и славенизама (нпр. *восходијџи*, *долазијџи* у *положеније*) и (г) употреба необичних и архаичних спојева, посматрано из савремене перспективе (нпр. *назнамењивајџи коло*).

3.6. *О семантици терминолошкој рејисџра* ауторка говори у засебном одељку. Наиме, семантичко варирање у анализираном терминолошком систему је ограничено, а семантичке варијације се темеље углавном на синегдохи (нпр. *Сунце/сунце* – 'Сунце', 'звезда') и метонимији (нпр. *зреник* – 'хоризонт, привидна граница неба и земље', 'стојиште, тачка на површини Земље, Месеца на којој стоји посматрач у односу на хоризонт'). Са друге стране, уколико се сагледају семантички процеси који представљају индукторе за стварање већине термина, ауторка запажа да је незанемарљив број терминолошких јединица настао као последица семантичког варирања који се заснива на метафори, метонимији или пак њиховом уланчавању (нпр. *аџлас*: *Аџлас* (божанско биће које је на плећима носило цео свет) → *цео свџи* (асоцијација по објекту његовог деловања) → (метонимијим развијено) *збирка маја које џриказују свџи, аџлас*).

Полазећи од иницијалне семантике термина прасловенског периода и упоређујући развој именовања небеских тела и сазвежђа у најстаријим временима са савременим добом, ауторка закључује да су у најстаријим временима небеска тела и сазвежђа најчешће су добијали имена асоцијативном

везом слика – назив, док се у савременом добу овакав модел потискује и замењује именима проналазача или грчких и римских богова.

4. У *Речнику*, трећем и најобимнијем поглављу монографије, резултати овог истраживања лексикографски су обрађени. У оквиру поглавља о макроструктури речника изнети су проблеми који се тичу утврђивања границе између терминолошког и нетерминолошког, али и питања статуса назива за поједина небеска тела. Статус одредница имају (1) именице, али и (2) вишечлане терминолошке јединице са именичким термином као нуклеусом. Макроструктуром речника детаљно су приказани и описани елементи речничког чланка, уз додатна објашњења о потешкоћама приликом лексикографске обраде (нпр. реконструкција основног изрази термина, проблем утврђивања статуса одреднице и сл.).

Поред основних елемената речничког чланка, у речнику се наводе и тзв. енциклопедијске глосе, уз одговарајуће илустрације/фотографије (што представља ономасиолошки модел који је типичан за терминографију), при чему би овај речник био окарактерисан као хибридни терминолошко-историјски, са енциклопедијским елементима. Осим помнутих енциклопедијских глоса, поједини речнички чланци обухватају и синонимски низ, као и оне „вишечлане терминолошке јединице чији је један од елемената термин обрађен у датом речничком чланку” (стр. 152), због чега овај речник садржи и особине речника синонима и речника колокација.

На самом крају поглавља дат је *Речник* (са 835 терминолошких јединица), којем претходи списак скраћеница и знакова. Речничке одреднице су транскрибоване и узбучене према алфабетском редоследу стандардног српског језика, како би забележена грађа била доступнија широј читалачкој публици.

5. *Терминологија у књижевним језицима Срба у XVIII и XIX веку (астрономија)* представља подробну студију која значајно доприноси терминолошким истраживањима предстандардне епохе развоја српског књижевног језика. Својом студиозношћу, али и јасним формулацијама ова монографија доступна је не само лингвистичким стручњацима већ и читалачком кругу заинтересованом за астрономску науку.

Милан Громовић*

ЧУВСТВИТЕЛНО КЊИЖЕВЉЕ НИКАНОРА ГРУЈИЋА

(Никанор Грујић, *Изабране ђесме*. Приредио
Радослав Ераковић. Бањалука: Центар за српске
студије, 2023, 214 стр.)

Стваралаштво Никанора Грујића (1810–1887), епископа пакрачког и професора богословије, до данашњих дана није довољно осветљено. Грујићев случај није једини. Примера ради, песме и беседе његовог нешто млађег савременика – Кузмана Станића (1825–1898), вуковарског и темишварског пароха, још увек су невидљиве оку домаћих и страних истраживача. Није непозната чињеница да је српска књижевност на славеносербском, а неретко и на српском народном језику 19. века, још увек велики и недовољно истражени драгуљ наше културе. Дело које је пред нама представља допринос од великог значаја и немали тег на овим књижевноисторијским теразијама.

Књига *Изабране ђесме* Никанора Грујића објављена је као једанаеста публикација у серији „Лик прошлости“, у Библиотеци „Српски преглед“¹ Центра за српске студије из Бањалуке. *Изабране ђесме* повезују три велика центра на

* milan.gromovic@ff.uns.ac.rs

¹ Библиотека носи симболичан назив попут часописа *Српски преглед: књижевности, наука, друштвени животи* (1895) који је уређивао Љубомир Недић, али и као новији часопис Центра за српске студије *Српски преглед: филологија, философија, наука, умјешности* (2017–). Трећи истоимени часопис у српској књижевној историји је *Српски преглед* који је 1941. године излазио у облику билтена уместо забрањеног *Српског ђласа*.

српском културном простору – Ниш, Бањалуку и Нови Сад. Приређивач књиге је проф. др Радослав Ераковић (Филозофски факултет у Новом Саду), а уредници едиције проф. др Горан Максимовић (Филозофски факултет у Нишу) и проф. др Душко Певуља (Филолошки факултет у Бањој Луци). Библиотека „Српски преглед“, као и друге библиотеке бањалучког Центра за српске студије, уз Библиотеку „Десет векова српске књижевности“ Издавачког центра Матице српске представљају важну упоришну и арбитрарну тачку српске књижевности и културе.

У погледу структурне организације књига садржи седам целина: предговор приређивача или „Песничко житије Никанора Грујића“, „Лирско песништво“, „Епско песништво“, „Хронологија живота и рада“, „Селективна библиографија“, „Речник мање познатих речи и израза“ и „Општа начела приређивања“. Предговор Радослава Ераковића, као и приређивачки подухват у целини, осветљавају песништво Никанора Грујића у новој целини, пажљивој транскрипцији и систематичном представљању данашњим читаоцима. „Песничко житије Никанора Грујића“ даје нам књижевноисторијски осврт на кључна поетичко-естетичка исходишта Грујићеве поетике, као и на рецепцијске токове ове лирике у времену њеног настанка и након тога.

Ераковић нам скреће пажњу на чињеницу да читалачка (стручна и политичка) јавност није била равнодушна према песмама Никанора Грујића. Светислав Вуловић у трећој књизи *Српске чиџанке за више разреде ђимназија и реалка српских* (1876) изнео је негативну и, према речима приређивача „неподношљиво лаку“ (7) критику о Грујићевој лирици, а позитиван суд о његовој беседничкој вештини. За политичку „либералну“ мисао Светозара Милетића владика пакрачки деловао је крајње „конзервативно“ и политички неподобно. Миша Димитријевић изриче посве позитиван суд и у поетици Никанора Грујића уочава „поетску спону“ Лукијана Мушицког и Бранка Радичевића (14). Након изнетих негативних и позитивних судова, приређивач са правом критикује неосноване ставове песникових савременика који му замерају недостатак модернитета и анахронизам у пе-

вању: „[...] сматрамо да су поетски почеци Никанора Грујића и Бранка Радичевића били много сличнији, него што су то својевремено били спремни да признају заговорници идеје о безнадежној анахроности литерарне заоставштине пакрачког владике” (16).

Имена и псеудоними Никанора Грујића представљају посебну занимљивост и сходно њиховој бројности и био-библиографским чињеницама могу се поделити у два круга. У ужем кругу је својеврсна Грујићева именска квадрифора. Рођен је 1. децембра 1810. године у Липови код Мохача под именом Милутин. Печујски професор Петар Хеђи у школском протоколу грешком је *йрекрсѣио* Милутина у Михајла и тако му дао друго име. Први песников псеудоним је Срб-Милутин који је настао како би се разликовао од његовог песничког двојника у *Даници*, што Грујић објашњава у напомени уз песму „На апологију сербијанског певца” (55). Четврто име Никанор песник ће добити при замонашењу на Петровдан 1841. године. У други круг имена убрајају се преостали псеудоними: „М, М. Г, Груич, С. М, Ненад и Наум” (198).

Предговор *Изабраним њесмама* Никанора Грујића доноси нам и информације о њиховом препознавању и заступљености у антологијама код Младена Лесковца у *Анѣолоѣији сѣарије срѣске ѡезије* и Миодрага Павловића у *Анѣолоѣији срѣској ѡеснишѣва*, уз посебну похвалу Павловићевог песничког и антологичарског сензибилитета: „[...] само [је] врхунски песник попут Миодрага Павловића (1928–2014) могао да запази и разјасни финесе песничког говора својег литерарног претходника” (21).

Песме Срб-Милутина разврстане су у две целине: „Лирско песништво”, које попут асоцијативне збирке песама садржи тридесет и две песме и „Епско песништво” где је смештен спев или циклус песама о Светом Сави условног наслова [*Свеѣи Сава (Немањић)*].

Пажљиво приређено „Лирско песништво” читаоцу је приближено у књижевноисторијском погледу. Бројне напомене уз песме откривају нам контекст настанка песме: датирање – место, време или повод објављивања; као и био-би-

блиографски оквир из којег ишчитавамо кретање Грујићевог песничког делања. Прва објављена песма Никанора Грујића заузима иницијалну позицију у „Лирском песништву” – „На Србски народни лист” (1837), док је последња, условно насловљена „[Мој гроб]”, песма опраштања од овоземаљког живота у меланхоличним романтичарским нотама у тринаест дистиха.

Веза ове поезије са другим значајним културноисторијским личностима може се ишчитати и из посвета уз поједине песме: Лукијану Мушицком, Павлу Берићу, Стефану Станковићу, младом Хорвату, Константину Пеичићу, Јосифу Рајачићу, Лаврентију Гершићу. Видљива је и намера приређивача да одабир песама са посветама додатно филтрира њиховом естетичком успелошћу, као и стилистичком и версификацијском скројеношћу. У том смислу, јасно је присуство песама „Мушицког имени Срб воздиже памјатник признања синовног” са акростихом у шест позиција или „[Јосифу Рајачићу]” са рефреном „Да Бог живи Јосифа” доследно уклопљеног у завршне стихове шест септима (73).

Посебну пажњу привлачи песма „Божидару” која је посвећена ранохришћанском светитељу Теодору Тирону чије мошти се чувају у манастиру Ново Хопово на Фрушкој гори. Наслов песме је превод Теодоровог имена на српски, а структура астрофична у панегиричком и молбеном тону – пригодно на Теодорову соботу. Фрушкогорски *locus amoenus* запажамо и у песми есхатолошких мотива „Постанак Стражилова” и у песми неспокоја и љубавних јада – „Гди Фрушка гора у Дунав силази”.

Уз већ прослављену песму „Нашој старој смоковници”, коју је Миодраг Павловић прогласио најуспелијом песмом Никанора Грујића, приређене су две песме / оде о лули обгрљене хуморним нотама – „Луло моја, разбибриго умилна” и „Луло моја, сребром окована”.

Радослав Ераковић као пажљиви проучавалац религиозног епа српског предромантизма² Грујићево дело [*Свети Сава (Немањић)*] види као „поетско-епско остварњење” (24)

² Види: Радослав Ераковић, *Религиозни еп српског предромантизма*. Нови Сад: Матица српска, 2008.

веома блиско религиозном епу или „последњи уметнички релевантан изданак једног од најпопуларнијих песничких жанрова у српској књижевности деветнаестог века” (22). За разлику од средњовековних хагиографских списа у чијем је тематском средишту религиозни појединац на путу спознаје и сазнања вере, у религиозном епу Никанора Грујића у меритум поетике долази култ породице – „првобитна приповест о побожном појединцу трансформисана [је] у тематски комплексну породичну хронику” (24). [*Свети Сава (Немањић)*] садржи двадесет и седам поглавља насловљених по правилу само једном лексемом: „Растко”, „Светогорац”, „Предаја”, „Мртвац”, „Петка”, „Порука”, „Напаст”, „Писмо” и др.

„Хронологија живота и рада” јесте вредан фрагмент књиге јер доноси податке који су биографски, а уједно и важни у истраживачком контексту. Тако нам приређивач и овај, најчешће пригодни додатак у приређеним издањима, чини пријемчивим и прегледним. Сходно томе, сазнаћемо где је путовао и боравио песник, али и која дела је том приликом стварао.

„Селективна библиографија” сачињена је од преко стотину одредница о изабраним песмама од 1837. до 1861. године, до коришћене и корисне литературе о стваралаштву Никанора Грујића.

„Речник мање познатих речи и израза” садржи објашњења за две стотине и седамдесет две мање познате речи, најчешће из славеносрпског и црквенословенског језика, међу којима је и реч из наслова нашег текста – „чувствовати – осећати” (211).

„Општа начела приређивања” надовезују се на „Речник” и кроз петнаест тачака појашњавају транскрипцијска решења у *превођењу* језика Грујићеве лирике на савремени српски језик. На овом месту приређивач нас отворено упознаје са потешкоћама у транскрибовању (тачка 13) или са двоједним решењима, код којих истовремено треба испоштовати *Правойис српскога језика* (2010) и стваралачку намеру аутора да истакне мисаону целину (тачка 15).

Изабране песме или књига о *чувствителном* књижевљу Никанора Грујића реактуализује баштину српске књижевно-

сти деветнаестог века и отвара је новим читањима и тумачењима. Из приређивачевог закључка у „Песничком житију Никанора Грујића” о жељи да овом књигом допринесе обнови „наклоности” данашњих и будућих читалаца Грујићевим песмама, као и из књиге у целини, произашла је несвакидашња збирка изабраних песама која буди нова и објактивизује постојећа читалачка искуства над поезијом о љубави у сваком њеном обличју – љубави према Богу, Логосу, свеукупности живота или жени.

Борислав Ћалић*
Нови Карловци

ИСТОРИЈА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја
Карловачке митрополије*, Прометеј-РТВ,
Нови Сад 2022, 342. стр.

Историја Карловачке митрополије је дело које приказује прошлост најважније српске институције у Хабзбуршкој монархији и борбу јерархије за очување српског положаја. Аутори др Горан Васин и др Ненад Нинковић су професори на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за историју. Поље њиховог научног истраживања је историја Срба од XVI до почетка XX века. Посебан акценат у својим истраживањима стављају на српске политичке и црквене елите, тј. предводнике Срба на простору Хабзбуршке монархије. Аутори су дела *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, *Срби у Црној Гори 1496-1918*, *Пречански Срби у Великом рају 1914-1918*, *Историја Будимске епархије, Лојалности и њеки суд – Срем у Првом светском рају*. Проф. др Горан Васин аутор је дела *Папирјарх Георгије Бранковић и његово доба*, *Сабори раскола – српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији (1861-1914)* и *Папирјарх Лукијан Бојдановић – Крај једне епохе*. Проф. др Ненад Нинковић аутор је књиге *Митрополија Павле Ненадовић*.

Историја Карловачке митрополије подељена је на четири велике целине. Први део носи назив *Оквир за историју Карловачке митрополије*, други *Од Крушедолског сабора до реформи Марије Терезије*, трећи део насловљен је *Од реформи*

* borislav.calic@yahoo.com

Марије Терезије до црквено-школске ауџономије и четврти део носи назив *Доба црквено-школске ауџономије (1868-1912). Сџрадање и Велики рат*. Хронолошки први део књиге (до 1836) написао је проф. др Ненад Нинковић, а други од 1836. до краја проф. др Горан Васин.

Први део *Оквир за историју Карловачке мџтрополије* аутори почињу краћим приказом историје досељавања Срба на простор Хабзбуршке монархије и прегледом свих дијецеза Пећке патријаршије, које ће касније обухватити Карловачку митрополију. У наставку пишу о Великом бечком рату (1683-1699) и о Великој сеоби Срба 1690. Посебан акценат у првом делу књиге аутори су ставили на добијање Привилегија, подробно их описујући. Стиче се утисак да су Привилегије биле пуноважне у тренуцима ратних сукоба, као што су Велики бечки рат, Рат за шпанско наслеђе (1701-1714) и Ракоцијев устанак (1703-1711). Међутим, када би дошло до смиривања ситуације притисак и унијаћење Срба добили би нови, јачи, замах. Аутори први део завршавају смрћу патријарха Арсенија III Црнојевића у Бечу 1706. године.

Односима између патријарха Арсенија III и пећког патријарха Калиника аутори отпочињу други део *Од Крушедолског сабора до реформи Марије Терезије*. После смрти патријарха Арсенија III за његовог наследника као митрополита српског, румунског и русинског изабран је Исаија Ђаковић. Његово седиште био је манастир Крушедол, чиме је створена Крушедолска архиепископија. Аутори пишу да се у кратком временском периоду на митрополитском престолу променило неколико архиепископа – Исаија Ђаковић (1708), Софроније Подгоричанин (1710-1711), Викентије Поповић Хацилавић (1713-1725). На власти у Хабзбуршкој монархији био је цар Карло VI (1711-1740) и управо тај период обележио је притисак на српски народ. Цар је задржао за себе право да тумачи и поправља Привилегије, а аутори детаљно описују на који начин је владар користио то право, приликом доношења Деклараторија из 1727. и 1729. и Рескрипата из 1732. и 1734. Период владавине цара Карла VI обележила су два рата са Османском империјом, 1716-1718. и 1737-1739. Како то обично бива и овог пута притисак

на Србе је био значајно мањи у време ратних сукоба када је двору била неопходна војна помоћ српског народа. Аутори детаљно објашњавају ситуацију која је настала након Аустро-турског рата 1716-1718. када је Хазбуршкој монархији прикључена територија Србије. Том приликом, поставило се питање да ли београдски митрополит треба да се потчини карловачком. Тако нешто одбио је цар Карло VI. Међутим, како је карловачки митрополит Викентије Поповић 1722. доживео мождани удар за његовог помоћника изабран је београдски митрополит Мојсије Петровић. Управо у личности Мојсија Петровића и касније Викентија Јовановића биће обједињене две Митрополије. Нови Аустро-турски рат 1737-1739. означио је повратак територија Србије у састав Османске империје. Аутори пишу да је патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента искористио погодан тренутак и Рат за аустријско наслеђе (1740-1748), те је нова владарка Марија Терезија (1740-1780) потврдила Привилегије 1743. године. После смрти патријарха Арсенија IV и митрополита Исаије Антоновића (1748-1749) кључна личност међу Србима био је митрополит Павле Ненадовић (1749-1768). Аутори пишу да је митрополит Ненадовић настојао да утиче на целокупан преображај православног друштва кроз бројне пастирске посланице. Овај период одликује завршна фаза барокизације. Такође, дошло је до сужавања права митрополита у погледу права кадуцитета и изградње цркава.

У трећем делу, које носи назив *Од реформи Марије Терезије до црквено-школске аутономије*, аутори најпре пишу о реформама у Карловачкој митрополији. Држава је Првим регуламентом из 1770. под своју контролу ставила Сабор и Синод, док је митрополит био искључиво духовни поглавар. Марија Терезија и цар Јозеф II приликом реформи желели су да ојачају Монархију и циљ им није био борба против различитих етничких и конфесионалних група. Аутори су указали на значај ових реформи у српском народу, као и отпор који су оне изазвале 1777. у Вршцу и Новом Саду. Пред крај владавине Марије Терезије дошло је до редукције манастира и протопрезвитерата, а у књизи се даје табеларни приказ манастира и протопрезвитерата по епархијама пре и после

редукције. На крају владавине Марије Терезије 1779. донета је Деклараторија, којом су поништени Први и Други регуламент, али су њихова решења преузета, а Привилегије су од тада важиле само у смислу овог закона. Табеларно су приказани и приходи епископа из 1781. када се јавила идеја о формирању заједничке касе и једнаког плаћања свих епископа. Исте године, владар је донео Патент о верској толеранцији, што је додатно помогло да је област Буковине у духовном смислу потпала под власт карловачког архиепископа, али није била део Карловачке митрополије. На тај начин карловачки архиепископи постали су духовни поглавари свих православца у држави Хабзбурга.

Важно место у књизи аутори поклањају Стефану Стратимировићу (1790-1836), архиепископу који је био на челу Митрополије 46 година. За време његове управе Срби су стекли грађанска права у Угарској, а нарочито је напредовала просвета – основана је Карловачка гимназија (1791/1792), Карловачка богословија (1794), Новосадска гимназија (1816), као и Препарандија (1812) тј. учитељска школа у Сентандреји која је 1816. премештена у Сомбор. Аутори пишу и о сукобу архиепископа Стратимировића и Вука Стефановића Караџића, затим о Стратимировићевим идејама о обнови српске државе, као и о предлозима које је давао за организацију Револуционарне Србије. Старао се за српски народ приликом пандемија куге (1795-1796) и колере (1831. и 1836).

Избор митрополита 1842. када је већином гласова изабран Јосиф Рајачић, а не једногласно, као што је до тада било уобичајено, омогућио је двору да се у будућности умеша у изворе српских црквених поглавара. Рајачићево време обележио је притисак мађарских елита на српски народ и Револуција 1848-1849. Избијање Револуције у Угарској изазвало је комешање и међу Србима, које је на крају довело до Мајске скупштине (1/13-3/15. мај 1848), на којој је Рајачић извикан за патријарха, а Стеван Шупљикац за српског војводу. Донета је и важна одлука о оснивању Српске Војводовине. На крају Револуције створено је Војводство Србија и Тамишки Банат, које је било по вољи цара Франца Јозефа. Исти владар га је укинуо 27. децембра 1860. године. Као одговор

на то Срби су на Благовештенском сабору 1861. тражили обнову Војводине, што су понављали у будућности до краја постојања Аустро-угарске. Недуго по завршетку Благовештенског сабора преминуо је патријарх Рајачић, а тек 1864. за његовог наследника изабран је Самуило Маширевић (1864-1870). Ово поглавље аутори завршавају односима Срба и Румуна, шездесетих година 19. века и издвајањем Румунске цркве из надлежности Карловачке митрополије.

Четврти део *Доба црквено-школске аутономије (1868-1912). Сјрадање и Велики рај* аутори почињу Другим сабором (1869-1871) када је на видело изашла разједињеност српског друштва између цркве, са једне стране, и либерала, са друге. У оквиру овог поглавља аутори се критички односе према Светозару Милетићу и његовим настојањима да по сваку цену преузме примат на Сабору, урушавајући најважнију српску институцију. Подељени између себе српске црквене и политичке елите омогућавале су владару да преузме примат и одлучујућу улогу за саборско Устројство. Суштински овај спор је слабио и рушио снагу српске елите у Аустроугарској, пружајући прилику влади Мађарске да убрза процес мађаризације и појача притисак да се у потпуности дерогира црквено-школска аутономија.

Од смрти Самуила Маширевића 1870. на избор његовог наследника се чекало до 1874. када је изабран румунски епископ српског порекла Прокопије Ивачковић. Наредне године одржан је Спасовски сабор који је протекао у решавању црквених и школских питања. Либерали и Светозар Милетић били су и на том сабору критички настројени према јерархији. Међутим, брзо је њихову пажњу заокупио Херцеговачки устанак и Велика источна криза (1875-1878) после које се патријарх Прокопије повукао са чела цркве. На Сабору 1881. најпре је за његовог наследника изабран Арсеније Стојковић, како владар и влада Угарске нису желели да га потврде, за новог патријарха изабран је Теофан Живковић. Међутим, ни он није добио подршку угарске владе, те је цар Франц Јозеф на место патријарха поставио Германа Анђелића (1882-1888).

У овом поглављу се говори и о проблемима Срба из Хрватске и Славоније, о односу краља Милана према митрополиту Михаилу, али и о питању цркве у Босни и Херцеговини. Анђелићев наследник, Георгије Бранковић, постао је патријарх 1890. Он је уредио финансије цркве и покренуо званичан лист Митрополије *Српски сион*. Под његовим ктисторством или надзором изграђен је Патријаршијски двор у Сремским Карловцима, Богословија, зграда Црквено-народних фондова, Стефанеум, нова зграда Препарандије у Сомбору, црква Светог Саве у Бечу, обновљени су манастири Велика Ремета и Гргетег. Под великим притиском радикала и оптерећен оптужбама за проневеру новца, патријарх Георгије Бранковић преминуо је лета 1907. За његовог наследника изабран је Лукијан Богдановић (1908-1913) чије је време обележило побољшање у финансија Цркве, али и тешки напади радикала, као и ново Синодско устројство. Проблеми у српској аутономији и појачана мађаризација довели су 1912. до укидања Црквено-школске аутономије. За Србе у Аустроугарској то је био још један тежак моменат, који је следеће године додатно погоршан смрћу патријарха Лукијана. Аутори *Историју Карловачке митрополије* завршавају Великим ратом и избором владике Мирона Николића за администратора удове Митрополије. Било је то тешко време, када се Николић трудио да лојалним понашањем епископа и свештеника, сачува народ од већих проблема. У овом делу, аутори указују на каријере и судбине епископа Карловачке митрополије после 1918. и уједињења Српске православне цркве у држави Срба, Хрвата и Словенаца.

Стил писања је јасан и ефектан, аутори се критички односе према поступцима појединих личности и на тај начин читавом делу дају свој лични печат. Квалитет овог дела лежи и у бројним истраживањима аутора по архивима од Сремских Карловаца и Београда, преко Сентандреје и Будимпеште, па све до Беча, чија грађа је основа овог дела. Књига *Историја Карловачке митрополије* читаоцу приближава бурно време сеоба српског народа, добијање Привилегија и још теже очување истих, као и притиске на православну вероисповест. Аутори су у сваком тренутку јасно предочили сли-

ку црквено-народних сабора, остављајући место свим, често сукобљеним, странама у редовима ове књиге. Историја Срба на простору Хабзбуршке монархије била би непотпуна без *Историје Карловачке митрополије*. Књига професора Горана Васина и Ненада Нинковића без сумње је незаобилазно дело за све истраживаче, не само историје српске цркве, већ и српског народа.

Ненад Нинковић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

***Срби у Руском царству, насеља, њорекло,
стџановништво, обичаји***, приредио Борисав
Челиковић, Службени гласник и САНУ,
Београд 2022, 635. стр.

Под уредништвом Борисава Челиковића у оквиру Едиције Корени у Службеном гласнику од 2010. до 2022. године објављено је више од педесет књига које се односе на простор данашње Србије и Северне Македоније. Публиковане књиге су резултат антропогеографских испитивања српских земаља које су урадили Јован Цвијић и његов научни тим. Резултати до којих су дошли објављивани су у *Српском етнографском зборнику* Српске краљевске академије. Ови *Зборници* су данас тешко доступни, што је био мотив покретања Едиције. Поред књига које се односе на Србе у Србији и Северној Македонији, објављено је неколико и о Србима ван овог простора – о Галипољским Србима, о Србима у Словенији (Бела Крајина) и 2022. о Србима у Руском царству.

У књизи *Срби у Руском царству* поред Поговора, који је написао уредник Борисав Челиковић, објављено је тринаест текстова. Њихови аутори су: Мита Костић (1886-1980), Миленко С. Филиповић (1902-1969), Марко Јачов (1949-2022), Ђорђије Д. Пејовић (1914-1983), Георгије Орлов (1893-1971),

* nenad.ninkovic@ff.una.ac.rs

Мирко Р. Барјактаровић (1912-2005), Драго Његован, Павел Рудјаков, Владимир И. Подов, Константин Шљаховиј, Сергеј Јосифович Татаринов, Нађа Алексејевна Тутова и Слађана Субашић.

Књига почиње монографијом Мите Костића *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, која је први пут публикована у *Српском етнографском зборнику* 1923. године. Од тада је представљала најзначајније дело домаће историографије о сеобама Срба у Русију и њиховом животу у њој. Костић је био један од најбољих историчара Срба у Хабзбуршкој монархији, посебно за период 18. века. У својој монографији је показао како је изгледала руска агитација међу хабзбуршким Србима, како су се селили, оснивали своја насеља у данашњој Украјини, као и кратак историјат Нове Србије и Славеносрбије. Подаци које је Костић изнео постали су (и остали) основа за све наредне српске, украјинске и руске научнике који су писали о овој теми. Они су из Костићевог дела често узимани некритички, па су тако преписиване и његове ненамерне омашке до којих је дошло ограниченим корпусом грађе која је аутору била на располагању, пре свега из аустријских архивских институција. Зато је број Срба који су се селили у Русију често преувеличаван, некритички контекстуализован у дневнополитичка збивања, за чега Костићево дело не сноси одговорност. Без обзира на то што је број Срба који су се одселили у Русију био мали, то не умањује њихов или значај сеобе, јер су Срби у пограничном руском пределу, према Татарима, дали бројан официрски кадар. Појединци су имали врло успешне војне каријере, као Петар Текелија или Симеон Пишчевић.

Мита Костић је за писање монографије, како је то већ поменуто, користио грађу насталу у Хабзбуршкој монархији, а знатно мање ону која је настала у Русији. Важна допуна његовом делу уследила је пошто су постали познати документи из руских и украјинских архива, који говоре о насељавању Срба, огранизовању Нове Србије и Славеносрбије и њиховом развоју. То је главна тема две монографије објављене у књизи *Срби у Руском царству* – Павела Рудјакова, *Сеоба Срба у Русију у 18. веку* и Владимира И. Подова *Славеносрбија, Пре-*

глед из историје насељавања Донбаса у 18. веку. Оба аутора су користила грађу која није била доступна српским ауторима, али се, такође, обојица ослањају на Костићеве радове. Павел Рудјаков није историчар, али доноси низ података из архивских извора, као и саме изворе укупно 24. Међу њима су царске и сенатске наредбе, као и спискови команди у Новој Србији и Славеносрбији, уз бројне мапе. На сличан начин писао је о српским насеобинама и Владимир Подов који, такође, објављује низ историјских извора за област Донбаса.

Срби у Руском царству поред три поменуте монографије, које су до сада објављиване више пута, садржи радове у којима су описани контакти и ране миграције Срба са Рима и Русијом. У том смислу је посебно значајан текст Миленка С. Филиповића који је изнео податке о српско-руским везама од 12. века, као и о миграцијама које су се одвијале све до друге половине 18. века, пратећи, колико је било могуће, судбину насељеника у наредним столећима. Њиховој судбини у Русији је посвећен и текст Мирка Барјактаровића, који је указао да број одсељених Срба није био велик, да су се они лако асимиловали и да су топоними највидљивији трагови некадашњег српског присуства на простору данашње Украјине.

У књизи су објављени радови посвећени специфичним догађајима, личностима и процесима из сеоба или живота Срба у Русији. Тако је Орловљев рад донео податке о медаљи која је искована поводом оснивања Нове Србије, са њеним приказима. Драго Његован у свом тексту указује на значај мемоара Симеона Пишчевића као историјског извора, док Шљаховиј пише о архимандриту Софронију Добрашевићу преко којег је Јован Хорват, један од вођа сеобе и најутицајнија особа у Новој Србији, покушао да створи посебну епархију у оквиру руске Цркве за Србе. Татаринов и Тутова су писали о Србима из Бахмутског среза, њиховом насељавању, животу и успесима појединих официра. Поред поменутих текстова значајна је библиографија радова о сеобама Срба у Руско царство у 18. веку коју је саставила Слађана Субашић.

Иако је главна тема књиге исељавање Срба из Хабзбуршке монархије почетком друге половине 18. века, после

развојачења Потиско-Поморишке и дела Подунавске војне границе, и њихов живот у Русији, у њој су своје место нашли и текстови о исељавању Срба из Црне Горе и Далмације у истом периоду. Ове сеобе су подстакнуте управо чињеницом да су се у Русију селили Срби из Потисја и Поморишја. Текст о сеобама из Црне Горе у Русију, из пера Ђорђија Пејовића односни се не само на 18. век, него на готово читаво наредно столеће. Марко Јачов, у своје време најбољи зналац српске историје у Далмацији, донео је податке о сеобама из ове области до којих је дошло на подстицај владике Симеона Кончаревића. Објавио је имена исељеника са биографским подацима до којих је могао да дође.

У књизи *Срби у Руском царству, насеља, порекло, стиновништво, обичаји* објављени су текстови који су већ публиковани почев од 1923. до 2009. године. Неки од њих су доживели више издања, као монографија Мите Костића, док су други, расути по часописима, данас тешко доступни или недовољно познати сем најужем кругу научника који се баве српским миграцијама у Русију. Сада се ови важни радови налазе на једном месту, а што је од посебне важности ту је и библиографија текстова који се могу наћи у бројним часописима. На овај начин се пред читаоца ставља потпуна слика научног рада о сеобама Срба у Руско царство и њиховом животу у Русији, што је препоручује пажњи научне и читалачке публике.

Милош Михаиловић*

НАУЧНИК НАЗБИЉ

(Владимир Папић, *На жанровској размеђи ране модерносџи*. Нови Сад: Матица српска, 2023)

Име Владимира Папића познато је свакоме ко прати савремену научну продукцију из области српске и компаративне књижевности. Овај млади аутор, добитник Награде „Боривоје Маринковић”, „Бранкове награде Матице српске” и „Доситејевог златног пера”, истакао се као проучавалац српске књижевности XVIII, XIX и XX века, методичар наставе књижевности, али и вероватно најперспективнији компаратиста у последњих неколико генерација. Објављивање Папићеве прве књиге *На жанровској размеђи ране модерносџи*, у којој је понуђен „избор из радова написаних током првих пет година ауторовог бављења науком о књижевности”, стога, треба посматрати као значајан културни догађај, и то не само због тога што представља пресек почетака једне без сумње блиставе научне каријере. Монографија Владимира Папића је, без икаквих ограда везаних за ауторову младост, првокласно дело које успева да истовремено буде научно, научнопопуларно и методички прилагођено захтевима високошколске наставе, те тиме само служи на част аутору и едицији „Прва књига” Матице српске, у оквиру које је објављена.

Основни проблем припремања публикације састављене од појединачних, независно објављених целина јесте питање селекције саставних делова и њиховог међусобног уклапања.

У случају младих аутора ове тешкоће су још веће, пошто они, по природи ствари, имају мање обимне библиографије неједнаког квалитета. Владимир Папић успешно се бори са овим изазовима, користећи се строгим критеријумима тематске релевантности и објављености радова у значајним научним часописима. Као резултат, добили смо монографију у чијој основи почива осам радова објављених у *Леттојису Машице српске, Досиџејевом врту, Лиџару и Студентским свескама Јагелонској универзитету у Кракову*. Сваки од њих је, за потребе објављивања *Жанровске размеђе*, проширен, исполиран и обогаћен додатним напоменама, што је још један од показатеља не само Папићевог талента него и завидне радне етике, а као нит водиља јавља се жеља да се понуди „тумачење жанрова и тема карактеристичних за развој српске и европске књижевности ране модерности”.

У предговору Папић истиче како је *рад-синтеза* „Критика свештенства у делима српског и европског раног модернизма”, награђен Наградом „Боривоје Маринковић” која се додељује за рад из старијих области српске књижевности (од првих зачетака, па до XIX века), жила куцавица монографије. Ова оцена сасвим је трезвена. „Критика свештенства” представља крајње амбициозан покушај смештања антиклерикалних тенденција српске књижевности предвуковског периода у европске токове. Папићева исцрпност у обради теме и њеног сагледавања из различитих углова доводи до изналажења могућих зачетака противцрквеног расположења — како у оквирима просветитељства као најнепосреднијег утицаја, тако и у старијим појавама као што су италијанска и дубровачка ренесанса, Раблеов гротескни реализам, али и народна књижевност и грађанска лирика. Ако би се овој целини монографије нешто и могло замерити, то би могло бити само местимично искакање из научног у књижевноуметнички дискурс, у којем се, инспирисана материјом о којој пише, пројављује ауторова властита критичка жаока. Као органски продужетак првог рада јавља се „Приказ *Златној доби* у књижевности дубровачког хуманизма и ренесансе”, који почива на сличним методолошким премисама. Темељно ишчитавајући канонске ауторе дубровачке књижевности

и доводећи их у везу са традицијом, аутор функцију појма златног доба види пре свега у његовој друштвено-критичкој улози, испољеној у контрасту између садашњице, обележене непоштењем, корумпираношћу и свеопштом деградацијом, и блиставе прошлости. На тај начин, *aurea aetas* постаје још једно средство критике, које постоји напореда с критиком свештенства и представља средство суочавања са „*људима нахвао*, који су заузели цео свет, науштрб *људи назбиљ*, који су постојали за време Сатурнове владавине”.

„Путопис Јеротеја Рачанина у компаративној перспективи” јесте посебан драгоцен рад, који не само да доноси преглед рецепције Јеротејевог дела, већ и минуциозно анализира његов текст. Приступ који Папић користи без сумње би се могао назвати монографским, пошто говорећи о Јеротеју даје културно-историјски и књижевни контекст у којем је први модерни путопис српске књижевности настао, сучељава мишљења различитих критичара и ревалоризатора монаховог остварења, да би рад окрунио читањима из угла хришћанске културе и фолклорне традиције. У дугом излагању фокусираном на једну тему, у којем је увек теже одржати интерес публике, Папићева методичност и логичко низање аргумената постају још јаснији, а неупадљива избрушеност његовог стила чини да текст буде крајње приступачан различитим профилима читалаца, уз посебну препоруку за студенте, којима ће послужити и као материјал за учење, али и узор за писање научног рада. Свој наставак овај рад добија у „Српском путопису XVIII века на језичкој међи — између Јеротеја Рачанина и Силвестра Поповића”, који представља наставак истраживања зачетака модерног путописа у српској књижевности. Заједно, ова два рада чине драгоцену студију која на најбољи начин осликава значење синтагме „жанровска размеђа”.

На узбудљиву и мистериозну причу о Поповићевом путопису, који је „из приватних колекција, прешао у библиотечки фонд Матице српске, а затим и у рукописно одељење Народне библиотеке у Београду, где страда током бомбардовања 1941” надовезује се још један књижевни „трилер”, описан у „Просветитељским антиклерикалним тенденцијама у

Турским писмима Стефана Зановића”. Фокусирајући се на овај занемарен и по много чему необичан роман који могућности своје епистоларне форме доводи до крајњих граница, Папић нам нуди и повест будванске породице Зановић, која сама по себи представља врхунски куриозитет, са смислом за детаље и дубоку анализу продирући у Зановићеву психу али и дух времена у којем је овај аутор стварао. Треба напоменути да, без обзира на тему која може звучати уско дефинисана, овај рад нуди шири контекст антиклерикалних тенденција у периоду свог настанка, те као такав проширује оно започето у прва два рада у монографији.

Ако су досад анализирани радови обележени интересовањем за маргинализоване ауторе, могли бисмо рећи да завршна три одликује нови и аутентични поглед на канонске ствараоце. „Стеријини *Рогољуци* или повесница српско-мађарских односа” доносе имаголошку анализу познате и често извођене драме, с фокусом на околности у којима је настала, али и евалуацијом Стеријиног драмског рада. „Човек и ђаво између Његошеве *Луче микроkozма* и Мадачеве *Човекове шрапелује*” оповргавају тезу да је о Његошу већ све истражено; надовезујући се на фон српско-мађарских односа, али овог пута *књижевних*, аутор представља убедљиво и значајно компаративно читање српског и мађарског класика, смештајући их у контекст европске дијаболичне литературе. Највећи допринос овог рада несумњиво представља обимна анализа и историја рецепције Мадачевог дела, која је можда и најбоља илустрација Папићеве спремности да зађе у непатрирана подручја у којима га воде само интуиција и дубоко познавање европске књижевности. Завршни рад „Тврдицлук и српски реализми: лик тврдице између Кир Гераса и Рајке Радаковић” приказује Сремца и Андрића из свежег угла, а њихову јукстапозицију користи за профилисање два различита реалистичка проседа.

На почетку студија књижевности, сваки будући филолог суочава се са чувеном тројном поделом науке о књижевности на теорију књижевности, књижевну критику и историју књижевности. Ипак, *Речником књижевних штермина* прокламован идеал да „те три дисциплине треба да буду најуже повеза-

не, јер ниједна не може успешно дјеловати без најтјешње сурадње с другима” у пракси ретко када бива остварен, за шта је главни разлог тешкоћа тог задатка. Владимир Папић је у својој монографији успео у недостижној синтези, а његова (предговором истакнута) аргонаутска „потрага за целином и тоталитетом” уродила је плодом: *На жанровској размеђи ране модерности* може се читати као генолошка студија, критичка реевалуација маргинализованих аутора и остварења, али и студија о освиту модерних жанрова у српској књижевности, вешто спајајући узусе академског, научно-популарног и књижевно-уметничког стила.

НАГРАДА
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”
ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ОДЛУКА ЖИРИЈА

Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, на седници одржаној 21. децембра 2022. године, једногласно је донео одлуку да се награда за животно дело за 2022. годину, додели проф. др Ђорђу Трифуновићу.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Професор Ђорђе Трифуновић, медиевиста светског гласа, рођен је 1934. године у Београду, у ком је, после основне школе и гимназије, дипломирао (1957) на групи за југословенску књижевност ондашњег Филозофског факултета. Цео свој радни век провео је на Филолошком факултету Београдског универзитета, на којем је прошао кроз сва наставничка звања, почев од асистента (1961) до редовног професора (1981). Докторирао је 1966. са тезом *Српски средњовековни сјиси о кнезу Лазару и Косовском боју*.

Бавећи се превасходно српском средњовековном књижевношћу и њеним узајамним везама са византијском и другим словенским литературама, професор Трифуновић је своја истраживања широко засновао на испитивању грађе и издавању старих српских рукописа, суверено се крећући у области словенске археографије и текстологије. Сјајан познавалац историографске науке и историје средњовековне уметности, он је дао изузетан допринос естетичким разматрањима старе књижевности, као и њеним свеобухватнијим филолошким проучавањима.

Поред значајног научног опуса, Ђорђе Трифуновић остаће запамћен и као врстан педагог који је формирао бројне генерације млађих проучавалаца наших старина. Почев од 1982. године, када је на Филолошком факултету основао факултативни Старословенистички семинар, чији су полазници били многи данас афирмисани домаћи и страни научници, не само на пољу медијевистике него и других области, он и сада неуморно ради са научним подмлатком. Посвећеност, научни и морални интегритет професора Трифуновића и знање које штедро дарива својим ученицима јединствени су у нашој академској средини. Као и раних педесетих година XX столећа када је, упркос забранама и ограничењима, одлазио, попут Доситеја, у свет по нова знања, а потом се враћао и преносио их својим ђацима, он је и данас активан и веома ангажован у животу академске заједнице.

Жири је радио у саставу: Марко Недић, Дарко Танасковић, Љубодраг Димић (председник), Славко Гордић и Радивоје Микић.

У Београду,
21. 12. 2022.

Љубодраг Димић
председник жирија

Ирена Шпадијер

НА СТРАНИ ИСТИНЕ, НАУКЕ И ПРОСВЕЋЕНОСТИ

Поштовани лауреату Доситејеве награде, драги професоре Трифуновићу,

Уважени чланови жирија, драге колеге, пријатељи Доситејеве задужбине,

Није лако у овако ограниченом времену дати портрет једног од највећих српских и светских медијевиста, великог научника, сјајног професора и врсног педагога.

Ђорђе Трифуновић је рођен у Београду 1934. године, у породици Радмиле и Владе Трифуновића, која је однеговала тројицу изузетних научника и професора Београдског универзитета. После основне школе похађао је Шесту мушку гимназију, а период детињства, дечаштва и ране младости на Звездари остао је његово својеврсно емотивно уточиште целог живота. У гимназији је већ објављивао поетску прозу и ангазоване текстове, а као бруцош, и потом студент, публиковао је чланке у *Студенту* и *Видицима*. У гимназији ће се и „заразити” уметношћу у широком смислу – особито глумом, чије је теоријске основе већ озбиљно проучавао. То ће резултирати положеним пријемним испитом на одсеку за глуму на тадашњој Академији за позоришну уметност. На срећу и корист српске филологије и медијевистичке науке, Трифуновић се ипак определио за студије књижевности и 1957. дипломирао на групи за југословенску књижевност ондашњег Филозофског факултета. Ширини али и дубини његовог образовања свакако је допринело и посвећено четворогодишње студирање старогрчког (и потом византијског грчког језика)

на Одељењу класичних наука код, како он с поносом истиче, чувеног Мирона Флашара, али и дружење са највећим историчарем српске средњовековне уметности и учитељем свих каснијих историчара ликовне уметности код нас – Светозаром Радојчићем. Тајне црквеног песништва откривао је у разговорима са знаменитим литургичаром Лазаром Мирковићем, а у проучавању рукописног наслеђа саговорника је имао у историчару Владимиру Мошину. О непролазним лепотама српске поезије размењивао је мишљења са својим пријатељем Васком Попом, са којим је и сарађивао на откривалачким издањима старих наших писаца.

Ђорђе Трифуновић није имао претходника на матичном факултету, нити непосредног учитеља. Свој пут је крчио сам, а дружења и пријатељства која сам поменула, заправо су била темељ из којег је изникао један самосвојан и свестран научник који је од самог почетка био свестан да проучавање књижевне прошлости подразумева широко образовање и многе специјализације, а да је есенција тога проучавања у истраживању извора и познавању старих српских рукописа. Стога је још као студент друге године кренуо на, за оно време (средица 50-тих година XX века), веома необично путовање – за које му је требало тринаест докумената и година дана чекања на визу и дозволе. Био је то одлазак на Свету Гору, још готово непознату ризницу српског рукописног блага. Са тог путовања он ће, поред корисне грађе, понети и једно драгоцено познанство – са младим монахом Павлом, потоњим српским патријархом, са којим је пешке савладавао тешко проходне светогорске стазе и путеве.

На Филолошком факултету (на којем је прошао сва звања до редовног професора) Ђорђе Трифуновић је докторирао 1966, са тезом *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*. На Универзитету у Атини, на Теолошком факултету, боравио је 1967/1968. године, усавршавајући се у областима византијске химнографије и грчког језика и том приликом пропутовао целу Јеладу и многа острва, посећујући византијске храмове са нашим и грчким византолозима. Тада је поново боравио на Светој Гори, а резултат тога путовања били су драгоцени описи словенских руко-

писа у појединим грчким манастирима и значајна открића непознатих дела српске химнографије. Поред Грчке и Свете Горе, током низа година радио је у збиркама старих рукописа широм некадашње Југославије, у Русији, Бугарској и Румунији, а пропутовао је и Италију, Француску, Швајцарску...

Као историчар књижевности, Ђорђе Трифуновић је написао велики број радова о старим српским писцима, објављивао изворна дела и преводио са српскословенског, рускословенског и грчког. Неколико стотина публикација, међу којима има знатан број незаобилазних монографија, студија, чланака, као и научних издања, сведоче о богатом и разноврсном опусу једног од најзначајнијих српских медијиста од средине XX века до данас. Навешћу само неке од тих наслова.

Тротомно, двојезично издање *Србљака*, целокупне старе српске црквене поезије, Ђ. Трифуновић приредио је, после вишегодишњег труда, 1970. године – у атеистичком режиму ненаклоњеном таквој врсти стваралаштва. Дело енциклопедијског карактера, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, својеврсни лексикон наше старе литературе, чија реализација би пре приличила целом тиму стручњака а не једном човеку, објавио је 1973. и, допуњено, 1990. године. Поред антологијских издања *Из шмине појање* (1962), потом *Доменџијана* (1963), *Димитрија Канџакузина* (1963), монографија и студија посвећених појединим писцима – Јелени Балшић (1972), Данилу Пећком (1976), Стефану Лазаревићу (1979), Исаји (1980), Јефимији (1983) – објавио је и књиге *Очевици о велкој сеоби Срба* (1982), *Опједи и преводи* (1995), *Са светшторских извора* (2004). Приредио је, између осталог, фототипска издања *Радослављевој јеванђеља* (2001), *Никодимовој шиика* (у два тома 2004, 2007), *Светшосћефанске хрисовуље* (такође у два тома, 2011), *Горичкој зборника* (2019), са свим пратећим научним студијама – и то су најбоља издања такве врсте код нас. По ширини захвата и значају које

има у филолошкој науци посебно се издваја монографија *Ка почецима српске писмености* (2001), у којој се први пут свеобухватно анализира сва доступна рукописна грађа и почеци наше писмености померају знатно дубље у прошлост. Велика синтеза *Сџара српска књижевност. Основи* (1994, 1995 и треће, знатно проширено издање 2009) јединствена је књижевноисторијска и књижевнотеоријска расправа о старој српској литератури у нашој медијевистици. Такав спој анализе и критике изворне грађе са естетичким разматрањима и теоријским промишљањима старе књижевности нико други у српској медијевистици није у тој мери остварио.

Могло би се набрајати и даље, али – „да се не умноже речи” – јер се библиографски подаци могу наћи и на другим местима, дозволите ми да цењеном аудиторијуму скренем пажњу и на једну другу страну личности нашег лауреата – на професора Ђорђа Трифуновића.

Његова предавања на основним студијама, на којима је тумачио средњовековно сваралаштво и повезивао, на пример, старе српске записе и поетско надахнуће у средњовековној литератури са ликовном уметношћу или са уметничким поступком Андреја Тарковског у филму о Андреју Рубљову – студенте су остављала без даха.

Слушати предавања Ђорђа Трифуновића, учествовати на семинарским вежбањима, расправљати на часовима, радити дипломски, магистарски рад, докторску дисертацију код њега – то је као кад имате посла са великим али захтевним писцима – није их лако читати, компликовани су и понекад тешки, али вам се увуку под кожу и не можете их испустити из руку. А онда, као кад се нађете у чаробном свету велике литературе, осетите се посебним што стичете све већа знања и што се, у правом смислу те речи, бавите науком. Управо је то оно основно осећање које је повезивало и које још повезује све генерације Старословенског семинара који је пре више од четрдесет година на Филолошком факултету основао Ђ. Трифуновић. Њега су похађали студенти што су већ били положили основни, обавезни предмет – Средњовековну књижевност. Био је то факултативан семинар, али је за његове полазнике он био обавезнији и од најобавезнијих

предмета. На њему су стасавали многи, не само домаћи, научници јер је међу полазницима било данас афирмисаних страних медиевиста.

Ту су се училе „тајне заната”: основе палеографије и археографије, текстологије, начела издавања старих текстова. На семинару се улазило у „свет Ђорђа Трифуновића”. Ако је постојало место где се српски средњи век откривао у свој својој пуноћи и лепоти – био је то кабинет 40 на Филолошком факултету. Окупљени око стола Павла Поповића и гледајући на зидовима портрете знаменитих научника, студенти су слушали приче и анегдоте из историје славистике, које су глумачки таленат, духовитост и шарм Ђорђа Трифуновића чинили тако живим и стварним. А упоредо с тим радиле су се озбиљне и велике ствари – постепено и неосетно. Онако како је то могао само велики педагог. Како другачије објаснити лакоћу с којом су полазници семинара писали своје прве радове, рађене по строгим и неумољивим критеријумима које је постављао Професор и под његовим будним оком. Његова брига за научни подмладак никада није престајала. Бдео је над својим ђацима, третирајући их као себи равне али ништа мање и не очекујући од њих.

Име Ђорђа Трифуновића отварало је његовим ученицима сва научна врата и код нас и, особито, у иностранству. Могли сте радити у библиотекама затвореним за јавност и прегледати и најтеже доступне рукописе. Било је лако упознати се и разговарати с Никитом Толстојем, Димитријем Лихачовом, Рикардом Пикјом – кад сте Трифуновићев ученик.

Та брига за студенте и млађе колеге читовала се, између осталог, и у томе што је он, знајући добро чиме се свако од њих бави и шта га највише занима, кад год би у некој књижари-антикварници наишао на ретку и важну књигу, куповао је и поклањао ономе коме је то било потребно. Учио је своје студенте важности поседовања књига и бриге о њима. Многа ретка издања, која су неопходна за медијевистичка истраживања, преснимавао је у више примерака, уметнички коричио код најбољих београдских књиговезаца (чији је занат, узгред, веома добро познавао) и поклањао са одштампаним именима свакога од колега у колофонима.

Поред научне делатности и ретког педагошког „нерва” професора Трифуновића и несебичног дељења знања и искуства, издвојила бих овом приликом и његов изузетан *морални инџинџеријет* и велику *академску храброст*.

Када се 1970. године појавио *Србљак*, не као антологија (избор), него као свеобухватно издање целокупне до тада познате старе српске црквене поезије – ода свуд су се обрушили на њега – од комисија и органа владајуће Комунистичке партије до такозваних људи из струке. Једни су, оркестрирано осуђујући, указивали на идеолошку неподобност и повратак мрачњаштву средњег века, а други, у сличном маниру, а недовољно познавајући материју, покушавали, хорски, да пронађу мањкавости. Идејни творац *Србљака* и приређивач, Ђорђе Трифуновић је, и поред неколико сарадника и учесника у том издању, сам примао ударце, и једини остао на ветрометини вишегодишње хајке, непоколебљив у свом ставу и уверен у исправност свога подухвата. И заиста – време је демантовало и једне и друге, а *Србљак* остао непревазиђено сведочанство о богатству и оригиналности старе српске химографије, јединствено у целом словенском свету.

Ђорђе Трифуновић није 1998. године потписао уговор о раду који је био израз лојалности тадашњем режиму, па је, консеквентно томе, био, са групом колега, отпуштен са Универзитета (годину дана пред пензионисање) и забрањен му је био улазак на Факултет.

Када су се, нешто више од две деценије доцније, професори и студенти Филолошког факултета побунили против криминалног и корумпираног деканског колегијума, међу само неколико потписа подршке професора у пензији, био је, наравно, и потпис Ђорђа Трифуновића, а он се, иако у високим годинама и у јеку пандемије придружио колегама и студентима на јавном протесту.

То је, даме и господо, Ђорђе Трифуновић – научник и професор – увек уз своје студенте и колеге, увек на правој страни – на страни *истине, науке и просвећености* – управо оних вредности, ваља се данас тога подсетити, што их је Доситеј, дошавши из великог света у пробуђену Србију, завештао своме роду.

Ђорђе Трифуновић

ЛАУРЕАТСКА БЕСЕДА

Желим најпре да поздравим све који смо се окупили данас да искажемо поштовање према делу великога Доситеја. Са овог места захваљујем члановима жирија Доситејеве задужбине који су посветили пажњу моме труду и скромним доприносима.

У оваквим приликама добитник награде понекад гласно размишља о додељеном му признању, па ћу тако и ја покушати.

Пре више деценија, када сам ступао у занат и струку којом се још бавим, прочитао сам, а иза њих и чуо, речи знаменитог српског филолога Љубомира Стојановића. Пригодом једног јубилеја строги Стојановић се обратио слављенику, то јест Александру Белићу, негдашњем свом ученику на Великој школи. Стојановић почиње и каже: „Драги ми учениче и учитељу!» Незаборавање Стојановићеве речи сада све више сагледавам када и сам могу да их у множини упутим многим мојим ученицима. А све то леже у непрекидном и племенитом наслеђу.

Ето, ја тако доживљавам додељено ми признање.

У оваквим приликама важи леп обичај да награђени произнесе нешто о личности чије име носи награда.

У овом тренутку присећам се студентских година када сам замислио да на Светој Гори, поред осталог, видим здање духовне школе назване „Атониас», где је наш Доситеј Обрадовић желео да слуша чувене професоре и философе.

У мом казивању надахњујуће се јавља символ манастира Ивирона, према коме хитају двојица сапутника из Србије, што ће обојица носити у сећању све до својих позних година.

Било је то давно, веома давно, када сам се у другој години студија одлучио да одем на Свету Гору. После отежавајућих административних поступака и дугог чекања са цариградско- грчке стране – августа 1956. нашао сам се у Грчкој. Занемарићу сада сву заводљивост приповедања о дешавањима око Свете Горе. Тог жарког августовског дана из лађице приспеле у луку Дафни ступила су на Свету Земљу Атоског полуострва, колико ми је познато, само два поклоника из Србије: јеромонах Павле, усамљеник са Калуђерских Бара у Србији и тада благодејанац на теолошком усавршавању у Атини, и моја маленкост. Као сапутници кренули смо из Кареје према источној обали, што нас је довело до манастира Ставрониките, необично постављеног на стрмој стени према мору. Намера нам је, пре него што стигнемо у Хиландар, да близу манастира Ватопеда видимо некада познату духовну школу „Атониас“, чије је професоре желео да слуша наш Доситеј Обрадовић. Ради тога журимо према манастиру Ивируну, у чијој ћемо луци сачекати малу моторну лађицу.

Сећам се. Пред нама је дуго пешачење по песку уз стеновиту обалу. Нигде живе душе. Само сребрнато усијани треперави ваздух. Хитамо већ уравномереним кораком. Након једног и по сата хода стижемо у Ивиرون и његову луку. У бележници у коју сам тада уносио појединости стоји: „Море је све немирније. Једва смо ушли у лађицу. По највећим таласима лелујамо се према северу... После неколико сати напорне пловидбе стижемо у луку манастира Ватопеда.»

Близу манастира, на једном брежуљку, налазе се сада рушевине духовне школе (академије) „Атониас”.

Добар глас о школи и њеним професорима надалеко се чуо у православном свету. Подстакнут тако сазнањима о светогорској академији и њеном ученом Евгенију Вулгарису, двадесетпетогодишњи Доситеј се са Крфа упутио на Свету Гору да слуша чувеног професора. Најпре је стигао у манастир Светога Павла, који су у средњем веку васпоставили српска властела и монаси. Одавде је пошао ка Хиландару, одакле би се упутио духовној академији. Ту је сазнао да

је академија престала да ради још пре пет година. Нашао је само напуштену зграду Академије. Зато ће остати неколико месеци у Хиландару, коме је, касније, посветио само пола штампане странице. У стиру је нашао, како је записао „неколико Сербов, који се ва века с Болгари инате, и не могу да се погоде, чији је Хиландар». Стиче се утисак, преко писаних сведочења, да Доситеја нису привлачиле старине и библиотека манастира. То и није могло да се деси, јер се братство, у том раздобљу, немарно и небрижно односило према књигама, нарочито рукописним, што у својим путописима истичу источни и западни поклоници и путописци. Доситеј је у Хиландару сачекао пролеће и одмах кренуо за Смирну да слуша грчког философа Дендрину.

Урушено некадашње знатно здање Академије, са низом прозорских шупљина, нас двојицу поклоника није привлачило. Отпловили смо према хиландарском пристаништу и ускоро смо се нашли у српском манастиру, где се окончало наше хитање готово бескрајном пешчаном стазом до Ивирона. Иако смовише дана боравили у Хиландару, ретко сам сретао јеромонаха Павла. Он је још по мраку и пре свитања одлазио на дуго богослужење и касније се повлачио у келију где је време проводио у тиховању.

Идуће, 1957. године хиторонисан је за епископа, а 1990. изабран за патријарха српског.

А моје хитање ка манастиру Ивируну окончаће се дванаест година касније. Августа 1968. удружиле су се повољне околности да проверим моју давнашњу жељу и замисао о могућности-да у манастиру има словенских, па тиме и старих српских рукописа. Овде је прилика – да се, и поред све калуђерске скромности, чују имена двојице заслужних светогорских монаха који су омогућили духовну подлогу за стварни приступ рукописима манастира Ивирона. Велики углед и препорука оца Мојсија, Хиландарца, тада прота Свете Горе, и наклоност према словенском предању ивиرونског проигумана Калиника – надахњујуће су деловали да се српском писаном наслеђу укаже и дода шеснаест до тада непознатих рукописа. Тако се окончало хитање према манастиру Ивируну започето жарког лета 1956. Откривени

рукописи појавили су се као драгоценo и мало познато сведочанство о грчко-српским, а, можда, и грузијско-српским везама и сарадњи.

Но, то је поље за неко друго поколење истраживалаца.

БЕЛЕШКЕ

Драгана А. Грбић*

ДОСИТЕЈ И ВУК ПОНОВО У ХАЛЕУ

Две стотине и четрдесет година касније Доситеј се вратио у град у којем је ономад, скинувши мантију, поново постао Димитрије. Торжествен је био и памћења достојан тај блистави тренутак за српску културу, када је Обрадовићева биста 27. априла 2023. свечано изложена у Централној кустодији Универзитета „Мартин Лутер” у Хале-Витенбергу. Када је баш у том граду скоро четврт века раније узвикнуо „Ајде, у име божје, нек се почне”, храбрећи себе да започне са објављивањем свог просветитељског програма, одбегли монах није могао ни сањати да ће се једнога дана његова биста наћи баш у том „седишту муза и сваких божествених наука”, како је усхићено назвао универзитетску зграду када ју је први пут угледао. Сигурно није могао ни слутити да ће у свечаној Аули његовог бившег Универзитета једнога дана поново стајати, и то раме уз раме уз свога савременика, Јохана Волфганга фон Гетеа. Још мање се могао надати да ће његово име бити исписано златним словима на зиду Централне кустодије заједно са именима професора чија је предавања у Халеу слушао и именима осталих истакнутих алумниста Универзитета, попут философа Кристијана Волфа, писца Клеменса Бретана, Готхолда Ефраима Лесинга, Новалиса, словачког филолога Људовита Штура, данског астронома Тиха Брахеа и многих других, који су својим изузетним делима током историје проносили славу Универзитета, који је први у историји немачког високог школства започео са др-

dgrbic@uni-koeln.de

жањем предавања на матерњем и тиме једну од основних премиса епохе просветитељства спровео у дело.

Фото: Д. Грбић

Биста Доситеја Обрадовића, рад Петра Убавкића (лево) и биста Јохана Волфганга фон Гетеа, рад Кристијана Данијела Рауха (десно).

Димитрије Доситеј Обрадовић је после скоро два и по века поново стигао у град на Салини захваљујући иницијативи Амбасаде Републике Србије у Савезној Републици Немачкој и залагању Њене Екселенције амбасадорке др Снежане Јанковић, као и подршци Српске академије наука и уметности, која је реплику бисте српског просветитеља поклонила Универзитету „Мартин Лутер“ у Хале-Витенбергу. У име Српске академије наука и уметности ово уметничко дело вајара Петра Убавкића Универзитету је уручио потпредседник САНУ-а, академик проф. др Миодраг Марковић и том приликом одржао свечано предавање, а изузетну почаст и гостопримство Доситеју и српској делегацији указали су поздравним беседама ректор Универзитета „Мартин Лутер“ у Хале-Витенбергу, проф. др Клаудија Бекер, као и директорка Семинара за славистику, проф. др Катрин Шлунд и директор Централне кустодије и Универзитетског архива, почасни проф. Дирк Шал.

Доситеј у Хале овај пут није стигао сам. Дошао је у пратњи свога идејног настављача, Вука Стефановића Карацића, коме је била посвећена изложба „Вук Стефановић Карацић – путешествије по Средњој Немачкој“. Изложба је

настала у сарадњи Универзитета „Мартин Лутер“ у Хале-Витенбергу, Амбасаде Републике Србије у Немачкој, Вукове задужбине и Музеја Вука и Доситеја из Београда, а изложбу су ауторски потписали проф. др Катрин Шлунд и почасни проф. др Дирк Шал. Свечана предавања о Вуковом боравању у Немачкој и његовим везама са знаменитим Немцима одржали су председник Вукове задужбине проф. др Бошко Сувајџић и проф. др Ангела Рихтер испред Семинара за славистику Универзитета „Мартин Лутер“ у Хале-Витенбергу.

Овај узвишени академски догађај уприличен је како би се симболично обележила два велика јубилеја у вези са кључним носиоцима српско-немачких културних веза – 200 година од Вуковог и 240 година од Доситејевог боравања у Германији, те објављивања манифеста српског просветитељства *Писма Хараламџију* и прве аутобиографије српске књижевности *Животи и прикљученија*. Српско-немачке везе током историје, а посебно током новије историје, биле су врло сложене и у појединим периодима оптерећене бројним изазовима, те је стога златно доба српско-немачких културних веза Доситејеве и Вукове епохе утолико драгоцене, јер показује да је узајамно разумевање и поштовање међу различитим народима и културама ипак могуће. У том смислу симболичан повратак двојице српских великана у Немачку, откривање Доситејеве бисте и отварање изложбе „Вук Стефановић Караџић – путовања по Средњој Немачкој“ осим тога што је садржајан педагошки и уметнички чин вредан пажње како у академској, тако и у културној средини, истовремено је и врло значајан дипломатски гест, којим се шаље порука о могућим dobrим билатералним односима између Србије и Немачке.

Универзитет у Халеу је први универзитет на немачком говорном подручју на којем се још почетком 18. века почело са студијским изучавањем словенских језика и у том смислу је са разлогом у стручној литератури означен као „исходиште немачке славистике“. Јужна славистика и србистика као њен интегрални део су не само преко Доситеја и Вука, него и многих других њихових претходника и следбеника постали део историје немачке славистике. Стога је и рек-

торкино запажање у поздравној беседи да је Универзитет у Халеу вековима био место окупљања студената различитих нација и изворник страних језика и да се том чињеницом изузетно поноси, својеврсно признање и нашој култури, јер су се међу алумнисте уписале и проминентне српске личности.

О значају таквих иновативних просветитељских универзитетских програма, какве је неговао Универзитет у Халеу, а који су далекосежно утицали на студенте, говорио је у свом свечаном предавању након откривања Доситејева бисте академик Миодраг Марковић. Након што се из перспективе историчара уметности осврнуо на изузетне естетске домете овог Убавкићевог вајарског дела, истакао је да је управо студијско искуство у Германији имало пресудан утицај на обликовање просветитељског програма српскога Сократа, који је касније по његовом доласку у устаничку Србију добио и своју практичну реализацију у обликовању важних просветних и политичких институција. Када је реч о српско-немачким културним везама још је важнија чињеница да се оне нису развијале једносмерно, него да су већ са објављивањем прве рецензије Обрадовићевог дела на немачком језику направљени први кораци у немачкој рецепцији српске културе, која је доживела процват са романтичарском рецепцијом Вуковог сакупљачког рада баштине српске усмене књижевности и народне традиције. На те богате и интердисциплинарне културне везе између Вука, Гетеа, Шилера, браће Грим, Фатера, Хердера и других знаменитих Немаца 19. века подсетили су у својим свечаним предавањима проф. др Бошко Сувајцић на тему „Вук и Немци” и проф. др Ангела Рихтер на тему „Вук Карацић у Немачкој: индивидуална мобилност и рани облици (интер)културне размене”.

Богатство тих веза документовано је и илустровано изложбом „Вук Стефановић Карацић – путештвије по Средњој Немачкој”, коју су проф. др Катрин Шлунд и почасни проф. др Дирк Шал приредили консултујући ауторску изложбу „Вук и Немци” проф. др Бошка Сувајцића. Посебна научна и уметничка вредност изложбе происходи из архивског материјала и експоната стављених на располагање Централној кустодији Универзитета „Мартин Лутер” у Хале-Ви-

тенбергу од стране архива, библиотека и музеја из Јене, Лајпцига, Касела, Гетингена и Вајмара у којима се изворно чувају артефакти, који су овом приликом били изложени у Халеу. Међу изложбене драгуље убрајају се оригинална писма која су размењивали Грим, Гете и Вук, те изводи из универзитетских матрикула, повеље и дипломе, прва издања Доситејевих и Вукових дела, фотографије старих здања, као и Гетеова биста за ову прилику позајмљена из Вајмара.

Фото: Д. Грбић

Видевши Обрадовићеву бисту до Гетеове просечан посетилац изложбе би се могао изненадити, јер би због уврежених интерпретација српско-немачких романтичарских веза могао очекивати да се на месту просветитеља ипак нађе Караџић. Међутим, Гете је био близак и Доситеју не само по узрасту, јер је од њега био млађи само десетак година, док га је од Вука делило готово четири деценије, него и по стваралачком сентименту. У првој фази његовог стваралаштва која се окончала некако у баш у време када је Обрадовић студирао на универзитетима у Халеу и Лајпцигу, он је припадао истом духу времена које је надахнуло и нашег просветитеља. У тренутку када је наш осамнаестовековни бек-пекер стигао

и до Халеа и 1782. године се уписао у Матрикуле Универзитета у Халеу, немачки класик је већ био прослављени песник и романописац, чији је роман *Јади младој Верџера*, објављен 1774. године, доживео светску славу и био сматран главним делом сентименталног стила који провејава и са страница *Живоша и прикљученија*. Док Обрадовић студира и објављује своја дела у Халеу и Лајпцигу, Гете се, удаљен од њега свега два дана лаганог хода или један дан јахања, бави државним и административним пословима који му не остављају много времена за књижевно стварање. Та пауза која је у његовом стваралаштву наступила прихватањем државног позива и доласком у Вајмар допринела је да се његово литерарно перо одмори и предахне од Штурм унд Дранга и полако окрене новом духу времена, које ће делити са Вуком. Такође, Гете се у првој вајмарској фази окренуо више истраживању природних наука него књижевном стварању, а та заокупљеност натуралном философијом, геологијом, ботаником, минералологијом и антропологијом била је одлика управо епохе просветитељства. Исте импULSE налазимо и у Обрадовићевом опусу, као и у опусима његових следбеника Павла Соларића и Атанасија Стојковића, које је он охрабривао да крену путем природних наука.

Обично се у бинарним повезивањима немачких и српских културних делатника Обрадовић повезује са Лесингом, са којим се заједно на зиду Централне кустодије и нашао, а Карацић са Гетеом. Призор Доситејеве и Гетеове бисте једне до друге позива на потребу да се уврежене везе и интерпретације у традицији српско-немачких културних веза у појединим аспектима расветле и да се уместо искључивог истицања Гетеа и Вука дозволи мало простора и за (пре)испитивање односа Гетеа и Доситеја.

Свечаност отварања је увећао Академски музички ансамбл, који је уз композитора из Халеа, Георга Фридриха Хендла и композитора из Лајпцига, Јохана Себастијана Баха, извео за ову прилику посебно адаптиране композиције Стевана Мокрањца. Након двомесечног приказивања изложба је затворена 9. јула. Осим у Халеу, изложба „Вук и Немци” је у току 2023. године приказана и у Јени, Берлину, Хамбургу

и Дизелдорфу, а у плану је њено приказивање и на другим немачким универзитетима.

Фото Д. Грбић

Свечана беседа академика проф. др Миодрага Марковића пре откривања бисте Доситеја Обрадовића

Фото Д. Грбић

Поздравна реч почасног проф. Дирка Шала приликом уручења Обрадовићеве бисте и отварања изложбе „Вук Стефановић Караџић – путовања по Средњој Немачкој“

Изложбене витрине са експонатима посвећеним проучавању и рецепцији Обрадовићевог lika и дела на Универзитету у Халеу.

Грета Мирон*

Драгана А. Грбић**

АНТИКА У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ У 18. ОСАМНАЕСТОМ ВЕКУ

У организацији Међународног друштва за проучавање 18. века и Италијанског друштва за проучавање 18. века од 3. до 7. јула 2023. године одржан је 16. међународни конгрес за проучавање 18. века у Риму (16. Congresso Internazionale di Studi sul XVIII Secolo). Главна тема конгреса била је *Антика и обликовање будућности у доба просветитељства*, а конгрес је окупио преко хиљаду учесника из целог света. Упркос великом одзиву проучавалаца осамнаестог века, тек малобројни реферати су били посвећени проучавању антике на простору Балкана. Један од ретких панела са таквом тематиком био је двоструки панел *Антика у југоисточној Европи током дугог осамнаестог века*, који су на позив Друштва за истраживање 18. века у Југоисточној Европи (Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts im südöstlichen Europa) и проф. др Харалда Хепнера са Универзитета у Грацу (Prof. Dr. Harald Heppner, Universität Graz) организовале проф. др Грета Мирон са Универзитета „Бабеш-Бољај” у Клужу (Prof. Dr. Greta Miron, The Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca) и доц. др Драгана Грбић са Универзитета у Келну (Universität zu Köln). Панел је окупио осморо проучавалаца осамнаестог века из Бугарске, Грчке, Немачке, Румуније и Србије, а осим организатора панела своја истраживања су представили (овде по азбучном реду наведени) ванредни проф. др На-

* greta.miron@ubbcluj.ro

** dgrbic@uni-koeln.de

дежда Александрова са Универзитета „Климент Охридски” у Софији (Асс. Проф. др Надежда Александрова, Софийския университет „Св. Климент Охридски”) проф. др Олга Кациарди-Херинг са Универзитета у Атини (emerita Prof. Dr. Olga Katsiardi-Hering, The National and Kapodistrian University of Athens), проф. др Илеана Михаила са Универзитета у Букурешту (Prof. Dr. Ileana Mihaila, The University of Bucharest), ванредни проф. др Раду Недичи са Универзитета у Букурешту (Ass. Prof. Dr. Radu Nedici, The University of Bucharest) и ванредни проф. др Ненад Нинковић са Универзитета у Новом Саду. Због спречености ванредни проф. др Силвија Марин-Бартучјеф са Универзитета у Букурешту (Ass. Prof. Dr. Silvia Marin Barutcieff, The University of Bucharest) није лично присуствовала, али је њен рад укратко представљен публици.

Панел је био посвећен улози хеленизма и латинизма у мултикултуралном и вишејезичном миљеу Југоисточне Европе током дугог осамнаестог века, а фокус је био на проучавању материјалног и нематеријалног античког наслеђа у (пре)обликовању политичких, културних и конфесионалних идентитета, са посебним акцентом на хришћанско-православну и грко-католичку сферу. Панел је имао интердисциплинарни приступ и окупио је истраживаче из различитих области – историје књижевности и превођења, философије, историје и историје уметности.

Антика је играла важну улогу у културној историји Југоисточне Европе. Будући да је овај регион током векова био политички, верски и језички изразито подељен, заједничко античко наслеђе доприносило је превазилажењу одређених разлика међу балканским народима и њиховом културном повезивању. Истовремено, културно-политичка и религијска поларизација овог простора на сферу хеленизма, односно латинизма, додатно је обележила културне оквире кроз историју, у којима се латинитет претежно изједначавао са католичанством, а хеленизам са православљем. Стога није изненађујуће да је и античко културно наслеђе било једно од важних обележја идентитета на Балкану. Радови референтата осветлили су употребу антике у културно-политичком,

књижевном, историјском и верском дискурсу, а посебан блок унутар панела чинила су три рада посвећена опусу кнеза Димитрија Кантемира (*Дмитрий Кантемир*, 1673-1723). Будући да се 2023. године обележавао његов велики јубилеј Грета Мирон, Надежда Александрова и Илеана Михаила су својим иновативним проучавањем његовог лика и дела дале знатан допринос јубиларној годишњици и представиле ову добро познату и важну личност у културној историји Балкана, сада и на сцени Међународног друштва за проучавање 18. века.

Други део реферата у оквиру панела био је посвећен рецепцији и (културном) превођењу античких аутора током осамнаестог века, а анализирана су дела бугарског епископа Софронија Врачанског и грчког преводиоца Димитрија Дарвароса. Умрежавање међу осамнаестовековним ауторима, преводиоцима, школама и штампаријама, које је допринело процесу рецепције и превођењу антике, било је распрострањено међу свештенством у Карловачкој митрополији, као и у валахијским, бугарским и грчким православним и грчко-католичким црквама и манастирима, те су ови аспекти проучавања антике на Балкану били проблематизовани у другом делу панела. У продужетку се доносе апстракти свих реферата представљених у оквиру двоструког панела *Антика у југоисточној Европи током 18. века*.

Грета Мирон је у свом излагању *Васкрсавање антике у историјском дискурсу Димитрија Кантемира* (*The revival of Antiquity in Dimitrie Cantemir's historical discourse*) осветлила место Кантемировог опуса у румунској историографији са посебним освртом на његову употребу античких историографских извора. Румунски научници 17. и 18. века писали су и о грчко-латинској антици у вези са дуго присутном темом у румунској историографији – питањем Кантемировог порекла. Кнез Димитрије Кантемир, који се школовао у Патријаршијској академији у Цариграду, посветио се писању историје након избеглиштва у Русију (1711), а постао је и члан Академије у Берлину (1714). У овом излагању анализирана је представа грчко-римске антике, коју је он представио у свом делу *Хроника антике Романо-Молдаво-Влаха*, са

посебним освртом на изворе које је користио, као и на његов историјски метод. Компаративним приступом анализиране су промене које је он начинио у историјском дискурсу и методу у поређењу са својим претходницима и савременицима, а посебан фокус био је на истраживању утицаја, које је његов рад имао на грко-католичку ердељску елиту током 18. века. Анализа Кантемировог историјског дискурса омогућила је да се истакне утицај класичне културе у румунским културним срединама Молдавије, Влашке и Трансилваније, као и промене које је претрпела румунска историографија.

Надежда Александрова изложила је реферат на тему *Принципи непротивречности и јереси у исламу: бугарски превод Димитрија Кантемира „Систем или структура мухамеданске религије”* (*The principle of non-contradiction and the heresies in Islam: the Bulgarian translation of Dimitrie Kantemir's "System or Structure of Muhammadan Religion"*). Излагање је било посвећено преводу текста Димитрија Кантемира, који је написан на темељима традиције полемика са Кураном. Његов текст *Систем или структура мухамеданске религије* објављен је на руском језику 1722. године, под покровитељством Петра Великог. Отприлике век касније, 1805. године, знатан део текста се први пут појавио у бугарском преводу у Букурешту. Урадио га је угледни представник бугарског свештенства, епископ Софроније Врачански, а превод је укључен у део његовог четвороделног кодекса *Књига о шри вере*. Приликом описивања природе овог превода, посебна пажња је посвећена кључним концептима који датирају још из антике, као што је аристотеловски принцип непротивречности. У другим случајевима у оригиналу и у преведеном тексту, Аристотел се и сам појављивао као ауторитет. Ипак, када су Кантемир и његов бугарски преводилац расправљали о јересима у исламу, принцип непротивречности је пренет као легитиман логички аргумент унутар парадигме Августина Аурелија. Оваквим сложеним културним трансфером, потенцијална бугарска публика дугог осамнаестог века била је подложна добијању логичких аргумената из античке филозофске традиције, који су коришћени у пракси ради ак-

туелног политичког циља – отпора османској доминацији и опасности од конверзије у Ислам.

Излагање Илеане Михаиле Поїлеги Жан-Байѣисѣа Бурѣиѣона Д'Анвила на Канѣемирово дело *Dacia Vetus et Nova* (*Jean-Baptiste Bourguignon D'Anville and his views on Cantemir's Dacia Vetus et Nova*) осветлило је допринос овог великог француског историчара и географа проучавању прошлости и садашњости територије Дакије. Рад је био занован на анализи његових студија "Mémoire sur la nation des Gètes et sur le Pontife adoré chez cette nation" (1754); "Description de la Dace conquise par Trajan" (1755); "Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan", (1758), као и на анализи његове кључне књиге *États formés en Europe après la chute de l'Empire romain en Occident* (1771). Он је имао приступ рукописима Димитрија Кантемира, које му је дао Кантемиров син Антиох, те је на основу тога успео да начини копију карте Молдавије, а што је још важније, тиме му се отворило потпуно ново поље интересовања – југоисточни део европског континента. Главни назив који је дао овом истраживању у једној од својих студија – *Dacia Vetus et Nova* позајмљен је из пројекта који је предложио Кантемир у Академији у Берлину. Тај пројекат, међутим, никада није био завршен. Д'Анвилове студије биле су интересантне румунским научницима углавном због његовог картографског доприноса, али заслужују бољу процену, углавном у светлу његове анализе односа између предака, њихове културе и њихових веза са Римским царством. Само једна од Д'Анвилових студија је преведена и објављена на румунском језику у 19. веку, али чак и ова информација је у суштини била изгубљена све до њеног недавног поновног открића од стране ауторке овог рада.

Раду Недичи је у свом излагању *Конѣроверзно дачанско ѣорекло Румуна: инѣтелекѣуална дебѣта и ѣолиѣиѣички улози у хабзбуршкој Трансилванији и фанариоѣској Валахији* (*The divisive Dacian ancestry of the Romanians: Intellectual debate and political stakes in Habsburg Transylvania and Phanariot Wallachia*) осветлио важне историјске изворе у којима је описана насловна проблематика. Упркос политичкој фрагментацији и чињеници да су насељавали територије које су

биле спорне или под директном влашћу Отоманског, Хабзбуршког и Руског царства током већег дела 18. и почетка 19. века, Румуни су делили заједнички етно-лингвистички идентитет. Ова околност је постала општепозната током епохе просветитељства, било да су то тврдили спољни посматрачи или елитни интелектуалци из саме заједнице. Научници су, међутим, били мање једногласни у погледу древног порекла овог народа, јер су Римљани, Дачани или комбинација оба народа, били узимани као главни, како би се истакла улога њихових предака. Будући да је напредак археологије био спор, а да је књижевни корпус о коме се водила ова дебата био познат вековима, у овом излагању је представљена хипотеза да је избор у корист једне од доступних опција био одраз политичких ставова, а не одраз чистих академских разматрања. Кроз упоредни приступ фокусиран на (Хабзбуршку) Трансилванију и (Отоманску) Валахију, истражено је како су аутори различитог порекла инструментализовали класичну антику током дугог осамнаестог века да би дефинисали политичко место за Румуне у две државе. Док је савремени национални идентитет ових последњих на крају изграђен око римског наслеђа, Дачани су увек били део аргументације, макар само да би оповргли своје наслеђе. У ствари, за заговорнике сваке алтернативе питање је било да се демонстрира опстанак или, обрнуто, истребљење Дачана након римског освајања у 2. веку нове ере.

Олга Кациарди-Херинг је у излагању *Грчко просветишћелство. Антика и православље: амбивалентан однос према љућу ка националном идентитету* (*Greek Enlightenment. Antiquity and Orthodoxy: an ambivalent relation concerning the way to the national identity*) представила важне аспекте у проучавању улоге хеленске антике у православном свету. Истакла је да је у новије време настала читава литература о неохеленском просветитељству (середина 18. и почетак 19. века) и његовим односима према Православној грчкој цркви. Многи интелектуалци епохе просветитељства били су свештена лица и представници клира, али то није била препрека за њихове нове филозофске и научне хоризонте. Током процвата неохеленског просветитељства примећен је помак ка

грчкој антици. Било је то време које је К. Тх. Димарас, велики научник грчког просветитељства, назвао „одложена ренесанса“ (Καθυστερημένη Αναγέννηση). Нови тренд је постао „поновно откривање“ антике кроз публикације старогрчке књижевности и филозофије, граматике и др. нудећи курсеве у школама и академијама у Отоманском царству и у грчкој дијаспори. Овај нови покрет је такође довео до идеолошких преуређивања и оријентације. Временска комбинација са ширењем идеологије Француске револуције и њених прописа о нацији, народу, ошачастиву, људским правима и др., одве-ла је и грчке научнике на нове путеве. Грчки народ није био само „Генос“ (Γενος) Цркве, као верници и следбеници грчке православне вере. Било је то нешто ново и више: нација која се разликовала од антике, са секуларним културним корени-ма такође, а што је поистовећено са новим идентитетом, та-кође под утицајем национализма и нове идеологије. У овом излагању је анализиран један аспект литературе о овом ам-бивалентном односу са циљем да се том анализом допринесе критичкој расправи.

Драгана Грбић је у реферату о *Културним преводима античких класика и грчко-српско-немачким мрежама ака-демске размене (Cultural translation of Ancient Classics and the Greek-Serbian-German networks of academic exchange)* представила односе између грчке и српске заједнице у Карловачкој митрополији током друге половине 18. века, а у фокусу су били преводи старогрчких аутора. Излагање је било засно-вано на студији случаја о једном преводу Деметриоса Нико-лајевића Дарвароса (1757-1823), рођеног у близини Солуна у грчкој породици, која се касније преселила у Хабзбуршку монархију. Дарварос је похађао Латинску школу у Сремским Карловцима, где је Јован Рајић предавао реторику, а касније је заједно са Димитријем Доситејем Обрадовићем студирао философију на Универзитетима у Халеу и у Лајпцигу. Дарва-рос је преводио дела филозофског и религиозног садржаја са немачког на грчки и славеносрпски, као и са (старо)грчког на славеносрпски и обрнуто. У излагању је анализиран ме-тод његовог културног превођења у делу *Кевитџа Тивејскајо Икона* (1799). Ово дело се приписује грчком филозофу Ке-

вету Тибејском, који је према Платоновом *Федону* био Сократов пријатељ. Дарварос је овај есеј превео не са грчког, већ са немачког на славеносрпски, што је био и повод за одабир метода културног трансфера и културног превођења као основног теоријског приступа у овом истраживању. Овом студијом случаја је осветљен један аспект историје просветитељства на Балкану преко анализирања културних и религијских веза између Срба и Грка, а са посебним фокусом на рецепцију антике која је парадоксално била посредована, не директним, него индиректним утицајима преко студијских програма немачких универзитета.

Ненад Нинковић је у реферату *Став Карловачке митрополије према класичном периоду и његовом наслеђу*, (*The standpoint of the Metropolitanate of Karlovci towards the Classical period and its heritage*) такође осветлио рецепцију антике у географском простору Југоисточне Европе. Будући да је Карловачка митрополија била најважнија српска институција у Хабзбуршкој монархији, која је током дугог 18. века доживела бројне промене, сходно свом значају веома је утицала и на православне вернике. Једна од најважнијих улога ове цркве било је образовање верника, због чега су митрополити оснивали средње школе. За њих су довели посебно обучене наставнике који су предавали латински језик и први пут упознали ученике са античким наслеђем, пре свега кроз читање оригиналних дела из античког периода. Поред тога, епископи су били упознати са делима античких писаца, пре свега грчким, током њиховог монашког живота, јер су многа античка дела крајем средњег века била преведена и на српски језик, те била доступна јерарсима у манастирским библиотекама. Стога не чуди што се цитати из ових дела налазе у писмима митрополита из првих деценија 18. века. Грчке школе, међу којима и две гимназије у Карловачкој митрополији, биле су предмет посебне бриге митрополита средином овог века. У излагању је анализирано колико су српски митрополити и епископи били упознати са класичним периодом и његовим наслеђем, колико су подстицали проучавање античких дела и какве је то последице имало на српско друштво у Хабзбуршкој монархији.

Пријављена тема Силвије Марин-Бартучеф за панел осветлила је ову проблематику из домена историје уметности, а гласила је: *Унутар и изван Рајској вртџа. Устојон библијске шеме у румунској иконографџији 18. века (1700-1830) (Inside and outside the Garden of Eden. The rise of a Biblical theme in the 18th century Romanian iconography (1700-1830))*. У другој половини 17. века у православном зидном сликарству у Валахији јавља се тема из Старог завета, циклус постања, а током века се присуство овог мотива значајно повећава. Истовремено, простор посвећен Постању и причама о стварању света промењен је, те је и из припрате постављен у спољни нартекс. У овом истраживању је анализиран успон овакве иконографџије у Валахији између 1700. и 1830. године, као и културни и историјски контекст који је погодовао овом развоју. Истраживања су осветлила следеће аспекте: који су разлози за све веће интересовање за Циклус постања у румунској иконографџији; које су уметничке и архитектонске карактеристике подстакле кружење теме у православним црквама у Валахији; како се ова тема развијала док се приближавала модерности? Да би се разумело како је хришћански визуелни дискурс из Југоисточне Европе асимиловао јеврејску антику, приликом истраживања је узет у разматрање и однос Постања са другим темама које потичу из Старог завета.

Сва истраживања овде представљена апстрактатима, који су публиковани и на енглеском језику у пратећој публикацији 16. међународног конгреса за проучавање 18. века, биће објављена заједно са радовима и других истраживача из домена ове проблематике у Годишњаку Друштва за истраживање 18. века у Југоисточној Европи, који су под истоименим насловом панела *Антика у југоисточној Европи током другој осамнаестој века*, приредиле Грета Мирон и Драгана Грбић.

Персида Лазаревић Ди Ђакомо*

ЕВРОПСКИ ПРОЈЕКАТ HORIZON 2020 – MARIE
SKŁODOWSKA-CURIE RISE PROJECT:
GIS SOCIABILITÉS / SOCIABILITY И DIGITENS
(ДИГИТАЛНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА)

Пројекат те акроним *GIS Sociabilités / Sociability* (<https://gis-sociabilites.org/>) долази од *Groupeement d'Intérêt Scientifique*, научно истраживачке групе која је основана 2017. и која данас окупља 17 академских и не-академских институција. Ова интердисциплинарна и интерсекторијална истраживачка мрежа подразумева сарадњу бројних стручњака на пројекту чија је главна тематика: *Sociability in the Long Eighteenth Century. History, models and transfers in European and Colonial Societies (1650-1850)* (Социјабилност у дугом XVIII века. Историја, модели и трансфери у европским и колонијалним друштвима, од 1650-1850).

Иновативни и свеобухватни пројекат о коме је реч води порекло од једног претходног пројекта из 2012. године, који је водила интеруниверзитетска и интеррегионална истраживачка јединица – Центар за хуманистичке науке у Бретањи (*Maison des Sciences de l'Homme en Bretagne*), под називом: *La Sociabilité en France et en Grande-Bretagne au Siècle des Lumières: l'émergence d'un nouveau modèle de société* (Социјабилност у Француској и Великој Британији у веку просветитељства: рађање једног новог модела друштва). С обзиром да је овај пројекат довео до плодотворне сарадње између истраживачких лабораторија Универзитета у Западној Бретањи и

* persida.lazarevic@gmail.com

других интердисциплинарних истраживачких група у вези са социјабилношћу у просветитељству (Groupe de Recherche Interdisciplinaire sur la Sociabilité des Lumières), неизбежно је све то водило ка једном већем и сложенијем пројекту.

Дошло је дакле до метаморфозе и овај први, почетни пројекат о социјабилности прерастао је у мега европски пројекат Хорайзон 2020: HORIZON 2020 Marie Skłodowska-Curie RISE Project: DIGITENS, 2019-2022. Пројекат сачињава консорцијум следећих академских и не-академских институција које сарађују међу собом: Bibliothèque nationale de France (BnF), Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald, Kazimierz Wielki University (Poland), The Royal Institution for the Advancement of Learning / McGill University, Musée Cognacq-Jay (Paris Musées), Sorbonne Université, The National Archives (TNA), The University of Warwick, Université de Bretagne Occidentale, UBO, Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara, Université du Québec à Montréal (UQAM), Université Sorbonne Paris Nord (Paris XIII). Њима се додају следећи истраживачки центри: ACE – Anglophonie : communautés, écritures (EA 1796) – Rennes 2, Arts : pratiques et poétiques (EA 3208) – Rennes 2, CECILLE – Centre d'Études en Civilisations Langues et Lettres Étrangères (ULR 4074) – Lille, CELLAM – Centre d'études des langues et littératures anciennes et modernes (EA 3206) – Rennes 2, CRM – Centre Roland Mousnier (UMR 8996) – Sorbonne Université, GRHS – Groupe de Recherche en Histoire des Sociabilités – UQAM, HCTI – Héritages et constructions dans le texte et l'image (EA 4249) – UBO, ILCEA4 – Institut des langues et cultures d'Europe, Amérique, Afrique, Asie et Australie (EA 7356) – Grenoble-Alpes, IRHIS – Institut de Recherches Historiques du Septentrion (UMR 8529) – Lille, LARCA – Laboratoire de recherche sur les cultures anglophones (UMR 8225) – Université Paris Cité, LARHRA – Laboratoire de Recherche Historique Rhône-Alpes (UMR 5190) – Grenoble-Alpes, Litt&Arts – Arts et pratiques du texte, de l'image, de l'écran et de la scène (UMR 5316) – Grenoble-Alpes, LUHCIE – Laboratoire Universitaire Histoire Cultures Italie Europe (EA 7421) – Grenoble-Alpes, PLEIADE – Centre de Recherche Pluridisciplinaire en Lettres,

Langues, Sciences Humaines et des Sociétés (UR 7338) – USPN, TEMPORA (EA 7468) – Rennes 2, VALE – Voix anglophones, Littérature et Esthétique (UR 4085) – Sorbonne Université.

Први почетни научни програм од 2017. до 2021. састојао се од три следеће истраживачке линије: 1. Историја и теорије социјабилности; 2. Модели, интеракције и мреже; 3. Културни трансфери у европским и колонијалним друштвима. Нови научни програм, који се односи на период од 2022-2026, састоји се од следећих истраживачких директива: 1. Социјабилност и политизација; 2. Храна, пиће и социјабилност; 3. Социјабилност ствари; 4. Социјабилност и путовање.

Практични и манифестни стуб овог пројекта сачињава (под)пројекат дигиталне енциклопедије британске социјабилности у дугом XVIII веку, тзв. DIGIT.EN.S (The Digital Encyclopedia of British Sociability in the Long Eighteenth Century): <https://www.digitens.org/en>. DIGIT.EN.S је прва *open-access* дигитална енциклопедија социјабилности у Европи у дугом XVIII веку. Садржи историјску антологију примарних текстова и иконографске изворе. Намера је била овог пројекта, који је трајао од 2019-2022, и који је и даље активан и позива на сарадњу, да развије истраживања британске социјабилности у дугом XVIII веку с једне стране, а с друге да повеже британске modele социјабилности са другим европским и колонијалним моделима социјабилности и да се истражи како су се ти модели и облици ширили од једног до другог друштва, како су их преузимали и модификовали те како је све то подстицало стварање нових модела социјабилности у Европи. Плури-дисциплинарна димензија ове дигиталне енциклопедије представља важан истраживачки извор како за англофоне и франкофоне говорнике, тако и за ширу европску и колонијалну стручну и мање стручну публику.

Сарађивање на унакрсним пројектима GIS и DIGIT.EN.S подразумевало је те даље подразумева сарадњу горе наведених институција и бројних истраживачких тимова. Кроз састанке, научне радионице (workshop), скупове и конференције, дошло је и долази до размене знања и информација, која се уклапају у смернице овог европског мега пројекта. Један од таквих скупова је организовао Уни-

верзитет „Г. д’Анунцио” у Кјетију-Пескари (Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara) у Италији, с обзиром да представља једну од истраживачких јединица консорцијума. Скуп је одржан 22-23. септембра 2022. и имао је за тему: *Levantine Sociabilities in Europe in Giacomo Casanova's time: Spies, Impostors, Courtesans and Men of Culture* (Левантинске социјабилности у Европи у доба Ђакома Казанове: доушници, преваранти, куртизане и људи од културе). На скупу су представљали наше просторе и словенски свет у XVIII веку Бранко Алексић (независни истраживач), Александра Секулић (Институт за књижевност и уметност у Београду), Александра Павловић (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду), и ниже потписана са наведеног универзитета у Кјетију-Пескари. Овоме треба додати Роберта Бацаљу са Универзитета у Задру, као и Николету Кабаси (Универзитет у Парми), Марију Кристину Брагоне (Универзитет у Павији), и Ђулију Базелику (Универзитет у Торину).

Скуп, међутим, који обележава нову истраживачку сезону пројекта (2022-26) јесте онај који је одржан 8-10. јуна 2023. на Универзитету у Ворвику (University of Warwick) у Великој Британији, под називом *Sociability in Politics, Food, and Travel in the Early Modern Era* (Социјабилност у политици, исхарни, путовању у раном модерном добу). Бројни англофони и франкофони учесници су својим учешћем донели важне податке и информације те подстакли нова истраживања. Словенски свет, конкретно Балкан, овом приликом је представљала ниже потписана.

Овај мега пројекат је важан јер отвара исто тако велика поља истраживања: социјабилност на овај начин, постаје широко отворена и у суштини неистражена тематика која, кад је у питању „дуги XVIII век”, чека на бројна тумачења и очекује нове податке и информације. Систематизација оваквог знања и англо-француска сарадња по том питању представљају подстрек за бројне друге културе, укључујући и српску, која би тиме додала нову страницу у истраживању овог сложеног периода историје и културе.

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”
ЗА 2022. ГОДИНУ

Драгана А. Грбић*

КЊИЖЕВНИ САЛОН КОД ДОСИТЕЈА ПОСВЕЋЕН ДЕСЕТЛЕЋУ ДОСИТЕЈЕВОГ ВРТА

Пре десет година посејано је прво семе и посађене су прве младице у *Доситејевој врћи*, који је осмислила и прве три године уређивала проф. др Драгана Вукићевић. Излазак десетог јубиларног броја био је повод да се у Књижевном салону „Код Доситеја”, одржаног 20. марта 2023. године уочи *Доситејевих дана*, које Задужбина „Доситеј Обрадовић” традиционално прославља свакога априла, окупе чланови Уредништва, као и велики број аутора текстова објављених у Годишњаку и поштоваоци Доситејевог лика и дела. Уредник Књижевног салона била је Драгана Вукићевић, а о *Доситејевој врћи* су поред ње говорили Душан Иванић, Исидора Бјелаковић, Милица Ђуковић, Јована Јосиповић и Драгана Грбић.

Орфелин подучавајући будуће виноградаре и друге вртларе у својим практично-дидактичним делима – *Искусном ђодрумару*, *Вечном календару* и *Славеносрпском маџазину* истиче да је за добре плодове потребно време и стрпљење, а да се за добар виноград хоће бар једно десетлеће. И Доситеј када у *Совјетима здравога разума* уесеју „Не кај се добро чинећи” поставља приоритете свог просветитељског програма и наводи шта је све потребно учинити како би просветитељство почело да рађа плодове, предвиђа да је за такав заматан посао потребно не десет него чак петнаест или двадесет година, те истиче да треба бити стрпљив, јер „учени људи не постају брзо као печурке по ледини”.

На ови начин, у једно петнаест или двадесет година имаћемо ко ће нам учити синове и кћери и преводити полезне књиге просвештени[х] народа. [Х]оће се овом послу неколико година, јер учени људи не постају брзо као печурке по ледини. Има ли још новаца? Има. Но дајте и[х] овамо, пак не брините се. (Обрадовић 2007а: 20).

Свој просветитељски план завршава, и нама данас врло добро познатим питањем, – *има ли још новаца?* Ако нешто претекне након подизања школа и образовања учитеља, предлага да се преостали новац употреби за учитељске домове, болнице и санаторијуме, а тек ако нешто и после тога остане, дозвољава да се утроши на зидање торњева. Том одломку претходи чувено место из његовог опуса – *Књије, књије браћо, а не звона и њрајорце*, које је преко графита исписаних у близини *Вуковој и Досићејевој музеја* постало и део урбане београдске легенде на Доситејевом Дорћолу, а неретко се као опомена савременом човеку може прочитати и на друштвеним мрежама.

Захваљујући трудољубивим вртларима, који су из чисте љубави према Доситеју и нашој осамнаестовековној култури без подршке каквог генерала Зорића или Драге Тодоровића читаву деценију неговали ову башчу просвештенија како су најбоље могли и знали, разбокорио се *Досићејев врш* и понудио многе плодове, на чију би се жетву ваљало осврнути. Од првог *Досићејевој врша* који је посађен на две стотине деvedесет и шест страница узрасла је његова просветитељска рајска башча до две хиљаде пет стотина шездесет и шест страна, и у њој су сазрели следећи плодови: педесет и седам студија је објављено у рубрици „Век светлости”, деветнаест прилога из архивске и друге грађе је приређено за рубрику „Ризница”, приказано је укупно четрдесет и две књиге, што је заиста импресивно, уколико се узме у обзир да је свака приказана монографија у вези са проблематиком просветитељства. Рубрика Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело документовала је образложења жирија, беседе десет лауреата као и беседе одржане у њихову част, а у рубрици *Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”* представљене су бројне конференције, округли столови, песничка поднева, дечије радионице, књижевни салони и доделе награда.

Врт је у протеклих десет година обрађивало више од стотину и педесет посвећених баштована, укључујући ауторе, чланове рецензентског тима и Уредништва. Драгана Вукићевић је на позив Задужбине 2012. године, осмислила концепт и покренула Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејејев врт*, а први број је објављен 2013. године. До четвртог броја је Годишњак самостално уређивала уз помоћ Уредништва које су чинили чланови из Републике Србије и из иностранства – Мирослав Тимотијевић, Љиљана Бајић, Марија Бишоф, Александра Угреновић, Марио Капалдо, Роберт Ходел и Марија Рита Лето. Потом је Годишњак од четвртог броја колективно уређиван, а поменути члановима су се придружили Душан Иванић и Драгана Грбић. Од петог броја Уредништво су чинили Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић, Душан Иванић и чланови из иностранства Марио Капалдо, Марија Рита Лето и Роберт Ходел, а од седмог броја се као секретар Уредништву придружила и Милица Ђуковић. Од деветог броја Уредништво је постало богатије за још три члана Ненада Нинковића, Персиду Лазаревић Ди Ђакомо и Монику Фин. На састанку Уредништва одржаном 20. марта 2023. за главног уредника предложена је и изабрана је Драгана Грбић.

Уредништву је у одржавању научног квалитета објављених прилога помагао и рецензентски тим сачињен од двадесет и девет експерата из земље и иностранства, које овде наводимо азбучним редом: Маја Анђелковић, Љиљана Бањанин, Исидора Бјелаковић, Драгана Вељковић Станковић, Драгана Вукићевић, Драгана Грбић, Никола Грдинић, Рајна Драгићевић, Радослав Ераковић, Душан Иванић, Томислав Јовановић, Татјана Јовићевић, Горан Максимовић, Александар Милановић, Снежана Милинковић, Снежана Милосављевић Милић, Ненад Николић, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Марина Курешевић, Александра Корда Петровић, Маја Петровић, Оливера Радуловић, Јасна Стојановић, Гордана Стокић-Симончић, Ирена Цветковић Теофиловић, Илијана Чехова-Дмитрова, Марко Чудић, Ирена Шпадијер и Вацлав Штепанек.

Од једанаестог броја Годишњака имена рецензената ће бити објављивана збирно након свака три објављена броја, будући да је Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Досиџејев врџи* према Категоризацији српских научних часописа из области хуманистичких наука Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије сврстан у категорију М52, те све оригиналне научне студије и прегледни радови подлежу процесу двојног анонимног рецензирања.

Међу ауторе оригиналних научних студија и прегледних радова објављених у рубрици Век светлости, као и прилога објављених у рубрикама Ризница, Ехо, Смесице, Округли столови и Свечане академије убројило се тачно осамдесет и девет сарадника *Досиџејевој врџи*, које овде азбучним редом наводимо: Бранко Алексић, Јелена Андоновски, Даница Андрејевић, Весна Бајић, Марија Бишоф, Исидора Бјелаковић, Стеван Бугарски, Петар Буњак, Станиша Војиновић, Жарко Војновић, Дејан Вукићевић, Драгана Вукићевић, Ивана Гавриловић, Владимир Гвозден, Милош Гвозденовић, Драгана Грбић, Никола Грдинић, Тамара Груден, Мирјана Драгаш, Наташа Дракулић, Драгана Дракулић Пријма, Јелена Ђорђевић, Небојша Ђорђевић, Смиљана Ђорђевић, Томаш Евертовски, Радослав Ераковић, Слободан Жуњић, Невена Жупањац, Раја Заимова, Слободан Зубановић, Душан Иванић, Александра Ивановић, Ивана Јањић, Маријана Јелисавчић, Војислав Јелић, Биљана Јовановић, Татјана Јовићевић, Никоleta Кабаси, Милош Ковачевић, Александра Корда Петровић, Никола Крсмановић, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Раша Ливада, Тамара Љујић, Горан Максимовић, Анамарија Мариновић, Илија Марић, Јелена Марићевић, Александар Милановић, Љубица Милетић, Снежана Милинковић, Јелена Милић, Снежана Милосављевић Милић, Драгутин Минић Карло, Марија Митровић, Лука Николић, Ненад Николић, Ненад Нинковић, Зорица Несторовић, Душко Новаковић, Александра Павловић, Владимир Папић, Александар Пејчић, Маја Петровић, Сања Петровић, Чедомир Попов, Исидора Поповић, Милан Потребих, Теодор Радичевић, Немања Радуловић, Слободан Реметић, Нада Савковић, Драган Симеуновић, Милијана Симоновић, Добривоје Станојевић,

Милеса Стефановић, Јелица Стојановић, Гордана Стокић Симончић, Срето Танасић, Витомир Теофиловић, Весна Тријић, Даница Трифуњагић, Николина Тутуш, Милица Ђуковић, Александра Угреновић, Лада Ускоковић, Моника Фин, Каталин Хас-Фехер и Александар Чотрић.

Међу Доситејеве читаоце који су за Годишњак написали своје утиске о прочитаним књигама сврстао се тридесет и један аутор, а овде их азбучним редом наводимо: Ивана Безрукова, Драгана Белеслијин, Драгана Грбић, Јелена Ђорђевић, Ана Живковић, Душан Иванић, Ђорђе Јанић, Ивана Јањић, Маријана Јелисавчић, Станислава Јовановић-Миндић, Татјана Јовићевић, Марина Курешевић, Персида Лазаревић ди Ђакомо, Јелена Марићевић-Балаћ, Лука Николић, Срђан Орсић, Александра Павловић, Благоје Пантелић, Игор Перишић, Милан Радуловић, Ненад Ристовић, Владимир Симић, Марија Слобода, Гордана Стокић Симончић, Весна Тријић, Николина Тутуш, Милица Ђуковић, Александра Угреновић, Александра Человски, Тања Черевички и Марија Шаровић. Приказано је укупно четрдесет и две књиге из домена проучавања просветитељства и 18. века.

Као што је сваком врту потребно укрштање и калемљење, како би плодови боље рађали, тако су се и о расту и развоју *Доситејевој врћи* континуирано старали његови стални сарадници, који су из броја у број имали различите баштованске задатке, а чија се имена дају утврдити када се укрсте пописи вртлара из претходно наведених целина – Уредништва, рецензетског тима и листе аутора. Свима њима на преданом и посвећеном неговању *Доситејевој врћи* сва Уредништва Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић“ изражавају неизмерну захвалност. Такође Уредништво изражава захвалност и Министарству просвете, науке и технолошког развоја, које је подржало штампање првог и другог броја, и Министарству културе и информисања, које из године у годину континуирано финансијски подржава Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић“ од трећег броја.

Од Доситејевих савременика током претходних десет година у његов врт су свраћали Руђер Бошковић, Сава Владиславић Рагузински, Дени Дидро, Герасим Зелић, Игњације

Красицки, Михаил Андрејевич Милорадовић, Јован Мушка-тировић, Јован Рајић, Јеротеј Рачанин, Захарија Орфелин, Александар и Симеон Пишчевић, Павле Соларић, Гаврил Стефановић Венцловић, Атанасије Стојковић, Сава Теке-лија, Пајсије Хиландарски и многи други. За све њих нашло се места за бар по један памјатник у хладу просветитељске баште. У наредном броју *Доситејевој врши* у новој рубрици, која ће редовно бележити најважније наслове из домена проучавања просветитељства и 18. века биће објављена библиографија свих научних прилога из Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић” за претходних десет година. Због симболичног значаја јубиларног десетог броја, овде ћемо се кратко осврнути на његов садржај.

*

Десети број *Доситејевој врши* отвара студија Илије Марића „Доситеј – дискретни полемичар”, у којој се аутор изнова бави ликом и делом овог просветитеља, којим се бавио и у неколико својих студија, а од којих је једна објављена у осмом броју *Доситејевој врши*, као и у књизи *Српска философска кришка од почетка до Великој раши*, приказаној у овом броју. У наслову Марићевог рада пажњу привлачи атрибут *дискретни*, јер како аутор запажа „Доситеј по својој природи није био склон полемици као начину расправљања. Био је за пријатељство и љубав, а не за непријатељство и мржњу.” И то заиста и јесте утисак какав и данас преовлађује о Доситеју – као о једној добронамерној и благородној особи. Стога он закључује да правих полемика код Доситеја и нема, него да се у кључу тог жанра могу тумачити поједини одговори које је просветитељ писао онима који су га нападали.

Предмет анализе су есеј „Право реци па гледај те утеци” и „Одговор Ивану Југовићу”, који се у литератури приписује Доситеју. На основу ових примера Марић настоји да извуче закључке о особеностима Доситејевих расправа. Занимљив је лексички увид аутора да Доситеј у својим текстовима не користи насловни термин из овог рада – *полемика*, који према

грчкој етимологији означава *раш*, *биш*ку или *ирейирку*; него пре арабизам *кавѣа* тј. *свађа*, препирка и битка, као и *инаш* у значењу пркос, тврдоглавост, упорност у противљењу.

Аутор се задржава на полемичким ситуацијама које је Доситеј описао у својој аутобиографији – монах из Дечана који је дошао у сукоб са његовим тетком, јер је он хтео поћи са њим у Турску; свадба у Пакрацу којој је присуствовао са сабратором Атанасијем приликом бега из манастира Хопово. У овој епизоди аутор анализира полемичку лектуру са којом је Доситеј могао доћи у додир у Хопову, а која му је могла бити од помоћи при овом „дишпуту“, а то су дела *Камен вјери* Стефана Јаворског, *Обед душевни* Симеона Полоцког и беседе Јована Галаатовског. Дакле, аутор анализира полемичке традиције на којима је стасавао млади Доситеј, а које су допринеле томе да је, како сам каже, са сваким „могао дишпутати да се земља под њим тресе“. Друга аутобиографска епизода коју Марић у кључу поетике Доситејевог полемисања анализира јесте из *Совјетша згравої разума* и посвећена је сусрету са једним игуманом и „расправи“ зашто је дуга шарена. На основу анализе игумановог одговора аутор показује како полемика може завршити у ћорсокаку, ако саговорници не пружају никакво објашњење него остају на нивоу понављања чињеница чулног опажања – типа зашто / зато. Предмет анализе је и духовита анегдота из Доситејевог живота у Далмацији и сусрет са попом Муждалом.

Есеј „Право реци па гледај те утеци“ анализиран је као полемика са оцем Серафимом, услед структуре која се препознаје из Доситејевог одговора на напад. Овде је Доситејев одговор детаљно рашчлањен на елементе диспутације, схваћене према основним реторичким принципима. Важан елеменат у Доситејевим полемикама који Марић препознаје је и хумор, присутан како у аутобиографским епизодама, тако и у поменутом есеју. У завршници студије Марић илустративно дочарава Доситеја као полемичара кроз један догађај, који се десио пред крај његовог живота (1808), када је одржао надгробну беседу за капетана Петра Новаковића Чардаклију и написао натпис у стиховима, а на коју је наводно реаговао Иван Југовић са алтернативним надгробним

натписом у којем покојника оцрњује и имплицитно полемише са Доситејем. На ту Југовићеву провокацију Доситеј је наводно одговорио текстом „У лажи су кратке ноге”, који није био штампан него се ширио преписивањем. Оно што је интересно, Марић покушава да реконструише овај текст спрам забележака на појединим Доситејевим делима и сведочењима његових савременика попут Вука Крацића, који је био близак са Југовићем, а у време тих полемика је и станавао заједно са њим. Главна Југовићева замерка Доситеју је, како аутор истиче, што је био „национално млак – нит је наш нит је туђ”.

Раја Заимова у студији „Пајсијева Историја и њени интерпретатори” анализира главне идеје у *Историји славенобујарској*. Овим прилогом је *Доситејејев врџи* на симболичан начин обележио велики јубилеј Пајсија Хиландарског – 300 година од рођења се навршило прошле године, а 260 година је прошло од настанка његове *Историје Славеноубјарске*, док се ове године обележавало 250 година од његове смрти.

Пајсије је преко познанства са Јованом Рајићем, боравка у Карловачкој митрополији, сусрета са митрополитом Ненадовићем и Рајићем и њиховим заједничким радом на историјским изворима, који су се чували на Светој Гори, везан и за српску историографију и српску културу 18. века. У погледу историографских извора Раја Заимова истиче да су обојица осим рукописне грађе велики ослонац имали у делу Мавра Орбина *Краљевство Словена* и Чезара Баронија, римског кардинала, али да је Пајсије читао те изворе у руским преводима, јер вероватно није знао стране језике осим страослоенског и руског. Ауторка је преко повлачења паралела са историографском методологијом западних историографа показала да су и приликом писања *Бујарске националне историје* употребљени исти механизми за илустрацију националног достојанства и идентитета, као и у Западној Европи оног времена.

Посебно је интересантан оквир који се у студији нуди преко интеракција народа на Балкану – конкретно Бугарског и Грчког народа и тенденција грецизације; а са друге стране западно-европских утицаја који су се снажно ширили преко

католичких образовних институција у којима су се школовали Бугари. Са тим у вези су и важни закључци о овом Пајсијевом делу и његовој улози у буђењу национале свести код Бугара, са посебним акцентом на улогу коју ће то дело добити у оквиру Возраждања односно бугарског просветитељства.

Занимљиво је да се Пајсијева *Историја* која је настала 1762. реципирала и ширила преко преписивања, а да је своје издање добила тек један век касније 1844. у Будиму. И са овим примером заправо се илуструје како се у раним периодима просветитељства на Балкану, које је било везано у првом реду за манастирске кругове, и даље задржаво механизам усмене традиције и фолклорног наслеђа са једне стране, а са друге, колико су још били присутни и механизми средњовековне традиције писања и преписивања летописа, као чувара историјске и националне свести. За разлику од Пајсијеве *Историје* која је готово 100 година касније доживела штампано издање, али је упркос томе имала огроман утицај и широку рецепцију, Заимова наводи примере бугарске историје која је настајала из пера католичких аутора, а која је имала врло слабу и ограничену рецепцију, те је касније сасвим пала у заборав.

Текст Бранка Алексића „Казановина метафизичка крива сила љубави произлази из курва Бошковијана“ обимна је студија у чак десет поглавља која доноси увиде у једно мало познато познанство између Ђакома Казанове и Руђера Бошковића. Први део студије је објављен у десетом броју *Досијејевој врши*, а други се објављује у овом броју. Аутор изузетно надахнуто интерпретира могући Казановин хоризонт рецепције Бошковићевог дела *Теорија природне философије*, штампаног у Венецији 1763. Анализирајући аутобиографске епизоде из Казановиних *Мемоара* и љубавне згоде и незгоде италијанског племића, Алексић повлачи паралеле са математичким формулама и графиконима Бошковићевог научног дела. Тако се у укрштају једног научног и математичког дела са једним фиктивно-аутобиографским и љубавно авантуристичким делом оцртавају поларитети Века светлости, чији су се крајњи поетички донети кретали између срца и ума.

Алексићева студија је пребогата грађом у погледу цитираних писама, мемоарских записа, сведочења савременика и другог архивског материјала, чиме је њена вредност не само интерпретативна у домену повезивања Казановиних *Мемоара* са Бошковићевом *Најшуралном филозофојом*, него истовремено и у импулсима за даља истраживања ове грађе која за истраживаче тек предстоје. У том контексту су драгоцене делови студије о везама између Казанове и Бошковића сачуваним у епистоларним документима у Казановином архиву, који сведоче о трајном пријатељству једног Дубровчанина и Венецијанца. Отуда Алексићева студија поседује поред интерпретативног и веома вредан документарни и археографски карактер.

Алексић анализирајући преписку и Казановине *Мемоаре* доноси низ биографских података који на изненађујући начин сведоче не само о географској блискости двојице савременика, који су један део својих живота провели у Италији, него даје и увиде у историјску и духовну блискост ове две толико различите личности – језуите Бошковића и највећег заводника 18. века. Та неочекивана блискост двојице савременика – једног креативца и једног монаха и научника, поседује нешто од кончетистичке природе својствене духу 18. века и тежње да се спајањем неспојивог публика изненади и задиви.

У раду Јелене Милић „Крепкости, клонућа: Трагом Улице Доситејеве у *Дорћолу* Светлане Велмар-Јанковић” анализира се Доситеј као фиктивни лик, са једне стране, а са друге, његова симболичка присутност на културно-историјском фону и архитектонској мапи једног дела главног града. Оно што је у овој студији посебно занимљиво, јесте да се мапа београда реконструише укрштањем два имагинативна фона – са једне стране кроз перо Светлане Велмар-Јанковић, која живи на Дорћолу, где је живео и Доситеј, а са друге, кроз дијахрону перспективу самог Доситеја, који је две стотине година раније истим тим улицама ходио. Радом доминира хронотоп односно поетика времена и простора, што обележава сижејну структуру приповетке *Дорћол*. Анализа је заснована на афективној теорији простора, какву налазимо

код Лотмана и његових промишљања о семантици граница и моделативне функције простора. Овај рад који затвара рубрику Век светлости на симболичан начин заокружује један период из Доситејевог живота – старост и боравак у Београду, који је био и предмет анализе у студији Илије Марића о Доситеју као дискретном полемичару са Иваном Југовићем, која је отворила десети број *Доситејевој врћи*.

У рубрици Доситејеви читаоци објављено је неколико приказа важних студија о нашем 18. веку, међу којима је и приказ хрестоматије коју је приредио Радомир Путник *Драмски јунак Доситеј* из пера Марије Слободе. У овој је књизи Путник, лауреат награде Јоаким Вујић, сабрао све драмске текстове који нам приказују Доситеја као фиктивног драмског лика. Ова рубрика доноси и приказе две књиге из домена историје уметности и сликарства 18. века, обе у издању Матице српске. Књига Александре Человски *Племство у српској визуелној култури*, бави се идентитетом племића и појединим српским породицама након сеобе из Османског царства у Хабзбуршку монархију (Чарнојевићи, Стратимировићи, Текелије, Рашковићи, Исаковићи, Ненадовићи, Монастерлије, Андрејевићи и др.). Материјална сведочанства која су остала иза њих, пре свега портрети, повеље легати, дворци као и архивски документи сведоче о важним елементима племићког слоја српског народа у 18. веку. Књига Владимира Симића *Портрети српског интелектуалца у доба просветитељства*, најпре пружа „слику српског интелектуалца“, а потом га контекстуализује на историјско-социолошкој лествици, дајући типологију иконографије која је доминирала у њиховом представљању. У Симићевој студији није реч само о портрету појединца, него се кроз индивидуалне портрете на својеврстан начин портретише и слика колектива, осликава дух времена и илуструје цела српска култура 18. века. Приказана је и књига Илије Марића *Српска философска кришка: од почетка до Великој рати*, која садржи једанаест опсежних анализа српске философске критике, а од којих је неколико посвећено и 18. веку – Орфелиновом Маџазину, Доситејевим *Совјетима*, Текелијиној дисертацији

О узроку и циљу постојања државе, Стојковићевој Фисици и Соларићевој Географији.

Осврт на јубиларни број *Досићејев врт* завршавамо тематски блоком, посвећеним лауреату Награде Доситеј Обрадовић за животно дело, коју је 2021. године понео Данило Н. Баста. Јовица Тркуља је у свом обраћању на свечаној додели лауреата назвао „Достојним баштиником Доситејеве линије у српској култури”, што академик Данило Н. Баста са својим оригиналним стваралачким радом заиста и јесте. Више од једне трећине његовог опуса посвећено је просветитељским темама, да наведемо овде само неке – Кант, Фихте, Француска револуција, Русо и др. Просветитељске теме нису само део његовог стваралачког опуса, него су присутне и у његовом преводилачком раду, а у међу најважније преводе из ове области свакако спадају превод капиталног дела Ернста Касирера о поетици просветитељства, Кантова *Критика практичког ума* и његов чувени есеј *О одговору на питање: Шта је просвећеност?* Просветитељску линију у свом петнаестотомном опусу Данило Баста је заокружио и преводом дисертације Пере Илића о Доситеју Обрадовићу као филозофу са немачког језика, која је одбрањена 1922. у Швајцарској, а тек ове године објављена код нас.

Осврт на протеклих десет година излагања Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић”, закључујемо погледом у будућност и изражавањем жеље да у складу са просветитељским тенденцијама и духом новог дигиталног доба у којем живимо *Досићејев врт* постане и виртуелна башта, како би био шире доступан и у виртуелном свету у којем границе не постоје, као што границе нису много значиле ни овом осамнаестовековном бек-пекеру, о чему сведочи импресивна мапа његових путовања.

Уз неизмерну захвалност свим прошавшим и будућим вртларима *Досићејев врт* захваљујемо на посвећеном старању око баште српског просвештенија и настављамо предано обрађивати наш врт, одбијајући тим трудољубивим радом од себе „три велика зла – досаду, порок и беду”, као што рече Турчин у *Кандигу*.

ЛИТЕРАТУРА

Обрадовић 2007ц: Обрадовић, Доситеј: *Совјетски здраваго разума; Еѣшика; Слово ѡучиѣшно ѡстојодина Георѣија Јоакима Цоликофера [с немецкој језика преведено Досиѣејем Обрадовицем]*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига, књ. 3, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд.

Мирољуб Аранђеловић Расински

НЕВИДЉИВИ ЗЕМЉАК – КОМПОЗИЦИЈА
ПОВОДОМ 18. РОЂЕНДАНА ЗАДУЖБИНЕ
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”

Посвећено Ради Ђуричин
компоновано поводом
18. рођендана Задужбине "Доситеј Обрадовић",
у извођењу Милутина Јоцића - баритона и Миливоја Вељића пијанисте.

НЕВИДЉИВИ ЗЕМЉАК

(Васко Попа)

Мирољуб Аранђеловић Расински
17.9.2022.

♩=80

♩=80 *più libero*

mf

4

dim.

7 *più mosso*

più mosso

3

3

Марија Вучетић*
Вероника Станић

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА 2022. ГОДИНУ

27. јануар 2022. – Проф. др Драган Симеуновић, члан Програмског савета Задужбине, добитник је Светосавске награде за 2021. годину, за изузетан допринос и остварене резултате у научном раду у области друштвено-хуманистичких наука.

8. фебруар 2022. – Такмичење из књижевности

Друштво за српски језик и књижевност Србије, у сарадњи са Министарством просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Задужбином „Доситеј Обрадовић” већ дуги низ година спроводи такмичење из књижевности у изради најбољег школског писменог задатка.

Ове године такмичење је посвећено обележавању следећих јубилеја: 130 година од рођења Иве Андрића, 130 година од рођења Милутина Бојића, 100 година од рођења Васка Попе и 60 година од смрти Хермана Хесеа.

15. фебруар 2022. – Сретењска Златна медаља Задужбини „Доситеј Обрадовић”

На свечаној церемонији доделе одликовања поводом обележавања Дана државности Србије, Задужбина „Доситеј Обрадовић” награђена је Златном медаљом за заслуге у културној и научној делатности. У име Задужбине признање је примила госпођа Мирјана Драгаш, управник.

* info@dositejeva-zaduzbina.rs

Ово је велика част и велико признање за дугогодишњи предани рад Задужбине „Доситеј Обрадовић” на проучавању и приближавању јавности Доситејевог дела и порука које нам је оставио. То је истовремено и снажан подстрек за даљи рад на остваривању програма и пројеката којима ће Задужбина „Доситеј Обрадовић” наставити да окупља нове сараднике и пријатеље, ученике, студенте, професоре, да шири оквире знања и сталног учења, како бисмо, инспирисани Доситејевим делом, сви дали допринос развоју наше просвете и културе, у складу са модерним европским и светским токовима.

14. март 2022. – Расписивање традиционалних ђачких конкурса

Задужбина „Доситеј Обрадовић” позвала је своје најдраже сараднике – ученике основних и средњих школа и њихове учитеље, професоре и менторе – да и ове године учествују у традиционалним конкурсима.

Ликовни и литерарни конкурс „Радионица баснописца” за ученике трећег и четвртог разреда основне школе расписује се по 14. пут, и у њему је до сада учествовало више хиљада ђака.

Литерарни конкурс „Идућ’ учи, у векове гледа” за ученике средњих школа Задужбина је расписала 18. пут.

29. март 2022. – Нови конкурс Задужбине

Задужбина „Доситеј Обрадовић” први пут ове године расписује литерарни конкурс за старије разреде основних школа (седми и осми разред). Тема овогодишњег конкурса носи назив „Одјеци Доситејевих мисли у мени”. Обим и форма рада су слободни (проза, поезија, драмски текст, есеј), а ученици инспирацију увек треба да траже у Доситејевом делу, речи и поруци.

10. април 2022. – Почетак манифестације „Доситејеви дани”

Министарство просвете, науке и технолошког развоја, на основу Закона о основама система образовања и васпитања 2020. године, донело је Одлуку да се 10. април (28. март

по старом календару) од школске 2021/22 године установи као „Доситејев дан – дан сећања на Доситеја Обрадовића, великог српског просветитеља и првог српског министра просвете”.

На основу ове Одлуке, „Доситејев дан” је ушао у Школски календар важних датума који се обележавају у школама.

Задужбина „Доситеј Обрадовић” је у недељу, 10. априла 2022. године, присуствовала парастосу у Саборној цркви, уз мноштво чланова и поштовалаца дела Доситеја Обрадовића. Помен је служио отац Петар Лукић, старешина Саборне цркве у Београду, уз учешће Првог београдског певачког друштва.

14. април 2022. – Посета ђака Осме београдске гимназије

Задужбина „Доситеј Обрадовић” је у четвртак, 14. априла 2022. године, била домаћин ученицима другог разреда Осме београдске гимназије и њиховој професорки књижевности Бојани Живановић.

Драге госте поздравила је Мирјана Драгаш, управник Задужбине. Ђаци су били у прилици да се упознају са радом Доситејеве задужбине, која ове године обележава осамнаест година постојања. Ђаци су врло заинтересовано саслушали причу о животу Доситеја Обрадовића, великог просветитеља и првог српског министра просвете. Трагове Доситејевог живота и рада у Београду, значајна места у којима је боравио, ђаци су могли да погледају на паноима изложбе „Београд стопама Доситеја” која се може видети у Доситејевом дому.

19. април 2022. – Песничко подне посвећено Васку Попи

У оквиру „Доситејевих дана”, Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Народно позориште у Београду приредили су 19. априла 2022. године *Песничко подне посвећено* стогодишњици рођења Васка Попе.

Програм је започео свечаном песмом *Воспани Србије*, коју су извели чланови Опере Народног позоришта Иван Де-

бељак, Слободан Јапунцић, Вук Радоњић и диригент Ђорђе Станковић.

О значају појаве Васка Попе, његовом песништву и међународној рецепцији његове поезије говорио је књижевни критичар професор доктор Драган Хамовић. Избор из поезије великог српског песника говорили су глумци Јелена Пузић и Александар Дунић. Водитељ програма била је Јелена Пузић, а редитељ Ивана Драгутиновић Маричић.

21. април 2022. – Књижевни салон „Код Доситеја” посвећен деветом броју Годишњака

У оквиру Доситејевих дана, одржан је Књижевни салон „Код Доситеја” посвећен деветом броју Годишњака Задужбине „Доситејев врт”. Учесници салона били су Душан Иванић, Татјана Јовићевић, Александра Павловић и Марко Недић, уредник Салона.

Марко Недић је представио последњи број „Доситејевог врта” чија је посебна вредност у односу на претходне то што је посвећен једном аутору – Павлу Соларићу, који је живео и у време Доситеја Обрадовића и после његове смрти, стварао у кључу Доситејевог дела, и врло је значајан за нашу књижевност.

Проф. др Душан Иванић, др Александра Павловић и др Татјана Јовићевић говорили су радовима својих колега о Павлу Соларићу, који су били учесници научног скупа о Павлу Соларићу одржаном у Задужбини „Доситеј Обрадовић” 15. октобра 2021. године.

18. мај 2022. – Свечана академија „Доситеју у част”

У Народном позоришту у Београду одржана је свечана академија „Доситеју у част”, на којој је уручена награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело академику Данилу Басти.

Програм је започео химном Задужбине „Доситеј Обрадовић” – свечаном песмом „Востани Србије” коју је на Доситејеве стихове компоновао Варткес Баронијан, а отпевао баритон Милан Обрадовић.

Председник жирија за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, проф. др Војислав Јелић саопштио је

одлуку жирија о награди, а након тога је председник Управног одбора Задужбине др Душко Бабић уручио награду академику Данилу Басту.

О стваралаштву академика Данила Басте говорио је проф. др Јовица Тркуља.

Академик Данило Баста захвалио се на награди беседом „Доситејево завештање српском роду“. Задужбина „Доситеј Обрадовић“ и Народно позориште у Београду приредили су уметнички програм у част лауреата.

30. мај 2022. – Објављен конкурс за награду „Доситејево златно перо“

Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је по осми пут објавила конкурс за награду „Доситејево златно перо“ за најбоље објављене радове младих аутора, у оквиру књижевних врста које је Доситеј увео у српску књижевност – есеј, басна, путопис, кратка прича.

3. јун 2022. – Књижевни салон „Код Доситеја“ посвећен зборнику „Индија и српска књижевност“.

У Доситејевом дому одржан је Књижевни салон „Код Доситеја“ на којем је промовисан зборник „Индија и српска књижевност“. О зборнику су говорили: Драгана Грбић, Игор Грбић, Душан Иванић, Немања Каровић, Александар Лома и Немања Радуловић. Зборник радова резултат је округлог стола „Индија и српска култура“ одржаног 23. децембра 2019. године у Задужбини „Доситеј Обрадовић“. Уредник салона „Код Доситеја“ био је Марко Недић.

11. јун 2022. – Доситеј у Земуну

У сарадњи Клуба Матичне културе Земуна, Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Земунске гимназије, 10. јуна 2022. године у Свечаној сали Земунске гимназије, одржан је програм поводом обележавања 215 година од боравка Доситеја Обрадовића у Земуну.

У препуној сали Земунске гимназије, учеснике програма и публику поздравили су Теодора Толева Витомир, заменик директора Земунске гимназије, Мирјана Драгаш,

управник Задужбине „Доситеј Обрадовић” и Љиљана Зоркић, председник Клуба матичне културе Земунa. Медијатор догађаја био је Радомир Путник, драматург, док је о животу Доситеја Обрадовића у Земуну и његовим путовањима по Европи говорио проф. емеритус Душан Иванић.

Доситејева писма у којима је о свом боравку у Земуну и Београду писао својим пријатељима надахнуто је читала Брана Марковић.

На самом крају, публика је уживала уз звуке гитаре Реље Турудића, професора класичне гитаре, који је својим извођењем дела В. Лобоса дао овом свечаном програму посебан тон.

17. јун 2022. – Уручене награде најбољим баснописцима

У предивном амбијенту Зоолошког врта у Београду, Задужбина „Доситеј Обрадовић” окупила је најбоље баснописце из више од 60 места из Србије. И ове године је „Радионица баснописаца” имала међународни карактер, јер су своје радове послала и деца из Црне Горе, Аустралије, Новог Зеланда, САД, Грчке, Данске, Немачке, Холандије и Канаде.

Мирјана Драгаш, управник Задужбине, поздравила је најбоље баснописце и њихове менторе, пожелевши да се оваква дружења наставе и у будућности.

Пре саме доделе награда, позориште „Талија” извело је представу „Тајна бакиног таванчета”, коју су сви присутни испратили са одушевљењем.

Жири у саставу: Слободан Станишић, књижевник и деџији писац, Љубица Бељански-Ристић, драмски педагог, Сузана Поњавић председник удружења „Пријатељи деце Општине Нови Београд” и Предраг Тодоровић, академски сликар, наградио је ученике у неколико категорија: најбољи литерарни рад, најбољи ликовни рад, најбољи текст са илустрацијом, најбољи стрип, награда за иновативни приступ басни и апсолутни шампион.

Ове године, по први пут, за креативни допринос „Радионици баснописаца” Задужбина „Доситеј Обрадовић” наградила је и вредне наставнике и менторе, који су допринели

да се квалитет самог конкурса подигне на још виши ниво. Весели програм водила је Марија Вучетић.

**21. јун 2022. – Добитници награда на конкурс
„Идућ' учи, у векове гледа”**

У Доситејевом дому одржана је свечаност уручења награда и похвала ауторима најбољих радова на 18. литерарном конкурс „Идућ' учи, у векове гледа”. На конкурс су учествовале школе из 30 градова и места из Србије, а пристигли су и радови наших ученика из Будимпеште.

О значају дела Доситеја Обрадовића и његовом утицају на младе ствараоце говорио је др Душко Бабић, председник Управног одбора Задужбине.

Чланови жирија, проф. др Јелена Панић Мараш и др Наташа Кљајић, професор српског језика, говориле су о квалитету радова пристиглих на овогодишњи конкурс и саопшtile су образложење жирија.

Након тога, жири је уручио похвале и награде награђеним ученицима, а добитници награда прочитали су своје радове. Жири је доделио прву награду за рад који кроз форму драме представља значај Доситејевог деловања на Великој школи, али и његову снажну везу са образовним оквирима савремених генерација ученика.

23. јун 2022. – Уручење награда најбољим учесницима конкурса „Одјаци Доситејевих мисли у мени”

У четвртак, 23. јуна, у Доситејевом дому одржано је свечано уручење награда на првом литерарном конкурс за ученике старијих разреда основних школа, који ове године носи назив „Одјаци Доситејевих мисли у мени”. Овај конкурс покренут је са идејом да се ученицима приближи дело и живот Доситеја Обрадовића, великог просветитеља и првог српског министра просвете, да својим промишљањем ђаци усвоје идеје и поруке које је Доситеј даровао српском народу пре више од два века.

На литерарни конкурс „Одјаци Доситејевих мисли у мени”, који је Задужбина „Доситеј Обрадовић” први пут ове године расписала за ученике старијих разреда основних

школа (VII и VIII разред), послат је 41 рад ученика из свих крајева Србије и региона.

Чланови жирија у саставу: проф. Лела Росић, проф. Душица Благојевић и проф. Урош Микић честитали су ђацима на постигнутом успеху на овом конкурс и бираним речима образложили своју одлуку. Након уручења награда, ученици су прочитали своје радове.

7. јул 2022. – Представљање књиге „Кончић у чвор” Дејана А. Милића.

У Доситејевом дому у Београду, одржано је представљање збирке прича „Кончић у чвор” Дејана А. Милића. О књизи су говорили Ана Милојковић, професорка књижевности и драмски едукатор, Владимир Вићентијевић, свештеник и Дејан Милић, аутор. Др Немања Девић, историчар и писац, није могао да присуствује овом догађају, али је прочитано његово писмо и утисци о овој збирци прича. Модератор представљања била је Сања Мијаиловић, адвокат и ранија победница такмичења у говорништву.

Одломке из књиге говорила је Марина Грујић, вишеструка победница такмичења у говорништву.

17. септембар 2022. – Свечана академија „Следимо Доситеја”

У Народном позоришту у Београду, на сцени „Раша Плаовић”, Задужбина „Доситеј Обрадовић” је поводом свог 18. рођендана приредила свечану академију „Следимо Доситеја». Свечана академија „Следимо Доситеја” је први у низу догађаја Задужбине „Доситеј Обрадовић” у оквиру манифестације „Дани европске баштине”. Рођендан Задужбине био је и прилика да обележимо стогодишњицу рођења два велика песника – Васка Попе и Душка Радовића, који су као следбеници Доситеја Обрадовића оставили неизбрисив траг у српској књижевности. Због тога су њихове песме биле интерпретиране у програму свечане академије, а имамо част и да најавимо премијерно извођење композиције „Невидљиви земљак” на текст једине песме Васка Попе посвећене Доситеју, коју је за ову прилику компоновао Мирољуб Аранђе-

ловић Расински. О Доситеју, његовим заслугама и значају, као и о његовим ученицима Васку Попи и Душку Радовићу, беседио је професор доктор Драган Симеуновић.

Мирјана Драгаш, управник Задужбине „Доситеј Обрадовић“, говорила је о резултатима које је Задужбина постигла од оснивања до данас и плановима које ће остварити у наредном периоду.

Од 20. септембра 2022. – Дани европске баштине

За време трајања манифестације „Дани европске баштине“, посетиоцима су била отворена врата Доситејевог дома, где су могли да погледају сталну поставку изложбе „Доситеј у Београду“. Сама изложба је поткрепљена и посебном публикацијом са објашњењима, која су образовно-туристичког садржаја, што је имало за циљ да се грађани у Београду и сви његови гости упознају са великим наслеђем овог града.

22. септембар 2022. – Уручење награда овогодишњим добитницима „Доситејевог златног пера“

У Доситејевом дому окупили су се аутори најбољих радова на овогодишњем конкурс у „Доситејево златно перо“. Ово је осма година како је Задужбина „Доситеј Обрадовић“ доделила награду најбољим младим ауторима за њихове објављене радове у оквиру књижевних врста, које је Доситеј увео у српску књижевност – есеј, басна, путопис, кратка прича. Књижевна награда „Доситејево златно перо“ се и ове године реализовала уз подршку Секретаријата за културу града Београда, који је препознао значај ове награде за младе писце у културном животу престонице.

4. октобар 2022. – Час српског језика и књижевности у Доситејевом дому

У оквиру манифестације „Дани европске баштине“, Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је била домаћин ученицима Математичке гимназије и њиховом професору Урошу Микићу. У Свечаној сали Доситејевог дома одржан је час посвећен Доситеју Обрадовићу, његовом животу и делу. Велика пажња посвећена је свечаној песми „Востани Србије“ и Доситејевим

путовањима. Ученици су показали изузетно знање о Доситеју и његовом животу, и у дискусији која је уследила уживали су подједнако и ђаци и присутни сарадници Задужбине.

13. октобар 2022. – Научно-стручни скуп „Доситеј Обрадовић у школским програмима и наставној пракси”

Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ) организовали су научно-стручни скуп „Доситеј Обрадовић у школским програмима и наставној пракси”.

Скуп је имао за циљ да се дело Доситеја Обрадовића и доситејевско наслеђе сагледају као наставни садржај у наставним програмима у основним и средњим школама, у контексту нових педагошких метода и захтева.

На почетку скупа учесницима се у име Задужбине обратила Мирјана Драгаш, управник, док је у име ЗУОВ-а добродошлицу присутнима пожелела Дејана Милијић Субић, заменик директора те установе.

У раду Научно-стручног скупа учествовали су: Зона Мркаљ, Душко Бабић, Наташа Анђелковић, Валентина Вукмировић Стефановић, Маја Стокин, Душан Иванић, Виолета Јелачић Србуљ, Јадранка Милошевић, Милена Милисављевић, Јасна Пешут, Милош Цветковић, Дубравка Матовић, Наталија Јовановић, Наташа Станковић Шошо.

9. новембар 2022. – Представљена књига „Драмски јунак Доситеј” у Градској библиотеци Вршац

У среду, 09. 11. 2022. године у просторијама Градске библиотеке у Вршцу, одржана је промоција књиге „Драмски јунак Доситеј” аутора Радомира Путника.

Хрестоматија садржи десет драмских текстова наших писаца у којима се као драмски јунак, главни или споредни, појављује Доситеј Обрадовић, писац, учитељ, устаник и оснивач Велике школе и Богословије у обновљеној Србији.

На промоцији су говорили Мирјана Драгаш, управник Задужбине „Доситеј Обрадовић”, др Душан Иванић, уредник, Драган Инђић, уредник, Душан Белча, аутор, Јавор Рашајски, илустратор и Радомир Путник, приређивач хрестоматије.

Промоција је имала велики одзив публике и била је пропраћена од стране вршачких медија.

18. новембар 2022. – Књижевни салон „Код Доситеја” – „Драмски јунак Доситеј”

У свечаној сали Задужбине „Доситеј Обрадовић” одржан је Књижевни салон „Код Доситеја” посвећен књизи „Драмски јунак Доситеј” коју је приредио драматург Радомир Путник. Књига је изашла у сарадњи РТС издаваштва и Задужбине „Доситеј Обрадовић”, улепшана сјајним илустрацијама академског сликара Јавора Рашајског.

У књизи је сакупљено десет позоришних, телевизијских и радио-драма српских писаца у којима се Доситеј појављује као јунак, а које су настале у распону од 150 година.

Учесници овог Књижевног салона „Код Доситеја” били су Елиана Гавриловић, Душан Иванић, Драган Инђић, Марко Недић, Марија Слобода, Душан Белча, Радомир Путник и Драгана Вукићевић, модератор и нови уредник Салона.

Представљање књиге „Драмски јунак Доситеј” привукло је велику пажњу публике која је свечану салу Доситејевог дома испунила до последњег места.

Књига „Драмски јунак Доситеј” објављена је уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Секретаријата за културу града Београда.

29. новембар 2022. – Потписан протокол о сарадњи Задужбине и ЗУОВ-а

Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ) потписали су протокол о сарадњи.

7. децембар 2022. – Округли сто „Дигитализација данас и ново читање Доситеја”

Задужбина „Доситеј Обрадовић” и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” организовали су Округли сто „Дигитализација данас и ново читање Доситеја” у Доситејевом дому.

На Округлом столу биле су представљене активности Задужбине и сарадња са Универзитетском библиотеком на

пројектима дигитализације *Сабраних дела* Доситеја Обрадовића и критичке мисли о њему; домети дигитализације у установама културе у Србији; важност дигиталних садржаја, њихова доступност и одрживост; повезаност интернета и књижевности; место дигитализације у науци – учење, читање, претраживање; улога и значај дигитализације у образовању.

О раду Доситејевае задужбине и дугогодишњој успешној сарадњи са Универзитетском библиотеком „Светозар Марковић” говорили су домаћини округлог стола Мирјана Драгаш, управник Задужбине и проф. др Александар Јерков, управник Универзитетске библиотеке.

У раду округлог стола учествовали су:

- проф. др Александар Јерков и др Василије Милновић (УБ „Светозар Марковић») – „Хибридно читање у дигиталном свету”;
- др Александра Тртовац и Немања Жикић (УБ „Светозар Марковић») – „Доситејева Сабрана дела и критичка мисао о Доситеју у новом читању – заједнички пројекти Задужбине „Доситеј Обрадовић» и Универзитетске библиотеке 'Светозар Марковић'”;
- доц. др Бранко Вранеш (Филолошки факултет Универзитета у Београду) – „Српска књижевност и интернет”;
- проф. др Радмила Грозданић (Удружење „Институт за развој, пренос и примену нових технологија, иновација и дигиталних вештина») – „Дигитализација услуга, комуникација и потребе савремених корисника”;
- Тамара Бутиган Вучај (Народна библиотека Србије) – „Дигитална НБС и примери добре праксе”;
- др Ана Шпановић и др Снежана Петровић (Институт за српски језик САНУ) – „Дигитална издања Института за српски језик САНУ”.

Скуп је био намењен свима који проучавају личност и дело Доситеја Обрадовића или се баве дигитализацијом и дигиталном хуманистиком и свима који примењују и раз-

вијају дигиталну праксу у циљу ширења знања и развоју педагошких компетенција, развоју истраживања и побољшању дигиталних садржаја.

12. децембар 2022. – „Наравообученија” – заједнички пројекат Задужбине, Школе за дизајн и Филолошког факултета

У оквиру пројекта „Наравообученија”, који Задужбина реализује у сарадњи са Школом за дизајн из Београда и Катедром за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета Универзитета у Београду, 12. децембра одржано је предавање намењено ученицима Школе за дизајн који ће учествовати у пројекту.

Пројекат „Наравообученија” обухвата израду идејних решења (скица) и уметничких лутки инспирисаних баснама Доситеја Обрадовића. Ђаци ће своје лутке стварати у оквиру наставе и ваннаставних активности, док ће се представљање резултата пројекта реализовати у време манифестације „Доситејеви дани”.

21. децембар 2022. – Одлука жирија о добитнику награде „Доситеј Обрадовић” за 2022. годину

Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, на седници одржаној 21. децембра 2022. године, једногласно је донео одлуку да се награда за животно дело за 2022. годину, додели др Ђорђу Трифуновићу, професору Филолошког факултета.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂИВАЊЕ ТЕКСТА

У годишњаку *Доситејејев врт* објављују се радови из свих области истраживања Доситејевог дела и српске културе 18. века као и других култура повезаних са Доситејевим делом.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у Годишњаку. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је навести у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка. Радови треба да буду достављени електронски или као отворени документ (Word) или PDF, на адресу info@dositejevazaduzbina.rs. На линији Subject написати *Za Dositejev vrt*. У случају да аутор користи специјалне знаке (нпр. старогрчке, старословенске, хебрејске и сл.), дужан је да пошаље тип нестандартног фонта који је коришћен. Редакција часописа Доситејев врт прима рукописе на разматрање током целе године. Након уредничког читања и одобравања, рад се даље прослеђује на анонимну рецензију. Да би био објављен, текст треба да добије две позитивне рецензије. Аутор има право да затражи извод из рецензије из ког се, за ту прилику, изоставља име и презиме рецензента. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се усвим чланцима објављеним у часопису на исти начин, у складу са усвојеном формом навођења (MLA – Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers).

Дужина рукописа: до 12 страница (35.000 словних знакова са размацима, укључујући и литературу).

Формат: фонт: Times New Roman; величина фонта:12; размак између редова: Before: 0; fter: 0;Line spacing: Single.

Параграфи: формат: Normal; први ред: увучен аутоматски (Col 1)

Име аутора: Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се испишује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

Назив установе аутора (афилијација): Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

Контакт подаци: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној напомени, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

Језик рада и писмо: Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. У договору са Редакцијом часописа, рад може бити објављен и на другом језику.

Наслов: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

Апстракт: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има до 100 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.), након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или језику

чланка. Апстракт треба да буде испод наслова рада, без ознаке Апстракт. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]10.

Кључне речи: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта, са ознаком Кључне речи. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

Претходне верзије рада: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

Навођење (цитирање) у тексту: У часопису Доситејев врт се употребљава парентетички модел цитирања, док се за навођење литературе на крају рада користи модификовани MLA (Modern Language Association's Style: <http://owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/>) начин библиографског цитирања. Приликом цитирања у тексту, библиографска парентеза треба да садржи презиме аутора, годину објављивања рада, двотачку и број странице са које је цитат преузет: (Иванић 2008: 42). За радове са два или више аутора наводе сепрезимена прва два аутора, одвојена зарезом: (Ивић, Клајни др. 2007: 32). Када се цитирају текстови на страном језику, имена аутора у парентези наводе се у изворном облику, док га у тексту треба транскрибовати: „као што Стјуарт Холистиче у свом тексту... (Hall 1997: 78)”. Уколико се цитира превод, у парентези се даје транскрибовано презиме: (Хол, 1996: 4). Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (Иванић 2010а: 217). Уколико библиографски изворима више аутора, у загради се наводе презимена

прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.: (Ивић, Клајн и др. 2007). Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику: ... (Бошковић 1978: 47–51) ..., (в. Бошковић 1978: 47–51) ..., (уп. Бошковић 2001: 47–51) ..., Бошковић (1978: 47–51) сматра да ... [наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „”]

Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, ускладу с лингвистичким стандардом опремања текста.

Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа, са ознаком: ЛИТЕРАТУРА. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абецедним редоследом. Ако се више библиографских јединица односи на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу] Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, Огледи из поезије, Београд: Просвета.

[за чланак] Милановић 2000: А. Милановић, „Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила”, Београд: Српски језик, V/1–2, Београд, 623–639.

[за прилог у зборнику] Чутура 2009: И. Чутура, „Употреба прилошких израза са именицом 'место' у пренесе-

номзначењу”, у: М. Ковачевић (ред.), Српски језик, књижевност, уметност, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом] Симеон 1969: R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb: Matica hrvatska. [за радове на страном језику – латиницом] Блумфилд 1970: L. Bloomfield, Language, 12. ed., Unwin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом] Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, Словари и народная культура, Москва: Институт славяноведения РАН. Радове истога аутора објављене исте године диференцирати додајући а, b, c или а, б, в, нпр.: 2006a, 2006b или 2009a, 2009b. Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: Симић, Остојић; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати et al или и др. Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.: Лич 2 1981: G. Leech, Semantics, Harmondsworth etc.: Penguin Books. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, преко апликата Paragraph – са менија Format), нпр.: Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд: Српски језик, VIII/1–2, 251 – 258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с интернета: [монографска публикација доступна on-line] Презиме, име аутора. Наслов књиге. <адреса са интернета>. Датум преузимања. Пр.: Veltman, K.H. Augmented Books, knowledge and culture. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line] Презиме, име аутора. Наслов текста. Наслов периодичне публикације, датум периодичне публикације. Име базеподатака. Датум преузимања. Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. ASLIB Proceedings, February 2000. Proquest. 21.02.2000. [прилог у енциклопедији доступан on-line] ме одреднице. Наслов енциклопедије. <адреса са интернета>. Датум преузимања. Пр.: Wilde, Oscar. Encyklopedia Americana. < > 15.12.2004.

Резиме: Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка ЛИТЕРАТУРА. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

Уредништво

ИЗДАВАЧ
Задужбина „Доситеј Обрадовић”

ЗА ИЗДАВАЧА
Мирјана Драгаш

ПРИПРЕМА И ШТАМПА

Cigoja
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

ТИРАЖ
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41

ДОСИТЕЈЕВ врт : годишњак Задужбине „Доситеј
Обрадовић” = Dositej' s Garden : annual of "The Dositej Obradović"
endowment / уредници Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић,
Душан Иванић. – Год. 1, бр. 1 (2013)- . – Београд :
Задужбина "Доситеј Обрадовић", 2013- (Београд : Чигоја
штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2334-9476 = Доситејев врт
COBISS.SR-ID 203263244